Літопис революції

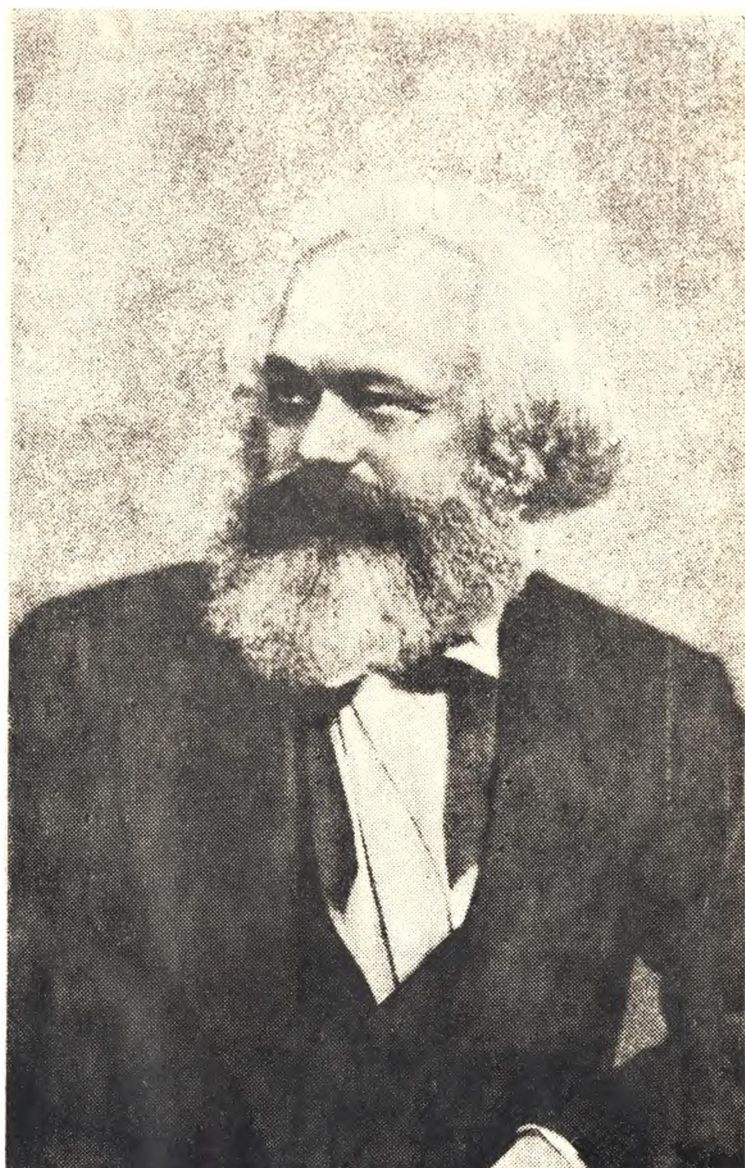
ЖУРНАЛ ІСТПАРТУ ЦККП(б)У

№ 1-2

РІК ВИДАННЯ ДВАНАДЦЯТИЙ

1933

ПАРТВИДАВ ЦК КП(б)У

Karl Marx

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЦК КП(б)У
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
НА УКРАЇНІ (ІСТПАРТ)

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ КП(б)У ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

№ 1-2 (56-57)

ПАРТВИДАВ ЦК КП(б)У
1 9 3 3

Друкарня видавництва
ЦК КП(б)У
„КОМУНІСТ"
Харків
Пушкінська вул., 31.

Головліт 4435
Зам. № 649
Тираж 2500
1933

Помилки

стор.	рядок	Надруковано	Треба читати
3	9 згори	з вичерпною на це питання	з вичерпною повнотою на це питання
45	3 „	опинилися переможеними	опинюються переможеними
74	28 „	до наступних боїв за пролетарську диктатуру	до наступних боїв безпосередньо за пролетарську диктатуру
92	25 „	за допомогою ренегата Рязанова, соціял-фашиста з II Інтернаціоналу	за допомогою ренегата Рязанова, соціял-фашисти з II Інтернаціоналу.
228	14 „	„Освідомчий відділ“ при подільському губерніяльному старості писав до Києва: „. . . більшовики . . . розвивають велику роботу“ (документ № 40).	„Освідомчий відділ“ при подільському губерніяльному старості писав до Києва, що більшовики розвивають велику роботу (документ № 40).
237	У примітці	т. Канчун	т. Кангун

234. Зовсім випала примітка до документу № 1 такого змісту: „Документи №№ 1, 3-5, 12, 15-17, 21, 23-47 переховуються в Центральному Архіві Революції УСРР“.

П. П. Постишев

Промова на об'єднаному пленумі Харківського обкому та облвиконкому 14.VI. 1933 р.

Товариші! Основне питання, яке ми, керівники Харківської области, повинні перед собою поставити, підбиваючи підсумки весняній сівбі і намічаючи чергові завдання,—це — чи зуміли ми вже забезпечити перебудову наших лав, наших методів керування колгоспним селом відповідно до нової обстанови, відповідно до вказівок вождя і вчителя тов. Сталіна.

Ми не зможемо правильно зрозуміти і визначити наші завдання в організації збирання, обмолоту й хлібоздачі, не відповівши собі з вичерпною на це питання, не усвідомивши з абсолютною чіткістю особливостей сучасної обстанови соціялістичного будівництва на селі.

У чому ці особливості?

Найголовніше, що характеризує тепер обстанову нашої роботи на селі — в тому, що позиції одноосібного господарства в усіх основних районах радянського союзу вже подолано, що цілковиту перемогу колгоспного ладу вже забезпечено, що основні маси колгоспників стали на шлях активної боротьби за збільшення продуктивности колгоспної праці.

Цей докорінний переворот у формах господарства, що віками устоювалися, у соціяльних стосунках на селі і в усьому укладі сільського життя—ця докорінна зміна співвідношення класових сил у нашій країні відкриває нові невичерпні можливості дальшого розквіту продукційних сил СРСР, зміцнення позицій пролетарської диктатури і переможного просування соціялістичним шляхом.

Ця головна особливість сучасної обстанови соціялістичного будівництва на селі, відкриваючи перед нами нові багатющі можливості, водночас ставить до нас, більшовиків, зовсім нові і мірою розвитку колгоспного виробництва дедалі більші вимоги.

Ми ще не перебудували своєї роботи відповідно до вимог колгоспного виробництва, що зростають

Нове колгоспне село вимагає від нас, від партії та радянської влади безпосереднього систематичного втручання у повсяк-

денну роботу колгоспного будівництва. Воно вимагає від нас безперервно зміцнювати колгоспи та органи, що безпосередньо керують колгоспним виробництвом, висококваліфікованими партійно-політичними, господарськими й технічними кадрами. Воно вимагає від нас перебудови своїх власних лав з тим, щоб забезпечити керування селом не тільки, як певним територіяльним пунктом, але і як певним виробничим і до того надзвичайно складним організмом.

У своїй промові „Про роботу на селі“, промові, що справді відкрила нову епоху в нашому керуванні сільським господарством, тов. Сталін зазначав:

> „Колгосп є велике господарство. Але великого господарства не можна провадити без плану. Велике господарство в хліборобстві, що охоплює сотні, а іноді й тисячі дворів, може провадитись тільки порядком планового керування... Щоб провадити таке господарство, треба забезпечити колгосп певним мінімумом елементарно-грамотних людей, здатних планувати господарство і провадити його організовано. Зрозуміло, що без систематичного втручання радянської влади до справи колгоспного будівництва, без її систематичної допомоги налагодити таке господарство неможливо“.

Чи можемо ми сказати, що цю головну особливість сучасної обстанови соціялістичного будівництва на селі наші комуністи, наші працівники і на селі, і в районах, і навіть в області належно собі усвідомили? Ні, не можемо ми цього поки ще сказати.

Багато наших працівників досі не усвідомили ще як слід цієї нової настанови партії, а деякі товариші хоч саму цю наставу й зрозуміли, проте, не зуміли поки ще перекласти її на мову практики, перебудувати себе і свою повсякденну роботу відповідно до цієї настави. Про це дуже красномовно говорить досвід весняної сівби і зокрема досвід нашої Харківської области.

Ми сівбу провели краще, ніж торік. Це безперечно. Нема ніякої рації це заперечувати або змазувати. На 11 червня план сівби зернових по селянському сектору в Харківській області виконано на 99,8%, тоді як торік на це саме число було засіяно тільки 80%. Сівбу цукрових буряків ми цього року закінчили на 25 днів раніше, ніж 1932 року. Ярої пшениці на 11 червня засіяно 94.2% плану, тоді як торік на це саме число було засіяно тільки 62,2% плану. Вівса на 11 червня засіяно 107,4% плану, тоді як торік на це саме число було засіяно тільки 81,9%. Ряд районів, приміром, Кременчуцький, Лозівський, Градизький, Бригадирівський, Онопріївський до середини і до кінця травня цілком покінчили з сівбою. Якість обробітку грунту в переважній більшості районів і колгоспів безумовно краща, ніж торік.

Ви бачите, що харківська партійна організація домоглася деяких досягнень у проведенні весняної засівної кампанії, рівняючи до минулого року. Але, поперше, минулий рік для нас не мірило, бо це найганебніший для харківської партійної організації рік; подруге, ми сівби ще досі не закінчили і ряд відсталих районів усе ще тягне нас до низу; потретє, не слід забувати про ту величезну допомогу, яку дала нам держава насінням, харчами та фуражем і яка безперечно відіграла вирішальну ролю в наших досягненнях у сівбі; почетверте, було б взагалі неправильно приписувати ці досягнення весняної сівби тому, що більшовики Харківщини вже перебудували свою роботу і методи свого керування, бо в період сівби ми мали силу силенну хиб, і саме хиб організаційно-практичного порядку, які свідчать, що ми з вами поки ще не зуміли перебудуватися цілком відповідно до нових обставин і нових завдань на селі.

Візьміть питання про використання тракторів у період сівби. Тут деякі товариші вже говорили про це. Адже це ж факт, що перестої тракторного парку доходили до 45-50% усього робітного часу. Ось передо мною аналіз причин перестоїв тракторів на підставі обсліду 42 МТС нашої області. З цих матеріялів ми бачимо, що понад половину всього перестояного часу припадає на організаційні недоладності, відсутність вчасного довозу пального, непідготованість ділянок поля для тракторного обробітку, прогули трактористів, заправляння тракторів у робітний час тощо.

Де причини цих недозволенно великих втрат у використанні тракторного парку? У нас самих ця причина, в тому, що ми поки ще не перебудували своєї роботи відповідно до тих нових, дедалі більших вимог, які ставить до нас, більшовиків, колгоспне виробництво.

Візьміть ви далі питання про використання тягла і зокрема корів у період сівби. ЦК ВКП(б), передбачаючи напруження з тяглом у період сівби, вчасно дав вичерпні вказівки в цьому питанні. А що ми спостерігали на місцях і зокрема у нас, у Харківській області, де напруження з тяглом у ряді районів було надзвичайно велике? На місцях, у ряді випадків, ігнорували це завдання, недооцінювали його і майже не використали, або використали дуже мало цю найсерйознішу можливість пом'якшити напруження з тягловою силою. Наші працівники в ряді колгоспів і районів наводили які завгодно пояснення низькому процентові використання корів у сівбі, а ось мобілізувати колгоспників та колгоспниць на цьому конкретному завданні, що має виняткову вагу для прискорення темпів сівби, ці працівники не зуміли.

Я міг би навести немало промахів і хиб, припущених нами в період сівби і на інших дільницях колгоспного виробництва. Про що все це говорить? *Це каже знову таки про те, що ми поки ще не зуміли добитися розуміння всіма нашими працівниками нової обстанови на селі, що ми ще не перебудували у біль-*

шості наших районів повсякденної оперативної практичної роботи щодо керування колгоспним будівництвом відповідно до вимог нового, колгоспного типу виробництва.

Є в нас окремі райкоми, де протягом весняної сівби сталися деякі зрушення з цього погляду. Ці окремі райкоми дещо ближче підійшли до практичних питань колгоспного виробництва і дійшли деяких досягнень у конкретизації та диференціюванні свого керування відповідно до особливостей окремих колгоспів. Але це поодинокі райкоми.

У кожному разі рано ще говорити про перебудову, як про факт, що вже стався. Нам ще чимало доведеться попрацювати, чимало доведеться ламати опір перебудові, поки ми доб'ємося справжнього докорінного перелому і в мозках, і в методах керування колгоспами від наших працівників.

Перед нами найнапруженіший і трудомісткий період сільсько-господарського року

Ось цей підсумок весняної сівби ми повинні з вами, товариші, дуже добре засвоїти і зробити з нього більшовицькі висновки. *Ми наближаємося до найнапруженішого і трудомісткого періоду сільсько-господарського року.* В цьому періоді цілий ряд найсерйозніших сільсько-господарських робіт — косовиця, обмолот, сівба озимих, підняття зябі — збігаються з найпершим нашим завданням, із завданням організувати вчасну й цілковиту здачу хліба державі колгоспами, колгоспниками та одноосібниками нашої області, з завданням, з виконанням якого, власне, і судитимуть про нашу більшовицьку боєздатність.

Досвід ряду попередніх років каже про те, що головне завдання цього періоду саме й полягає в тому, щоб зуміти правильно сполучити всі ці сільсько-господарські роботи з першочерговістю здачі хліба державі, зуміти правильно розставити людські сили, правильно розподілити тягло на всіх цих роботах, не тільки не послаблюючи, а, навпаки, всіляко форсуючи водночас вивіз хліба на елеватор та зсиппункти, надто перших вирішальних місяців хлібоздачі—в липні, серпні, вересні. Вам, треба гадати, відомо, що одна з основних хиб торішньої хлібозаготівної кампанії на Україні, в тому числі і в Харківській області, саме в тому й полягала, що не зуміли забепечити це правильне сполучення сільсько-господарських робіт осіннього періоду з хлібозаготівлями.

Ось що говорив тов. Терехов на жовтневому пленумі ЦК КП(б)У:

„... Питання, яке тепер стоїть перед Харківською організацією, полягає в тому, що з сівбою ми йдемо до кінця.

Ми тепер вживаємо всіх заходів і спрямовуємо всі засоби на те, щоб переключити *весь наш актив — партійний, районний і колгоспний — на хлібозаготівлі*".

Це в жовтні місяці тільки почали переключати сили на хлібозаготівлі! А що ж перед тим? А перед тим, тобто найстрадніших і найсприятливіших місяців для хлібозаготівель, усі сили кинули на сівбу озимих, зовсім відсунувши в тінь завдання організації хлібоздачі.

Про що це каже? Це каже про те, що торік харківські більшовики не зуміли правильно сполучити сільсько-господарські роботи кінця літа й осени з організацією першочергової здачі хліба державі, наслідки чого ми з вами досить добре пам'ятаємо і відчуваємо й досі.

Ми й тепер ще маємо в районах нашої области чимало випадків, коли люди не вміють організувати рівночасно ряд с.-г. робіт, які збігаються в одному й тому самому періоді, а обов'язково встановлюють черговість проведення цих робіт. Вже якщо взялися прополювати, то підняття парів залишають зовсім осторонь. Або коли взялися підіймати пари, то вже цілком і до кінця пари, а потім полоття. І, зрозуміло, що при такій, в умовах сільського господарства зовсім непридатній методі роботи, щонебудь, якунебудь серйозну сільсько-господарську роботу обов'язково зірвуть, або забарять.

Ось з такою методою організації сільсько-господарських робіт нам треба якнайрішучіше боротися, привчаючи людей і вимагаючи від них одночасно вміло організувати й провести всі роботи, які припадають на той або той сільсько-господарський період.

Так ось не повторювати помилок минулого року. Якщо ми хочемо, а ми безумовно хочемо виконати наші зобов'язання перед ЦК ВКП(б), які ми взяли на себе на лютневому пленумі Обкому, так давайте рішучіше і швидшими темпами, ніж у період весняної сівби, ділом перебудовувати форми та методи свого повсякденного практичного керування відповідно до вимог колгоспного виробництва, що зростає, відповідно до історичних вказівок тов. *Сталіна*.

А головне, товарищі, *більше ініціятиви в цій перебудові*. Інколи читаєш відповіді секретарів райкомів на листи й телеграми Обкому про ліквідацію повільности в розгортанні сівби і думаєш: невже треба було чекати телеграми Обкому, щоб вжити цих заходів, невже не вистачає ініціятиви цим керівним районним працівникам, щоб самим про ці заходи подумати й самим, не чекаючи поштовху згори, їх провести.

Ось що пише, приміром, у відповідь на лист Обкому від 29/V про форсування сівби секретар Нехворощанського району.

Він повідомляє, що бюро райкому в зв'язку з листом Обкому вжило таких заходів:

„Всіх членів бюра РПК і президії РВК кинуто до відсталих сіл. Тракторний парк спрямовано до проривних колгоспів. У колгоспах, де вихід на роботу поганий, утворюється штрафні бригади“.

Або ось відповідь секретаря Печенізького райкому на лист Обкому. Він повідомляє, що в зв'язку з цим:

„Проведено засідання РПК. Організовано п'ять бригад на чолі з членами РПК і відряджено до відсталих сіл“.

Секретар Писарівського райкому повідомляє, що в зв'язку з цим листом Обкому:

„Райком організував польові штаби для форсування сівби в одноосібному секторі. Організовано допомогу тяглом безкінним одноосібникам. Організували видачу насіння одноосібникам на полі. Із МТС перекинули п'ять тракторів до колгоспів, необслуговуваних МТС“.

Виходить, треба було звернутися Обкомові з спеціяльним листом для того, щоб всі товариші догадалися вжити ці найпростіші елементарні заходи. Куди це годиться? Хіба це більшовицька ініціятивність? Так ми далеко не поїдемо.

Більше ініціятиви! Не боятися брати на себе відповідальність. Смуга надто гаряча, і коли ви з найдрібнішого приводу чекатимете на листи й телеграми від Обкому, то ви ризикуєте прогавити і збирання, і хлібоздачу. Треба рішучіше і себе і інших перебудовувати. Такий висновок, що ми його повинні зробити для себе з підсумків весняної сівби і з того, що колгоспне виробництво стало переважною панівною формою сільського господарства.

Особливості класової боротьби на теперішньому етапі соціялістичного наступу

Друга найважливіша риса сучасної обстанови—в особливостях класової боротьби на даному етапі. Куркульство, класовий ворог — розгромлений, але решток його остаточно не добито і не викорчовано.

Що більше ці рештки класового ворога бачать безнадійність і безвихідність свого становища, що більше переконуються вони в незламності колгоспного ладу, то гостріша їхня ненависть проти нас, то отруйніша їхня лють проти колгоспів. Що більше ми переслідуємо ці рештки класового ворога по п'ятах, виганяючи їх з останніх нор і притулків, то тонші, більш витончені стають способи їхньої боротьби проти колгоспного ладу і радянської влади, то стараніше замітають вони свої сліди, то глибше ховають вони кінці своєї шкідницької роботи.

Їм не звернути село з колгоспного соціялістичного шляху, але в звірячій своїй люті рештків розгромленного класу, вони намагаються ще укусити, накапостити, нашкодити.

Цим новим маневрам класового ворога, цим новим способам його боротьби проти колгоспного ладу ми повинні протиставити максимальне посилення більшовицької пильности.

Саме порядком мобілізації цієї більшовицької пильности зазначав т. Сталін у своїй промові *„Про роботу на селі“* на те, що:

„Не помічаючи класового ворога в його новій машкарі і не вміючи викрити його шахрайських махінацій, деякі наші товариші заспокоюють себе тим, що куркулів уже, нібито на світі нема, що антирадянські елементи на селі вже знищено. Але це глибока помилка, товариші, куркулів розбито, але їх ще далеко недобито. Більш за те, вони не швидко ще будуть добиті, якщо комуністи будуть гавити, благодушничати, гадаючи що куркулі самі зійдуть у могилу порядком, мовляв, стихійного свого розвитку“.

Розслідування діяльности шкідницьких організацій на різних дільницях соціялістичного будівництва на Україні, цілком і повнотою ці слова т. Сталіна стверджує.

Шкідницька організація в галузі сільського господарства пустила надзвичайно розгалужені коріння й орудувала і в системі земельних органів, і в ряді МТС та колгоспів, намагаючись підірвати й звести на нівець нашу роботу над зміцненням колгоспного ладу.

Вони — шкідники, вміло розставили свої сили на найважливіших дільницях і фактично в цілому ряді місць заправляли. Всі директиви ЦК одсувалося, перекручувалося, переоблялося, до місць вони не доходили, а на місцях ці самі вороги нерідко сиділи й що потрапляло їм до рук, ясно, спрямовували не на користь, а на шкоду колгоспному ладові.

Де причини того, що ці шкідники могли безкарно робити свою антирадянську справу? Причина у невистачанні, а іноді і цілковитій втраті деякими нашими партійними та комсомольськими організаціями більшовицької пильности.

На Україні шкідницька робота в галузі сільського господарства щільно перепліталася з шпигунською діяльністю за завданнями контррозвідок деяких держав і шкідницькою роботою в галузі культурного будівництва. Адже культурне будівництво на Україні, цей найважливіший чинник здійснення ленінської національної політики, прямо й безпосередньо стосується усієї нашої повсякденної боротьби за дальше піднесення сільського господарства, за вивершення його соціялістичної реконструкції, за зміцнення колгоспного ладу.

Пролізши на деяких дільницях культурного будівництва на найвідповідальніші пости, всі ці Бадани, Максимовичі, Яворські,

Ерстенюки та інші шкідники й шпигуни, скористалися з цього, щоб розставити своїх людей і насаджували, зрозуміло, не нашу культуру, національну формою, соціялістичну, пролетарську змістом, а культуру буржуазну, культуру Донцових, Єфремових, Грушевських, цим шляхом намагаючись обурити трудяще селянство проти пролетаріяту і його авангарду — партії більшовиків.

Українська партійна організація протягом всієї своєї історії провадила найжорстокішу боротьбу проти великодержавного шовінізму і проти українського націоналізму.

Українська партійна організація, за проводом тов. Кагановича, ще кілька років тому викрила шумськізм як агентуру класового ворога, викинула з України Шумських, Солодубів і Максимовичів.

Їхні друзі і підсібники, що працювали в КПЗУ — Васильки, Турянські та інш. уже тоді були викриті як агенти польського фашизму.

Цю славну, одну з кращих сторінок історії нашої партійної організації, ніяк не можна замазувати або забувати.

Проте, пильність української партійної організації останнім часом, на жаль, послабшала.

Ви подивіться, наприклад, на масову літературу, яку тиражами на сотні тисяч надсилали й 1931 і 1932 р.р. до колгоспного села. Адже серед цих брошур і книжок ви натрапите на чимало таких, у яких вовчі очі ворога так і дивляться на вас із рядків. Величезне наше знаряддя, знаряддя нашої агітації та пропаганди вороги нерідко ухитрялися, сидячи в наших таки апаратах і користаючи з наших матеріяльних ресурсів, скористовувати проти партії, проти радянської влади, проти колгоспного ладу.

Цих ворогів тепер викрито й розгромлено. Алеж треба перед собою поставити питання, чому ці запеклі вороги наші, ці петлюрівці, шпигуни, шкідники мали можливість орудувати на найвідповідальніших дільницях такого серйозного фронту, як фронт культурного будівництва. Причина тут знов таки у втраті більшовицької пильности деякими, навіть дуже відповідальними товаришами.

Наївно було б думати, що тут уже все розчищено. Ворожі елементи ще далеко невикорчовано. Ми ще далеко не випекли всі ці контрреволюційні, шкідницькі кубла. Корні цих організацій ще є і в наших земельних органах, і внизу, в МТС, і колгоспах. Вороги пішли глибше. Але вони провадять далі свою шкідницьку діяльність. Ось недавно виявили в одній МТС такого шкідника, що сидів там заст. директора і спеціяльно з шкідницькою метою прикріпляв колгоспи і виробничі дільниці, які стоять на відстані од найближчих нафтопунків на 10—15 клм., до нафтопунктів, розташованих на відстані 40—50 клм.

Доведеться ще виявляти і громити шкідницькі елементи й на дільницях культурного будівництва. Класовий ворог намагається вже грати на цьому, пробуючи змалювати цю більшовицьку боротьбу проти петлюрівських, махновських, шпигунських, шкідницьких, шовіністичних елементів, що засіли на ряді дільниць культурного будівництва, як похід на українську культуру.

Ці ворожі елементи почували себе до останнього часу так вільно на Україні, що деякі з них наважуються навіть досить активно і зухвало огризатися на наші заходи до розгрому петлюрівських, шовіністичних, шпигунських, шкідницьких елементів.

Ось цими днями у Промакадемії виступав якийсь Полонський, безпартійний викладач української мови і навіть голова циклової комісії української мови. Він виступав з приводу статті, вміщеної в газеті „Комуніст", про стан на мовознавчому фронті. Так ось цей ворожий агент так знахабнів, що з радянської трибуни він виступив з такою заявою:

„Після Скрипника почався розрив з галіційською культурою. Треба боротися проти російського шовінізму, бо навіть УНДО за кордоном пише, що після Скрипника відбувається русифікація на Україні".

Виходить, що поки Бадани, Яворські, Максимовичі та інші петлюрівці, шовіністи й шпигуни в наслідок притуплення більшовицької пильности в наших партійних і комсомольських організаціях, вільно орудували і насаджували чужу, ворожу нам буржуазну, націоналістичну культуру, доти ми, за Полонським, розвивали українську культуру. А ось, коли партія тепер у боротьбі за ленінську національну політику, за українську культуру, національну формою і пролетарську змістом, взялася очищати культурно-ідеологічну дільницю від таких шкідницьких, антирядянських, шовіністичних елементів, то, за Полонським, виходить, що ми почали русифікувати Україну.

В устах ворога не цілком логічно. Адже Полонські вважають за українську культуру не радянську, національну формою і соціялістичну змістом українську культуру, а культуру буржуазну, спрямовану на відрив радянської України від Радянського Союзу.

Але на те він і ворог. Недаром посилається він на такий „авторитет", як УНДО; мовляв, „навіть УНДО вже пише..." Пролетарі і колгоспні маси України прекрасно знають, що являє УНДО, вони чудово знають, що політика УНДО—це політика реставрації капіталізму на Україні, політика повернення капіталістів і поміщиків, політика кабали, експлуатації й гноблення для трудящих України, політика фізичного знищення робітників і селян.

Ворог намагається сховатися за спину тов. Скрипника. Це ще раз говорить нам про серйозні помилки тов. Скрипника і в його літературних працях з національного питання та культурного будівництва, і в його практичній роботі — у керуванні системою освіти на Україні.

Але марно намагається і тепер ще ворог сховатися за спину тов. Скрипника. Тепер сам тов. Скрипник тре свою спину жорстокою мочалкою, але не надто міцно натискує. Доведеться допомогти йому трохи (сміх, оплески).

Треба викрити всі помилки, що їх припустив т. Скрипник у своїх працях. Треба разом із тим виявити й викрити ті антимарксистські, антиленінські твердження, які протягалося на різних дільницях ідеологічного фронту „шкілкою" т. Скрипника.

Наша партія завжди провадила й далі провадитиме в національному питанні й у практиці проведення національної політики найнепримиреннішу більшовицьку боротьбу на два фронти, і проти великодержавного шовінізму, який і досі залишається головною небезпекою у національному питанні, і проти націонал-шовінізму. Партія завжди боролася й далі провадитиме найнепримиреннішу боротьбу проти всяких великодержавницьких елементів. Але партія разом з тим громила й громитиме всякі шовіністичні петлюрівські елементи, хоч би в які машкари вони не одягалися.

Знаходяться, проте, й тепер окремі комуністи й навіть дуже відповідальні працівники, що не розуміють, або не хочуть розуміти заходів партії до розгрому цих петлюрівських, буржуазно-націоналістичних елементів. Деякі помовчують про свої настрої у зв'язку з цими заходами, ховаючи в самому собі незгоду з цими заходами, а деякі просто кажуть про це.

Ось недавно надіслав листа до ЦК тов. Сірко Іван, колишній секретар обкому АМСРР. Щоправда, він потім визнав помилковість цього листа і відмовився від нього. Проте, цей лист дуже характеристичний для настроїв окремих, навіть дуже відповідальних товаришів.

Як же він змальовує в цьому своєму листі заходи партії до розгрому буржуазно-націоналістичних і шпигунських елементів? У нього виходить, нібито це похід на галичан — валять, мовляв, усіх в одну купу.

Антипартійна ця балаканина, підказана класовим ворогом!

При чому тут галичани? КП(б)У завжди підтримувала й висувала на керівну роботу кращі партійні кадри, що вийшли з Галичини. КП(б)У завжди з найбільшою симпатією стежила й стежить за героїчною боротьбою братерської компартії Західньої України.

Але партія, так само, як вона нещадно громила Рютіних, [redacted] Стечів, Марецьких, Ейсмонтів, як ворогів соціялістич-

ного будівництва, так само вона найнещадніше била й битиме ворожі елементи, які намагаються приховати свою ворожу роботу різними національними мотивами.

Яка кінець-кінцем класова відміна між Ейсмонтами, Каюровими й Шумськими та Солодубами? Ніякої. І ті і ті являли агентуру класового ворога в нашій партії, яка (агентура) спрямувала свою роботу на підрив моці пролетарської диктатури, на зрив соціялістичного будівництва.

Ви бачите, як клясовий ворог силкується змалювати заходи партії до розгрому шовіністичних, шкідницьких контрреволюційних елементів, що засіли на різних дільницях соціялістичного будівництва на Україні.

Ви бачите, як деякі комуністи збочують з партійних позицій і потрапляють у полон цієї ворожої агітації.

Партія найнещадніше викорінятиме все вороже, чуже, націоналістичне, шовіністичне, що приходить до її лав. Але партія водночас ніколи не стригла й не стриже всіх під один гребінець. *Ми зобов'язані відрізняти ворогів і гнилі елементи, які приховують свою незгоду з лінією партії і зростаються з класовим ворогом, від товаришів, які допустилися помилок і обплутані класовим ворогом.*

Адже треба зважити, що протягом ряду років усіх цих Яворських, Баданів висувано на керівні роботи, вони грали першу скрипку на окремих дільницях ідеологічного фронту, вони редагували чимало найсерйозніших видань, їх популяризували, їм створювали авторитет і ім'я.

Тут велика помилка й огріх деяких керівних товаришів, що дали хід і підтримували ці ворожі елементи.

Адже ці петлюрівські елементи ідеологічно впливали на окремих наших товаришів, вели їх за собою, виховували їх, обплутували їх.

Окремі товариші, навіть чесні комуністи, поки ще не зуміли випутатися з цього ворожого впливу. Треба цим товаришам допомогти виправити свої помилки, показати їм справжнє лице тієї ідеології, яку насаджували ці петлюрівці, а головне, не валити всіх на одну купу, не стригти всіх під один гребінець.

Це було б на користь тільки ворогові. Ворог саме й зацікавлений у тому, щоб під удар потрапляли наші люди, які не раз довели ділом свою відданість лінії партії, але допустилися тепер серйозних помилок, дозволили себе обплутати класовому ворогові. Класовий ворог тим самим дістав би можливість змалювати нашу боротьбу проти шовіністів, шкідників і шпигунів, як суцільний похід, і відвернув би нашу увагу від справжніх ворогів.

Алеж це говорили, говорять і говоритимуть вороги. І ті з членів партії, які намагаються змалювати заходи партії до бо-

ротьби з ворогом, як звалювання на одну купу, — грають тільки на руку ворогові, ті виступають у ролі його підголосків.

Не виключена можливість, що ворог, щоб заховатися від удару, намагатиметься змалювати свою шкідницьку комедію, як просту помилку. Ось Полонський, кажуть, уже виступав з покаянними промовами. Більше, ніж ймовірно, що й гниль з партквитком силкуватиметься заховати свою антипартійну роботу під покаянні декларації. Треба передбачити всі ці маневри класового ворога й протипоставити їм всемірне підвищення більшовицької пильности.

Безумовно треба мати на увазі, що великодержавницькі елементи намагатимуться тепер піднести голову, витлумачити в своїх інтересах розгром буржуазно-націоналістичних, шовіністичних елементів. Уже де-не-де починаються балачки, що, мовляв, скінчилася смуга українізації, силкуються плямувати й ганьбити всю ту величезну роботу коло національно-культурного будівництва, яку провела й провадить тепер наша партія.

Ми повинні провадити найрішучішу, невблаганну більшовицьку боротьбу проти цих великодержавницьких елементів. Ми ні на хвилину не повинні забувати вказівок тов. Сталіна на XVI з'їзді партії на те, що:

„... Ми вже вступили в період соціялізму. І все ж, не зважаючи на це, національні мови не тільки не відмирають і не зливаються в одну загальну мову, а, навпаки, національні культури і національні мови розвиваються й розквітають... Теорія злиття всіх націй, скажемо, СРСР в одну загальну *великоруську* націю з однією загальною *великоруською* мовою є теорія націонал-шовіністична, теорія антиленінська, що суперечить основному твердженню ленінізму, яке полягає в тому, що національні відміни не можуть зникнути в найближчий період, що вони повинні лишитися ще надовго, навіть після перемоги пролетарської революції *в світовому маштабі*".

Ці принципи ленінської національної політики партія завжди запроваджувала й запроваджуватиме з усією більшовицькою послідовністю та неухильністю.

Вище більшовицьку пильність і непримиренність до ворогів партії

Які висновки повинні ми почерпнути з усієї цієї справи для себе, для нашого готування до збирання та хлібоздачі цього року. Висновки ми повинні зробити для себе дуже й дуже серйозні. Ми ні на хвилину не повинні забувати досвід минулого року, коли однією з головних причин провалу хлібозаготівель на Україні, а зокрема й у Харківській області, було саме притуплення більшовицької пильности щодо класового ворога.

Ми повинні також взяти до уваги, що і в період сівби ми мали факти, які свідчать, що окремі керівники наших районних організацій виявили сліпоту щодо класового ворога.

Я маю на увазі справу Лубенського райкому, де секретар райкому Троцюк та голова райКК Цалкін виступили проти гасла партії „зробити всіх колгоспників заможними" на тій підставі, що це гасло, мовляв, сприятиме посиленню дрібнобуржуазних споживацьких тенденцій у колгоспників і затримуватиме відхідництво колгоспників до міста.

Цілком очевидно, що ці товариші суттю лляли воду на млин класового ворога й допомагали в його роботі над дискредитацією цього гасла партії. Суть не в тім, що аргументація їхня суто „революційна", а в тім, що, виступаючи проти зазначеного гасла партії ці товариші відбили в „лівацькій формі" агітацію класового ворога проти цього гасла. Бюро Лубенського райкому та президія райКК, крім начальника політвідділу Лубенської МТС тов. Рохліна, пройшли повз цих антипартійних міркувань Троцюка і Цалкіна. Ось вам один зразок притупленности більшовицької пильности, виявленої керівництвом однієї з районних організацій Харківської области.

Я міг би навести ще й такий характеристичний факт, що мав місце в Оржицькому районі, де секретар РПК тов. Дідух, голова райКК тов. Панько і голова РВК тов. Макухін не боролися за очищення колгоспів від класово-чужих, куркульських елементів, не вжили заходів до очищення й вигнання з лав партії явно розкладених класово-ворожих елементів, тих, що примазалися, які своїм перебуванням у партії по-розкладницькому впливали на успішний перебіг засівної кампанії. Ні РПК, ні райКК не реагували на відновлення районним земельним відділом виключених політвідділом МТС із колгоспів куркулів, колишніх стражників, при цьому голова райКК навіть сам брав участь у відновленні явних куркулів. Ви бачите тут ще один зразок втрати більшовицького чуття, більшовицької пильности.

Ми повинні дуже добре зважити досвід минулого року та науку весни цього року. *Ми ні на хвилину не повинні забувати, що й сівба, й прополювання, і збирання, і обмолот, і особливо хлібоздача — це найзапекліша класова боротьба, це фронт, де кожен наш промах, кожну помилку,— перше-ліпше перекручення партійної лінії вмить підхоплює класовий ворог і використовує його у боротьбі проти наших заходів до зміцнення колгоспного ладу*. Це треба зрозуміти й треба також пам'ятати, що ворог і у наших земельних органах, і на культурному фронті, і на інших дільницях соціялістичного будівництва почав провадити свою роботу більш витончено.

Щоближче до періоду обмолоту й хлібоздавання, то ближче, зрозуміло, активізуватиметься ворот. Звідси завдання *подесяти-*

рити свою пильність, ламаючи і нищивши всяку спробу класового ворога зірвати успішне закінчення сільсько-господарського року, а головне першечергове й цілковите виконання колгоспами, колгоспниками й одноосібниками своїх зобов'язань хлібоздавання перед державою.

І в зв'язку з цим я хотів би спинитися дещо детальніше на питанні про одноосібника. На Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників тов. Сталін указав:

„Про одноосібників тут мало говорили. Але це ще не значить, що їх немає більше на світі. Ні, не значить. Одноосібники є і їх не можна скидати з рахівниць, бо вони є завтрашні колгоспники".

На жаль, багато наших працівників саме й забувають про одноосібника, не зважаючи на вельми сумний досвід минулого року і не зважаючи на вказівки тов. Сталіна. Ці товариші не розуміють того, що ігноруванням одноосібника, забуттям про його існування та перекрученням партійної лінії щодо нього, — ми тільки полегшуємо роботу класовому ворогові.

Питома вага одноосібного господарства в нашій області ще досить велика, сягаючи 20% усіх бідняцько-середняцьких господарств. Тим часом деякі працівники як осередків та сільрад, так і районних апаратів зовсім забувають про завдання роботи з одсоосібником, а деякі працівники замість працювати з одноосібником та піклуватися за цього завтрішнього колгоспника, — вважають за краще швидше відкараскатися від одноосібника, як зайвого клопоту.

Обком та облвиконком у період весняної сівби зробили немало, щоб одноосібника підняти, допомогти йому засіяти й підготувати його до того, щоб на осінь після збирання, обмолоту й хлібоздавання він міг уступити до колгоспу. Проте, окремі працівники ніяк не змогли досі засвоїти цієї настави партії, що одноосібник бідняк або середняк — це не ворог, а завтрішній колгоспник.

Обком за таке ставлення до одноосібника найнещадніше битиме. Тепер, зважаючи на наближення періоду хлібоздавання, це треба особливо нагадати товаришам, бо торік найбільші перекручення щодо одноосібного сектору були саме в період збирання, обмолоту й хлібоздавання.

Треба організувати одноосібника на збирання й молотьбу, треба, щоб він виконав план хлібоздавання державі обов'язково цілком і на строк. Певна річ, з тими одноосібниками, що і цього року, у період хлібоздавання, ухилятимуться від виконання своїх зобов'язань, що коситимуть тепер недостиглий хліб, щоб сховати його від держави, — доведеться по-серйозному діяти. Але від нас самих, від нашої роботи, від нашого ставлення до одноосібника залежить, щоб таких фактів було якнайменше.

Ось, товариші, головні висновки, що їх ми повинні зробити для себе, урахувавши помилки минулого року, урахувавши досвід весняної сівби цього року, урахувавши особливості сучасних обставин соціялістичного будівництва на селі.

Наприкінці я спинюся на питанні про роботу політвідділів та їхні взаємини з райкомами.

Політвідділи — це один з найбільших підпорних наших пунктів на селі. Чи давно вони існують? Лише якихось кілька місяців. Але вони вже провели величезну роботу. Хоч у нашій області політвідділів не так уже багато, та якщо б їх не було, ми б 90% виконання плану сівби на сьогодні безперечно не мали б.

Поперше тому, що без політвідділів ми колгоспних осередків не перебудували. Тут проведено величезну роботу. Досить сказати, що тільки по 43 районах нашої области ми мали до перебудування партійної сітки 526 колгоспних осередків, а тепер там є 1123 колгоспних осередки, 1129 парторгів у колгоспах і 1089 парторгів бригад. Адже — це величезніша сила.

Подруге, ми таких людей на селі не мали б, ми б ролі МТС як вирішального політичного й господарського центру в колгоспному селі не підняли б.

Що ж звідси випливає? Звідси випливає, що *ми повинні чевпинно зміцнювати цю организацію, всіма заходами допомагати політвідділам, зміцнювати їх, підвищувати їх авторитет, заохочувати їхню ініціятиву, їхню самодіяльність, не заважати їм і оберігати їх.*

Якщо хто і зацікавлений в тому, щоб капостити політвідділам, щоб дискредитувати їх в очах працівників МТС і колгоспників, то це тільки вороги — петлюрівці, махновці, білогвардійці, тому, що в політвідділах вони бачать новий найпотужніший більшовицький важіль дальшого піднесення сільського господарства і вивершення його соціялістичної перебудови.

Багато наших товаришів, особливо з працівників районного партійного апарату, досі не зрозуміли, або не хочуть розуміти того нового, що внесено в життя району і в структуру партійного апарату організацією політвідділів. А деякі товариші хоч і розуміють вагу політвідділів, не можуть досі подолати і викорінити старих метод і форм своєї роботи, свою зашкарублість у цьому питанні.

Ось ми ввесь час говоримо про перебудову. Політвідділи, колгоспні осередки — адже це вирішальний елемент перебудови нашої роботи на селі.

Але в тім то й справа, що в усіх цих питаннях млявість дуже велика. Як це так, начальники політвідділів збиратимуть колгоспні осередки без нас, працівників райкомів. Як же це вони без нас можуть самі збирати колгоспні осередки, а ми без них не можемо? Так міркують тепер деякі працівники райкомів. Ось

дивно, як почали раптом дбати за осередки (оплески). А ось до організації політвідділів ці осередки були занехаяні й 1932 року в окремих випадках на чолі їх стояли вороги. Де були раніше ці „болільщики“ за престиж райкомів?

Фалшивий це престиж, товариші, не більшовицький це підхід до питання про авторитет райпарткому.

Але поруч такої неприхованої неприязні деяких районних працівників до працівників політвідділів, ми і в нашій області мали випадки — в Диканському районі, коли секретар райкому став на шлях прямого ігнорування й дискредитації працівників політвідділів. Ви знаєте з преси, що обком спеціяльною постановою дуже гостро реагував на цей факт.

Наш найперший, товариші, обов'язок утворити навколо політвідділів МТС і радгоспів обстанову максимальної підтримки і допомоги у розгортанні їхньої роботи, не боячись, що вони зменшать функції райкомів. Роботи всім вистачить. Треба в корені припиняти всякі спроби, від кого б вони не виходили, відтіснити політвідділи від безпосереднього керування колгоспними осередками. Треба бити з усією більшовицькою нещадністю по всіх тих працівниках з районних апаратів, які спробують „регулювати“ роботу МТС і розставляти кадри у колгоспах, обслуговуваних МТС, окремо і через голову політвідділів.

А головне, товариші, не припускати підмінювання більшовицької згуртованости в роботі і дружної єдиної цілеспрямованости й райкомів і політвідділів у боротьбі за розв'язання загального завдання дрібною обивательською склокою на грунті „боротьби за владу“. Ось, товариші, ті зауваження, які я мав на увазі зробити з приводу роботи політвідділів і їхніх взаємин з райпарткомами.

Цей рік ми повинні зробити останнім роком труднощів

Товариші, ми вступаємо тепер у найвідповідальніший період сільсько-господарського року. Ми наближаємося до періоду збирання, обмолоту й хлібоздавання. Це найнапруженіший і складніший період року. Практичні завдання, що стоять цього періоду перед харківською партійною організацією, викладені в розданих вам проєктах резолюції. Тим-то я не повторюватиму цих завдань, тим більше, що всього не розкажеш. Саме тому ми і вимагаємо від працівників максимум більшовицької ініціятиви й самодіяльности, що всього не напишеш, про все не розкажеш, всього перебігу розгортання роботи не передбачиш.

Більшовицький іспит складаємо ми з вами періоду збирання. Вирішується доля всього року.

Тов. Сталін говорив, що цей рік буде останнім роком труднощів, а ви знаєте, що у нас труднощів, особливо на Україні,

і зокрема в Харківській області — чимало. Якщо ми забезпечимо вчасне високоякісне прополювання, якщо ми добре проведемо збирання й обмолот і все це закріпимо вчасною і цілковитою здачею хліба державі, адже ми цим самим здобудемо найважчий перевал у нашій теперешній роботі в сільському господарстві. Ми тоді справді підведемо міцний фундамент під добрий урожай на багато років, під гасло партії про те, щоб зробити всіх колгоспників заможними.

Якщо ми зуміли таку величезну програму індустріялізації, як перший п'ятирічний план виконати за чотири роки, при умові, що до початку першої п'ятирічки ми тільки тільки вийшли з відбудовного періоду, то тепер, маючи таку могутню індустріяльну базу, ми можемо добитися рішучого піднесення колгоспного сільського господарства за якихось півтора - два роки.

Ми маємо все потрібне, щоб цей рік справді зробити останнім роком труднощів. Ми маємо тепер могутню індустрію. Ми набагато зміцнили пролетарський вплив на колгоспне село. Ми вже добилися безумовного перелому у ставленні основної маси колгоспників до колективної праці. Ми розгромили класового ворога і добиваємо тепер його рештки. Ми нагромадили за минулі роки і особливо протягом цієї весняної сівби значний організаційно - господарський досвід. Ми зміцнили село висококваліфікованими кадрами працівників політвідділів МТС і радгоспів. *А головне — лінія наша правильна і на чолі партії нашої стоїть могутній, випробуваний, загартований провід, стоїть мудрий вождь і продовжувач Ленінової справи тов. Сталін* (бурхливі оплески, що переходять в овацію).

Що нам потрібно, щоб із цього найвідповідальнішого періоду вийти з честю? На це нам треба, поперше, ясно здати собі справу в особливостях сучасної обстанови на селі. На це нам потрібно, подруге, ще й ще раз викрити ті помилки, яких допустилися торік усі партійні організації України і зокрема харківська партійна організація, з тим, щоб більше цих помилок не повторювати. На це нам треба, потретє, викрити ті хиби й огріхи організаційно - практичного характеру, які були в нашій роботі протягом весняної сівби, з тим, щоб ці хиби з корінням викорчувати. На це нам треба, почетверте, мобілізувати й організувати передусім самих себе та мільйонні маси колгоспників на боротьбу за успішне проведення збиральної, обмолоту й хлібоздавання. На це нам треба, поп'яте, засвоїти, що хлібоздання — це не просто заготівлі хліба державою, а величезної ваги знаряддя перевиховання колгоспників, цих вчорашніх одноосібників, на справжніх трудівників соціялістичного господарства. На це нам треба, пошосте, значно піднести свою пильність, бо перед нами стоять ще серйозні сутички з класовим ворогом.

Ми повинні, ми зобов'язані, товариші, виконати всі ці умови. Ми з усією більшовицькою волею, енергією й наполегливістю битимося за розв'язання цих завдань, не шкодуючи своїх сил. Із цього найвідповідальнішого й найскладнішого періоду, на порозі якого ми стоїмо, ми повинні вийти з честю й передстроково виконати ті зобов'язання, які ми, харківські більшовики, взяли на себе перед партією, перед Центральним Комітетом, перед тов. Сталіном.

До діла, товариші! На боротьбу за успішне проведення збирання та хлібодзавання! (бурхливі оплески, що переходять в овацію).

Тридцять років більшовицької партії

(1903 — 1933)

1. Тридцять років тому, 30 липня — 23 серпня 1903 року, засідав *II з'їзд Російської соціял - демократичної робітничої партії.*

Тридцятиріччя II з'їзду партії—*тридцятиріччя більшовизму.*

За ці 30 років більшовицька партія — „розум, честь і совість нашої епохи", [1] — пройшла славну й героїчну путь, виросла на могутню силу, що керує радянською державою й соціялістичним будівництвом, ударну бригаду міжнародного пролетаріяту, що спирається на безмежний підтрим робітників, трудящих селян, пригнічених народів усього світу, що розхитує основи світового капіталізму. *Більшовик* — слово, народжене в боях II з'їзду, увійшло в усі мови, як синонім послідовного пролетарського революціонера. Ім'я *Леніна*, великого вождя більшовизму, що втілює всю історію більшовицької партії, стало найвідомішим, найлюбимішим ім'ям для сотень мільйонів трудящих усіх країн. Ім'я *Леніна* стало прапором боротьби за перемогу комуністичної революції в цілому світі.

2. Більшовизм пробив „практичну історію, що багатством досвіду не знає собі рівної в світі" (Ленін). [2]

„В жодній країні за ці 15 років,— писав Ленін, маючи на увазі *передждовтневу* історію більшовицької партії, не було пережито навіть приблизно так багато в розумінні революційного досвіду, швидкости й різноманітности зміни різних форм руху, легального й нелегального, мирного і бурхливого, підпільного і відкритого, гурткового і масового, парламентського і терористичного. У жодній країні не було сконцентровано на такому короткому проміжку часу такого багатства форм, відтінків, методів боротьби *усіх* класів сучасного суспільства, при тому боротьби, яка в наслідок відсталости країни й важкого гніту царату особливо швидко назрівала, особливо запально й успішно усвоювала собі відповідне „останнє слово" американського й европейського політичного досвіду". [3]

---

[1] Ленин, т. XXI, стр. 95.

[2] Ленин, т. XXV, стр. 175.

[3] Ленин, т. XXV стр. 175.

Ще багатійший, різноманітніший, концентрованіший 15-річний *післяжовтневий* досвід нашої партії. Збройне повстання й захоплення продетаріятом влади; будівництво радянської пролетарської держави; мобілізація активности й ініціятиви найширших мас пролетаріяту та бідняцько-середняцького селянства; нещадне придушення скинутих експлуататорів, що шалено чинять опір; організація збройних сил революції й керування героїчною боротьбою Червоної армії проти білогвардійщини та інтервентів; звитяжне соціялістичне будівництво; перетворення нашої країни з аграрної на індустріяльну; соціялістичне перероблення селянства й ліквідація куркульства як класу на основі суцільної колективізації; побудова економічної бази соціялізму; могутнє піднесення соціялістичного змагання та ударництва; величезна культурна революція; визволення пригноблених народностей та розквіт культури, національної формою, соціялістичної змістом; розгром класового ворога, що застосовує найрізноманітніші форми боротьби; розгром агентури класового ворога в партії — опортуністів усіх мастей та відтінків, троцькістів, правих, примиренців; керівна роля в утворенні й боротьбі Комуністичного Інтернаціоналу, — такий багатогранний і багатющий досвід партії, що вперше в людській історії керує країною диктатури пролетаріяту.

Тридцятиріччя більшовизму — всесвітньо-історичний тріумф революційного вчення Маркса й Енгельса, Леніна й Сталіна. Тридцятирічний шлях більшовицької партії — величезне потвердження *вирішальної ролі й значення* партії в боротьбі пролетаріяту за соціялістичну революцію, за диктатуру пролетаріяту, за комунізм.

II З'їзд і його історичне значення

3. Епоха виникнення й оформлення більшовизму — епоха величезних зрушень у світовій економіці, епоха небувалого загостренння класових суперечностей і класової боротьби. Капіталізм переріс на імперіялізм, — капіталізм, що загниває, конає; розвиток капіталізму став стрибкуватим, катастрофічним. Настав *передодень соціялістичної революції.*

Перед робітничим рухом щонайгостріше постали нові завдання організації й революційного виховання мас, завдання готування до вирішальних боїв за диктатуру пролетаріяту. II Інтернаціонал (1889 — 1914), що в свою кращу пору виконував корисну роботу готування грунту для поширення масового робітничого руху, не зумів ні поставити, ні тим більше розв'язати цих завдань. Опортунізм, що виріс в обстанові порівняно „мирного" розвитку, вирощений легальністю, що спирався на робітничу аристократію, фактично панував в передвоєнному II Інтернаціоналі. Типом партій II Інтернаціоналу „була партія, яка терпіла в сво-

єму середовищі опортунізм... Цей тип пережив себе" (Ленін).[4]

Щоб розв'язати величезні завдання нової епохи—епохи імперіялізму та пролетарської революції — робітничому класові була потрібна *партія нового типу.* Партію цю утворив геніяльний вождь і теоретик більшовизму — *Ленін.*

4. *Росія* була вузловим пунктов усіх суперечностей імперіялізму; вогнищем нечуваного капіталістичного, поміщицького, колоніяльного та військового гніту; найважливішим резервом і агентурою західного імперіялізму в боротьбі проти революції та в хижацькій експлуатації десятків мільйонів робітників, селян і колоніяльних рабів. Інтереси царату й західного імперіялізму щонайтісніше перепліталися поміж собою.

Усе це визначило характер, своєрідність і міжнародне значення величезної народної революції, що наростала в Росії, на чолі якої (революції) йшов революційний пролетаріят, ведучи за собою багатомільйонні селянські маси, які піднімалися проти поміщика. „Революція проти царату зближалася, таким чином, і повинна була *перерости* на революцію проти імперіялізму, на революцію пролетарську" (Сталін).[5] Ще до II з'їзду 1902 року, Ленін писав: „Історія поставила тепер перед нами найближче завдання, яке є *найреволюційніше з усіх найближчих* завдань пролетаріяту якої б не було іншої країни. Здійснення цього завдання, зруйнування наймогутнішої підпори не тільки европейської, але також (можемо ми сказати тепер) і азіятської реакції, зробило б російський пролетаріят авангардом міжнародного революційного пролетаріяту".[6]

Центр світового революційного руху перемістився до Россії. *Росія стала батьківщиною ленінізму, батьківщиною бойової партії пролетарської революції.*

5. Оформлення більшовизму на II з'їзді РСДРП—наслідок всієї попередньої *десятирічної боротьби Леніна за революційну пролетарську партію.*

Ще 90-х років Ленін виступив, як безпосередній, єдиний і до кінця послідовний наступник і продовжувач справи Маркса та Енгельса.

„Більшовизм виник 1903 року на найміцнішій базі теорії марксизму". „Марксизм, як єдино правильну, революційну теорію, Росія справді *вистраждала* півстолітньою історією нечуваних мук і жертв, небаченого революційного героїзму, неймовірної енергії й самовідданости шукань, навчання, випробовування на практиці, розчаровань, перевірки, зіставлення досвіду Европи"

[4] Ленин, т. XVIII, стр. 86.
[5] Сталин. „Вопросы ленинизма", стр. 9.
[6] Ленин, т. IV, стр. 382.

(Ленін).[7] Такий півстолітній шлях революційного руху в Росії до 90 - років.

Група „Освобождения Труда“ (заснована 1883 року) на чолі з Плехановим — перша соціял - демократична організація в Росії — „лише теоретично заснувала соціял - демократію й зробила перший крок назустріч робітничому рухові“ (Ленін).[8] Саме Ленін уже в своїх перших виступах, 1894 року, з усією силою висунув перед революційним пролетаріятом нашої країни велике завдання, сформульоване ним в блискучій роботі „Что такое „друзья народа“: „Російський *робітник*, що піднісся на чолі всіх демократичних елементів, повалить абсолютизм і поведе *російський пролетаріят* (поруч пролетаріяту *всіх країн*) *прямим шляхом відвертої політичної боротьби до переможної комуністичної революції*“[9].

Уже 90 років Ленін розгорнув найнепримиреннішу боротьбу проти народництва, ревізіоністів російських (струвісти, економісти) та західно - европейських (бернштайніянці). Уже в 90 роках Ленін розробляв далі марксизм у всіх галузях, неухильно боронив і проводив принцип партійности теорії та неподільної єдности революційної теорії й революційної практики. Ленінські праці 90 років—початок ленінського етапу в розвитку марксизму.

Уже в 90 роках Ленін поставив завдання — утворити пролетарську партію нового типу. Уже тоді Ленін розгорнув рішучу боротьбу за бойову войовничу партію комуністичної революції. „Історія соціялізму й демократії в Західній Европі, історія російського революційного руху, досвід нашого робітничого руху,— такий той *матеріял*, який ми повинні опанувати, щоб виробити доцільну організацію й тактику нашої партії... „Оброблення“ цього матеріялу повинно бути одначе самостійне, бо готових зразків нам шукати ніде“ (Ленін).[10]

Утворений і керований Леніном петербурзький „*Союз борьбы за освобождение рабочего класса*“ (1895 — 1897) був початком більшовицької партії. У „Союзе борьбы“ Ленін непримиренно воював проти найменших виявів опортунізму, керував першими революційними сутичками пролетаріяту й виховував робітничий клас для вирішальної атаки проти самодержавства й буржуазії. У цій боротьбі Ленін виховав і згуртував тісну групу своїх однодумців та бойових соратників, будівників більшовицької партії.

Більшовики не „казус“,—вони виросли з боротьби проти опортунізму 1894—1914 р.р.“ (Ленін).[11]

[7] Ленин, т. XXV, стр. 175.

[8] Ленин, т. XVII, стр. 353.

[9] Ленин, т. I, стр. 194.

[10] Ленин, т. II, стр. 497.

[11] Ленинский сборник XIV, стр. 317.

6. II з'їзд був безпосередньо підготований боротьбою за партію, боротьбою проти російського й міжнародного опортунізму, яку провадила утворена й керована Леніном стара *„Искра“* (1900—1903).

I з'їзд РСДРП (березень 1898 р.) проголосив утворення партії. Але рух, як і попереду, залишався в стадії окремих розпорошених гуртків, не зв'язаних єдністю бойової програми й централізованої організації. С.-д. групи та гуртки роз'їдала іржа *економізму*. „Економісти“ — російська відміна міжнародного опортунізму, агентура буржуазії в робітничому русі—заперечували роль революційної теорії, схилялися перед стихійністю, заперечували гегемонію пролетаріяту й потребу революційної партії. „Економісти“ заперечували самостійну політичну роль робітничого класу, плентались у хвості відсталих верств робітників, вдавалися до крохоборництва й звужували завдання робітничого класу до „боротьби за п'ятачок“, нехтуючи кінцевою метою робітничого руху, перетворюючи робітничий клас на охвістя буржуазії („робітникам—економічна, лібералам — політична боротьба“). Нещадна боротьба з економізмом була питанням життя й смерти для партії. Ленін очолив цю боротьбу ще в петербурзькому „Союзе“ (1895—1897) та в сибірському засланні (1897—1899).

У боротьбі з економізмом, в обстанові ідейного розброду й організаційного кустарництва Ленін розгорнув свій історичний *план будування партії* („Что делать?“). Основною ланкою цього плану було створення загальноросійської політичної *газети*, яка повинна стати ідейним і організаційним центром бойового ядра професійних революціонерів, дисциплінованого й централізованого, що виступало б цілком озброєним марксистською програмою й тактикою, що нещадно б вигонило із своїх лав опортуністичні елементи, тісно зв'язаного з робітничими массами, побудованого на революційній свідомості й найбільшій активності кожного учасника. „Перемога цього плану заклала фундамент тієї згуртованої й загартованої комуністичної партії, рівної як й не знає світ“ (Сталін). [12]

„Искра“ була початком здійснення ленінського плану. *„Искра“* послідовно боронила революційну єдність робітничого класу, провадила безперервні бої проти міжнародного й російського бернштайніянства, провадила рішучу політику розриву з опортуністами. „Перше, ніж об'єднуватись, і для того, щоб об'єднатися, ми повинні спочатку рішуче й певно розмежуватися“ (Ленін) [13]. Розгром „Искрой“ „економістів“, нещадна ленінська критика теорії стихійности — ідейної бази всякого опортунізму — мали міжнародне значення й утворили „теоретичні основи справж-

[12] Сталин. „О Ленине“. Партиздат, 1932, стр, 7.

[13] Ленин, т. IV, стр. 39-40.

нього революційного руху російського робітничого класу“ (Сталін) [14]. „Искра“ розробила й угрунтувала програмні, тактичні й організаційні принципи партії.

Усередині самої „Искры“ Ленін боровся проти опортуністичних вагань Плеханова та інших членів редакції (питання про диктатуру пролетаріяту, про класовий характер партії, про централізм, про ставлення до ліберальної буржуазії, про ставлення до селянства, про націоналізацію землі і т. інш.).

„Искра“ виховала й згуртувала революційний авангард пролетаріяту. „Искра“, її агенти й організація в Росії завоювали на свій бік більшість місцевих с.-д. організацій. „Більшовизм провів за три роки, 1900—1903, стару „Искру“ і вийшов на боротьбу з меншовизмом, як *цільний напрям* (Ленін) [15].

7. *II з'їзд РСДРП* був ареною запеклої боротьбі Леніна (більшовиків) за пролетарську партію нового типу проти блоку опортуністів усіх відтінків. Головне завдання з'їзду було в „утворенні *справжньої* партії на тих принципових і організаційних засадах, які висунула й розробила „Искра“ (Ленін) [16]. Серед делегатів з'їзду було 33 іскрівці (із них 24 „твердих“ і 9 „м'яких“, що вагалися), 10 представників „болота“ і 8 антиіскрівців.

З'їзд ухвалив *партійну програму*, в центрі якої стояла ідея диктатури пролетаріяту. У боротьбі за революційну програму партії більшовики дали відсіч намаганням „економістів“ та бундівців опортуністично перекрутити програму (питання про диктатуру пролетаріяту, про революцію, про неминучість краху капіталізму, про керівну ролю партії) і реформістським вилазкам під прапором оборони програми (Троцький). Ухвалена з'їздом програма, що послідовно продовжувала лінію Маркса й Енгельса, різко відрізнялася від програм усіх партій II Інтернаціоналу й давала „точне, ясне, неухильно-тверде формульовання“ [17] завдань революційного пролетаріяту.

Істотнє місце в роботах з'їзду посіло питання про *спільників пролетаріяту*. У боротьбі за гегемонію пролетаріяту в буржуазно-демократичній революції більшовики угрунтували й відстояли революційну *аграрну програму*, що поставила перед робітничим класом завдання — внести класову боротьбу в село, вичерпати до дна революційну енергію селянства в боротьбі проти царату й поміщиків. Більшовики обгрунтували й відстояли пролетарську програму в *національному питанні* (право націй на самовизначення, єдність організацій пролетаріяту всіх народів Росії), борючись на два фронти проти опортуністичної позиції

[14] Сталин, „Вопросы ленинизма“, стр. 18.

[15] Ленин, т. XIV, стр. 163.

[16] Ленин, т. VI, стр. 164.

[17] Ленин, т. XV, стр. 201.

Бунду (дрібнобуржуазне гасло національно-культурної автономії, розщеплення пролетаріяту за національною ознакою) й польських соціял-демократів (заперечення права націй на самовизначення, фактичний підтрим великодержавного шовінізму). Опортуністичній резолюції Потресова про *лібералів,* яка приділяла буржуазії роль гегемона в революції й перетворювала пролетаріят на додаток ліберальної буржуазії, більшовики протиставили резолюцію Леніна й Плеханова, вістря якої було спрямоване проти Струве й журнала „Освобождение“, проти антиреволюційного, антипролетарського, зрадницького характеру ліберального руху.

8. Головним питанням боротьби на II з'їзді було *організаційне питання.* Проти ідеї пролетарського централізму, якою був пройнятий ленінський проект статуту, постала вся опортуністична частина з'їзду, від мартовців до бундівців і „економістів“. *Уз* питанні про § 1 *статуту партії* (про членство партії) стався *ро кол,* підготований усією попередньою боротьбою Леніна з опортунізмом та опортуністичними ваганнями всередині редакції „Искры“. „М'які“ іскрівці (Мартов, Аксельрод, Троцький), що боролися проти ленінського § 1 статуту, стали організувальним центром *меншовицького* крила II з'їзду. „Своїм формулюванням про членство в партії більшовики хотіли утворити організаційну вузду проти напливу непролетарських елементів до партії... Російські меншовикі боронили протилежну позицію, що відкривала широкі двері партії непролетарським елементам“ (Сталін)[18]. *„Наше завдання,*— відповідав Ленін опортуністам,— *оберігати твердість, витриманість, чистоту нашої партії. Ми повинні старатися підняти звання й значення члена партії више, вище і вище“* [19].

Основою шаленої боротьби на з'їзді в організаційному питанні були *дві* грунтовно розбіжні лінії в революції. Більшовицькому курсові—доведення до кінця буржуазної революції, її переростання на соціялістичну, диктатура пролетаріяту — відповідав ленінський план утворення революційної пролетарської партії; з меншовицького курсу на буржуазно-парламентську республіку випливав організаційний опортунізм, аксельродовсько — мартовський „план“ утворення буржуазної „робітничої“ партії. Безсмертна заслуга Леніна в тому, що він з геніяльною прозорливістю в самому початку розходжень викрив усю їх глибину й принципове значення, оголив класову суть та ідейно-політичний зміст організаційного опортунізму меншовиків.

„Розкол по § 1 статуту остаточно закріпився в боротьбі за *склад керівних органів партії* (Центральный Комитет и редакція Центрального органу). Выбори до ЦК і ЦО твердих і послідов-

[18] Сталин „Вопросы ленинизма, стр. 607.

[19] Ленин, т. VI, стр. 33.

них прихильників ленінської лінії повинні були забезпечити революційний провід партією й дальшу нещадну боротьбу проти опортуністичних, хистких та ненадійних елементів. Своїм голосуванням у питанні про склад ЦК та ЦО з'їзд закріпив перемогу ленінських принципів.

Боротьба Леніна на II з'їзді — зразок більшовицької принципіяльности, партійности, непримиренности.

9. II з'їзд партії є *поворотний пункт у міжнародному робітничому русі*. Розкол на II з'їзді й утворення більшовицької партії означали удар по міжнародному опортунізму у всіх його відмінах. Найвидатніші вожді II Інтернаціоналу, а також видатні ліві с.-д. з II Інтернаціоналу (Р. Люксембург та інш.) підтримали меншовиків, що розгорнули після з'їзду підривну роботу проти революційно-пролетарської партії. У боях проти опортуністів і центристів II Інтернаціоналу, громлячи меншовиків (Аксельрод, Мартов, Троцький, Плеханов), борючись проти примиренських елементів у власних лавах, більшовики відстояли свою партію й закріпили це завойовання на III з'їзді (квітень-травень 1905 р).

До великих боїв першої російської революції російський пролетаріят підійшов на чолі з своєю, що остаточно склалася, партією. „*Більшовизм існує, як течія політичної думки і як політична партія, від 1903 року*" (Ленін). [20]

Від II з'їзду до жовтневої перемоги

10. Після II з'їзду більшовицька партія за проводом Леніна пройшла славний і великий шлях боротьби за диктатуру пролетаріяту.

На першому етапі цього шляху (1903 — лютий 1917) найближче завдання партії — повалити царат. На цьому етапі „*пролетаріят повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздушити силою опір самодержавства й паралізувати нестійкість буржуазії*" (Ленін) [21]

Більшовики розглядали буржуазно-демократичну й соціялістичну революції „як дві ланки одного ланцюга, як єдину й цільну картину розмаху революції" (Сталін) [22] „... від революції демократичної,—писав Ленін,—ми відразу таки почнемо переходити, і якраз мірою нашої сили, сили свідомого й організованого пролетаріяту, почнемо переходити до соціялістичної революції. Ми обстоюємо безперервну революцію. Ми не спинемося на півдорозі" [23].

---

[20] Ленин, т. XXV, стр. 174.
[21] Ленин, т. VIII, стр. 96.
[22] Сталин „Вопросы ленинизма", стр. 23.
[23] Ленин, т. VIII, стр. 186.

Увесь перебіг *першої революції* (1905 — 1907) блискуче потвердив більшовицькі гасла, більшовицьку стратегію і тактику. У гігантських класових боях партія зуміла очолити революційну боротьбу мас, гуртувала їх навколо своїх гасел, керувала збройним повстанням, створювала перші ради — органи повстання й зародки революційної диктатури. „На весні 1905 р. наша партія була спілкою підпільних гуртків; восени вона стала партією *мільйонів пролетаріяту*“ (Ленін) [24].

Років *реакції* (1907—1910) після тимчасової поразки революції більшовики були єдиною партією, яка лишилася з масами й на чолі їх і не здригнулася перед труднощами. „Революційний клас на власному гіркому досвіді вчиться розуміти, що не можна перемогти, не навчившись правильного наступу й правильного відступу“ (Ленін) [25]. Більшовики, невтомно продовжуючи справу організації, гуртування й виховання робітничого класу, зуміли відступити в цілковитому бойовому порядку, зберегти свої кадри й підготувати сили для нового рішучого наступу.

Років революційного *піднесення* (1910—1914) більшовики організували економічні та політичні бої робітничого класу проти царату й буржуазії, зміцнили гегемонію пролетаріяту, вивели на поле класових боїв нові бойові кадри робітничого класу,—ціле більшовицьке покоління, виховане ленінською „Правдой“ (1912—1914). „Відстоюючи вірність революційним заповітам партії, підтримуючи піднесення робітничого руху, яке почалося,... з'єднуючи легальну й нелегальну організації, пресу й агітацію, „правдисти“ згуртували навколо себе переважну більшість свідомого робітничого класу“ (Ленін) [26].

Років *імперіялістичної війни* (1914 — 1918) більшовики були єдиною партією, яка оголосила війну шовіністичному чадові, виступила проти течії, високо несла свій старий випробуваний прапор пролетарського інтернаціоналізму. Мобілізуючи маси навколо революційних гасел—перетворення війни імперіялістичної на війну громадянську, поразка „свого“ уряду в імперіялістичній війні—більшовики стали єдними організаторами й керівниками революції, яка наростала не тільки в Росії, а й на Заході.

11. Найважливішою умовою перемоги більшовизму була безперервна й непримиренна боротьба *за партію*, за її ідейні й організаційні основи.

Меншовизм, який уже в революції 1905 р. відіграв ролю зброєносця кадетської буржуазії, років реакції по-ренегатському зрікся революційних перспектив та революційного підпілля й відверто виступив як столипінська „робітнича“ партія. Років

[24] Ленин, т. XII, стр. 301.
[25] Ленин, т. XXV, стр. 177.
[26] Ленин, т. XVIII, стр. 220.

війни меншовики перетворилися на соціял-шовіністів, огидних холуїв царату й імперіялістичної буржуазії.

Троцькізм, російський центризм, наймерзенніша відміна меншовизму, 1905 року боровся проти більшовиків під прапором „перманентної революції"; років реакції намагався зруйнувати пролетарську партію, гуртуючи безпринципний авантуристичний блок опортуністів усіх мастей („августовский блок" 1912 р.); років війни Юдушка-Троцький проповідував кавтськіянський соціял-пацифізм — найшкідливішу й найлицемірнішу оборону імперіялістичної війни.

Одзовісти (Богданов і К⁰), „ліквідатори навиворіт", герої „лівої" фрази, буржуазні фальсифікатори марксизму,—заперечували потребу революційного використання легальних можливостей, намагалися відірвати партію від робітничого класу й перетворити пролетарську партію на інтелігентський сектантський гурток.

Більшовики-примиренці (Каменєв, Риков та інші), намагаючись перешкодити партії рішуче боротися проти опортуністів зправа й „зліва", відігравали жалюгідну ролю підсобників ліквідаторства.

У непримиренній *боротьбі на два фронти* проти правого й „лівого" опортунізму більшовики, за проводом Леніна, високо тримали прапор партійности. VI (Празька) конференція (січень 1912 р.) закріпила в російському робітничому русі перемогу більшовицької лінії, лінії на *розрив*, на *розкол* з опортунізмом, вигнавши ліквідаторів з РСДРП і відновивши загально-партійні центри. „У Росії особливим щастям більшовиків було те, що вони мали 15 років для систематичної і до кінця доведеної боротьби як проти меншовиків (тобто опортуністів і „центровиків"), так і проти „лівих" ще задовго перед безпосередньою масовою боротьбою за диктатуру пролетаріяту" (Ленін) [27].

Свою лінію на розрив, на розкол з опортуністами й центристами більшовики провадили і в російському, і в усьому *міжнародному* робітничому русі. Ось чому вожді передвоєнного II Інтернаціоналу завзято боролися проти більшовиків, намагаючись під прапором „примирення фракцій, що ворогують", ліквідувати більшовицьку партію. Всією своєю рішучою й нещадною боротьбою з опортунізмом та центризмом більшовики давали величезний підтрим *лівим с.-д. на Заході* й, рішуче критикуючи їхні напівменшовицькі помилки, їхню непослідовність у боротьбі з опортунізмом, їхнє побоювання розколу, гуртували їх на ідейній основі ленінізму. Більшовицька боротьба проти опортуністів і централістів була зразком політики для всього лівого крила міжнародного робітничого руху.

---

[27] Ленин, т. XXV, стр. 242.

Імперіялістична війна 1914—1918 р.р. була суворою й нещадною перевіркою всіх течій у робітничому русі. II Інтернаціонал збанкрутував, знесилений і переможений опортунізмом. Більшовики були єдиною партією, яка виконала свій обов'язок перед міжнародним пролетаріятом до кінця. У боротьбі проти російського й міжнародного реформізму, соціял-шовінізму й кавтськіянства, переборюючи непослідовність лівих с.-д. на Заході, *„більшовизм створив ідейні й тактичні основи III Інтернаціоналу“*. (Ленін) [28].

12. Лютнева революція 1917 р. була блискучим потвердженням гасел та ідей більшовизму. Повалення царату відкриває *другий етап* в історії партії (березень—жовтень 1917 р.). Партія ставить на чергу боротьбу за здійснення другого стратегічного плану, про який Ленін писав ще 1905 р.: *„Пролетаріят повинен зробити соціялістичний переворот, приєднуючи до себе маси напівпролетарських елементів людности, щоб зламати силою опір буржуазії й пралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії“* [29]. Основні гасла партії на цьому етапі—диктатура пролетаріяту, вся влада Радам, спілка пролетаріяту з найбіднішим селянством проти буржуазії міста й села при невтралізації середняка. Завдання повалити буржуазію й встановити диктатуру пролетаріяту в нашій країні більшовики розглядали як найважливішу умову розгортання міжнародної пролетарської революції.

Бувши після лютого меншістю, більшовики від перших днів революції повели від дня до дня терплячу систематичну пропаганду своїх гасел, невблагано викривали імперіялістичну політику угодовських партій, завзято боролися проти оборончих і демократичних ілюзій мас. „Без такого обережного, грунтовного, обачного й тривалого готування ми не могли би ні здобути перемогу в Жовтні 1917 р., ні втримати цю перемогу“ (Ленін) [30].

Квітнева конференція згуртувала партію на грунті славетних ленінських („квітневих“) тез. VI з'їзд партії (серпень—1917 р.), де за проводом Сталіна провадилася ленінська лінія, був з'їздом бойового готування Жовтня. Партія ізолювала та розгромила меншовиків і есерів; здобула більшість робітничого класу; підняла на боротьбу проти імперіялістичної буржуазії селянські маси й пригноблені національності. На шляху до Жовтня партія викинула із своїх лав меншовицьку групу ренегатів (Войтинський, Севрук); відмела „ліво“ опортуністичний авантуризм (Богдатьєв); дала нищівну відсіч спробам Троцького „розбільшовичити“ партію; розбила на-голову правих панікерів і штрайкбрехерів

---

[28] Ленин, т. XXIII, стр. 385.

[29] Ленин, т. VIII, стр. 96.

[30] Ленин, т. XXV, стр. 179.

(Каменєв, Зіновьєв). На чолі з Леніном партія блискуче організувала й провела *жовтневе збройне повстання.*

Усією своєю історією партія показала, що „не знайдеться тої сили на землі, яка перешкодила б більшовикам, *якщо вони не дадуть себе залякати* й зуміють взяти владу, втримати її до перемоги всесвітньої соціялістичної революції“ (Ленін)[31].

Партія в епоху диктатури пролетаріяту

13. Жовтнева революція встановила на одній шостій частині земної кулі диктатуру пролетаріяту й тим втілила в життя центральну ідею програми, ухваленої II з'їздом. Жовтнева перемога „знаменує собою неминучу перемогу ленінізму над соціял-демократизмом у світовому робітничому русі. Ера панування II Інтернаціоналу і соціял-демократизму в робітничому русі *закінчилася. Прийшла* ера панування ленінізму й III Інтернаціоналу“. (Сталін).[32]

Із партії, що боролася за владу, наша партія 25 жовтня 1917 р. перетворилася на партію, що править основну керівну силу в системі диктатури пролетаріяту. Почався *третій етап* в історії нашої партії. Стратегічний план Леніна: провести „максимум здійснимого в одній країні *для* розвитку, підтриму, пробудження революцій у *всіх країнах*“;[33] „зміцнити диктатуру пролетаріяту в одній країні, використовуючи її, як підпорний пункт, щоб повалити імперіялізм у всіх країнах“[34]. За геніяльним проводом, *Леніна* партія неухильно здійснювала цей великий план. Вихідний пункт цього плану—вчення Леніна про можливість перемоги соціялізму в одній, окремо взятій країні.

Партія боролася за цей план років *воєнного комунізму* (1918—1920), відстоявши диктатуру пролетаріяту в боях із зовнішньою і внутрішньої контрреволюцією. Цей план партія поклала в основу *нової економічної політики*, при переході до якої Ленін проголосив (1921) що „тепер головний свій вплив на міжнародну революцію ми робимо своєю господарською політикою“[35]. Ленін поставив перед партією завдання: *збудувати фундамент соціялістичної економіки, знищити класи, перетворити Росію непівську на Росію соціялістичну.*

На чолі з *Сталіном*, великим продовжувачем Леніна, партія переможно *розв'язала* це всесвітньо-історичне завдання.

14. В епоху диктатури пролетаріяту незмірно зростає значення *боротьби за партію, за більшовицьку партійність.* „Диктатура пролетаріяту—є завзята боротьба, кривава й безкровна,

[31] Ленин, т. XXI, стр. 279.

[32] Сталин, „Об Октябрьской революции“, стр. 136.

[33] Ленин, т. XXIII, стр. 385.

[34] Сталин, „Вопросы ленинизма“, стр. 54.

[35] Ленин, т. XXVI, стр. 410.

насильницька й мирна, воєнна й господарська, педагогічна й адміністраторська — проти сил і традицій старого суспільства. Сила звички мільйонів і десятків мільйонів—найстрашніша сила. Без партії залізної й загартованої в боротьбі, без партії, що має довір'я всього чесного в даному класі, без партії, що вміє стежити за настроєм маси і впливати на нього, провадити успішно таку боротьбу неможливо" (Ленін)[36].

Уся історія середпартійної боротьби після Жовтня свідчить, що спроби підірвати партійну єдність і дисципліну є безпосереднє підсобництво реставраторським намаганням буржуазії. *Уся* боротьба опортуністів проти партії була й лишається ні чим іншим, як *спробою нав'язати партії Леніна гнилі традиції та догми II Інтернаціоналу, спробою відродити меншовизм.*

Нічим іншим, як спробою відродити меншовизм, була позиція *правих* капітулянтів і ліквідаторів Жовтня (Каменєв, Зіновьєв, Риков, Шляпніков).

Троцькізм, що вперто відновлював атаку проти партії і 1918, і 1921, і 1923–1927 р.р., організатор антипартійних блоків, запеклий ворог ленінізму й більшовицької партійности, неминуче перетворився на передовий загін буржуазної контрреволюції.

„Ліві комуністи" (Бухарін, Преображенський) у своїй авантуристичній розкольницькій політиці докотилися до фактичної спілки з лівими есерами проти Леніна.

Фракція „демократичного централізму" (Сапронов) сповзла в контрреволюційне меншовицьке болото.

„Робітнича опозиція" (Шляпніков) з анархо-синдикалістського ухилу виродилася в купку злобницьких тред'юньйоністських ренегатів.

„Нова опозиція" (Зінов'єв, Каменєв) ганебно скотилися до троцькізму, до лав антипартійного і антирадянського блоку.

Права опозиція (Бухарін, Риков, Томський) відбивала опір контрреволюційної куркульні, порвала з основами марксизму-ленінізму й розчищала шлях для буржуазної реставрації.

Право-„лівацький" блок (Сирцов, Ломінадзе) намагався дезорганізувати партію з допомогою отруєної зброї дворушництва.

Націоналістичні угруповання, почавши з боротьби проти ленінської національної політики і незмінно приєднуючись до кожної нововиниклої антипартійної фракції, на ділі виявилися підсобниками і знаряддям міжнародного імперіялізму.

Продуктом *розкладу розгромлених партією угруповань* були жалюгідні антирадянські групки Рютіна — Слепкова — Угланова і Ейсмонта—Толмачева—Смірнова.

Спільна риса *всіх* антипартійних течій—це меншовицьке заперечування соціялістичного характеру нашої революції, запере-

---

[36] Ленин, т XXV, стр. 191.

чування диктатури пролетаріяту, заперечування можливости перемоги соціялізму в одній країні і курсу нашої партії на світову революцію, меншовицька капітуляція перед класовим ворогом, відвертання від класової боротьби з усіма її труднощами, хвостистське приниження історичної ролі пролетаріяту, як вождя й організатора соціялістичного будівництва, барсько - анархічний протест проти пролетарської дисципліни нашої партії й радянської держави, намагання підірвати більшовицький централізм, розвінчати ленінські кадри партії та її стару гвардію, скинути її провід.

У своїх нападках на ленінський ЦК *усі* вони незмінно твердять меншовицькі зади про „затиск“ і „партійний бюрократизм“. „Крики про уславлений бюрократизм,—писав Ленін ще 1904 р.,— є просте відкрите незадоволення з особового складу центрів, є фіговий листок, що скращує порушення слова, урочисто даного на з'їзді. Ти бюрократ, бо ти призначений з'їздом не згідно з моєю волею, а всупереч їй; ти формаліст, бо ти спираєшся на формальні ухвали з'їзду, а не на мою згоду; ... ты самодержець, бо ти не хочешь віддати владу в руки старої, теплої компанії“ (Ленін)[37].

Протягом останніх десяти років, в силу вирішального характеру боїв, зв'язаних з готуванням і розгортанням соціялістичного наступу, середпартійна боротьба набрала *виняткової гостроти*. Послідовно здійснюючи ленінські заповіти, партія, керована Сталіном, розгромила троцькізм і праву опозицію. Партія викрила „лівих“ закрутників, як відриг контрреволюційного троцькізу й показала, що вони є об'єктивно спільники правих ухильників.

За ці роки робітничий клас нашої країни по - гігантському зріс, набув величезного політичного досвіду, ще щільніше згуртувався навколо партії та її ЦК. У всій своїй боротьбі з опортунізмом, з рецидивами контрреволюційного меншовизму, партія дістає найактивніший підтрим найширших мас робітничого класу. Партія продовжує *громити опортуністів, дворушників, переродженців,*—усіх тих, хто на словах визнає генеральну лінію партії, директиви ЦК та державні планові завдання, а на ділі саботує й зриває їх; усіх, хто не бажає боротися з класовим ворогом, підтримує антидержавні тенденції, порушує залізну дісципліну партії й держави, розхитує революційну законність; усіх, хто потурає бюрократично-канцелярським методам керування, нехтує потреби робітників і колгоспників, підміняє виховання, переконання й організацію мас на голе адміністрування. ВКП(б) іде до нових перемог, борючись *на два фронти*, проти правого опортунізму, як *головної* небезпеки на теперішньому етапі, і проти „лівого“ опортунізму. Партія рішуче бореться проти ухилів до

[37] Ленін, т. VI, стр. 287.

місцевого націоналізму й великоросійського шовінізму, який являє у маштабі СРСР головну небезпеку в царині національного питання. Партія відмітає геть гнилий лібералізм і примиренство „*Принципи не „примиряються“, а перемагають*“ (Сталін)[38].

15. У 30-річній боротьбі з ворогами ВКП(б) викувала свою ленінську єдність. Із підпільних гуртків вона зросла на могутню силу, зв'язану з допомогою розгалужених масових організацій (профспілки, Ради, кооперація, Червона армія, комсомол, жіночі делегатські збори тощо) з десятками мільйонів робітників та селян, які йдуть за партією. На кожному етапі боротьби партія, виявляючи найбільшу гнучкість, сміливо перебудовує організаційні форми своєї роботи відповідно до нових завдань.

Висунувши завдання *по-новому працювати — по-новому керувати*, партія доповнює територіяльну форму побудови парторганізації *виробничою* формою. Почата з ініціятиви Сталіна перебудова всієї партійної роботи відповідно до умов періоду соціялізму є найбільший крок у дальшому *розвитку ленінських принципів побудови партії нового типу*.

Створюючи *політвідділи* МТС та радгоспів і колгоспні виробничі *осередки*, організуючи *політвідділи* на транспорті й запроваджуючи нові форми роботи в промисловості (передусім вугільній та металургійній), партія підвищує свою боєспроможність, підносить на новий щабель конкретність та оперативність свого керування, зміцнює свою більшовицьку дисципліну, свою централізовану міць. На селі, куди ЦК вирядив великий загін перевірених партійних працівників, політвідділи МТС і радгоспів уже перетворилися на найважливіші важелі організаційно-господарського зміцнення колгоспів, завойовання більшости в колгоспах і радгоспах, забезпечення в них більшовицького проводу. Всяким спробам зірвати роботу політвідділів, принизити їх значення, перешкодити зміцненню більшовицького централізму наша партія дає нещадну відсіч. „Централізм, — говорив Ленін на II з'їзді, — вимагає *відсутности* всяких перегородок між центром і найвіддаленішими, найглухішими частинами партії“ (Ленін)[39].

ВКП(б) нещадно бореться з опортуністичними теоріями „розчинення“ партії в трудящих масах, дедалі вище підносячи звання члена більшовицької партії. Партія залучає до своїх лав сотні тисяч передових пролетарів, зберігаючи в силі „випробуваний метод *індивідуального* підходу до кожного, хто хоче вступити до партії, та *індивідуального* прийому до партії. Нам потрібна не лише кількість, а й якість“ (Сталін)[40].

---

[38] Сталин. „Национальный вопрос и марксизм“, СПБ, „Прибой“, 1914 г., стр. 80.

[39] Ленин, т. VI, стр. 19.

[40] „Вопросы свердловцев и ответы тов. Сталина“ — „Правда“, № 40, 10/II — 1930 г.

Партія здобула свої величезні перемоги тому, що ніколи не зарозумівалася, не намагалася спочити на лаврах. „Самокритика безумовно потрібна для всякої живої і життєвої партії. Немає нічого пошлішого за самозадоволений оптимізм“ (Ленін) [41].

Без більшовицької самокритики немає бішовицької партійности. Гасло самокритики „лежить у самій основі більшовицької партії“, „лежить в основі режиму диктатури пролетаріяту“ (Сталін) [42].

Найвищий вияв більшовицької самокритики — це партійна чистка. ВКП(б) провадить чистку своїх лав так, щоб „забезпечити в партії залізну пролетарську дисципліну й очищення партійних лав від усіх ненадійних, нестійких елементів і тих, що примазалися“ [43].

16. У 30-тирічній боротьбі проти опортунізму більшовицька партія викувала свої бойові традиції. „У світі немає й не бувало такої могутньої й авторитетної партії, як наша комуністична партія“ (Сталін) [44].

На всьому протязі свого історичного шляху наша партія діяла, як *єдина* монолітна сила, незмінно ідучи за принципом, проголошеним Леніном на II з'їзді: „Всякій член партії відповідальний за партію і *партія відповідальна за всякого члена*“ [45]. У незлічених боях з класовими ворогами та їхньою агентурою ВКП(б) піднесла на величезну височінь *велике звання члена партії.*

На всіх етапах боротьби, на всіх дільницях класового фронту *член більшовицької партії* — незмінно з масами, на чолі мас, ідучи всупереч відсталим настроям, терпляче переконуючи маси на їхньому власному досвіді в правильності лінії партії.

Років царату *член більшовицької партії* з глибокого підпілля підіймає маси на боротьбу проти кріпачників — поміщиків і буржуазії. Він — на чолі повсталих робітників, що піднесли в Жовтні прапор пролетарської диктатури. Він — у перших лавах робітниче-селянської Червоної армії, її рядовий боєць, командир, комісар. На всіх фронтах, де вирішалося долю революції, він — зразок пролетарської *витриманности й героїзму.*

Член більшовицької партії веде маси на вперту боротьбу з голодом, холодом і розрухою років громадянської війни; він запалює трудовий ентузіязм мільйонів, що борються за відбудову

---

[41] „Ленинский сборник“ V, стр. 308.

[42] Сталин. „О работах апрельского об'единенного пленума ЦК и ЦКК“, стр. V, изд. 1928 г.

[43] „Постановление ЦК и ЦКК ВКП(б) о чистке партии“. „Правда“ № 118, 29/IV, 1933 г.

[44] Сталин. „О работе в деревне“, Партиздат, 1933, стр. 14.

[45] Ленин, т. VI, стр. 33.

й соціялістичну реконструкцію народного господарства; він — застрільник соцзмагання, що подає зразки ударної праці й більшовицьких темпів; він — передовий боєць на будуванні велетнів соціялістичної індустрії і в опануванні найновішої техніки.

Член більшовицької партії кріпить змичку робітничого класу з селянством; піднімає селянські маси проти куркульської кабали, веде їх на відкритий бій за знищення куркульства як класу, за соціялістичне перероблення села; допомагає колгоспному селянству виживати його дрібновласницькі забобони; б'ється за трактор, комбайн та автомобіль на колгоспних і радгоспних ланах.

Член більшовицької партії будує й зміцнює державу пролетарської диктатури, піднімає лють мас проти косности й бюрократизму; він завжди напоготові в боротьбі проти відвертих і прихованих ворогів радянської держави, проти ледаря, шахрая, розкрадача священної соціялістичної власности, проти шкідника, шпигуна, він не жалкує сил для підвищення військової моці робітниче-селянскої країни.

Член більшовицької партії неухильно бореться за пролетарський інтернаціоналізм, за тісну співдружність народів СРСР і народів усього світу. Член провідної партії Комуністичного Інтернаціоналу, — він усією своєю роботою, усією своєю боротьбою служить справі світової пролетарської революції.

Член більшовицької партії — дисциплінований боєць, непримиренний ленінець, завжди готовий дати відсіч відвертим і прихованим ворогам своєї партії, що завжди й скрізь зберігає безмежну відданість своєму ленінському ЦК.

„*Ми, комуністи, — люди особливого складу. Ми викраяні з особливого матеріялу. Ми—ті, що складають армію великого пролетарського стратега, армію великого Леніна. Немає нічого вищого, як честь належати до цієї армії. Немає нічого вищого, як звання члена партії, засновник і керівник якої тов. Ленін. Не всякому дано бути членом цієї партії. Не всякому дано витримати злигодні й бурі, зв'язані з членством у такій партії. Сини робітничого класу, сини нужди й боротьби, сили неймовірних знегод і героїчних зусиль — ось хто насамперед повинні бути членами такої партії*" (Сталін) [46].

17. ВКП(б) — авангард *Комуністичного Інтернаціоналу*.

Ще на сторінках старої „Искры" Ленін предрікав неминучий розрив революційної „Гори" і опортуністичної „Жиронди" в світовому робітничому русі. З того часу II Інтернаціонал давно перетворився на головну соціяльну підпору буржуазної диктатури. Його продажні ватажки прокладають шлях фашизмові. Доля німецької соціял-демократії, що плазує перед Гітлером, свідчить про всю глибину падіння міжнародного меншовизму. Партіям

[46] Сталин. „Речь на II с'езде Советов", „Правда" № 23, 30/I—1924 г.

II Інтернаціоналу, що розкладаються, протистоять в усіх країнах капіталістичного *Заходу й Сходу* боєспроможні й самовіддані загони передових пролетарів-більшовиків, що згуртувалися під прапором заснованого Леніном Комінтерну. Засвоюючи 30-тирічний досвід більшовизму, наші братерські компартії — і в їхніх перших лавах славетна комуністична партія Німеччини — будують свої осередки на підприємствах, виховують кадри своїх професійних революцінерів, вчаться поєднувати легальні й нелегальні форми роботи. За прикладом ленінської ВКП(б) братерські партії непримиренно борються на два фронти проти опортуністів, нещадно виганяють із своїх лав правих ліквідаторів та „лівих“ сектантів.

Соціялістичне будівництво в нашій країні — *вирішальна* дільниця міжнародного пролетарського фронту. Пролетаріят СРСР — найреволюційніший загін інтернаціонального робітничого класу. „Російська революція була (й залишається) вузловим пунктом світової революції; ... грунтовні питання російської революції були одночасно (й є тепер) грунтовні питання світової революції“ (Сталін) [47]. Комінтерн спирається у своїй боротьбі на величезні перемоги нашої партії.

Більшовизм — „*зразок тактики для всіх*“ (Ленін). Наслідуючи цей зразок, комуністичні партії всіх країн під прапором Леніна й Сталіна готуються до вирішальних боїв нового туру революцій і воєн, героїчно борються проти фашизму й соціял-демократії, за більшість робітничого класу, за СРСР — батьківщину всіх трудящих, за перемоги диктатури пролетаріяту в цілому світі. Озброєні марксо-ленінським вченням, комуністи усього світу будують і зміцнюють *світову більшовицьку партію*. Комуністичний Інтернаціонал уособлює перемогу ленінізму, перемогу принципів більшовицької партійности й непримиренної революційности в міжнародному робіничому русі.

„*Ленінізм є цільна теорія, що виникла 1903 року і пройшла випробування трьох революцій і що іде тепер вперед, як бойовий прапор всесвітнього пролетаріяту*“ (Сталін) [48].

* * *

Тридцять років тому на II з'їзді РСДРП Ленін указав шлях боротьби робітничого клссу. Тридцять років тому Ленін дав пролетаріятові незрівняну *зброю*, без якої було неможливе успішне просування цим шляхом, — бойову, дисципліновану, централізовану *партію*, що володіє найпередовішою революційною теорією.

---

[47] Сталин. „Вопросы ленинизма“, стр. 610.
[48] Сталин. „Об Октябрьской революции“, стр. 71.

За ці 30 років більшовицька партія неухильно ішла шляхом Леніна й домоглася на цьому шляху перемог, що відкрили нову епоху в історії людства. Цим шляхом більшовицька партія за проводом Сталіна піде далі, до нових перемог комунізму. „*Партія непереможна, як що вона знає, куди вести справу й не боїться труднощів*“ (Сталін).

Інститут Маркса - Енгельса - Леніна при ЦК ВКП(б)

С. Баранник

К. Маркс про партію пролетаріяту

Капіталістична формація завершує собою передісторію людського суспільства — писав Маркс 1859 р. у своїй славетній передмові до „Критики політичної економії“. Пролетаріят колишньої Росії, поваливши політичну владу капіталу і, встановивши свою диктатуру в жовтні 1917 р., цим заклав перший наріжний камінь *справжньої історії* суспільства. „*Ми вступили в період соціялізму*“ заявив на XVI з'їзді ВКП(б) у червні 1930 р. вождь ВКП(б) і Комінтерну Й. В. Сталін.

Ці п'ять слів вождя всесвітнього комуністичного руху на всю земну кулю прозвучали як привітання, як салют *справжній історії* людства, що в її смугу вступила та частина його, яка залюднює одну шосту всієї землі.

Ми — в смузі переходу від стану передісторії в стан справжньої історії, переходимо із царства доконечности в царство свободи. Капіталістичний світ перебуває в смузі переходу до нового туру революцій і воєн, переходу, що прискорює загибель капіталізму, перемогу пролетарської революції в усьому світі, яка відкриє початок справжньої історії для всього людства.

Чи ж можна уявити собі найграндіозніший перелам у історії людства — пролетарську революцію, добу диктатури пролетаріяту — сповнену найгострішої класової боротьби — перехід від передісторії до історії суспільства, — без партії — бойової революційної, пролетарської, комуністичної партії?

Партія пролетаріяту, світова комуністична партія — Комінтерн, — її провідна частина і єдина безпосередня попередниця — *ВКП(б)* стояла й стоїть у центрі цих подій, у фокусі сплетіння історичних чинників. Їй головна заслуга, їй головна увага, їй перше слово.

Ідея диктатури пролетаріяту, як переходового щабля до соціялізму-комунізму — є перше, основне, головне в марксизмові.

Хто визнає в марксизмові все що хочете, крім учення про диктатуру пролетаріяту, той нічого спільного не має з марксизмом, той є його вільний чи невільний, явний чи прихований ворог, або, принаймні, чужинець марксизмові.

А партія є зброя пролетарської революції, знаряддя диктатури пролетаріяту, „є основна провідна сила в системі дикта-

тури пролетаріяту“ (Сталін), вона завершує, вінчає систему диктатури пролетаріяту.

Через це вчення про партію пролетаріяту є одна із центральних частин марксизму. Воно є складовою частиною вчення про диктатуру пролетаріяту і в цій мірі є центром, фокусом, у якому, кінець-кінцем, зосереджуються нитки від філософічної, економічної, історичної, складових частин марксизму. Учення про партію є завершенням, вінцем учення про диктатуру пролетаріяту, яке само є завершенням і вінцем усієї системи марксизму. Учення про партію пролетаріяту є важливіша категорія історичного матеріялізму.

Тому цілком зрозуміло, чому вчення про партію, боротьба за створення пролетарської партії, провід її боротьбою, її боями, були основним завданням цілого життя Маркса й Енгельса, центром, фокусом, усієї їхньої діяльности, починаючи з половини 40-х р.р. XIX століття до самої смерти.

I

„З попереднього видно,—писав Ленін у статті „Карл Маркс“,— що неминучість перетворення капіталістичного суспільства в соціялістичне Маркс виводить цілком і виключно з економічного закону руху сучасного суспільства. Усуспільнення праці, в тисячах форм ідучи вперед щораз швидше і виявляючися за те пів століття, що минуло від смерти Маркса, особливо наочно у зростанні великого виробництва, картелів, синдикатів і трестів капіталістів, а так само у велетенському зростанні розмірів і могутности фінансового капіталу,—*ось головна матеріяльна основа того, що соціялізм неминуче настане*“.[1]

Сам Маркс економічними, історичними, філософічними працями довів із могутньою силою логіки неминучість краху капіталізму, неминучість заміни його, через добу диктатури пролетаріяту, соціялізмом.

Величезним знущанням із марксизму, нечуваним топтанням у багно філістерства, міщанства, фальсифікації головних його принципів є твердження соціял-фашистів, твердження, що вони його зробили своїм теоретичним постулатом, і яке полягає у виображенні процесу краху капіталізму, як мирного переходу до соціялізму, переходу, що наступає як наслідок того, що продукційні сили капіталізму, розвинувшись до свого логічного кінця, призвели до того, що буржуазне суспільство само собою впало, без жодного пострілу, без жодної краплини крови, навіть без жодного палкого заклику на вулицях чи майданах міст.

---

[1] Ленін. „Маркс, Енгельс, марксизм“. Партвидав, 1933 р., стор. 37, підкреслення моє — С. Б.

Це про цю контрреволюційну теорію „продукційних сил" тов. Сталін писав, що вона „все виправдує й усе примирює", що вона „констатує факти й пояснює їх після того, як вони всім набридли й, констатуючи, заспокоюється на цьому". Це проти неї спрямував Ленін не один десяток блискучих сторінок своїх невмирущих праць, її він повними сарказму й революційного запалу рядками картав у ряді кращих своїх творів, як, приміром, „О нашей революции", „Пролетарская революция и ренегат Каутский и т. д.

Це її вщент разбивають такі його слова із промови на IX з'їзді РКП(б):

„Коли панове буржуа, панове угодовці, панове німецькі незалежники, австрійські незалежники і французькі лонгетисти сперечалися про історичний фактор, вони завжди забували такий фактор, як революційна рішучість,* твердість і непохитність пролетаріяту.

У момент розпаду капіталістичних країн, капіталістичного класу, в момент його розпачу й кризи, розв'язує *тільки* цей політичний фактор. Фрази про меншість і більшість, про демократію й свободу, нічого не розв'язують, хоч би й як посилалися на них герої минулого історичного періоду. *Тут розв'язують свідомість і твердість* робітничого класу. Коли він готовий до *самопожертви*, коли він довів, що він *уміє* напружити всі свої сили, то *це розв'язує* завдання. Усе для розв'язання цього завдання. Рішучість* робітничого класу, його незламність здійснити своє гасло— *„ми скоріше загинемо, ніж капітулюємо"— є не тільки історичний фактор, а й фактор вирішальний, перемогальний"* [2]

Крах капіталізму є доконечність. Соціялізм настане неминуче, але „інтелектуальний і моральний рушій, фізичний виконавець цього перетворення є виховуваний самим капіталізмом пролетаріят". (Ленін). Загибель капіталізму є неминуча, але „капитализм никогда не упадет, если его не уронят" (Ленін).

Коротше, немає історії, що її не творили б самі люди, немає переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої без зусиль клас, без лютої боротьби клас, що з них одні люто борються *за*, а інші *проти* такого переходу. А тим паче це стосується антагоністичних формацій, в тисячу разів тим паче-вищої й останньої антагоністичної формації—капіталістичної.

Немає революції як механічного, самодостатнього, самопливно-безборонно-безстрибкового акту, немає революції — доби найгострішої відкритої боротьби клас — без *суб'єктивних чинників* революції, без клас, без партій, що керують боротьбою

* В оригіналі „решимость".
[2] Ленін, т. XXV, стор. 96; укр. вид.; підкреслення моє—С. Б.

клас. Без цього немає Марксової теорії революції, теорії пролетарської революції особливо.

Коли ми візьмемо першу Марксову працю, де він указує на ролю пролетаріяту в поваленні капіталізму і, (ще недосить чітко, правда) на ролю партії в цьому — це лист до А. Руге з вересня 1843 р., коли ми візьмемо його вступ до „Критики Гегелевої філософії права“, яку опубліковано на початку 1844 р.; коли ми візьмемо „Німецьку ідеологію“, написану 1845 р. й тільки недавно опубліковану повнотою ІМЕЛ; коли ми візьмемо статут „Союзу Комуністів“, у якому перший пункт говорить, що завдання союзу — здобути політичну владу через насильний переворот; коли ми візьмемо „Маніфест комуністичної партії“, в якому кожне слово насичене духовним динамітом і просякнуте цією ідеєю насильного повалення буржуазного ладу і збройного захоплення влади пролетаріятом; коли ми візьмемо всі дальші Марксові праці, усі Енгельсові праці, то побачимо, що червоною ниткою через діяльність усього їхнього життя проходить думка про те, що революція може бути тільки актом насильним, що її можна здійснити тільки через збройні повстання, через збройну боротьбу.

„Матеріяльна сила мусить бути повалена матеріяльною ж силою—говорить Маркс 1844 р.[3]

„Тоді, коли щодо доконечности революції всі комуністи так у Франції, як і в Англії та Німеччині давно вже згодні між собою, святий Бруно (мовиться про Бруно Бавера — С. Б.) спокійно продовжує мріяти... „І тоді“, мріє він, „прийде зрештою порятунок, земля стане небом, а небо — землею, тоді радість і блаженство будуть звучати небесними гармоніями із віку в вік“. Святий отець церкви буде немало здивований, коли день страшного суду, в який усе це станеться, спаде на нього,—той день, що його ранковою зорею буде заграва міст, що палають, коли серед цих небесних гармоній пролунає мелодія марсельєзи й карманьйоли з неминучою гарматною стріляниною, такт буде відбивати гільйотина, коли підла маса зареве й усуне „самосвідомість“ за допомогою лихтарного стовпа“[4] — писали Маркс і Енгельс 1845 р.

„Я, отож, визначив наміри комуністів так: 1) обстоювання інтересів пролетарів всупереч інтересам буржуазії; 2) досягнення цього скасуванням приватної власности й заміни її на спільність майна; 3) визнання, що для здійснення цих цілей *немає інших засобів, крім насильної, демократичної революції*“[5] — писав Енгельс *1846 р.*

[3] Маркс и Энгельс, сочин., т. I, стр. 406.

[4] K. Marxs und F. Engels „Die deu tsche ideologie“, S. 574.

[5] Енгельсів лист Брюс. комуністичному комітетові зносин з 23/X—1846 р. твори, т. XXI, стор. 49, підкреслення моє—С. Б.

„Мета Союзу: повалити буржуазію, установити панування пролетаріяту, знищити старе, засноване на антагонізмі клас, буржуазне суспільство й заснувати нове суспільство без клас і без приватної власности“ [6]—писали Маркс і Енгельс 1847 року.

„Змальовуючи найзагальніші фази розвитку пролетаріяту, ми простежили більше чи менше приховану громадянську війну всередині суспільства, що існує аж до того пункту, коли вона вибухає відкритою революцією, і пролетаріят через насильне повалення буржуазії встановлює своє панування“ [7] — писав Маркс при допомозі Енгельса 1847-48 р. р.

Але може скажуть „теоретики“ ідилічного „вростання капіталізму в соціялізм“ із табору соціял-фашизму, що ці вислови Маркса й Енгельса стосуються років їхньої молодости, що вони є захопленням цієї молодости, що пізніше Маркс „посоліднішав“, „порозумнішав“, відмовився від своєї грізної теорії класової боротьби, теорії грізного краху капіталізму через акт насильної революції?

Але ось Маркс у листі до Енгельса далеко й значно пізніше— 10/VIII 1869 р.—пише про Вільгельма Лібкнехта:

„Ця животина вірить у майбутню „державу демократії“. Вона мислить собі при цьому або конституційну Англію, або буржуазні Сполучені Штати, або жалюгідну Швайцарію. Про революційну політику „вона не має найменшого уявлення“. [8]

А ось як дивився на цю справу Маркс 30 років після того, як вийшов „Ком. маніфест“ — 1878 року. У конспекті дебатів про закон проти соціялістів, що точилися на засіданнях німецького райхстагу 16 і 17 вересня 1878 року, Маркс пише:

„Насправді ж і Ейленберг (міністер внутрішніх справ Німеччини—С. Б.) хоче сказати ось що: мирний розвиток напрямком до мети — тільки стан, що повинен повести до насильного розвитку мети й це наступне перетворення „мирного“ розвитку в „насильний“ закладене, за Ейленбергом, в самій природі поставленої мети. У даному випадкові мета — емансипація робітничого класу й суспільний переворот, що в ній міститься (катастрофа). „Мирний“ історичний розвиток може залишитися тільки доти, доки ті, хто в даному суспільстві має владу, не стануть насильством перешкоджати цьому розвиткові. Якби, приміром, у Англії й у Північно-Американських Сполучених Штатах більшість у парламенті чи в конгресі одержав робітничий клас, то він міг би на законній підставі усунути закони й установи, що стоять на його шляху та й то тільки в тій мірі, в якій це викликається суспільним розвитком. *І все таки „мирний“ рух обернувся б у „на-*

---

[6] Статут „Союзу Комуністів“; Коммунистический манифест“, изд. ИМЭ 1923, приложения, стр. 325.
[7] „Комуніст. Маніфест“.
[8] Сочинения, т. XXI, стр. 228.

сильний“ зіткнувшися з опором (підкреслення Марксове — С. Б.) *зацікавлених у старому ладові, а коли ці останні наслідком насильства опинилися переможеними (як американський рух і французька революція), то вони повстають проти „законного“ насильства“* [9].

Так шістдесятлітній К. Маркс „порнває“, „одмовляється“ од теорії насильного повалення капіталізму. Від цих рядків, повних іронії на адресу ідеалізаторів мирного „краху“ капіталізму пашить величезною силою, що з нею підкреслюється роля насильства ц. т. *революційної збройної боротьби* пролетаріяту за своє визволення. Це насильне усунення капіталізму, повалення буржуазно-капіталістичного ладу збройною рукою, через революційне збройне повстання, збройну боротьбу, є невід'ємна складова частина Марксової теорії *диктатури пролетаріяту* як головного в марксизмові.

І так як ідея насильного повалення буржуазного ладу, усунення його під звуки марсельєзи й карманьйоли, усунення його під акомпаньямент гільйотини проходить червоною ниткою через твори усього Марксового життя, так само й ідея диктатури пролетаріяту, як переходового щабля до комунізму, ідея, що включає в себе, як складову частину, визнання доконечности насильного, через збройне повстання, повалення капіталізму,—ця ідея також проймає, починаючи з найраніших, усі Марксові твори усіх періодів його життя, проймає як висновок висновків, як завершення всієї системи марксизму.

Уже в „Комуністичному маніфесті“ ми знаходимо всі головні елементи ідеї диктатури пролетаріяту—насильне повалення панування буржуазії, завоювання пролетаріятом політичної влади, ряд економічних заходів характеру перехідного до соціялізму, що їх центром є усуспільнення засобів виробництва і т. д.

Через два роки—в „Боротьбі класів у Франції 1848-1850 р.р.“ появляється й сам термін диктатура пролетаріяту.

„Цей соціялізм—читаємо там — *є проголошення безперервної революції*, проголошенная *класової диктатури пролетаріяту*, як доконечного перехідного пункту до *знищення класових відмін взагалі*, до знищення всіх виробничих взаємин, на яких засновані ці відміни, до знищення всіх суспільних стосунків, відповідних цим виробничим взаєминам, до перевороту в усьому світі ідей, що виникають із цих суспільних взаємин“ [10].

У цей же період 1848-1850 р. р. Маркс і Енгельс накреслюють розвинене Леніном учення про переростання буржуазно-демократичної революції в соціялістичну, учення, що веде до диктатури пролетаріяту.

---

[9] „Архив Маркса и Энгельса“, т. I (VI), стр. 397; підкреслення моє—С. Б.
[10] Маркс и Энгельс, сочинения т. VIII, стр. 81-82.

Ще через два роки—1852 р.—у листі до Вейдемейєра Маркс' определілюючи те' нове, що він уніс у науку, дає класичне формульовання класової диктатури пролетаріяту як перехідного періоду від капіталізму до комунізму, періоду, що до нього з неминучістю приводить класова боротьба в капіталістичному суспільстві.

Ще далі маємо формулювання, підкреслювання ідеї диктатури пролетаріяту в період 1-го Інтернаціоналу, потім конкретизацію її 1871 р. у „Громадянській війні у Франції“, тлумачення значення Паризької комуни як прообразу диктатури пролетаріяту, потім подальший розвиток у нотатках на книгу Бакуніна 1874 р., далі відоме, розгорнуте, класичне визначення в „Критиці Готської програми“ 1875 р. і т. д.

І ось тут лежить у Маркса центр тієї ролі, що її виконує партія.

Партія вища організація пролетаріяту, вища організація його класової боротьби, найсвідоміший і організованіший авангард пролетаріяту.

У теоретичному відношенні комуністи мають „перед останньою масою пролетарів перевагу, бо розуміють умови, перебіг і загальні наслідки пролетарського руху“.

Партія виникає за Марксовим ученням на тому щаблі розвитку пролетаріяту, коли він обертається з класу в собі на клас для себе.

Це означає 1), що *свідомість* пролетаріяту повинна досягнути певного, високого щабля, що він, у особі свого авангарду, через авангард, повинен опанувати вчення соціялізму (робітничий рух зливається з соціялізмом) і 2) що *організаваність* пролетаріяту повинна досягнути теж належного рівня, саме такого, за якого було-б подолано конкуренцію всередині робітничого класу й організовано протиставлено пролетаріят як клас, буржуазії як класові.

Це зростання свідомости й організованости пролетаріяту, яке обертає пролетаріят із стану класу в собі на стан класу для себе, відбувається в міру того як він навчається, вишколюється, виховується, організовується самим механізмом капіталістичного виробництва. Це зростання свідомости й організованности пролетаріяту відбувається в міру того, як учення соціялізму вноситься в середовище робітничого класу, як цей останій активно бореться за опанювання революційної теорії, як відбувається процес злиття робітничого руху з соціялізмом.

Злиття це й знаменує виникнення соціялістичної партії революційного пролетаріяту.

Це сформовує найпередовішу, найсвідомішу політично частину робітничого класу, висуває її на чільне місце, робить її провідником класу в цілому, політичною партією пролетаріяту.

„Комуністи — читаємо в „Ком. маніфесті“ — на ділі є найрішучіша частина робітничих партій усіх країн, частина, яка завжди штовхає до руху вперед“.

І характерно, що Маркс зазначає на цю „поштовхну“ ролю комуністичної партії з самого ж моменту її виникнення. Навіть у процесі виникнення пролетарської комуністичної партії починається її активна „побудна“, „поштовхна“ роля. Маркс із великою майстерністю діялектика відзначає дві сторони, два моменти в процесі формування, утворення партії, у її взаєминах із робітничим класом. З однієї сторони партія є породження розвитку класу пролетаріяту, є *продукт* його на певному щаблі розвитку. Але партія не є пасивний продукт розвитку робітничого класу. Бувши породженням робітничого класу, продуктом його,— партія є разом із тим, з другої сторони, й могутнішим *знаряддям* подальшого розвитку робітничого класу, тією „революційною бацилою“, як висловився Плеханов, що, бувши міцним ядром, авангардом пролетаріяту, є могутньою силою, що штовхає пролетаріят до дальшої його, незрівняно швидшої організації та подальшого зростання свідомости. Недарма сам Маркс, наприклад, у „Комуністичному маніфесті“, називаючи найневідкладніші цілі комуністів, першу формулює як „перетворення пролетаріяту на клас“. Таку Марксову діялектичну поставу питання прекрасно сформулював т. В. Воровський ще 1906 р. такими рядками:

„Маніфест“ (мовиться про „Маніфест Комуністичної партії“— С. Б.) встановлює, що процес „організації пролетаріяту в клас“ супроводиться утворенням політичної партії, *як продукту цієї організації й як її знаряддя*. Це значить, що як тільки в перебігові стихійного розвитку робітничої маси в клас із неї почне вирізнюватися свідоміше, передовіше ядро, що бореться, це ядро неминуче обертається в політичну партію, *що сприяє подальшому* перетворенню пролетаріяту на клас“ [11].

Як бачимо роль партії виступає на історичну арену дуже рано й виявляється насамперед у прискоренні темпу розвитку пролетаріяту, у його зміцнюванні, у закінченні перетворення пролетаріяту на клас.

Це ясно й випливає з того, що партія — найвища форма класової організації пролетаріяту, яка репрезентує його інтереси й спрямовання в цілому.

„Партія є найвища форма організації пролетаріяту. Партія є основне провідне начало всередині класу пролетарів і серед організацій цього класу. Але з цього зовсім не виходить, що партію можна розглядати як самоціль, як самодостатню силу. Партія є не тільки найвища форма класового об'єднання проле-

[11] В. Воровский — „Социал - демократия и рабочая масса“, сочинения, т. I ИМЭЛ, Партиздат, 1932 г. стр. 291; підкреслення моє — С. Б.

тарів, — вона є разом із тим *знаряддя* в руках пролетаріяту *для* завоювання диктатури, коли вона ще не завойована, *для* зміцнення й поширення диктатури, коли вона вже завойована... Партія потрібна пролетаріятові *насамперед* (підкреслення моє — С. Б.), як свій бойовий штаб, потрібний для успішного захоплення влади“ [12].

Маркс не розробив цієї сторони з такою повнотою, закінченістю як Ленін і Сталін. Але центр ваги і в його начеркові вчення про партію полягає в тому, що партія є знаряддя пролетарської революції, знаряддя диктатури пролетаріяту.

„Найближча мета комуністів та ж, що й останніх пролетарських партій: перетворення пролетаріяту на клас, повалення панування буржуазії, завоювання пролетаріятом політичної влади“, — читаємо в „Ком. маніфесті“.

Пролетаріят щораз дужче стає провідною силою, напрямним суб‘єктом усього історичного процесу. І цим він зобов‘язаний насамперед своєму авангардові — революційній партії, цю ролю може здійснювати він тільки через партію.

Пролетаріят є могильник капіталізму і творець соціялізму, і цю свою історичну місію він так само може здійснити *дякуючи* партії, *через* партію, *за проводом* партії.

Це було головним бойовим висновком Маркса із усіх його наукових відкрить, із усієї його теоретичної діяльности, це було вихідною тезою у його практичній діяльності як революціонера, це він робив вихідною тезою діяльности революційних партій пролетаріяту, що ними він керував.

В ухваленій на Гаагському конгресі резолюції „Про політичну діяльність пролетаріяту“, що її запропонував Маркс, читаємо:

„У своїй боротьбі проти колективної влади маєтних клас пролетаріят може діяти як клас *тільки зорганізувавши свою власну політичну партію*, протилежну всім старим партіям, створеним маєтними класами. Така організація пролетаріяту в політичну партію *доконечна для того, щоб забезпечити перемогу соціяльної революції й її кінцевої мети—знищення клас*“[13].

Про те яку ролю відограє за Марксом пролетарська революційна партія і як боронив Маркс тезу про цю ролю — ось що говорить Енгельс:

„Що пролетаріят не може завоювати свого політичного панування, — єдині двері в нове суспільство — без насильної революції, — в цьому в нас незгод немає. Для того, щоб пролетаріят

[12] Й. Сталін — „Питання Ленінізму“, вид. 4-е, 1932 р. стр. 64. Партвидав „Пролетар“.

[13] И. Браславский „Материалы к истории I и II Интернационалов“, „Новая Москва, 1926, стр. 132; підкреслення моє — С. Б.

у вирішальні дні видався достатньо сильним, щоб перемогти, потрібно, — Маркс і я обстоювали цю позицію з 1847 року, — щоб він утворив особливу класово-свідому, класову партію, окрему від усіх інших партій і їм протиставлену“ [14].

І великою гордістю з успіхів революційних партій пролетаріяту, відзначенням їх дедалі більшої ролі, звучать Енгельсові слова у промові на робітничих зборах у Відні 1893 року:

„Усе, що відбувається в усьому світі, відбувається з оглядкою на нас. Ми є найбільша сила, якої треба боятися, від якої залежить більше, аніж від деяких першокласних держав. Це — моя гордість“.

Після Маркса історичний розвиток боротьби пролетаріяту ще більше підніс ролю партії у його боротьбі, в історії взагалі. Коли ми простежимо фактичну сторону справи, коли ми візьмемо підсумовування перебігу цього розвитку у Леніна, Сталіна, партії і Комінтерну в цілому, ми побачимо, що всюди підкреслено зростання ролі партії в останні десятиліття, чимраз більше зростання ролі її, як суб'єктивного чинника історії.

Як відомо, один із основних документів Комінтерну щодо з'ясування ролі партії в історичній боротьбі пролетаріяту за свою диктатуру, за комунізм, — документів, що підсумовує, узагальнює вчення марксизму-ленінізму про ролю партії й формулює його як бойову директиву світової комуністичної організації, — є постанова II конгресу Комінтерну, ухвалена на доповідь Леніна про ролю комуністичної партії в пролетарській революції.

І одна з головних, провідних ідей цього програмного документу комунізму, як і цілого ряду інших документів комуністичної партії, документів її провідних центрів та вождів, — є підкреслювання зрослої й такої що далі зростає ролі комуністичної партії.

Даючи класичне визначення того, що таке комуністична партія, резолюція говорить:

„Комуністична партія є *частина* робітничого класу. Саме: його найпередовіша, найсвідоміша, а тому й найреволюційніша частина. Комуністична партія створюється відбором кращих, найсвідоміших, найвіданіших, найдалекозоріших робітників. Комуністична партія не має відмінних від робітничого класу інтересів. Комуністична партія відмінна від усієї маси робітників тим, що вона оглядає увесь історичний шлях робітничого класу в цілому й намагається на всіх заворотах цього шляху боронити інтереси не окремих груп, не окремих професій, а інтереси цілого робітничого класу. Комуністична партія є та організаційно-політична підойма, що за її допомогою найпередовіша частина ро-

---

[14] Енгельс, лист до Герсона Тріра з 18-XII — 1889 р. „Большевик“ 1932, № 21, стр. 83-84.

бітничого класу скеровує правильним шляхом всю масу пролетаріяту й напівпролетаріяту“ [15].

І далі, єдиний спадкоємець і продовжувач великої справи Маркса - Енгельса — Комуністичний Інтернаціонал — в особі II конгресу, — продовжуючи й розвиваючи Марксове вчення, всупереч соціял - фашистам усіх країн, що спаплюжили вчення великого революціонера у цій частині особливо, — так формулює ролю комуністичної партії:

„Комуністичний Інтернаціонал найрішучішим способом відкидає той погляд нібито пролетаріят може зробити свою революцію, не маючи самостійної політичної партії. Усяка класова боротьба є боротьба політична. Метою цієї боротьби, що неминуче обертається на громадянську війну, — є завоювання політичної влади. Проте ж політичну владу не можна захопити до рук, зорганізувати й спрямувати інакше як тільки через ту чи іншу політичну партію.

Тільки тоді, коли пролетаріят має за свого керівника організовану й випробовану партію з суворо визначеними цілями, конкретно виробленою програмою найближчих дій так у галузі внутрішньої, як і зовнішньої політики, — завоювання політичної влади не буде випадковий епізод, а стане за відправну точку тривалого комуністичного будівництва пролетаріяту [16].

Ця роля комуністичної партії особливо зросла за повоєнного розвитку імперіялізму. Зросла вона у зв'язку з поглибленням світової кризи капіталізму, яка, підсиливши загнивання економічних основ капіталізму, підвищила ролю суб'єктивних чинників історії, їхню питому вагу в остаточному вирішенні великих історичних змагань між працею й капіталом. Зросла вона у зв'язку з одвертим і остаточним переходом соціялдемократії на сторону імперіялістичної контрреволюції і зростає вона й далі то більше, що безнадійніша стає загальна криза капіталізму й що одвертішою, активнішою стає соціялдемократія як головна соціяльна підпора імперіялізму, як одна з головних сил контреволюції.

Це відзначив V конгрес Комінтерну в таких рядках:

„В умовах, коли капіталізм не може вже панувати без підтриму соціялдемократії, в умовах, коли криза капіталізму стає все безнадійнішою хоч і затяжною, „суб'єктивний чинник“, ц. т. ступінь організованости пролетарських мас і їх комуністичних авангардів (партій), *є центральне питання усієї історичної епохи*“ [16а].

---

[15] Стенографический отчет II конгресса Коммунист. Интернационала, стр. 568 - 569.

[16] Там само, стор. 570 - 571.

[16а] V Всесвіт. конгр. К. І, „Тези про тактику“.

Отже, „центральним питанням усієї історичної епохи“ є ступінь організованости пролетарських лав і насамперед їхніх комуністичних авангардів.

У поданому вище уривкові із резолюції Гаазького конгресу І Інтернаціоналу „Про політичну діяльність пролетаріяту“ Маркс говорить, що партія конче потрібна пролетаріятові не тільки для того, щоб захопити йому владу, а й „для того, щоб забезпечити перемогу цієї революції пролетаріяту“, ц. т., для того, щоб у громадянській війні відборонити її проти скажених атак внутрішньої й зовнішньої контрреволюції, а також для того, щоб забезпечити „її кінцеву мету — знищення клас“, ц. г. партія конче потрібна для всього періоду революційної диктатури пролетаріяту, для всього переходового періоду від капіталістичного до комуністичного суспільства.

Та частина Марксового вчення про партію, у якій ідеться про ролю комуністичної партії періоду диктатури пролетаріяту, відносно найменше розроблена в Маркса й Енгельса.

Ленін, що підніс на новий щабель Марксове вчення, в тому числі вчення про партію стосовно „до нових умов боротьби пролетаріяту періоду імперіялізму“, розробив зокрема вчення про партію за період диктатури пролетаріяту. Сталін, що розвивав, рухав і рухає далі Ленінове вчення в цілому, зокрема марксо-ленінське вчення про партію, посуває вперед його насамперед в тій частині, яка стосується партії періоду диктатури пролетаріяту.

Підкреслення ролі партії, що зросла за доби диктатури пролетаріяту, підкреслювання ролі партії, яка й далі зростає в суспільстві переходової доби, є невід'ємна й одна з важливіших складових частин цього вчення.

— „Диктатура пролетаріяту, — говорить Ленін, — це уперта боротьба, кривава й безкровна, насильницька й мирна, воєнна й господарська, педагогічна й адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства. Сила звички мільйонів і десятків мільйонів — найстрашніша сила“ [17]. Давши яскравішу картину найлютішої, звірячої гостроти класової боротьби в її найбагатших формах, Володимир Ілліч тут же продовжує:

„Без партії, — залізної та загартованої в боротьбі, без партії, що користається з довір'я всього чесного в даному класі, без партії, що вміє стежити за настроєм маси та впливати на нього, провадити успішно таку боротьбу нема змоги [18]“.

Зростання ролі партії за доби диктатури пролетаріяту підкреслює й названа вже резолюція ІІ конгресу Комінтерну:

„Комуністична партія потрібна робітничому класу не тільки *до* завойовання влади і не тільки підчас завойовання влади, а й

[17] Ленін, т. XXV, стор. 176, укр. вид.
[18] Там само.

після того, як влада перейшла до рук робітничого класу. Історія Російської комуністичної партії, що три роки тримає владу в величезній країні, свідчить, що роля комуністичної партії, після того як робітничий клас завоював владу, не тільки не зменшилась, а, навпаки, надзвичайно зросла“ [19].

Досить пригадати всю історію громадянської війни, історію організації Червоної армії й героїчних її подвигів, історію соцбудівництва підчас громадянської війни, славну історію діяльности ДПУ, історію боротьби за нову трудову дисципліну, історію соціялістичного наступу на рейках непи, історію героїчної боротьби за п'ятирічку, переможне здійснення її в 4 роки; досить пригадати, що в центрі цієї грандіознішої в історії людства боротьби мас за комунізм стояла ВКП(б), що її окремі частини й окремі члени за проводом ЦК ВКП(б) стояли по всіх ділянках бойового фронту на передових позиціях, що вони надихували ентузіязмом своїм мільйонні масси, заражали їх самовідданістю, героїзмом, і цим творили чудеса, — досить пригадати це, щоб побачити, що вказівки вищих установ партії й Комінтерну, їхніх вождів, знаходили втілення в багатющому досвіді реальної дійсности.

Недарма через усі останні виступи вождя партії й Комінтерну т. Сталіна червоною ниткою проходить ця думка про ролю партії, що чимраз більше зростає, як вирішальної сили фактор серед суб'єктивних чинників історії.

„Максимум у десять років ми повинні пробігти ту відстань, на яку ми відстали від передових країн капіталізму. Для цього в нас є всі „об'єктивні“ можливості. Бракує тільки вміння використати по-справжньому ці можливості. А це залежить від нас. *Тільки* від нас“ [20].

Так говорив вождь ВКП(б) й Комінтерну в лютому 1931 р.

„Реальність нашої програми — це живі люди, це ми з вами, наша воля до праці, наша готовність працювати по-новому, наша рішучість виконати план“ [21].

Так зазначав на ролю „суб'єктивного чинника“ будівництва соціялізму в СРСР, насамперед на ролю партії, її вождь у червні 1931 р.

А коли пригадати виступи тов. Сталіна на січневому 1933 р. пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) особливо у тій частині, де він говорив про „подхлестывание“ країни, щоб прискорити її біг, у тій частині, де він говорить про те, що за незадовільний стан на тій чи іншій ділянці роботи на селі, за прориви в сільгоскампаніях у ряді районів, за відставання в галузі організаційно-господарського зміцнення колгоспів усюди, де воно має місце, що за всі

---

[19] Стенограф. отчет II конгреса К. И., стр. 575.
[20] Й. Сталін.—„Про завдання господарників“.
[21] Й. Сталін — „Нова обстановка — нові завдання господарського будівництва“.

огріхи й недоліки роботи на селі „винні ми комуністи“ — досить пригадати усе це (а це такі директиви, що їх не можна не пригадати, бо про них жоден комуніст не повинен забувати), щоб побачити, що підкреслювання зростання ролі комуністичної партії виступає й тут, як бойова директива партії дана її вождем.

Це — щодо СРСР. А щодо капіталістичних країн постанови останніх пленумів ВККІ (XI й XII-го) з особливою силою підкреслили, що головна перешкода на шляху до швидшого й успішнішого назрівання пролетарської революції є відставання від об'єктивних її засновків, чинників суб'єктивних і, насамперед, головне — організованности, змобілізованости й умілости комуністичних партій.

І це зрозуміло. Коли стара система — капіталізм — імперіялізм—загнила більше, ніж будьколи й загниває щодалі глибше, коли соціяльно-економічні передумови нового ладу, нового суспільства — соціялістичного — визріли й розвинулися більше й дужче ніж будьколи до цього, то за такого моменту питання про крах імперіялізму, про перемогу світової пролетарської революції, впирається насамперед у організованість, у готовість, у боєздатність пролетаріяту, його спільників і, головне, особливо й насамперед — комуністичного авангарду класу пролетарів.

Через це особливої актуальности набирає за такого історичного періоду, особливої політичної гостроти набирає вчення марксизму про ролю пролетарської комуністичної партії.

* * *

Цілковите заперечення такого розуміння ролі партії пролетаріяту в його боротьбі за диктатуру пролетаріяту, за комунізм являють погляди II Інтернаціоналу і всіх інших явних чи неявних, одвертих чи прихованих допомогачів і агентів буржуазії.

Партії II Інтернаціоналу, що із вступом у фазу імперіялізму, після смерти Енгельса, обернулися на виборчий апарат, стали партіями реформ, а не революцій, природня річ, не мали й не могли мати не тільки вирішального, а й серйозного значення в класовій боротьбі пролетаріяту. Не могла відогравати ролю бойового авангарду пролетаріяту партія рефоми, партія, що в основі її офіційного погляду на пролетарську революцію була доктрина „продукційних сил“, яку так в'їдливо висміяв т. Сталін у „Питаннях ленінізму“, про що ми вже говорили. Ці партії не могли бути по-комуністичному бойовими партіями пролетаріяту кращих часів свого розвитку, і не могли правильно розуміти ролі пролетарської партії, як її висвітлює Марксове вчення, не могли розуміти місця цього вчення в загальній системі марксизму.

У всіх мерзотностях, зрадах інтересів пролетаріяту, за соціял-демократами „винуваті“ „продукційні сили“ — говорить

т. Сталін. „Це „нам“ в точності пояснює „теорія продукційних сил“ добродія Кавтського. А хто не вірить у цю „теорію“, той не марксист. Роль партій? Їх значення в русі? Але що може поробити партія з таким вирішальним фактором, як „рівень продукційних сил“?.. зазначає т. Сталін.

В остаточному переходові соціял - демократії в табір імперіялістичної контрреволюції велику ролю відограло те, що довоєнна соціял - демократія, бувши партією реформ, партією у якій лінія угодовства з імперіялістичною буржуазією була панівною політичною лінією,— відкидала будь який натяк на боротьбу за пролетарську революцію, за диктатуру пролетаріяту й цим виключала марксистську поставу питання про справжню ролю партії в класовій боротьбі пролетаріяту та у здійсненні ним свого історичного покликання.

Це нерозуміння, недооцінка ролі партії була властива й міжнародному центризмові, а разом і російському його загонові— троцькізмові.

У нашій партійній літературі піддавалася критиці позиція Троцького в цьому питанні підчас першої російської революції, коли Троцький, приміром, у промові на суді 1907 р., утотожнював загальний страйк із збройним повстанням, принижуючи таким чином останнє. Він говорив, що „повстання мас не робиться, а відбувається“, що воно є зовсім не результат свідомо прийнятого й залізною рукою з безоглядною рішучістю запроваджуваного плану, а є „наслідок соціяльних стосунків“, пасивний його продукт і т. д. цілком по - меншовицькому.

Методологія троцькізму як відомо є загалом методологія волюнтаризму. Здавалося б, що, виходячи з цієї методології, не можна недооцінювати, а, навпаки, можна скоріше переоцінювати ролю партії.

Але це тільки так здається

Коли піддати аналізові позицію троцькізму в його боротьбі проти ленінізму в лавах ВКП(б), коли продумати з погляду, що нас тепер цікавить проповідь екстраординарних заходів щодо куркульства 1926 - 27 р.р., лінію на понадіндустріялізацію і т. д., то впаде у вічі та форма опортунізму, та форма ляку його перед труднощами пролетарської революції, суть якої т. Сталіна схарактеризував на XVI з'їзді ВКП(б) такими класичними мазками:

„Капітулянство на ділі, як *зміст*, „ліві“ фрази й „революційно - авантурницькі вихватки, як *форма*, що прикриває й рекламує капітулянтський зміст,— отака суть троцькізму.

Ця двоїстість троцькізму відбиває двоїсту позицію міської дрібної буржуазії, що убожіє, що не терпить „режиму„ диктатури пролетаріяту і намагається або пересковчити „одразу“ в соціялізм, щоб урятуватися від руїни (звідси *авантуризм і гісте-*

рика в політиці) або, коли це неможливо, пристати на будь-які поступки капіталізмові (відси *капітулянство* в політиці)“ [22].

Боязнь труднощів будівництва соціялізму в одній країні, органічна невіра в можливість побудувати соціялізм в одній країні, конкретно в СРСР, і звідси—авантурництво й гістерика, звідси прагнення проскочити „одразу“, проскочити швидше за „принципом“ „Пронеси, господи!“, прагнення якнайменше, якнайкоротший час залишатися віч-на-віч із тими труднощами, перед якими тремтиш, у подолання яких не віриш—така психологія зінов‘євсько-троцькістської опозиції у ВКП(б), така психологія троцькізму і в отакій формі в нього проявлялася недооцінка ролі партії.

Не важко бачити, що ідейні коріння цієї недооцінки виходять із контр-революційної теорії перманентної революції з її недооцінкою здатностей пролетаріяту вести за собою селянство, з її ігноруванням революційних здатностей і ролі селянства як спільника пролетаріяту, ц. т. з її недооцінкою, кінець кінцем, суб‘єктивних чинників революції.

Погляди Рози Люксембург і люксембургіянства взагалі йдуть цією ж лінією в яскравішій і цілковито прямій, одвертій формі. Роза Люксембург завжди переоцінювала стихійність революційного руху, стихійність розвитку революції і завжди недооцінювала елементи свідомости, суб'єктивні чинники революції, ц. т. насамперед ролю партії.

Це випливало з її загальних методологічних засад, з її напівменшовицької теорії нагромадження, з її теорії автоматичного краху капіталізму. Оскільки, за цією теорією, капіталістична система у некапіталістичному оточенні, у т. зв. „третіх особах“—вичерпує джерела реалізації тієї частини надвартости, що капіталізується, ц. т. вичерпує джерело свого зростання й існування як системи, то капіталізм сам собою упаде, без втручання, без участи партії, помимо партії.

Правий опортунізм на всіх етапах свого розвитку і в усіх носіїв його, будь-то Каменєв підчас квітня-травня 1917 р., коли він боровся проти ленінського плану переростання, будь-то Зінов‘єв, Каменєв, коли вони як штрайкбрехери Жовтня боягузливо утекли з поля бою, будь-то Бухарін, з його проповіддю „теорії“ черепашачих темпів, з його боротьбою проти тих темпів, які історично були доконечні й які взяла партія, з його теорією рівнятися на вузькі місця, його теорією загасання класової боротьби і „вростання куркуля в соціялізм“ і т. д.,—правий опортунізм у яскравих формах проявляв цю недооцінку ролі партії як керівника боротьби за комунізм, як напрямної сили диктатури пролетаріяту. І в цьому питанні, як і в інших, усі ці погляди рвуть із марксизмом якнайочевидніше.

[22] Й. Сталін. „Питання ленінізму“ Партвидав „Пролетар“ вид. IV, 1932 р., стор. 509.

II

Опанування революційної теорії є, як ми бачили, однією з обов'язкових передумов виникнення партії, одним з обов'язкових елементів самого цього процесу виникнення.

Застосування, рухання вперед цієї теорії є перша обов'язкова умова, що забезпечує боєспроможність партії, революційність її лінії й забезпечує за партією ролю її як авангарду революційного пролетаріяту.

„Найбільший у світі визвольний рух гнобленого класу, найреволюційнішого в історії класу, є неможливий без революційної теорії. Її не можна вигадати, вона *виростає* з цілости революційного досвіду й революційної думки усіх країн світу. І така теорія *виросла* з другої половини XIX століття. Вона зветься марксизмом. Не можна бути соціялістом, не можна бути революційним соціялдемократом, не беручи в міру сил участи в розробці і в застосуванні цієї теорії, а в наші дні в нещадній боротьбі проти спотворювання її Плехановим, Кавтським и К°"— писав 1915 р. В. І. Ленін [23].

Виробити революційну теорію для партії, держати високо прапор цієї теорії й чимдалі вище й вище підносити його—було справою цілого життя К. Маркса й Фр. Енгельса.

Уже періоду 1843-44 р.р. Маркс зазначав на ролю революційної теорії у визвольній боротьбі пролетаріяту, в боротьбі його партії. Досить згадати такі засади як „теорія стає матеріяльною силою, як тільки її опанують маси", „голова цієї емансипації"—*філософія*, її серце—пролетаріят" і т. д.

1845 року Маркс і Енгельс написали „Німецьку ідеологію" й цим заклали фундамент для подальшого розвитку революційної теорії. „Комуністичний маніфест" 1848 р. уже є документ цілком уясненого собі, виробленого, закінченого світогляду, сформульованого в такій чудовій літературній формі, про яку Кл. Цеткін, говоривши з приводу цього невмирущого твору, зазначала:

„В ньому глибина й сила, відшліфованість і могутність суворого наукового досліду злилися з красою літературної форми так, що вийшов художній твір... Він залишиться видатнішим пам'ятником світової літератури, доки думки мають зміст, а слова мають звук" [24].

Уже в цих творах цілком чітко проводиться думка про ту перевагу комуністів перед усією масою пролетаріяту (не говоривши вже про усі інші партії, яка полягає в науковості й революційності їхньої теорії. „У теоретичному ж відношенні у них перед останньою масою пролетаріяту перевага в тому, що вони розуміють умови,

---

[23] Ленін, т. XVIII, укр. видання, стор. 264.

[24] К. Цеткін—„К. Маркс и дело его жизни". МОГИЗ, 1922, стор. 22.

перебіг і загальні наслідки пролетарського руху" — зазначається в „Ком. маніфесті".

І ця перевага — є колосальною перевагою, могутньою силою, вона є джерелом великих успіхів у класовій боротьбі пролетаріяту.

Як відомо, Маркс і Енгельс вважали за найбільшу хибу англо-американського робітничого руху — одірваність його від соціялізму, ц. т. те, що англійський та американський пролетаріят не опанували революційної теорії. Ця думка у листуванні Маркса з Енгельсом проймає всі ті випадки, в яких вони торкалися в тій чи іншій формі оцінки цього руху.

„Протягом десятиліть — писав 1877 року Маркс до Зорге — ми з великим трудом намагалися звільнити голови німецьких робітників від утопійного соціялізму й фантастичного уявлення про майбутній суспільний лад, що й дало їм теоретичну (*а отже й практичну*) перевагу над французами й англійцями"[25].

Це ж саме багато разів підкреслює Енгельс, приміром, у передмові до „Німецької селянської війни", у тому відомому місці про еревагу німецького пролетаріяту перед робітниками інших країн саме в галузі революційної теоретичної думки, місці, що його наводить Ленін у своєму творі „Що робити". У всій сукупності заходів, якими боровся Маркс за партію, за її послідовно-революційну лінію — боротьбі у формі розробленення теорії належить почесніше місце.

Марксова діяльність у впровадженні теоретичних принципів революційного наукового комунізму в пролетарські маси через їх організовані авангарди проходила в найрізноманітніших, найбагатших формах.

Вона проходила лінією *загально-теоретичних* — філософічних, економічних, історичних та інш — *праць*, основоположників наукового комунізму. Тут кожна праця Маркса та Енгельса була боротьбою за революціонізування міжнародного пролетарського руху, боротьбою за партію. Наша теорія не догма, а керівництво до дії — це Енгельсове формулювання найкраще доводить у чому було головне вістря усієї колосальної наукової продукції Маркса та самого його — Енгельса. Недарма Маркс з нечуваною енергією, не зважаючи ні нащо провадив роботу над „Капіталом", і коли вийшов перший том його, то й сам Маркс і Енгельс вважали це за величезну перемогу пролетарської революційної партії. Працюючи в надзвичайно тяжких умовах над „Капіталом", Маркс 1859 року писав Вейдемайеру:

„Моє становище швидче погане, ніж гарне... Але я повинен іти до визначеної мети, не зважаючи на всі перешкоди, і не

[25] Маркс, лист до Ф. Зорге з 19/X—1877 р. див. „Маркс и Энгельс, избран. письма под редакцией В. Адоратского, 1931 г., стр. 301—302, підкреслення моє—С. Б.

дозволю буржуазному суспільству обернути мене на машину для здобування грошей... *Я сподіваюся домогтися наукової перемоги* для нашої партії"[26].

А напередодні виходу другого тому „Капіталу" й у процесі виготовлення третього—4 квітня 1885 р. Енгельс писав Бебелеві:

„Із другої книги „Капіталу" 25 аркушів (із 38) надруковано. Третя книга—в роботі. Вона чудесна, вона блискуча. Це воїстину нечуване ламання старої економічної науки. *Лише тепер наша теорія набуває непохитного фундаменту і ми дістаємо можливість* боротися з першим-ліпшим ворогом"[27]. Таке величезне значення „Капіталу" — цієї монументальної споруди Марксового генія для партії. І „Німецька ідеологія", „Злидні філософії", „Маніфест Компартії" й історичні праці 50-х р.р., і „Добродій Фогт"; „Становище робітничого класу в Англії", „Революція й контрреволюція в Німеччині", „Житлове питання", і „Людвіг Фойєрбах" і т. д. і т. д., не говоривши вже про „Капітал" та „Анти-Дюрінг—усе це ланки одного ланцюга—утворення, розроблення теорії наукового комунізму — утворення, розроблення, розвитку теорії пролетарської комуністичної партії як бойового знаряддя революційної боротьби, бойового знаряддя пролетарської революції.

Діяльність Марксова у впровадженні принципів наукового комунізму в пролетарські маси та над подальшим розробленням теорії *проходила далі лінією боротьби за програму партії.* Програмі пролетарської партії в загальній системі революційної теорії Маркс та Енгельс надавали великого значення, так само, як їй надавали вони великого значення і в загальній системі принціпів побудови пролетарської партії.

„Програма є прапор партії", „програма завжди являє собою одверто встановлений прапор, і зовнішній світ судить про партію по цьому прапорі"—часто говорили Маркс та Енгельс.

І важливішим моментом партійної діяльности Маркса була боротьба за науково-витриману, послідовно-революційну програму пролетарської партії.

У червні 1847 р. відбувся установчий з'їзд першої в історії комуністичної партії, що її створили Маркс та Енгельс — „Союзу комуністів", а вже в лютому 1848 р. вийшла програма цієї партії, що її написав Маркс за допомогою Енгельса — „Маніфест Комуністичної Партії", той маніфест, що цвіте не зів'ялим цвітом, що ліг в основу програми всіх наступних пролетарських, революційних партій.

---

[26] Див. „К. Маркс, отрывки из произведений и писем", склав Ф. Дидеріх, переклад із німецької за редагуванням С. Шеверділа, вид-во „Моск. Рабочий" 1925, стор. 124. Підкреслення моє—С. Б.

[27] Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. 1(VI), стр. 302. Підкреслення моє—С. Б.

28 вересня 1864 р. відбулося заснування Міжнародного Товариства Робітників — першої *масової* міжнародної пролетарської партії—а вже 1 листопада того ж року ухвалено „Установчий Маніфест Міжнародного Товариства Робітників"—програму І-го Інтернаціоналу, що її написав Маркс.

А кому невідома класична, написана Марксом 1875 року, невмируща „Критика Готської програми", як нещадна критика яскраво опортуністичної програми, що її ухвалив у Готі об'єднаний з'їзд лассальянців і айзенахців?

Відомо яку боротьбу провели Маркс і Енгельс щодо критикування Готської програми, згуртовуючи на цій критиці партійні й робітничі маси навколо прапору марксизму й проводячи лінію на розкол із лассальянськими ватажками, що їх Маркс і Енгельс називали поліційними чи бісмарківськими соціялістами.

„Критика Готської програми" являє собою класичний документ марксизму, є зразок високої принциповости в теоретичних, програмних питаннях, чудова ілюстрація того, як треба боротися за партійну програму, на яких засадах повинна будувати партія свою діяльність, і разом із усією роботою, що її провели Маркс і Енгельс, критикуючи цю програму в листах та інш., — є один із завершувальних етапів завоювання марксизмом гегемонії в робітничому русі.

Марксова діяльність щодо озброєння партії й робітничого класу революційною теорією *проходила, далі, лінією організації, поширення мережі, зміцнення партійної преси, агітації й пропаганди взагалі*. 1842 року Маркс був уже, як відомо, редактором „Райнської газети". Газету цю закривають саме через революційність тієї лінії, що її провадив Маркс як редактор.

1848-49 р.р. Маркс редагував „Нову Райнську газету", що була „кращим неперевершиним органом революційного пролетаріяту" (Ленін).

50-х років Маркс співробітничає в „Нью-Йоркській Трибуні", 60-х — 70-х р.р. — в газетах мережі І Інтернаціоналу та в ряді інших соціялістичних видань.

Пропаганда теорії, пропаганда й агітація завдань стратегії й тактики класової боротьби проймає цю Марксову діяльність.

Утворенню партійного органу, який був би знаряддям агітаційно-пропагандистської діяльности, засобом поширення теорії та організаційним знаряддям,—Маркс надавав величезного значення.

Підкреслюючи значення теоретичного органу для партії, Маркс 1877 р. писав:

„Було б дуже добре, якби почав виходити справжній соціялістичний журнал. Ми мали б привід для критики й антикритики, ми могли б там розвивати теоретичні пункти й викривати

цілковите невігластво професорів та приват-доцентів, а разом із тим одночасно прочищувалися б голови широкої публіки..." [28].

Відсутність побічних порозумінь і послідовність—перша умова критики — зазначає далі Маркс, вимагаючи високої принциповости для партійного й зокрема для партійно-теоретичного видання.

Немає можливости перераховувати цінніших (з погляду теорії) Марксових і Енгельсових статей, надрукованих у пресі, матеріялів, що їх через пресу використано як могутній чинник пропаганди марксизму. Тут не тільки Марксові публіцистичні статті, а й уривки з „Капіталу", з „Комуністичного маніфесту", „Боротьби клас у Франції" аж до „Анти-Дюрінга" включно, що, як відомо, цілком друкувався в „Vorwärts'i".

Перевагу комуністів з теоретичної сторони над своїми супротивниками, Маркс підкреслював на кожному кроці.

„Ці панове (мовиться про Гйохберга, Бернштейна, Шрама, Фірека, Зінгера — С. Б.), що з *теоретичної сторони нулі, а з практичної нікуди непридатні* — писав Маркс у листі до Зорге з 19/X — 1879 р. — хочуть соціялізм (що про нього вони мають уявлення з університетського рецепта) і головно соціял-демократичну партію зробити поміркованішою, а робітників просвітити, як вони висловлюються, „прищепити їм елементи освіти" самі маючи тільки плутані напівзнання..." [29].

Маркс говорить про Бакуніна, що це „людина без будь-яких теоретичних знань, „теоретичний нуль", людина, що її програма—„понасмикувана звідусіль мішанина".

„Учнем, що бажає прокричати про себе як про „вченого" мужа", невігласом — називає Маркс Лассаля, „тьму історичних і теоретичних помилок" відзначає він у його творах, виступах, „напівзнайками", „ослами"; називає він ласальянців.

Такими ж словами б'є він Дюрінга, „бандою незрілих студіозів і прерозумніших докторів", які поставили собі за мету замінити матеріялістичну базу соціялізму „новою мітологією з усіма її богинями справедливости, свободи, рівности й братерства" — називає він компанію соціял-філантропів alá Гйохберг, Бернштайн, Шрам і т. д.

Тут не тільки велетень думки,титан мислення, теорії з призирством поневіряє своїх супротивників, як карликів порівняно з собою.

Ні, тут — перевага Марксова не тільки над Бакуніном, Лассалем, Прудоном,—Енгельса — над Дюрінгом — тут перевага Марксової *партії* над *партіями* всіх його ворогів, супротивників, саме та перевага, що полягає в озброєності партії пролетаріяту революційною теорією марксизму.

---

[28] Маркс — Енгельсові, 18/VII. 1877 р. див. К. Маркс і Енгельс „Сборник избранных писем". Соцэкгиз, 1931 г. стр. 299.

[29] „Сборник избранных писем Маркса Энгельса", Соцэкгиз, стр. 300; підкреслення моє — С. Б.

Вихідним пунктом у творенні й розробленні революційної теорії Марксом та Енгельсом, у їхній боротьбі проти опортуністичної недооцінки революційної теорії на всіх етапах їхньої діяльности й боротьби,— було визнання єдности революційної теорії з революційною практикою, боротьба проти відриву теорії від революційної практики.

Величезну ролю революційної теорії підкреслював Ленін (більшовики), Сталін. „Без революційної теорії не може бути й революційного руху".

„Міцної соціялістичної партії не може бути, якщо немає революційної теорії, що об'єднує усіх соціялістів, що з неї вони черпають свої переконання, що її застосовують до своїх прийомів боротьби і засобів діяльности..."

„Ролю передового борця може виконати тільки партія, що керується передовою теорією", — ось засади, що вся багатогранна, багатюща на зміст революційна діяльність Ленінова з них виходила. Саме Ленін підніс на вищий щабель розроблення революційної теорії марксизму в усіх його галузях, саме він створив новий етап у марксизмові. Ця лінія підкреслювання ролі революційної теорії, подальшої боротьби за неї як за складову частину діяльности над подальшим зміцненням пролетарської революційної партії, знайшла найкращого свого здійснювача, після Леніна, в особі т. Сталіна.

„Теорія є досвід робітничого руху всіх країн, узятий в його загальному вигляді, — говорить т. Сталін,— Звичайно, теорія стає безпредметною, якщо вона не зв'язана з революційною практикою, так самісінько, як і практика стає сліпою, якщо вона не освітлює собі дороги революційною теорією".

Саме т. Сталін більше всіх після Леніна підніс і підносить на вищий щабель розроблення революційної теорії марксизму-ленінізму.

Марксова й Енгельсова критика Готської програми, Ерфуртської програми, Ленінова критика плеханівського проєкту програми РСДРП 1902-1903 р. р, критика Бухарінових настанов у питаннях програми РКП(б) 1918-19 р. р., Сталінова роля у виробленні програми Комінтерну 1928 р., його критика Бухаріновото проєкту програми, — це є кільця одного ланцюга, це є продовження однієї лінії.

Боротьба Маркса за партійний орган, за його витримано-революційну лінію й боротьба за „Искру", боротьба більшовиків за „Правду" і т. д. — це одна і таж лінія вогню, один фронт боротьби.

І так само, як „Комуністичний маніфест", „Капітал", „Критика Готської програми" і т. д. знаменували нові й нові перемоги революційної партії, так само й „Що таке „друзі народу", „Що робити", „Дві тактики", „Матеріялізм і емпіріокритицизм",

„Імперіялізм як остання стадія капіталізму“, „Держава й революція“, „Питання ленінізму“ і т. д. означали собою нові й нові перемоги нашої більшовицької партії. Кожда стаття, кождий виступ тепер т. Сталіна означає нові подальші перемоги марксизму-ленінізму, нові його тріумфи.

Роля революційної теорії як знаряддя класової боротьби пролетаріяту, як найгострішої бойової зброї в руках пролетарської партії чимдалі дужче зростає.

„... Соціялдемократичний рух є міжнародний з самої суті своєї — писав Ленін 1901 р. — Це означає не тільки те, що ми мусимо боротися з національним шовінізмом. Це означає, що рух, почавшися в молодій країні, може бути успішний лише при умові перетворення ним досвіду інших країн. А для такого перетворення недосить просто знати цей досвід чи просто переписувати останні резолюції. Для цього треба вміти критично ставитися до цього досвіду і самостійно його перевіряти. Хто тільки уявить собі, в яких *велетенських розмірах розрісся і розгалузився сучасний робітничий рух, той зрозуміє, який запас теоретичних сил і політичного (а також революційного) досвіду потрібний, щоб виконати це завдання*“[30].

За часи, що минули від дня Марксової смерти, навіть від дня, коли писав Ленін ці рядки, світовий революційний, зокрема робітничий, рух незрівняно поширився, розрісся, піднісся і залучив до руху нові соціяльні верстви визискуваних, породив нові незнані форми революційної боротьби. Це вимагає далеко більшого запасу теоретичних сил для того, щоб узагальнити, освоїти перетворити в дійсність революційної боротьби цей колосальний матеріял досвіду.

За десятиліття від дня Марксової смерти, буржуазія виробила нові форми класової боротьби проти пролетаріяту, нові методи, нові ходи, нові тактичні прийоми. Це вимагає більшої чуйности, більшої пильности, вищої теоретичної озброєности пролетаріяту, його партії, щоб переможно вибивати з рук буржуазії нові види зброї.

За десятиліття від дня Марксової смерти, настала доба імперіялізму; опортуністи посіли провід у II Інтернаціоналі, цей останній виявив повне своє збанкрутовання підчас імперіялістичної війни; Жовтнева революція остаточно відкинула ренегатів марксизму в табір контрреволюції.

Опортуністична соціялдемократія, бувши агентурою буржуазії в робітничому класі, прикривалася Марксовим вченням, маскувала його ім'ям свій реформізм. Дійшовши до останнього ступеня своєї зради пролетаріяту, ставши головною підпорою

[30] В. Ленін — „Що робити“, т. IV, укр. вид., стор. 356; підкреслення моє — С. Б.

імперіялізму, обернувшися на контрреволюційну організацію, на катів робітничого класу, соціял-фашизм ще й сьогодні не перестав, у певній своїй частині, маскуватися марксистськими фразами, вдаватися певною своєю частиною до нових способів мімікрії. Ці нові заходи контрреволюційних ренегатів марксизму вимагають більшої політичної пильности, більшої теоретичної пильности, більшої теоретичної загостренности, глибокозорости, далекозорости, широчини теоретичних поглядів.

Останньої частини того періоду, що минув від дня Марксової смерти, перемогла на одній шостій частині землі диктатура пролетаріяту; існує держава диктатури пролетаріяту шістнадцятий рік.

Зовсім нові явища покликала до життя диктатура пролетаріяту, що перемогла, нові сплетіння соціяльних стосунків зав'язала вона, по-новому поставила людину до людини, нечувано загострила класову боротьбу, породила нові її форми. Країна диктатури пролетаріяту є нова *якість* у історії. Вона вимагає нових теоретичних зусиль, ширшого, більшого розмаху теоретичної думки революційного авангарду, глибшого її просякнення в глибінь нових стосунків, більшої вигостренности, щоб зразити класового ворога.

Найостанніших років у зв'язку з нечуваним загостренням класової боротьби в капіталістичному світі, а також в СРСР, посилився наступ класового ворога на теоретичному фронті по країнах капіталізму, збільшився його опір на теоретичному фронті в нас, в СРСР, що знову ж таки підносить ролю революційної теорії, як зброї Комінтерну, ВКП(б).

Посилюваний розгул фашизму на Заході, прихід Гітлера до влади в Німеччині і другий крах II Інтернаціоналу, що відбувається, покладає, в умовах переходу до нового туру революцій і воєн, нові, вищі завдання на братні наші компартії, на Комінтерн у цілому. Це кличе до підсилення позицій комуністів і в галузі теорії, до посилення класово-комуністичної пильности на цій ділянці класової боротьби.

На Січневому, 1933 року, пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) тов. Сталін чудесно, у блискучій формі показав, як посилився у нас опір класового ворога в прихованій формі, зокрема, використовуючи форму колгоспів, у формі активізування петлюрівських та інших недобитків націоналістичної контрреволюції.

Не трудно бачити, що ця вказівка вождя партії та її ЦК знову таки вимагає збільшити класову чуйність, більшовицьку зіркість і пильність взагалі, у галузі теорії — зокрема.

Недарма ряд програмних виступів тов. Сталіна, як промова на конференції аграрників-марксистів, лист до редакції „Пролетарской Революции" та інш., дають пряму директиву підвищити рівень теоретичної діяльности комуністів, посилити кла-

сово-партійну пильність на ідеологічній ділянці класової боротьби.

Відхилення у теорії від лінії революційного марксизму, будь-яка вульгаризація його принципів, приниження його рівня, намагання узаконити якусь течію, якусь фракційку, порушити залізну єдність революційної теорії марксизму, викликали завжди од творця цієї теорії найенергійнішу, найрішучішу відсіч, що було головною рисою його боротьби за революційну теорію пролетарської партії.

Тільки наша партія, тільки Комінтерн за проводом Леніна, за проводом Сталіна продовжували завжди й продовжують нині цю лінію Маркса-Енгельса.

* * *

Боротьба за ідейну чистоту і згуртованість партії, за її витриману, послідовно-революційну політичну лінію, була поєднана у Маркса, починаючи з перших же кроків його політичної діяльности, з виробленням та застосуванням *організаційних принципів будівництва пролетарської партії*, зміцненням її організаційної боєспроможности.

Маркс дуже рано зрозумів, що не може бути міцної, згуртованої, як з одного куска криці відлитої, свідомої й дисциплінованої партійної організації, коли вона являтиме чи вузьку замкнену групку, секту, чи крихку масу. У тому й у тому випадкові не може бути внутрішньої єдности між ідейним і організаційним становищем, бо свідомість класових інтересів пролетаріяту, усвідомлення партією загальних цілей, умов і перебігу його боротьби, ідейна консолідація як якість, що в ній виступає пролетарська партія, не може бути властивістю такої „матерії“, як замкнена, цехова, сектанська організація, так само як не може вона бути властивістю конгломерату людей, організації, яка станом своїм являє пухку, крихку масу.

Партія є авангард робітничого класу. Вона може бути максимально широка, чисельна організація, але ніколи такою, ніякою мірою такою, щоб через свою велику чисельність вона перестала бути тим кращим, передовішим, свідомішим, що є в пролетаріята, ц. т. межа її зростання, розширення полягає в тому, що вона не повинна вийти за грані того, що є авангардом пролетаріяту, не повинна розчинитися, ростати в класі.

Це — перше. Друге — партія не повинна бути сектою, бо „розвиток соціялістичного сектанства й розвиток справжнього робітничого руху перебувають між собою в зворотньому стані. Доки секти мають своє виправдання (історично), робітничий клас

ще не дозрів для самостійного історичного руху. Як тільки він досягає цієї зрілости, секти стають по суті реакційними“ [31].

Як на факт подолання цього сектанства в робітничому соціялістичному русі, як на приклад утворення *масової* пролетарської партії Маркс зазначав на І-й Інтернаціонал, який, бувши протилежністю цим фантастичним сектанським організаціям, „є правдива й войовнича організація класу пролетарів усіх країн, зв'язаних між собою в своїй боротьбі проти капіталістів, землевласників та їх організованого в державу класового панування“ [32].

Такі найзагальніші настанови партійного організаційного будівництва (не розчинятися в класі з однієї сторони й не замикатися в секту — з другої) забезпечують ідейну міцність, витриманість партії, так само як і ідейний розклад або навіть вагання, моральний занепад чи початок морального розкладання не можуть не позначитися на організаційному становищі, організаційній згуртованості, сконсолідованості партії, політичній лінії.

Це є дві сторони одного цілого, сторони, що одна одну зумовлюють, проймають, сторони, що в них провідна роля належить ідейному становищу, ідейній єдності.

Лінію, що випливала з такої настанови, Маркс почав проводити ще з періоду „Комітету комуністичної кореспонденції“ (1846 р.) — цієї першої спроби зорганізувати міжнародну комуністичну партію.

У листі до Густава-Адольфа Кетгена, з 15 червня 1846 р., Маркс, Енгельс підкреслювали, що „комуністи повинні насамперед домогтися ясности в своєму середовищі“. Але в цей же час, у листі до Прудона (з 5 травня 1846 р.), Маркс зазначає:

„Проте, *головна мета* нашого листування полягатиме в тому, щоб *нав'язати зв'язок* між німецькими соціялістами й соціялістами французькими та англійськими, тримати чужоземців у курсі соціялістичних рухів, що виникають у Німеччині й інформувати німців у Німеччині про розвиток соціялізму у Франції та Англії“ [33].

Отже, налагодження зв'язку, взаємна інформація, налагодження організації, зміцнення організованости — головна мета листування. Це, зазначає лист далі — „ . . . приведе до важливих і різноманітних наслідків“. І за засновування нових організацій комітету комуністичної кореспонденції, — поширювати мережі цих організацій та налагоджувати зв'язки між ними, треба братися й негайно й енергійно, бо в перспективі недалекого майбутнього — перевірка

---

[31] Лист Маркса до Ф. Больте з 23-XI — 1871 р., див. „Письма Маркса и др. к Зорге и другим“, стр. 44.

[32] Маркс. „Змова проти Міжнародного Товариства Робітників“, цитовано за Г. Дункером — „Маркс и Энгельс о программе и тактике социал-демократии“, „Прибой“, 1930, стр. 72.

[33] „Большевик“, 1933, № 3, стр. 58; підкреслювання моє — С. Б.

бойової готовости партії на ділі, в революційній боротьбі. Автор так прямо й зазначає на близькість революційного виступу:

„У *момент виступу* для кожного, звичайно, аж надто важливо також знати про стан річей за кордоном, як і про становище у своїй країні“ [34].

Звичайно, рівень і широчінь цих зв'язків безглуздо було б рівняти до практики боротьби комуністичної партії наших днів. Дивно було б вимагати, чекати, за тих умов, налагодження партійної преси — газет, журналів, бюлетенів та інш., — мережі інформаційних бюр. і т. д. Лист, обіжник, кореспондент, емісар — ось головні знаряддя й „центральні фігури“ партійного будівництва тих часів.

Але вже емісари „Комітету Комуністичної Кореспонденції“, що його заснували Маркс та Енгельс в лютому-березні 1846 р., були початківцями *професійних революціонерів*, діячів партійної організації, а чисельні листи, обіжники, директиви являли собою прообраз ленінської „Искры“.

Історія „Союзу Комуністів“ (1847-1852 р. р.), а пізніше історія Марксового проводу секціями Міжнародного Товариства Робітників (1864-1872) та соціялістичним рухом взагалі (1872-1883) підпирає новим матеріялом ці ранні Марксові настанови, розвиває їх далі, збагачує картину його діяльности в галузі партійного будівництва.

В Установчому Маніфесті І-го Інтернаціоналу, Маркс, зазначаючи про політичну партію робітничого класу, підкреслює значення організованости для партії такими словами:

„Ця партія має один важливий елемент успіху: свою чисельність, але чисельність буде перетягувати терези на свій бік тільки тоді, коли вона буде згуртована в один союз і матиме одну керівну мету. Досвід минулого нас учить, що забувати про ті братерські зв'язки, які повинні зв'язувати робітників різних країн і спонукати їх до взаємної підтримки в боротьбі за визволення, карається загальною поразкою всіх їхніх заходів, що вони їх здійснюють в кожній місцевості окремо, без зв'язку з іншими“ [35].

За основну, первинну організацію партії Маркс і Енгельс вважали низовий *партійний осередок*. Статут „Союзу Комуністів“, подаючи загальну структуру партії, приділяє партосередкові місце низової ланки партійної організації, де він (партосередок) фігурує під назвою — громади. Округи з округовими комітетами (серед них були, за статутом „Союзу Комуністів“, провідні округи) — такі дальші інстанції організаційної ієрархії партії. На чолі партії стояв ЦК, що його обиралося на конгресах „Союзу Комуністів“.

[34] Там само, стор. 59, підкреслення моє — С. Б.

[35] К. Маркс. „Первый манифест международн. Товарищества Рабочих“ издательство „Пролетарий“, стр. 13-14.

Безоглядне підкорення нижчої партінстанції вищій, суворий пролетарський централізм у поєднанні з принципами середпартійної демократії, залізна дисципліна, як основа партійної бойової діяльности — основні риси головних принципів побудови партії, зокрема „Союзу Комуністів" у Маркса - Енгельса.

Особливо важливим, надто за тих умов, було завдання боротьби за впровадження принципу суворого пролетарського централізму в побудову партії, в практику революційної боротьби.

Цей принцип демократичного централізму як засаду, що її слід покласти в основу партійного будівництва, ще Маркс був висунув і запровадив у життя! Принцип суворого пролетарського централізму так формульовано в 1 - й же статті статуту І-го Інтернаціоналу:

„Це Товариство засноване з метою *створити центральний пункт для зносин і спільної дії* робітничих товариств, що існують по різних країнах і прагнуть до однієї мети, а саме: до захисту, розвитку й до повного визволення робітничого класу"[36].

І Інтернаціонал, за Марксом, повинен бути бойовим міжнародним центральним штабом пролетарів усіх країн.

Але, через великий вплив дрібнобуржуазних немарксистських елементів, що ввіходили до І Інтернаціоналу (бакуністи, прудоністи), в самому Інтернаціоналі спочатку не пощастило Марксові зреалізувати ці засади, сформульовані в Маніфесті й у Статуті, не пощастило спочатку впровадити принципу *демократичного централізму*, як „синтезу, централізму й пролетарської демократії" (III Конгрес Комінтерну), вижити федералістичні елементи з практики партійного будівництва. Генеральна Рада — центральний керівний центр Інтернаціоналу — мала обмежені обов'язки—налагодження зв'язку між різними секціями, інформування їх про робітничий рух по різних країнах, право змінювати місце засідань конгресів Інтернаціоналу, а щодо зміни часу скликати конгреси, то з такого права Ген. Рада могла користуватися тільки в особливих випадках.

Маркс рішуче боровся проти надання таких куцих прав Ген. Раді, проти децентралістичних федералістських, дезорганізаторських, фракційних дій чи тенденцій по окремих секціях Інтернаціоналу, головно бакуністських елементів у ряді романських країн.

Уже Базельський конгрес (1869 р.) ухвалює постанову, що робить Ген. Раду справжнім бойовим авторитетним центром міжнародної пролетарської партії, надаючи право Ген. Раді до скликання наступного конгресу прийняти ту чи іншу секцію до складу Інтернаціоналу, одмовити їй, а також закрити чи розпустити її. Ця ухвала, глибше запроваджуючи марксистські принципи в організаційну будову І Інтернаціоналу, вістрям своїм була

[36] Ц. Фридлянд и А. Слуцкий — „История революционного движения Западной Европы", „Хрестоматия ч. I, стр. 473.

спрямована проти розкольницької, фракційної діяльности бакуністів та прудоністських елементів.

Лондонська конференція (1871 р.) теж ухвалила ряд постанов щодо організаційного будівництва, спрямованих проти фракційности та сектанства.

У відомій „Відозві ЦК до Союзу Комуністів“ (березень 1850 р.) Маркс і Енгельс підкреслюють величезну шкідливість для партії того, що цілий ряд її організацій відірвалися від центру, що в ній підупала дисципліна.

„У той же час колись міцна організація Союзу стала слабіша. Значна частина його членів, що безпосередньо брали участь у революційному русі, знаходила, *що часи таємних товариств уже минули і що можна обмежитися однією одкритою діяльністю.* Зв'язок окремих округ і общин з Центральним комітетом послаб, і поволі він зовсім порвався. Водночас, як демократична партія, партія дрібної буржуазії, отож, все більше поширювала свою організацію у Німеччині, робітнича партія втратила свою єдину міцну опору; у кращому разі вона зберігла в *окремих місцевостях* свою організацію для *спеціяльної мети* і в *загальному русі підпала*, отож, цілком під владу й провід дрібнобуржуазних демократів“ [37].

Цілком ясна й категорична постава питання: боротьба за централізовану згуртовану партію, за нелегальну підпільну партійну організацію є боротьба за існування пролетарської партії. Інакше—партія на поводі, у хвості дрібнобуржуазних демократів.

І вся подальша Марксова боротьба, надто у безпосередньо післяреволюційний період, спрямована на налагодження, зміцнення підпілля. Щодо післяреволюційного періоду, то основним ворогом партійного будівництва, після перемоги буржуазії в революції 1848 р., було послаблення запільної роботи, тенденції й окремі спроби її цілковитої ліквідації, послаблення чи навіть розпад зв'язків між окремими організаціями, між периферією пролетарської партії й її ЦК.

Варто пригадати з чого і як почало проявлятися після революції 1905-07 р.р. ліквідаторство в РСДРП, щоб побачити певну аналогію з цієї сторони. І так як Маркс та Енгельс застерігають і рішуче б'ють по цих „ліквідаторських“ тенденціях у Союзі Комуністів, так Ленін і його найближчі товариші в роботі, насамперед т. Сталін (згадайте хочби тільки його знаменного „Листа з Кавказу“) розгортають з перших же моментів появи ліквідаторства нещадну, шалену боротьбу проти нього.

Але дуже цікаво, що цей чудовий документ „Відозва ЦК до Союзу Комуністів“, підкреслюючи як основне завдання комуністів у галузі партійного будівництва, відтворення й зміцнення

---

[37] Маркс и Энгельс, т. VIII, стр. 479; підкреслення моє — С. Б.

підпільної організації самостійної пролетарської партії, в той же час зазначає, що „робітники, й насамперед Союз, мусять працювати в тому напрямі, щоб поряд із офіційними демократами створити *самостійну таємну й відкриту* організацію робітничої партії"[38].

Хіба ця вимога „таємної й відкритої організації робітничої партії" не означає поєднання нелегальних, запільних метод партійного будівництва й боротьби, поєднання їх із використанням легальних форм боротьби, хіба це не є застереження для партії проти можливого ухилу „вліво" і хіба це, нарешті, не нагадує ленінської боротьби на два фронти в часи реакції проти ліквідаторів і проти одзовістів, цих „ліквідаторів навиворіт"?

Боротьба Маркса за організаційну єдність, згуртованість партії була органічно поєднана із заходами про дисципліну в її лавах, про високу якість її лав. Чи ходила справа про дрібнобуржуазні, анархо - індивідуалістичні, ідеалістично - волюнтаристські викрутаси Кріге, що були порушенням партійної дисципліни, чи про порушення її від „лівого" Вілліха, чи то буржуазного філантропа Гйохберга, що „вкупився в партію", чи про розкладницький вплив лассальянців та бакуністів, чи про порушення її від примиренця В. Лібкнехта,— Маркс завжди бив по одних, осмикував і ставив на місце інших.

Маркс завжди зазначав на небезпеку гнатися за кількістю членів партії, надавав величезного значення чистоті її лав, зазначав на потребу чистки її лав од опортуністичних, чужих елементів. Так, ще в липні 1846 р., звертаючися до лідера чартистів О'Коннора з приводу перемоги чартистів на виборах у Нотінгемі, Маркс і Енгельс писали:

„Партія чартистів може тільки виграти вилученням замаскованих буржуа, які, тоді як вони парадують іменем чартиста заради популярности, намагаються завоювати симпатії середніх клас за допомогою особистої лестощі їхнім літературним представникам (графіня Блессінгтон, Чарльз Діккенс, Д. Дюффольд та інші друзі Купера) і пропаганди таких низьких і мерзотних старобабських доктрин як учення про „непротивенство"[39].

У „Відозві ЦК до Союзу Комуністів", з червня 1850 р., Маркс і Енгельс зазначають на те, що емісар, якого надіслано до Німеччини дістав від Центрального Комітету вотум подяки за те, що „всюди приймав до Союзу тільки найнадійніших людей". Нижче документ рекомендує для Німеччини в разі потреби утворювати „другий клас членів Союзу із людей, придатних і надійних щодо революційности, але таких, які ще не розуміють комуністичних наслідків теперішнього руху[40].

---

[38] Маркс и Энгельс, т. VIII, стр. 483 - 484, підкреслення моє — С. Б.
[39] Маркс - Энгельс, сочинения, т. V, стр. XX.
[40] Т. VIII, стр. 494.

Цей „другий клас членів Союзу“—як цілком очевидно, є прямим попередником того інституту, якому ім‘я у нас — кандидат на члена ВКП(б).

У цьому ж таки документі зазначається на те, що „парижани прийняли багато людей зовсім непридатних і навіть таких, що перебували раніше в прямій ворожнечі до Союзу“ [41]

Ще більше уваги віддає Маркс боротьбі проти просочування в лави пролетарської партії дрібно-буржуазних опортуністичних елементів пізніше, починаючи з 70-х р.р., коли виразніше почала, насамперед в Англії, формуватися всередині робітничого класу верхівка — майбутня робітнича аристократія та робітнича бюрократія.[42]

Маркс та Енгельс добре розуміли, що саме ці дрібно-буржуазні елементи, що потрапляють до складу партії, є підпірними пунктами опортунізму, його носіями, саме вони розповсюджують опортуністичну заразу і закрити їм доступ у партію, вирвати й викинути їх із партії, коли вони там опинилися, є обов‘язкове завдання, завдання боротьби за пролетарсько-революційний характер партії, за її ідейну єдність, організаційну міцність, за непримеренно-революційну політичну лінію.

„У Німеччині в нашій партії,—не стільки серед мас, скільки серед її ватажків („робітників“ і людей привілейованих клас),—пахне гнилизною“— писав Маркс у листі до Ф. Зорге від 19/X-1879 р.[43] Маркс всепроникливим гострим оком партійного вождя помічав елементи цієї гнилизни у самому їхньому зародкові і з цього зразу-ж робив і належні висновки.

У обіжникові до вождів німецької соціялдемократії з приводу примиренського їх ставлення до компанії Гйохберг, Бернштейн та ін., Маркс і Енгельс запитують:

„А хіба буржуазній демократії місце в соціял-демократичній партії? Якщо буржуазна демократія... все-ж домагається (приєднатися до с.-д, С. Б.), то виключно для того щоб пакостити“.[44]

І далі автори роблять висновок, заявляючи, що „партія сама себе зраджує, залишаючи їх (опортуністів — Гйохберга й ін. С. Б.) на офіційних постах“.[45]

І ще далі читаємо:

„Якщо до пролетарського руху пристають представники інших класів, то насамперед від них слід вимагати, щоб вони не приносили з собою залишків буржуазних, дрібно-буржуазних т. ін. забобонів, а беззастережно засвоїли б пролетарський погляд. Але ті добродії, що про них тут ідеться, якраз повні бур-

---

[41] Там само, стор. 495.
[42] „Письма...“, составил Адоратский, стр. 301.
[43] Архив Маркса и Энгельса, т. I (VI), стр. 149.
[44] Там само, стор. 150.

жуазних і дрібно - буржуазних ідей. У такій дрібно-буржуазній країні, як Німеччина, ці ідеї, безсумнівно, мають своє виправдання. Але тільки *поза лавами* соціял-демократичної робітничої партії“ [46]

Як не похоже все це на „расширительное толкование“ поняття члена партії меншовиками, як суперечить цій лінії Маркса - Енгельса в тій частині організаційного питання, в якій ходить про склад партії, як суперечить їй „еластичне“ формулювання Мартовим § 1-го статуту на II з'їзді РСДРП, формулювання, що за нього так боровся Троцький, формулювання, що „розчиняло двері для всіх елементів розброду, хитання й опортунізму“ (Ленін). Ця Марксова й Енгельсова позиція свідчить яким блискучим продовженням і розвитком їхньої лінії в цьому питанні була боротьба Леніна на II з'їзді партії, як блискуче реалізовано цю лінію нашою партією, Комінтерном всупереч, у противагу всім партіям II-го Інтернаціоналу.

Великого значення в системі заходів будівництва партії й методів партійної роботи Маркс надавав *внутрішньо - партійній демократії*, наскільки дозволяли тодішні умови, зокрема *критиці й самокритиці*, що її Маркс і Енгельс широко застосовували. Обстоюючи потребу чистки лав партії — англійських чартистів, окремих організацій „Союзу Комуністів“, I Інтернаціоналу та ін.— Маркс і Енгельс зв'язували чистку з критичною та самокритичною роботою в партії, закладаючи цим основи того більшовицького принципу, що чистка є найвища форма, найпослідовніший вияв самокритики.

Так принцип демократичного централізму, що його запровадили в життя в розгорнутому, розвиненому вигляді більшовики, пильнування про суворо пролетарський склад партії, боротьба за чистоту її лав були складовою частиною Марксової боротьби за партію, складовою частиною бойового Марксового керівництва революційно - пролетарською партією, боротьби його на два фронти проти опортунізму та примиренства, за залізну єдність партійних лав.

* * *

Партія, як найвища форма класової організації пролетаріяту, як головне знаряддя його в боротьбі за комунізм, повинна бути тісно зв'язана із іншими організаціями пролетаріяту, повинна стояти в центрі їхньої боротьби проти капіталізму, очолювати її. Професійним спілкам серед цих організацій належить перше місце. Ще в своїх перших працях —„Злидні філософії“ та „Комуністичний маніфест“— Маркс дав наукове обґрунтовання генези, розвитку професійних спілок, визначив їхнє місце в за-

[46] Там само, стор. 151.

гальноkласовій боротьбі пролетаріяту. Цим самим учення про профспілки *вперше* дістало справжню наукову основу, міцний теоретичний грунт марксизму. Учення Марксове про профспілки, про робітничі коаліції — складова частина цілої системи наукового комунізму, воно пов'язане нерозривно із частиною цієї системи наукового комунізму — вченням про партію.

У резолюції Женевського конгресу І Інтернаціоналу (1866 р.) у питанні „Про минуле, сучасне й майбутнє профспілок", резолюції, що її написав Маркс, зазначається, що „професійні спілки несвідомо для самих себе стали за *фортівні центри організації робітничого класу*, як середньовікові муніципалітети й громади для буржуазії"[47] Це порівняння їх із середньовіковими муніципалітетами й громадами, що були знаряддям *політичної боротьби* буржуазії проти середньовіччя, проти февдальної системи, показує, що Маркс розумів суть профспілок не тільки як економічних організацій. Підкреслюючи це величезне *політичне значення* профспілок, Маркс тут же продовжує:

„Якщо професійні спілки потрібні для партизанської боротьби між працею й капіталом, то вони ще важливіші як організаційні чинники знищення самої системи найманої праці".[48]

У боротьбі проти прудоністів з однієї сторони й ідеологів тред-юньйонізму з другої,— Маркс підкреслював, що профспілки повинні стати на грунт *партійности*, повинні „прагнути як організаційні центри робітничого класу до *повного визволення пролетаріяту*. Вони повинні підтримувати будь-який соціяльний і політичний рух, спрямований до цієї мети".[49]

Це завдання можуть вони здійснювати тільки на революційних позиціях комуністичної партії, за її проводом.

Цю лінію провадив Маркс ще з 40-х років, за неї боровся він в англійському професійному русі, в Інтернаціоналі і т. д. Взаємини партії й профспілок чітко визначила резолюція Лондонської конференції Інтернаціоналу (17—23 вересня 1871 р.), зазначивши на нерозривний зв'язок „економічного руху й політичної діяльности робітничого класу", на провідну ролю партії щодо профспілок.

За Марксом, профспілки — революційні організації класової боротьби пролетаріяту — повинні боротися за проводом партії, як вищої форми організації робітничого класу. Профспілки є нижча, як рівняти до партії, класова організація пролетаріяту й повинні бути школою соціялізму, школою комунізму.

Але в капіталістичних країнах профспілки *можуть стати* не школою соціялізму, комунізму, а школою реформізму. І треба

[47] Карл Маркс — „Отрывки из произведений и писем", составил Франц Дідерих, из-во „Моск, Рабоч.", 1925, стр. 129.

[48] Там само, стор. 129.

[49] Там само, стор. 130; підкреслення моє — С. Б.

боротися активно, вперто й енергійно за те, щоб вони стали школою комунізму.

Саме провід політичної послідовно - марксистської, до кінця революційної партії пролетаріяту, комуністичної партії забезпечує профспілкам можливість бути цими школами комунізму, розвиватися революційним шляхом. „Інакше як через профспілки, через взаємодію їх з партією робітничого класу ніде в світі розвиток пролетаріяту не йшов і йти не міг“ — зазначає Ленін, розвиваючи цю сторону Марксового вчення.

„Профспілки здійснюють зв'язок між передовими й відсталими елементами у складі робітничого класу. Вони з'єднують робітничі маси з авангардом робітничого класу,— говорить т. Сталін, продовжуючи далі Ленінів етап у розвиткові марксизму, розробляючи далі теорію марксизму - ленінізму.

Сила фактичного матеріялу з досвіду революційної боротьби Маркса, зокрема періоду 1 - го Інтернаціоналу, показує якої великої ролі надавав Маркс *розширенню й зміцненню зв'язків партії з масами*, як Маркс використовував для цього крім профспілок усякі інші організації — кооперативні, страхові, освітні товариства й заклади, клуби й т. д.

Слід зазначити на ту серйознішу увагу, що її приділяли Маркс і Енгельс налагодженню й розгортанню *роботи в армії*, що, безперечно, було одною з форм запровадження курсу на революційне збройне повстання, як єдино можливий спосіб повалення капіталізму.

III

Центральним, основним завданням цілого життя Марксового була боротьба за створення партії, яка могла б забезпечити витриману революційну лінію боротьби, щоб здобути політичну владу пролетаріятові, щоб встановити диктатуру пролетаріяту, як перехідного щабля до комунізму.

Першим завданням Маркса щодо цього була боротьба за революційну *стратегію й тактику* класової боротьби пролетаріяту, його бойового авангарду — партії. Ленін пише:

„Основне завдання тактики пролетаріяту Маркс визначав у строгій відповідності з усіма засновками свого матеріялістично-діялектичного світогляду. Лише об'єктивне зваження усієї сукупности взаємин усіх без винятку класів даного суспільства, отже, й зваження об'єктивного щабля розвитку цього суспільства і зваження взаємин між ним та іншими суспільствами може бути за підпору правильної тактики передового класу. При цім усі класи й усі країни розглядаються не в статичнім, а в динамічнім вигляді, цебто не в нерухомім стані, а в русі (що його закони випливають з економічних умов існування кожного класу). Рух і

собі розглядається не тільки з погляду минувшини, а й з погляду майбутнього і при тім не в плиткім розумінні „еволюціоністів", що бачать тільки повільні зміни, а діялектично"[50].

Такими геніяльними рядками Володимир Ільїч схарактеризував найзагальніші принципи, покладені в основу тактики класової боротьби пролетаріяту великим його попередником К. Марксом.

Розглядати прикладання цього вчення про тактику пролетаріяту на кожному етапі боротьби означало б крок по крокові простежити десятиріччя його боротьби проти буржуазії, що нею керували Маркс і Енгельс. Це — завдання спеціяльної теми.

Марксова боротьба у прикладанні революційної стратегії й тактики класової боротьби пролетаріяту за проводом його партії була складовою частиною його загальної революційної діяльности й пов'язана нерозривно з його боротьбою за створення пролетарської революційної партії і з його проводом боротьбою цієї партії.

40-літня Марксова боротьба за партію пролетаріяту розпадається в загальному на 5 етапів: *перший* — це період від 1843-44 р.р., коли Маркс сформулював і уяснив собі історичну ролю пролетаріяту й партії до революції 1848 р.; *другий* період це період самої революції 1848-1850 р.р.; *третій* — від 1848-50 р.р. до 1864 р., до утворення Інтернаціоналу; *четвертий* — від 1864 до 1872 р. — доба І-го Інтернаціоналу і *п'ятий* період від 1872 року до 1883 року, період після повалення Паризької Комуни, після припинення діяльности І-го Інтернаціоналу, коли для головних країн Заходу закінчився період буржуазно-демократичних революцій і національно-об'єднувальних рухів і на чергу дня виступило завдання готуватися до наступних боїв за пролетарську диктатуру.

Уже 1844 року Маркс та Енгельс листуються з цілим рядом осіб, які співчували ідеям наукового комунізму. Головна мета цього листування була вербувати їх до лав партії.

Характерно, що початки *практичної діяльности* над створенням партії припадають на той-же 1844-й рік, у якому *теоретично* накреслено ролю партії пролетаріяту в його боротьбі за визволення. Це характеризує Маркса й Енгельса як людей акції, революційної дії, великої цілеспрямованости, людей, що їхня діяльність була найкращим втіленням тези про єдність революційної теорії і революційної практики.

Ця діяльність над створенням пролетарської партії була зв'язана в цей період із визріванням елементів революційного піднесення, що привело до революції.

У лютому-березні 1846 р. Маркс і Енгельс, як ми вже бачили, створили „Комітет комуністичної кореспонденції", що бу-

[50] Ленін „Карл Маркс", див. Ленін „Маркс, Енгельс, марксизм", Партвидав „Пролетар", 1933 р., стор. 41.

першим в історії прообразом міжнародної комуністичної революційно-пролетарської партії.

„Комітет комуністичної кореспонденції“ ставив перед собою великі завдання.

„Завдання ці охоплюють майже всі сторони партійної діяльности: пропаганду, агітацію й організацію, при чому цілковито ясно дається зрозуміти цим, не зовсім ще надійним людям, що їх вербовано до партії (мовиться про Прудона й Кетгена — адресатів, згаданих Марксових та Енгельсових листів—С Б.), що головна мета — утворення міжнародної комуністичної організації, встановлення між комуністами різних країн постійних зв'язків“.[51]

Із цих документів не трудно помітити, що вже тут Маркс бере лінію боротьби на два фронти. У листі до правого Прудона Маркс і Енгельс роблять наголос на *революційному виступі* підготованому налагодженням інтернаціональних зв'язків і розгортанням агітації. У листі до „лівого“ Кетгена автори роблять наголос на *попередньому ретельному підготуванні,* на пильному *збиранні сил* для відвертого виступу в революції.*

За цього ж таки першого періоду революційної Марксової діяльности виникла 1847 р. перша комуністична партія „Союз Комуністів“. Але головна діяльність цієї першої революційно-пролетарської комуністичної партії припадала на період самої революції 1848 р.

* * *

Періоду революції 1848-50 р.р. стратегічний план, що його висували Маркс і Енгельс, полягав у тому, щоб повалити, насамперед силами робітників і селян, панування феодалізму, панування абсолютизму, використати це повалення для переходу до боротьби силами пролетаріяту й бідноти, за пролетарську революцію. Цю лінію на переростання буржуазно-демократичної революції, в Німеччині, в пролетарську, на непреривну революцію, на те, щоб „увінчати справу революції пролетарською державною владою, зштовхуючи крок по крокові з височини влади

---

[51] Л. Перчик—„У истоков международной коммунистической партии“. „Большевик“, 1933. № 3, стр. 64.

* Жагучою ненавистю до всього реакційного, обивательського, філістерського, опортуністичного звучить уже ряд найраніших Марксових виступів. Приміром, у травневому 1843 р листі до Арн. Руге. Маркс пише:

„Це вірно, *старий світ* належить філістерові. Але не слід ставитися до філістера, як до пугала й боязко відвертатися від нього. Навпаки, ми повинні пильно придивитися до нього. *Варто вивчити цього владаря світу.*

Зрозуміло, філістер — владар світу в тому розумінні, *що він сповнює собою світ, як черви сповнюють труп*“ (Маркс и Энгельс, сочинения, т.I стр. 353, підкреслення моє — С. Б.).

одну фракцію буржуазії за другою" (Сталін), яскраво, чітко сформулювали Маркс і Енгельс у „Відозві до Союзу Комуністів" (березень 1850 р.), а ще раніше в статтях Маркса та Енгельса того періоду.

„В Німеччині 1848-49 р. р.,— пише Ленін, — Маркс підтримував крайню революційну демократію і ніколи пізніше не брав назад сказаного ним тоді про тактику. Німецьку буржуазію він розглядав як елемент, який „від самого початку був схильний до зради народу" (тільки союз із селянством міг би дати буржуазії повне здійснення її завдань) „і до компромісу з коронованими представниками старого суспільства".[52]

Практична діяльність Маркса як революціонера цього періоду величезна. З Бельгії у Францію, звідси до Німеччини переїхав К. Маркс, як тільки пролунали перші постріли революції. Головний редактор „Нової Райнської Газети"—бойового, „кращого неперевершеного органу революційного пролетаріяту" (Ленін), органу що картав „половинчатість і „парламентський кретинізм" буржуазних демократів, виступаючи за плебейську розправу з поміщиками й монархією" (Тези ІМЕЛ до 50-х роковин із дня смерти Маркса),— Маркс стояв у центрі революції, відстоюючи самостійні завдання пролетаріяту, направляючи рукою вождя його боротьбу.

Грубою фальсифікацією й наклепом на Маркса є твердження зрадника комунізму Рязанова про те, що Маркс і Енгельс припустилися великої помилки на початку революції[53]. Ця помилка, на думку Рязанова, полягала в тому, що Маркс і Енгельс увійшли в демократичну спілку, одмовилися від створення самостійної партії пролетаріяту, відмовилися посісти самостійну позицію цієї партії в першому етапі революції, не зважаючи на те, що всі засновки для цього, на думку Рязанова, в Німеччині були. Ренегатові комунізму немає діла до того, що говорить Ленін.[54] Маркс, як зазначає В. І., не міг поступати тоді інакше, в умовах недостатнього розвитку німецького пролетаріяту, за відсутности умов, які ще належало завоювати, умов потрібних для свободи класової організації, в міщанській дрібно-буржуазній атмосфері тодішньої Німеччини.

Фальсифікацією й грубим перекрученням Марксових позицій в революції 1848 р. є також твердження про те, що Маркс і Енгельс були ізольовані від масового робітничого руху, трималися в стороні від битого шляху революційного руху широких мас пролетаріяту. Діяльність Маркса у Кельнському робітничому

---

[52] Ленін — „Карл Маркс". „Маркс, Енгельс, марксизм". Партвидав „Пролетар". 1933, стор. 43-44.

[53] Рязанов — „К. Маркс и Ф. Энгельс" та вступна стаття до VII тому творів Маркса й Енгельса.

[54] Ленін — т. VIII стр. 125, вид. II.

Союзі, головування в ньому з жовтня 1848 р., діяльність навколо скликання обласного з'їзду робітничих товариств Райнщини та Вестфалії, план скликання Всенімецького робітничого конгресу в Ляйпцігові, що його намічалось скликати в червні 1849 р., боротьба проти „ліво" сектанських позицій Готшалька, проти „ліво" опортуністичної групи Вілліха - Шаппера і т. д.,—спростовують цю наклепницьку тезу соціял - фашизму.

Боротьба Маркса - Енгельса за партію, за її самостійну послідовно - революційну позицію в революції 1848 - 50 р.р. була насамперед боротьбою на два фронти — проти опортунізму в робітничому русі, проти опортунізму в лавах Союзу Комуністів.

Одверто праву, дрібнобуржуазно - економістську позицію в робітничому русі репрезентував член Союзу Комуністів—Степан Борн (Бутермільх). Голова ЦК берлінських робітників і вождь утвореного ним у серпні 1848 р. „Братства робітників",— Борн домігся великого впливу у Східній Німеччині. Пропаганда й організація виробничих та ремісничих товариств, замість того, щоб „насамперед політичними перемогами завоювати собі те поле, на якому тільки й можливо усе це міцно здійснити" (Енгельс);[55] схиляння перед буржуазією — замість боротьби проти неї; розчинення пролетаріяту в масах дрібної буржуазії; відмова проводити свою самостійну пролетарську лінію й плентання в хвості дрібної буржуазії — така була суть позиції Степана Борна, позиції, що обмежувалася економічними вимогами й ігнорувала політичну революційну боротьбу, позиції, що стояла осторонь від політичного руху пролетаріяту, по-реформістському принижувала завдання пролетаріяту в буржуазній революції, позиції, що її автор і творець намагався „переробити Маркса на ремісничо - цеховий лад" (Енгельс).[56]

Проти цієї шкідливої угодовської, махрово - правоопортуністичної тактики Маркс і Енгельс повели найрішучішу боротьбу, чому найяскравішим доказом є „Нова Райнська газета". Чи ходило про те, що „Братство робітників" і інші робітничі організації С. Борна зверталися до реакційних франкфуртських національних зборів з чисельними петиціями, адресами, шукаючи в нього допомоги, чи ходило про оцінку й ставлення групи Борна до повстання берлінських робітників у червні 1848 р., що привело до захоплення робітниками арсеналу, чи ходило про ставлення до жовтневого 1848 року повстання у Відні, чи до національно - визвольного руху і т. д.,—„Нова Райнська Газета" викривала угодовську суть групи Борна, глибоку шкідливість її економістської позиції, що носії цієї позиції були агентурою буржуазії в робітничому класі, агентурою, яка намагалася підпорядкувати тактику пролетаріяту тактиці буржуазії.

[55] Маркс и Энгельс—„Исторические работы". ГИЗ, стр. 418.
[56] Там само, стор. 419.

Нещадну Марксову боротьбу слід відзначити проти тієї сторони угодовської позиції, проти тієї сторони опортуністичного нападу на революційну лінію зправа, яка полягала в прагненні розчинити революційну самостійну лінію пролетаріяту в дрібно-буржуазній рожевенькій водиці. Саме проти цього прагнення спрямовано такі прикінцеві рядки „Відозви ЦК до Союзу Комуністів":

„Але для своєї остаточної перемоги вони (німецькі робітники С. Б.) самі повинні зробити найбільше тим, що вони будуть виясняти свої класові інтереси, що вони займуть, — тільки це виявиться за можливе,— свою самостійну класову позицію й на жодну секунду не дадуть лицемірним фразам демократичних дрібних буржуа збити себе з шляху самостійної організації партії пролетаріяту. Їхнім бойовим гаслом має бути: „Безперервна революція!" [57]

Ця Марксова боротьба проти реформізму в лавах робітничого руху й партії була нерозривно зв'язана з його боротьбою проти т. зв. „істинного соціялізму" в особі, насамперед, Карла Грюна. „Істинний соціялізм", що його розгорнуту, знищувальну критику подав Маркс у „Комуністичному маніфесті" „безпосередньо служив виявом реакційних інтересів, інтересів німецького міщанства" (Маркс) і, як одна з ідеологій домарксівського соціялізму, не міг не чинити великого впливу на маси не тільки дрібної буржуазії всіх гатунків, а й на досить широкі верстви пролетаріяту.

Непримиренна безнастанна боротьба й проти „лівого" опортунізму була невід'ємною складовою частиною боротьби Маркса в цей період за революційну стратегію й тактику, за партію, за її монолітність.

Ця боротьба почалася ще з самого початку революції 48 р. ще коли Маркс був у Парижі, куди його, після кого як спалахнула революція у Франції, запросив французький Тимчасовий революційний уряд і куди він переїхав із Брюселя.

Маркс і Енгельс рішуче виступили проти авантуристичних іграшкових спроб таких членів Союзу Комуністів як Гервег, Борнштедт розпалити революцію в Німеччині в той спосіб, щоб переправити туди декілька сформованих у Франції легіонів із німецьких робітників—емігрантів.

Але головна боротьба Маркса — Енгельса проти „лівого" опортунізму полягала в боротьбі проти „ліво"-опортуністичної фракції Вілліха і Шаппера, членів Союзу Комуністів, видатних революційних діячів. Суть опортуністичної позиції Вілліха і Шаппера, що прикривалася лівою фразою, в протоколі засідання Лондонського ЦК Союзу Комуністів з 15 вересня 1850 р. Маркс передав так:

---

[57] Маркс и Энгельс — „Истор. работы", ГИЗ, стор. 507.

„Меншість ставить (мовиться про меншість ЦК — фракцію Вілліха - Шаппера — С. Б.) на місце критичних поглядів—догматичні, на місце матеріялістичних — ідеалістичні. Замість справжніх взаємин—просто його воля стає для нього рушійною силою революції. Тоді коли ми говоримо робітникам: „Ви повинні пережити 15, 20, 50 літ громадянських і міжнародних воєн не тільки для того щоб змінити стосунки, а й для того щоб змінити самих себе й зробити себе здатними до політичного панування", ви, навпаки, говорите: „Ми повинні зараз же досягти панування інакше нам залишається тільки лягати спати". Тоді, коли ми німецьким робітникам особливо зазначаємо на нерозвинений стан німецького пролетаріяту, ви найгрубішим способом *лестите* національному почуттю й становим забобонам німецьких ремісників, що, звичайно, популярніше. Ви робите із словом „пролетаріят" те саме, що зробили демократи із словом „народ", обернувши його на якусь священну істоту. Подібно до демократів ви підміняєте революційний розвиток революційною фразою" [58].

Викладена тут лінія Маркса грунтувалася на тому переконанні, яке остаточно зміцнилося в ньому на осінь 1850 р. й яке полягало в тому, що дана економічна й соціяльно - політична коньюнктура не сприяє новому революційному піднесенню. За умов економічного піднесення, за становища світового ринку, що розвивався, за умов деякої втоми революційного пролетаріяту,—не було в наявності революційної ситуації. Через те всяка спроба штовхати революцію, повставати збройно — закінчиться тяжкою невдачею, глибокою поразкою.

А фракція Вілліха - Шаппера, що в галузі теорії володіла тільки „своєрідним нерозумінням чужих ідей" (Маркс),[59] що в галузі тактики виступала як „партія дії", такої „дії", під якою треба розуміти „бездлля покрите шинковою бучністю, вигаданими конспіраціями й беззмістовними показними зв'язками" (Маркс),[60] фракція, що в галузі організації, при своїй нікчемності „хотіла бундючитися під театральним плащем конспірації" (Маркс)[61],—не бачила, не могла, відбиваючи тиснення дрібно-буржуазної стихії, перебуваючи на позиціях догматизму, бачити зміни умов і за цих нових умов доконечність відповідної зміни тактики. Не трудно бачити, що спалахопускальна тактика Гервега - Борнштедта, що „ліво" - опортуністична, „ліво" - фразерська тактика Вілліха—Шаппера була своєрідною попередницею троцькізму.

Ми й там мали авантуризм і гістерику в політиці, „ліві" фрази й „революційно" - авантурницькі вихватки, як форму, що прихо-

[58] Маркс — „Разоблачения о Кельнском процессе коммунистов" див. К. Маркс и Ф. Энгельс „Исторические работы" ГИЗ, стр. 427—428.

[59] Там само, стор. 428.

[60] Там само, стор. 428.

[61] Там само, стор. 473.

вувала й рекламувала капітулянтську суть справжньої тактики дійсної, а не видимої позиції.

Пізніша боротьба єдиної послідовно-марксистської партії пролетаріяту — російських більшовиків — проти „лівого" опортунізму, боротьба в самому робітничому русі проти троцькізму, як фракції меншовизму до 1917 р., фракції, що в робітничому русі виступала проти ленінізму, маскуючися „лівими" фразами, боротьба пізніше (1917-1927 р.р.) проти троцькізму, як фракції комунізму,—ця боротьба за проводом Леніна та Сталіна є пряме продовження розглянутої тут боротьби Маркса—Енгельса проти фракції Вілліха — Шаппера, проти інших, так само як боротьба більшовизму проти правого ухилу є продовження Марксової боротьби з правою небезпекою в самому робітничому русі та в партії.

У цій боротьбі на два фронти в цей період (1848-1850 рр.) Маркс і Енгельс головний огонь зосереджували на правій небезпеці,— поскільки в умовах, коли треба було вести маси на прямий, одвертий штурм феодалізму, а потім і на повалення капіталізму,— в лавах пролетаріяту та його партії, природньо, найбільшу небезпеку являв проява опору буржуазії та дрібної буржуазії цьому курсові пролетарської партії, опору, що виступав у формі реформізму, опортунізму.

* * *

Третій період революційної діяльности К. Маркса—між революцією 1848 р. й виникненням Інтернаціоналу—був найтяжчий період у Марксовому житті. Революція по всіх країнах потерпіла поразку. Реакція люто розправлялася з революціонерами, святкуючи свою перемогу.

Протягом декількох літ — до середини 50-х р.р. —знищено майже всі будь-які завоювання в галузі вільної політичної діяльности. Маркс 1849 р. оселюється в Лондоні. „Союз Комуністів" 1852 р. припиняє своє існування. Тільки через дванадцять років в особі Міжнародного Товариства Робітників — І-го Інтернаціоналу — виникла міжнародна революційна пролетарська партія, як справжня *масова* організація.

Але величезним нерозумінням і суті марксизму, і духу боротьби його творців, знущанням над діяльністю їхньою було б викреслити ці 12 років із 40 річного періоду Марксової боротьби за партію.

Маркс і Енгельс мірою можливостей в умовах реакції й підупаду робітничого руху максимально впливали на нього, тручаючи його в сторону справжньої, послідовної революційности. Чи не однією з кращих ілюстрацій цієї сторони Марксової діяльности цього періоду буде його боротьба за розвиток чартистського руху в Англії, боротьба за витриману революційну

лінію чартизму, боротьба проти опортунізму в робітничому русі, всередині чартистської партії.

Боротьба пролетаріяту проти буржуазії, як класу проти класу, боротьба, що за мету свою має здобути політичну владу до рук пролетаріяту — найважливіша риса чартизму. Чартизм не виправдав цих надій і сподіванок, проте саме чартисти були перша з тих робітничих партій, що їм від імени комуністів Маркс і Енгельс обіцяли активний підтрим.

Після того, коли припинив своє існування „Союз Комуністів“ — перша в історії комуністична партія — Маркс не міг не збільшити своєї уваги до чартизму, тим паче, що перебування в Лондоні сприяло його зв'язкам із чартистським рухом, із його вождями.

Пореволюційний період, як відомо, був останнім періодом у історії чартизму, періодом, коли він—з 1849-50 р.—почав занепадати, і на кінець 50-х р.р. (1857-58 р.р.) зник цілковито.

Проти цього згортання, підупаду діяльности чартистської партії, проти активізації в ній дрібнобуржуазних реформістських елементів і спрямована була Марксова діяльність.

Маркс і Енгельс підтримували проти О'Коннора пролетарську революційну фракцію чартистської партії, що на чолі її стояли Джуліян Гарні й Ернест Джонс. Ця фракція в головному—земельному — питанні протиставляла О'Коннорові вимогу „конфіскації всієї земельної власности й при тому не поділу її, а обернення на національну власність“ (Маркс). [62]

Маркс з непослабним інтересом стежив за кожним кроком чартистського руху, співробітничав у чартиських газетах, зокрема в газетах революційного крила, безнастанно давав свої керівні вказівки Гарні й Джонсові, вважаючи їх за кращих діячів тодішнього англійського робітничого руху.

Але ніколи так Маркс, як і Енгельс не переоцінювали революційности цієї фракції й особливо її вождів. Коли Гарні, а потім і Джонс почали відходити від пролетарських позицій революційної боротьби проти буржуазії, Маркс почав гостро їх критикувати, громити за проповідь спілки з буржуазією, за перехід на її позиції. Уже в листі до Енгельса з 23-го лютого 1851 р. Маркс говорить про Гарні, як про людину, що „загрузла в демократичному болоті“, яка „перебуває в тенетах фрази й пускає вельми густі патетичні гази“, що погляди Енгельса для Гарні є „утихомирювальна сорочка“ і т. д.[63] 1855 р. Маркс пориває з Гарні, 1858 р. з Джонсом як представниками дрібно-буржуазних інтересів, що пропонували спілку з радикальною буржуазією.

[62] Маркс и Энгельс, сочинен. т. VIII, стр. 245.
[63] Маркс і Энгельс, XXI, стр 156.

На цей період припадає інтенсивна наполегливість у заняттях Маркса з економіки й вихід у світ його праці „До критики політекономії“,— що була величезним етапом у розвиткові революційної теорії пролетарської партії і цим самим була успішним кроком у боротьбі за основи самої партії.

Наприкінці 1860 р. Маркс закінчив свою працю „Добродій Фогт“. Вона становить важливіший елемент Марксової боротьби за відбудову партії, за основи пролетарської партії. Бо ходила справа не тільки про особисті моменти, не стільки про наклеп Фогта на Маркса, а про наклеп на *партію*, про основи тактики пролетарської партії, про потребу відмежувати її як тактику єдиного, до кінця революційного класу пролетаріяту. Цю самостійність тактики пролетаріяту, протиставлення її тактиці буржуазних клас, відокремлення її від тактики дрібної буржуазії, треба було відзначити саме тепер у зв'язку з початком періоду піднесення революційного руху, зростання політичної революційної активности пролетаріяту як ознаки нової доби, що наступала.

Таке значення Марксової праці „Добродій Фогт“ тим яскравіше виступає, коли зважити, що вона була разом із усім іншим і виступом проти лассальянства, ударом по його тактиці, яка ще в повноті не виявила протиставлення себе марксизмові.

Отже, „періоду лютішої реакції 50-х років Маркс продовжував невтомну боротьбу за основи пролетарської партії“. [64]

* * *

На межі третього періоду революційної Марксової діяльности (1850—1864) й четвертого (1864—1872 р.р.) стоїть початок Марксової боротьби проти лассальянства, що відноситься до початку 60-х р.р. У 1863 р. Лассаль утворив у Німеччині Всезагальний робітничий Союз—першу масову політичну організацію німецьких робітників. „Після п'ятнадцятирічного сну Лассаль знову збудив у Німеччині робітничий рух,—і це залишається його невмирущою заслугою“—писав Маркс у листі до Швайцера — наступника Лассалевого—13 жовтня 1868 р.[65].

З цього погляду Лассаль має великі заслуги перед пролетаріятом і є один із організаторів німецького робітничого руху. Але разом із цим Лассаль є й основоположник реформізму в німецькому робітничому русі, і ця сторона справи, що була ідейною суттю лассальянства, ставила його в ряд тих ворогів, проти яких у цей період марксизм провадив нещадну боротьбу і провів її переможно.

---

[64] Карл Маркс (К пятидесятилетию со дня смерти). Тезисы ИМЕЛ при ЦК ВКП(б).

[65] Письма Маркса и Энгельса, составил В. Адоратский. 1931, стр. 160.

Увесь період 60-х років марксизм провадив боротьбу проти лассальянства. Ця боротьба хронологічно вийшла далеко за межі 60-х років і обернулася згодом на боротьбу проти пізніших форм реформізму, цих ідейних спадкоємців лассальянства.

І-й Інтернаціонал „заклав фундамент міжнародної організації робітників для підготовки їхнього революційного натиску на капітал“ (Ленін). [66]

Доба першого Інтернаціоналу характеризується незрівняно поширеним робітничим рухом, що втягнув до політичної діяльности, підніс на боротьбу нові товщі робітництва, свіжі шари пролетаріяту різних країн. На тлі цієї масовости руху особливо наочно проступав *сектантський* характер лассальянства.

„Він (Лассаль—С. Б.) із самого початку,—писав Маркс у тому ж таки листі до Швайцара,—надав своїй агітації релігійного сектантського характеру, подібно до всякого, хто твердить, що в нього в кишені є загальнорятівний засіб проти страждання мас... Він не шукав реальної основи для своєї агітації в дійсних елементах класового руху, але хотів спрямувати перебіг цього останнього за певним, визначеним доктринерським рецептом“. [67]

У іншому місці („Змова проти Міжнародного Товариства Робітників“) Маркс зазначає, що лассальянці в Німеччині „після того як вони довгий час заважали організації пролетаріату, кінець кінцем, обернулися на звичайне знаряддя поліції“. [68]

Лассальянці одмовлялися вступати до І Інтернаціоналу залишаючися на позиціях пруського *націоналізму*, на позиціях сектанства, замкнености; лассальянці, пропонуючи ідею співробітництва з прусько-бісмарківською державою, завдавали великої шкоди молодому, що знову ставав на ноги, робітничому рухові, перешкоджаючи йому зійти на позиції революційної боротьби, на платформу марксизму, на платформу пролетарського інтернаціоналізму, тягли його на шлях реакції.

Боротьба проти лассальянства впліталася в загальну боротьбу Маркса за провід робітничим рухом, за гегемонію марксизму в ньому, за забезпечення послідовно революційної лінії боротьби, за виховування партій І-го Інтернаціоналу. Це останнє завдання в умовах І-го Інтернаціоналу особливо ускладнялося тим, що в середені його майже весь час його існування точилаля запекла фракційна боротьба за гегемонію в Інтернаціоналі.

Боротьба точилася між чотирма течіями. *Перша течія*—прудоністи,—французькі й бельгійські мютюелісти, які проповідували теорію взаємодопомоги, теорію „боротьби“ проти бур-

[66] Ленин т. XXIV, стр. 247 изд. III.

[67] Письма Маркса и Энгельса, составил В. Адоратский, изд. 1931 года стр. 161.

[68] Г. Дункер (составитель) „Маркс и Энгельс о программе и тактике социалдемократии“, стр. 71.

жуазії на договірних з нею началах, відбиваючи інтереси дрібної буржуазії романських країн.

Анархісти на чолі з Бакуніном становили *другу течію* в Інтернаціоналі, пропонували відмову від будь-якої держави, позбавляючи пролетаріят могутнішого засобу в його класовій боротьбі проти буржуазії, висуваючи дрібнобуржуазну платформу в галузі економічній, намагаючись обернути Інтернаціонал на вузьку, відірвану від широкого масового руху, сектантську, змовницьку організацію.

Прудоністи й анархісти являють собою в суті два відтінки одного й того самого — дрібнобуржуазних прагнень, дрібнобуржуазної ідеології. Ця ідеологія характерна для таких країн як Франція, Італія, Еспанія, Швайцарія — де розвиток капіталізму відбувався, відносно повільно, де питома вага дрібнотоварного господарства була відповідно висока й де трудно було сказати про дрібну буржуазію — більше терпить вона від капіталізму чи від його недостатнього розвитку.

„Панове парижани,— пише про прудоністів Маркс 9/X 1866 р. у листі до Кугельмана, — набили собі голову порожнісінькими прудоністськими фразами... Вони з призирством ставляться до *будь-якої революційної дії*... до всякого концентрованого суспільного руху, ц. т. такого, що його можна провести *політичними* засобами...

Під прикриттям *свободи* й антигувернаменталізму (заперечення будь-якого уряду — С. Б.) чи індивідуалізму... ці панове... проповідують на ділі тільки по-прудоністському ідеалізоване звичайне буржуазне панування“. [69]

А в листі до Куно від 24 січня 1872 р. Енгельс, зазначаючи на заперечення Бакуніном та бакуністами, так само як і Прудоном та прудоністами, політичної боротьби — пише:

„Проповідувати робітникам утримуватись від політики за всяких обставин — це значить заганяти їх прямо до рук попів та буржуазних республіканців“. [70]

Заперечення державного апарату, переконання, що треба для усунення капіталу усунути державу, заперечення справжнього значення революційної влади й значення апарату примусу в руках пролетаріяту, заперечення цього в анархістів — послідовно й яскраво виявлене в бакуністів і прихованіше й непослідовніше в прудоністів, — вело до обеззброєння революції, обеззброєння пролетаріяту.

Третьою течією в Інтернаціоналі були англійські тред-юньйони, що головна суть їхньої діяльности була спрямована на те, щоб обернути Міжнародне Товариство Робітників — міжнародну революційну партію — на міжнародній тред-юньйон.

---

[69] Письма Маркса и Энгельса, состав. Адоратский, стр. 261.
[70] Там само, стор. 271.

Четверту течію становили марксисти на чолі з вождем Інтернаціоналу — Марксом.

Завдання Марксової тактики в Інтернаціоналі полягало в тому, щоб, провадячи лінію високої принциповости, розбивати ці групи одну по одній, за допомогою то одної, то другої, то третьої з них, асимільовувати, перетоплювати те, що піддавалося цьому перетоплюванню й виганяючи геть те, що зберігало свою ворожу марксизмові самостійність, що протиставляло масовому пролетарському рухові свій сектантський характер.

І в питанні про профспілки, і про жіночу працю, і про кооперацію, і про державу і т. д.; на Женевському (3-8 вересня 1866 р.), на Лозанському (6-15 вересня 1867 р.), конгресах, насамперед проти прудоністів, на Лондонській конференції (17-23 вересня 1871 р.), на Гаазькому конгресі (2 вересня 1872 р.) передусім проти бакуністів, — марксисти провадили цю своєрідну тактику єдиного фронту, виявляючи максимальну гнучкість у застосуванні своєї високо принципової лінії, чужої й далекої, всупереч твердженням ворогів марксизму, від груповщини, від склоки, від безпринципного політиканства. Ця тактика єдиного фронту в І Інтернаціоналі, що її провадили марксисти, тактика одвойовування робітничих мас від немарксівських течій, угруповань, — ця боротьба марксистів за завоювання більшости робітничого класу має велике значення для тактики єдиного фронту в Комінтерні, для діяльности наших братніх комуністичних партій.

Прудоністи й бакуністи (ці останні вступили в Інтернаціонал 1868 р.) з однієї сторони, англійські тред-юньйоністи з другої — становили собою ті дві відміни, ті два види опортунізму, ті два фронти, що проти них насамперед було спрямовано боротьбу марксистів. Саме цю боротьбу має на увазі Маркс, коли в листі до Ф. Больте з 23 листопада 1871 р. пише:

„Історія Інтернаціоналу — *це безперервна боротьба Генеральної Ради* проти дилетанських спроб і сект, що прагнули посісти в лавах самого Інтернаціоналу позицію проти справжнього робітничого руху“ [71].

Головною небезпекою в лавах Інтернаціоналу була фракція бакуністів і прудоністів — цих ідеологів дрібнобуржуазного анархізму.

Що далі зміцнювалося пролетарсько-комуністичне марксистське ядро в Інтернаціоналі, то міцнішав блок між прудоністами і бакуністами, блок, що в ньому гегемонія належала бакуністам.

„Заздрощі на ростущу силу елементів, які залишилися вірними старій програмі німецьких комуністів, — писав Енгельс, —

[71] Там само, стор. 266-267.

штовхнула бельгійських прудоністів у обійми бакуністських шукачів пригод“ [72].

Капіталізм, що зростав найвільніше в Англії, вплив Маркса, який жив у Лондоні, вплив Енгельса, який жив у Манчестері, а з 70 року теж у Лондоні, вплив революційної німецької еміграції, центром якої тоді був Лондон, — усе це притуплювало лезо англійського тред-юньйонізму, полегшувало для марксизму справу відвойовування мас пролетаріяту із під упливу тред-юньйонізму. Тому головний огонь скеровувалось проти прудоністів, а після їхньої поразки на Брюсельському конгресі й після вступу до Інтернаціоналу бакуністів, які повели за собою рештки прудонізму, що залишились у лавах Інтернаціоналу, — головний вогонь скеровано проти них. Гаазький конгрес (2 вересня 1872) виключив бакуністів із Інтернаціоналу, як ворожих марксизмові анархістів, великих фракціонерів, завзятих розкольників і „сектанствующих склочников“ (Енгельс). Цим було здійснено розкол із опортуністичними елементами в Інтернаціоналі способом їх вигнання з Інтернаціоналу.

Діяльність І-го Інтернаціоналу великою мірою збагатила досвід практичної й теоретичної боротьби марксизму. Бувши увінчана героїчною боротьбою Паризької Комуни, ця діяльність безпосередньо привела марксизм до гегемонії його в робітничому русі. Практичне застосування марксизму до революційного пролетарського руху по багатьох країнах світу глибше, яскравіше виявило інтернаціональну суть, втілило в практику боротьби інтернаціональний зміст марксизму.

Це стосується, насамперед, до пролетарської партії, міжнародна природа, інтернаціональна суть якої виступила наочніше, конкретніше, багатше в наслідок революційної боротьби Інтернаціоналу за проводом Маркса проти влади капіталістів і поміщиків, проти їх агентури в робітничому класі.

Ще в „Комуністичному маніфесті“ Маркс зазначав, що класова боротьба пролетаріяту національна тільки формою своєю, суттю ж своєю вона глибоко інтернаціональна. Партія, що стоїть на чолі пролетаріяту, що керує його класовою боротьбою, не може не бути інтернаціональною з природи.

Маркс провадив протягом усієї своєї діяльности боротьбу на два фронти в національному питанні — проти проявів ухилу в бік великодержавництва, зокрема в формі „нігілізму“ в національному питанні і проти проявів ухилу в бік місцевого націоналізму. Цьому є підвердженням багатий матеріял із практики підтримування Марксом національно-визвольного руху в Ірландії, Польщі, на Сході.

---

[72] Письмо Ф. Энгельса — Зорге от 12 и 17 сентября 1874 р., Письма Маркса и Энгельса, состав В. Адоратський стр. 273.

В практиці проводу діяльністю Інтернаціоналу Маркс провадив уперту боротьбу проти національних забобонів всередині робітничого класу окремих країн, проти шовіністичних тенденцій в окремих секціях Інтернаціоналу.

Відома його боротьба в Інтернаціоналі проти проявів прудонізму. Наприклад, у листі до Енгельса, від 20 червня 1866 р., Маркс критикує т. зв. „представників молодої Франції", які настоювали, зокрема в особі Лафарга, на тому, що „і національність і самі нації — застарілий забобон". Називаючи це „прудонізованим штирнеріянством", Маркс зазначає, що „наш приятель Лафарг... зовсім несвідомо під запереченням національностей розумів, очевидно, їх розчинення в зразковій французькій нації" [73].

Відомо також, як уперто боровся Маркс проти „другого фронту" опортунізму в національному питанні — проти місцево-націоналістичних ухилів. Уся боротьба Марксова проти лассальянства включала в себе і боротьбу проти цієї форми націоналізму, поскільки лассальянство яскраво виявляло шовіністичні тенденції, що мали місце в робітничому середовищі Німеччини.

У практиці партійного будівництва націоналістичні тенденції, між іншим, виявлялися в протиставленні марксівському принципові демократичного централізму дрібнобуржуазних принципів федералізму. Подолання цих проявів федералізму було одною з обов'язкових передумов створення єдиної інтернаціональної пролетарської партії, її зміцнення.

Запровадження найглибших принципів послідовного пролетарського інтернаціоналізму, боротьба на два фронти проти ухилів у національному питанні була складовою частиною Марксової боротьби на два фронти взагалі, була складовою частиною боротьби за революційну стратегію й тактику, боротьби за зміцнення пролетарської партії.

Марксова діяльність в Інтернаціоналі це не тільки діяльність щодо ідейно-політичного проводу, а й колосальна, титанічна практично-революційно-організаційно-партійна робота. „Від часу передостаннього мого листа до Вас, — писав Маркс Кугельманові 13 жовтня 1866 р., — мав я знову постійні рецидиви і через те міг працювати теоретично лише з великими перервами (*практична робота для Інтернаціональної асоціяції далі йде своєю ходою, а вона — велика, бо на ділі я мушу керувати всім Товариством*)" [74].

А ось друга довідка самого Маркса, яка дещо висвітлює з цього питання.

„1862 року, — пише він своєму приятелеві Ф. Зорге, — я був за одного з ініціяторів інтернаціонального демократичного кон-

---

[73] Маркс и Энгельс, т. XXIII, стр. 359.

[74] К. Маркс — „Листи до Кугельмана", вид-во „Пролетар", 1931, стр. 41.

гресу, що з нього виникла Міжнародна Асоціяція Робітників. Якщо я Вам скажу, що з 1861 року це — 2886-й лист, що серед цих листів були цілі статті на наше питання, то Ви зумієте скласти уявлення про мою безперервну діяльність, коли навіть не лічити силу відозв, обіжників, газетних статей, складання статутів і програмів, видання декількох великих і малих творів, редагування „Vorbote“ (назва органу Інтернаціоналу німецькою мовою — С. Б.), організації й керівництва професійними робітничими спілками“ [75].

І далі Маркс додає: „Правда, через те, що я все це роблю безкоштовно, то з-за того і я, і моя родина примушені терпіти великі злидні й жити як справжні пролетарі. Але я зазнаю великої втіхи, навіть насолоду в тому, що діяльність моя знаходить у широких колах чимраз більше й більше визнання й значення, а „світові принесе деяку реальну користь“ [76].

Завершенням цієї Марксової діяльности, як і всього Інтернаціоналу, була його енергійна робота коло проводу Інтернаціоналом на оборону Паризької Комуни, активна допомога їй порадами й указівками, участь, таким чином, у боротьбі Комуни, „таємниця“, якої, за Марксом, полягала в тому, що вона суттю своєю була диктатурою робітничого класу.

* * *

Як уже зазначалося раніше, початок 70-х років був закінченням періоду буржуазно-демократичних революцій в головних країнах Західньої Европи, закінченням періоду національно-визвольних воєн, — закінченням процесу складання буржуазних держав (Німеччина, Італія та інш.).

Нова доба поставила нові завдання перед пролетаріятом, перед соціялдемократичними партіями цих країн. Новий стратегічний план постав перед революційною соціялдемократією — *план безпосередньої боротьби за пролетарську революцію*, поскільки буржуазно-демократична революція була вже ззаду.

У новий період почав вступати й марксизм.

„На початку першого періоду (1848-1871 р. р. — С. Б.) — говорить Ленін — Марксове вчення зовсім не панує. Воно — тільки одна з надзвичайно численних фракцій або течій соціялізму“ [77].

А на кінець цього періоду, „... періоду бур і революцій, домарксівський соціялізм *умирає*. Народжуються самостійні *про-*

---

[75] Лист до Зорге від 30-V 1867 р., див. „Письма К. Маркса и Ф. Энгельса и др. к Ф. Зорге и др.“ С. — Пб., 1908, стр. 5.

[76] Там само, стор. 6.

[77] Ленін — „Маркс, Енгельс, марксизм“. Партвидав „Пролетар“, 1933 р. стор. 70.

летарські партії: перший Інтернаціонал (1864 - 1872) і німецька соціял-демократія“ (Ленін)[78].

З 70-х же років Захід, що покінчив із буржуазними революціями, „... вступає в смугу „мирного“ готування до епохи майбутніх перетворень. Скрізь складаються пролетарські своєю основою соціялістичні партії...“[79] Збагачене колосальним велетенським, небувалим у історії досвідом Паризької Комуни та І-го Інтернаціоналу „Марксове вчення здобуває цілковиту перемогу і — *йде вшир.* Повільно, але неухильно йде вперед процес добору й збирання сил пролетаріяту, готування його до прийдешніх боїв“ (Ленін)[80].

А що нового вносив цей факт у боротьбу революційного марксизму на два фронти — проти опортунізму та примиренства до нього?

„Перше півстоліття свого існування (з 40 років XIX стол.) — пише В. І. Ленін — марксизм боровся проти теорій, що були в основі ворожі йому. Першої половини 40-х років Маркс та Енгельс поквиталися з радикальними молодогегельянцями, що трималися погляду філософського ідеалізму. Наприкінці 40 років виступає боротьба на полі економічних учень проти прудонізму. П'ятдесяті роки завершують цю боротьбу: критика партій і вчень, що виявили себе за бурхливого 1848 року.

В 60-х роках боротьба переноситься з поля загальної теорії до ближчої безпосередньому робітничому рухові ділянки: вигнання бакунізму з Інтернаціоналу“[81].

70-ті роки дають перемогу марксизмові над іншими соціялістичними ворожими йому вченнями. На початку 70-х років у Німеччині, правда, „... на короткий час висувається прудоніст Мюльбергер; наприкінці 70-х років — позитивіст Дюрінг. Але вплив того й того на пролетаріят уже зовсім мізерний. Марксизм уже *перемагає безумовно всі інші ідеології робітничого руху*“ (Ленін)[82].

І от цей факт, факт величезної ваги — здобуття гегемонії марксизму в робітничому русі — й спричинюється до того, що Ленін відзначив так: „Але коли марксизм витиснув усі більш-менш суцільні ворожі вчення, — ті тенденції, що виражалися в цих вченнях, почали шукати собі інших шляхів. Змінилися форми й приводи до боротьби, але боротьба тривала далі“ (Ленін)[83].

---

[78] Там само, стор. 71.
[79] Там само, стор. 71-72.
[80] Там само, стор. 72.
[81] Там само, стор. 80-81.
[82] Там само, стор. 81. Підкреслення моє—С. Б.
[83] Там само. стор. 81.

Які ж ці нові форми боротьби? У цитованій уже Леніновій статті „Історична доля вчення Карла Маркса“ читаємо:

„Діялектика історії є така, що теоретична перемога марксизму змушує ворогів його *переодягатися* марксистами. Внутрішньо-згнилий лібералізм пробує оживити себе у формі соціялістичного опортунізму“ [84].

Боротьба Маркса-Енгельса на два фронти періоду, коли ще не завершений був процес утворення буржуазних держав, не закінчені були буржуазно-демократичні революції, не переміг ще марксизм у робітничому русі, цебто до 70-х років, (до років, що йдуть зразу ж після Паризької Комуни), боротьба на два фронти цього періоду була боротьбою переважно проти ворожих напрямів і теорій, що були поза партією, хоч перебували в межах робітничого класу (молодо-гегельянство, „істинні соціялісти“, прудонізм, бакунізм та ін.).

Після того ж, як марксизм переміг усі інші ідеології робітничого руху й став уже не однією із фракцій соціялізму, а панівною теорією, панівною ідеологією пролетаріяту, ворожа ідеологія у своїй боротьбі проти марксизму, головний огонь боротьби тепер зосередила лінією не зовнішнього протиставлення марксизмові себе як самостійного вчення, самостійної ідеології, а намагаючися розікласти його *зсередини* під виглядом одної з його ж течій, одного з його ж відтінків.

А поскільки марксизм спирається насамперед на авангард пролетаріяту — на його партію, поскільки без такого свого авангарду — без партії—пролетаріят не опанував би марксизму і цей останній не посів би панівного стану в робітничому класі, — то через це, тиснення ворожої ідеології у формі ревізіоністських теорій, реформістських опортуністичних учень, тиснення її на партію посилюється, бо партія є твердиня тієї ідеології (марксизму), що посідає гегемонний стан у робітничому русі.

За таких умов успішність боротьби послідовно-революційної лінії ортодоксального марксизму проти ворожих марксизмові течій всередині робітничого руху більше ніж будьколи до цього забезпечується успішністю боротьби на два фронти проти соціялістичного опортунізму та примиренства до нього всередині соціял-демократичних партій.

Головним плацдармом цієї марксової боротьби на два фронти в цей період була німецька соціялдемократична партія.

Як уже зазначалося, 1863 року (23 травня) в Лейпцігові заснував Лассаль „Всезагальну німецьку робітничу спілку“, що була сектантська, лассалівська організація.

Із надр пролетарсько-масового й загалом революційного руху у Південній і Середній Німеччині утворено в серпні 1869 р.

---

[84] Там само, стор. 72.

в Ейзенахові Лібкнехтом і Бебелем „Соціялдемократичну робітничу партію Німеччини“, що повнотою прилучилася зразу ж до I-го Інтернаціоналу.

1875 р., як відомо, ці дві партії у Готі, на спільному з'їзді, об'єдналися в одну єдину „Соціялістичну робітничу партію Німеччини“.

Хоч і до цього часу ейзенахці не являли собою послідовно-марксистської партії і Маркс боровся за впровадження в їхні маси ідей свого вчення, проте ж об'єднання з лассальянцями збільшило в них опортуністичні тенденції й деморалізувало велику частину їхніх лав. „Моральний та інтелектуальний занепад партії веде свій початок з моменту об'єднання“ — писав Енгельс [85].

Так само говорив Маркс у листі до Зорге 19/X 1877 р. пишучи:

„Компроміс із лассальянцями привів до компромісу не тільки з різними іншими напівзнайками, як, приміром, у Берліні (див. Mosta) з Дюрінгом і його „поклонниками“, але й з цілою бандою незрілих студійозів і преrозумніших докторів, що поставили собі за мету дати соціялізмові „вищий ідеалістичний“ напрямок...“ [86]

Відомо як розцінювали Маркс і Енгельс об'єднання із лассальянцями, з якою силою картали вони вождів ейзенахців — Лібкнехта, Бебеля та ін. за це. Досить згадати тут тільки Марксову „Критику Готської програми“, невмирущий, блискучіший документ, що каменя на камені не залишає від тієї опортуністичнішої, еклектичної, напівлассальянської програми, що на її грунті відбулося це об'єднання. Недарма цілих шістнадцять років вожді німецької соціялдемократії (Кавтський та інш.) ховали від широких партійних мас цей Марксів твір і опублікували його тільки під енергійним прямим Енгельсовим натиском.

Якраз після об'єднання із лассальянцями в німецькій соціялдемократії прискорюється процес утворення *правоопортуністичного крила*. У питаннях про склад партії, про її лінію щодо буржуазії, про підпільну діяльність партії, збереження й зміцнення підпілля періоду виключних законів проти соціялістів, у питаннях про ставлення до грюндерства, про мита, про податки, кредити, імперські залізниці, внутрішнє і міжнароднє фабричне законодавство, робітний день і т. д.; у збірках, журналах та газетах, у парламентських виступах і т. д.; в особі Гйохберга, Шрама та Бернштейна, Фірека, Гейзера та Гейба, Блоса й Кайзера та інш. та інш. — почав складатися, ступнево формуватися, зростати й чимдалі дужче проявлятися одвертий правий опортунізм, дрібнобуржуазне крило в партії.

---

[85] Енгельсів лист до В. Лібкнехта 31 липня 1877 р., див. „Архив Маркса и Энгельса“, т. I (VI), стр 121.

[86] Письма Маркса и Энгельса, сост. В. Адоратский, стр. 301.

Безугавний, нищівний вогонь, вперту безнастанну боротьбу проти цього ухилу в партії вели Маркс та Енгельс.

Мінімум фактів із Марксової діяльности цього періоду розбиває вщент ті теревені, ті контрабандистсько-соціял-фашистівські байки про те, що після Паризької Комуни він присмирнів, одійшов від політики, замкнувся в тиші кабінетів і хіба тільки інколи над чашкою чорної кави згадував свою минулу революційну діяльність, як захоплення молодости. У кабінеті Маркса не меншою, коли не більшою, мірою сходилися й тепер нитки від соціялістичних партій та окремих революціонерів із різних країн світу. Звідціля йшли в різні кінці земної кулі революційні директиви з найможливіших питань, звідціля йшов нищівний огонь проти всякої буржуазної гнилизни, буржуазних забобонів, тенденцій, проти дрібнобуржуазних, угодівських „соціял-філантропійних" настанов, проти рутини, трухлявини, проти боязні, полохливости, пасування перед трудноощами і водночас проти крикливої, галасливої „революційної" фрази, проти заскоків і перескоків, і разом проти безхребетности, слинявої інтелігентської добродушности — проти примиренства до будь-яких видів опортунізму. Звідціля вже тоді йшов нищівний огонь проти Кавтського — „природженого педанта й схоласта", „доктринера й філістера", огонь, що його продовжував після смерти Маркса, Енгельс, що документи про нього так старанно замовчували десятками років, за допомогою ренегата Рязанова, соціял-фашиста з II Інтернаціоналу, як замовчували вони документи, що свідчать взагалі про боротьбу Маркса-Енгельса проти міжнародного опортунізму.

Одним із яскравіших документів боротьби Маркса-Енгельса проти правого крила в німецькій с.-д. є обіжник, що його написано у вересні 1879 р. й надіслано А. Бебелеві, В. Лібкнехтові, В. Браке й ін. від імени Маркса й Енгельса. Обіжника надіслано в наслідок того конфлікту, що виник між Марксом і Енгельсом з однієї сторони й партійним проводом німецької соц. дем. партії — з другої. Причиною конфлікту було те, що керівники німецької соціялдемократії, насамперед і головно В. Лібкнехт — прикривають мовчальною згодою одвертий, махровий правий опортунізм, що його почала провадити соціял-демократична преса, насамперед центральний орган Німецької с.-д. — „Соціял-Демократ".

Критикуючи статтю Гйохберга, Бернштайна та інш., „Ретроспективний огляд соціялістичного руху в Німеччині", вміщену в „Щорічникові соціяльної науки й соціяльної політики" за 1879 р., Маркс і Енгельс зазначають, що автори статті „борються проти пролетарського характеру партії", що на думку цих авторів партія „повинна бути не односторонньою робітничою партією, а всесторонньою партією всіх тих, хто надхнений справжньою лю-

дянолюбністю[87], що позиція партії до буржуазії повинна бути „боронь, боже, боротися проти буржуазії, — її треба *притягти на свою сторону* енергійною пропагандою“ [88].

„Якраз тепер, під тисненням закону проти соціялістів, писали Гйохберг, Шрам, Бернштайн у тій же таки статті — партія показує, що вона *не намірена* піти шляхом насильної, кривавої революції“, що, навпаки, вона вирішила стати на шлях законности, ц. т. *реформи*“. Подавши цю цитату, Маркс і Енгельс зазначають:

„Якщо Берлін колись знову проявить таку неосвіченість, що учинить 18 березня, то соціялдемократи, замість того, щоб як „сволота, що рветься на барикади“ (вислів Гйохберга, Шрама та ін. — С. Б.) взяти участь у боротьбі, повинні будуть „вступити на шлях законности“, вгамувати повстання, прибрати барикади, і, якщо це буде потрібно, виступити нога в ногу із славним воїнством проти односторонньої, грубої й неосвіченої маси. Якщо панове автори твердитимуть, що вони не це хотіли сказати, то що ж вони тоді хотіли сказати?“ [89].

На закінчення Маркс і Енгельс заявляють:

„Протягом 40 років ми висували на перший план класову боротьбу, як безпосередню рушійну силу історії й особливо класову боротьбу між буржуазією й пролетаріятом, як могутню підойму сучасного соціяльного перевороту; через це ми ніяк не можемо йти разом із людьми, що прагнуть цю класову боротьбу викреслити із руху“ [90].

Закінчують Маркс і Енгельс ультиматумом партійному проводові, що коли накреслюваний напрямок здійсниться в газеті, то тоді „нам на жаль нічого не залишається як виступити проти цього публічно й покласти кінець тій солідарності з вами, яку ми проявляли до цього часу, репрезентуючи німецьку партію за кордоном. Але *до цього*, треба сподіватися, справа не дійде“ [91].

До цього таки не дійшло. Керівники німецької соціял-демократії не могли не спасувати перед цим ультиматумом вождів світового пролетарсько-революційного руху.

Обіжника обговорюють у верхівці партії, у соціялдемократичній фракції райхстагу, обговорюють навіть деякі місцеві партійні організації, 1880 року вожді німецької партії їдуть до Лондону виправдуватися перед Марксом і Енгельсом.

Обіжник відограв величезну ролю у виправленні проводу

---

[87] Маркс и Энгельс — А. Бебелю, В. Либкнехту, В. Бракке и др. „Архив Маркса и Энгельса“, т. I (VI), стр. 150.

[88] Там само, стор. 150.

[89] Там само, стор. 151.

[90] Там само, стор. 155.

[91] Там само, стор. 165.

німецької соц. демократії, в боротьбі проти буржуазних та дрібно-буржуазних елементів у партії.

Цілий ряд інших Марксових та Енгельсових документів цього періоду пройняті цією боротьбою. 1877 року Маркс називає Гйохберга представником того напрямку, що проповідує „нову мітологію з усіма її богинями справедливости, свободи, рівности й братерства“, видавцем журналу, „що вкупився в партію припускаю з благими намірами, але я на всякі „наміри“ плюю“ [92].

У листі до Ф. Зорге, з 17 вересня 1879 р., Маркс називає групу Гйохберга, групою, що намагається „висмикнути зуби соціялізмові“, „зробити партію шановною в очах міщан“ [93]. І потім, вказуючи на те, що „всі вожді в Німеччині поділяють його (Гйохберга — С. Б.) погляд, що „Енгельс склав обіжника до Бебеля й ін..., що в ньому наш погляд викладено без усякого“ — Маркс зазначає:

„Отож, ці панове попереджені, й вони достатньо знають нас, щоб розуміти, що *тут можливо одно — зігнутися чи зламатися*“ [94].

Тут, у цьому „зігнутися чи зламатися“, адресованому примиренцям серед вождів німецьких соціялдемократів, примиренцям, що їхню лінію найчастіше й найяскравіше виявляв Лібкнехт, що їхню лінію виявляв далеко менше і не так яскраво Бебель, — тут у цьому ультиматумі до примиренства — ввесь Маркс.

Маркс та Енгельс нещадно критикували примиренські кроки, опортуністичні вагання Лібкнехта весь час — за федералістські тенденції й дрібнобуржуазну обмеженість 1866-71 р. р.; за капітулянство перед лассальянством — 1875 р. і капітулянтські тенденції пізніше; за реформістські парламентські виступи (1878-1880 р.); за ліквідаторські вагання підчас переходу партії в запілля 1878-1880 р.; за примиренство до правого крила Гйохберга, Блоса й інших і т. д.

З такою ж послідовністю критикували вони прояви опортунізму й примиренства від Бебеля щодо дюрингіянства 1877 р.; щодо правих 1879 р; за ліквідаторські вагання підчас переходу партії в запілля 1878-1880 р.; за деяку розгубленість перед лицем періоду виключних законів; за вагання в боротьбі проти пережитків лассальянства, проти опортунізму взагалі і т. д.

Маркс провадив активну боротьбу проти „лівого“ опортунізму, проти „лівої“ фрази Моста, Гасельмана, Якобі та інш.

Йоган Мост — учасник робітничого руху з 1867 р. — був видатний соціял-демократ-журналіст, літератор, редактор декіль-

---

[92] „Письма“, составил Адоратский, стр. 301.

[93] Г. Дункер—„Маркс и Энгельс о программе и тактике социал-демократии“, стр. 76.

[94] Там само, стор. 77, підкреслення моє — С. Б.

кох, соціял-демократичних газет. Він ступнево почав схилятися до анархізму, за проповідь якого в газеті „Freiheit“ („Свобода“), що він її заснував у січні 1879 р., в Лондоні, — його виключено 1880 р. із лав соціял-демократії.

Одну лінію з ним вели цього періоду видатні діячі—Вільгельм Гасельман та Якобі, що нападали на лінію партпроводу „зліва“.

Маючи в основі анархістсько-бакуністську методологію, бувши продовжувачем його дрібно-буржуазної ідеології, його сектантського характеру (так само як реформізм правих був продовженням лассальянства), — тактика Моста, Гасельмана — тактика сектантського відриву від мас, ігнорування парламентських методів боротьби, тактика бучної „лівої“ фрази — була другим фронтом, другою формою прояву опортунізму.

І Маркс та Енгельс оголосили проти неї, проти примиренства до неї рішучу боротьбу. Наприклад, у тому ж таки листі до Зорге, 19/IX-1879 р., що його вже цитовано, де Маркс б'є правих, б'є примиренський провід німецької СДП, — він картає й „ліво“-опортуністичну тактику Моста:

„Ми завинюємо Мостові не те, що його „Свобода“ надто революційна. Ми завинюємо йому те, що в ній немає *ніякого революційного змісту*, а є тільки *революційні фрази*.

Ми винуватимо Моста не за його критику ватажків німецької соціялдемократії, а, поперше за те, що він, замість того, щоб, подібно до нас, у листах висловлювати цим добродіям свою думку, прилюдно бешкетує і, подруге, що все це він робить виключно для того, щоб змусити про себе говорити й популяризувати ідіотські змовницькі плани“ [95].

Вище ми зазначили, що однією з характеристичніших рис Марксової боротьби в робітничому русі на два фронти після Паризької Комуни було те, що тепер ця боротьба центр ваги перемістила в лави партії й стала значно більше, ніж до цього, боротьбою на два фронти в лавах самої партії.

У доповіді на VII поширеному пленумі Виконкому Комінтерну 7 грудня 1926 р. т. Сталін дав класичну відповідь у питанні про джерела суперечностей в самій партії, про джерела опортунізму. Джерела ці заховуються в двох обставинах, що з них перша є „тиснення буржуазії й буржуазної ідеології на пролетаріят і його партію в обстанові боротьби клас — тиснення, що йому нерідко піддаються найнестійкіші шари пролетаріяту, а, отже, — і найнестійкіші шари пролетарської партії [96].

---

[95] Г. Дункер — „Маркс и Энгельс о программе“, і т. д., стор. 109.
[96] Й. Сталин — „Еще раз о социал-демократическом уклоне в нашей партии“, ГИЗ, 1927, стр. 12.

Якщо зважити, що буржуазна ідеологія в зв'язку з перемогою марксизму в робітничому русі змінила форми свого одягу, одяглася у форму „під марксизм“, якщо зважити на цілий ряд заходів, спрямованих на те, щоб утонченішою, прихованішою зробити форму підроблювання під марксизм, щоб мобілізувати для цього нові досягнення „культури й цивілізації, — якщо зважити на те, що взагалі класова боротьба чимдалі дужче загострюється, то ясним і безперечним стане той факт, що, не зважаючи на зростання свідомости пролетаріяту за цей час, небезпека тиснення буржуазної ідеології на пролетаріят не зменшилася.

Далі т. Сталін зазначає на другу обставину, що є джерелом суперечностей в партії.

„Це, подруге, різнорідність робітничого класу, наявність різних шарів всередині робітничого класу. Я гадаю, що пролетаріят як класу можна було б поділити на три шари“ [97].

І ще далі т. Сталін перелічує ці три шари. *Перший* це „основна маса пролетаріяту, його ядро, його постійна частина, це — та маса „чистокровних“ пролетарів, що давно вже порвала зв'язки з класом капіталістів... і є найнадійніша підпора марксизму“.

Другий шар, це — „недавні виходці із непролетарських клас, із селянства, з міщанських лав, із інтелігенції..., що недавно тільки влилися до складу пролетаріяту й принесли в робітничий клас свої навики, свої звички, свої коливання, свої вагання. *Цей шар являє найсприятливіший грунт для будь-яких і „ультра-лівих“ угруповань“* [98].

Третій шар — це „робітнича аристократія, верхівка робітничого класу, найзабезпеченіша частина пролетаріяту з її прагненням до компромісів із буржуазією, з її переважальним настроєм пристосуватися до сильних цього світу, з її настроями „вийти в люди“. *Цей шар являє собою найсприятливіший грунт для відвертих реформістів і опортуністів.*

Не зважаючи на зовнішню відміну, ці останні два шари робітничого класу являють собою більш чи менш спільне середовище, що живить опортунізм взагалі, *опортунізм відкритий, поскільки беруть гору настрої робітничої аристократії й опортунізм прихований „лівою“ фразою, поскільки беруть гору настрої напівміщанських шарів робітничого класу, що не цілком ще порвали з дрібнобуржуазним оточенням“* [99].

Характеристичною рисою пролетаріяту того періоду, що настав після Паризької Комуни, періоду поширення та поглиб-

---

[97] Там само, стор. 13.
[98] Там само, стор. 13; підкреслення моє — С. Б.
[99] Там само, стор. 14; підкреслення моє — С. Б.

лення капіталізму, вистигання елементів фінансового капіталізму, було виразне формування робітничої аристократії, робітничої бюрократії, яскраве збільшення питомої ваги, збільшення ролі третього (з названих) шару у складі пролетаріяту. А це означало, що збільшувався, зростав і міцнів саме той шар пролетаріяту, що через нього просочувалася буржуазна, ворожа ідеологія в середовище робітничого класу, а, отже, і в саму партію, той шар, що в особі його опортунізм знаходив собі підпору. Це означало, що настрої третього шару пролетаріяту брали гору над настроями другого шару робітничого класу, одвертий, прямий опортунізм над опортунізмом прикритим „лівою" фразою.

Це діяло в одному й тому напрямку, що й перша обставина (тиснення буржуазної ідеології на пролетаріят і його партію) — про яку говорить т. Сталін, як про першу обставину, в якій заховується джерело суперечностей усередині партії.

Звідціля — реформізм, більш - менш одверта форма компромісу, співробітництва з буржуазією, як характеристична риса хитань і вагань в робітничому русі, звідціля — *правий опортунізм* у партії, що в його формі ці хитання переважно виявлялися. Отже, правий опортунізм — головна небезпека на даному етапі, так само як на попередньому (1864 - 1872 р. р.) головною небезпекою в Інтернаціоналі був дрібнобуржуазний анархічний революціонарізм.

Якраз із даного періоду й почав все наочніше й яскравіше проступати той факт, „що *всяка* робітнича партія великої країни може розвиватися тільки у внутрішній боротьбі, в повній відповідності до законів діялектичного розвитку" (Енгельс)[100], факт, що його пізніше т. Сталін формулював: „Виходить, що подолання середпартійних незгод боротьбою є закон розвитку нашої партії. Цей закон є законом розвитку для всіх скількибудь великих партій, однаково, чи йде мова про пролетарську партію СРСР, чи про партії на Заході" [101].

І за даного періоду Маркс та Енгельс особливо яскраво продемонстрували те, що для всього періоду їхньої революційної та партійної діяльности було характерне — це одверта, смілива лінія на розрив, розкол із опортунізмом, із примиренством, ц. т. боротьба на два фронти проти опортунізму, примиренства, боротьба, яку, коли це політично доцільно, коли це в інтересах партії, треба доводити аж до розколу партії.

Цю лінію Маркс і Енгельс провадили весь час. Боротьбу проти опортунізму, аж до розколу, Маркс і Енгельс провели в „Союзі Комуністів", виключивши з його лав фракцію Вілліха - Шаппера, провели її вони в Інтернаціоналі, вигнавши геть з його лав ба-

[100] Енгельс — лист до Бернштейна від. 20/X 1882 р. див. „Архив Маркса й Енгельса", кн. І, стр. 324—325.

[101] И. Сталин — „Еще раз о соц. дем. уклоне в нашей партии", стр. 10.

куністів і т. д. Для даного періоду лінії на розкол у лавах німецької соціял-демократії вони не реалізували, зважаючи на умови періоду панування виключних законів проти соціялістів у Німеччині, що ставило революційну частину партії в невигідніші умови, ніж лассальянську, а також, зважаючи на те, що в опортуністичну Готську програму робітники вкладали марксівський зміст. „Доки наші супротивники, а також і робітники, вкладають у цю програму наші погляди, ми маємо право про неї мовчати" — говорив Енгельс[102].

Маркс і Енгельс усіх періодів своєї партійної діяльности виходили з тієї засади, яку так чудово формулював Енгельс, вітаючи (як і Маркс) розкол французької робітничої партії на марксистське крило Геда й Лафарга й на опортуністичне посибілістське крило, розкол, що стався 25 вересня 1882 р. на Сент-Етьєнському конгресі. Енгельс у листі до Бебеля з 28/X-1882 року, з нагоди цього розколу, — писав:

„Єдність чудесна річ, доки вона можлива, але є речі важливіші за єдність. Хто, подібно Марксові й мені, протягом усього свого життя, боровся *більше* ніж будь проти кого, проти удаваних соціялістів (ц. т. проти опортуністів — С. Б)... — той не стане побиватися з-за того, що неминуча боротьба розгорілася"[103].

І потім, у зв'язку з цим конкретним фактом, Енгельс висловлює загально-соціологічне узагальнення, що, як ми вже бачили, є наріжним каменем Марксового вчення про партію:

„Розвиток пролетаріяту *повсюдно* супроводиться внутрішньою боротьбою, і Франція, де вперше утворюється робітнича партія, не є виняток"[104].

А в листі до Бебеля 20/VI 1873 р., листі, написаному з приводу розколу Інтернаціоналу, Енгельс із захопленням зазначає, що „ще старий Гегель сказав: партія, яка, розколюючись, у стані витримати цей розкол, уже тим самим доводить, що їй забезпечено перемогу".

І далі Енгельс продовжує:

„Рух пролетаріяту неминуче проходить через різні щаблі розвитку на кожному щаблі застряє частина людей, що далі не йде"[105]. Цю засаду не тільки застосовували протягом усієї історії більшовики на чолі з Леніном, а потім Сталіном, зміст цієї думки не тільки повторював неодноразово Ленін, її майже в такій редакції, як відомо, підкреслив т. Сталін у боротьбі проти зінов'ївсько-троцькістської опозиції, вживши образа, у якому

---

[102] „Архив Маркса и Энгельса" т. 1 (VI) стр. 93.
[103] „Архив Маркс и Энгельс", т. 1/VI стр. 209.
[104] Там само стор. 209; підкреслення моє — С. Б.
[105] Там само, стор. 71.

замість „щаблів“, замість „застрявання на них“ частини людей, що далі не йде,— фігурували круті повороти в історії партії, „візок“ і „випадання“ з нього частини людей, яка далі не йде.

У цьому ж листі знаходимо блискучі рядки ніби спеціяльно писані проти т. зв. „об'єднувачів“, зокрема проти позиції троцькізму, як російської відміни центризму, проти його прагнень в історії російської соціял-демократії та в історії нашої партії, приховувати глибоко фракційну суть своєї позиції фразами про свою надфракційність, про об'єднувальну ролю і т. д. „Не можна збивати себе з толку — пише Енгельс — гвалтом про „об'єднання“. Якраз ті, хто більше над усе носиться з цим гаслом і є головні призвідці чвар... Завзяті сектанти й найбільші розбратники й пройдисвіти певних моментів голосніше за всіх галасують про єдність. Ні від кого ми впродовж нашого життя не бачили більших неприємностей і каверз, як від галасливих проповідників об'єднання“ [106].

І цікаво, що тут Енгельс зазначає на те, з чим, опортуністи виступали проти Маркса, з чим, між іншим, виступали майже всі опортуністи, опозиціонери в більшовицькій партії проти Леніна, проти т. Сталіна — з обвинуваченням у „самодержавстві“ в партії, в „диктаторстві“ та інш.

„Тепер,— читаємо тут, — розбратники, що сектантствують, проповідують примирення й галасують про нас, що ми — *люди* неуживчі, диктатори“ [107].

Як пам'ятні ці звинувачення, що їх закидали Ленінові й 1903 — 04 р. р., і 1905 — 07 р. р., і періоду реакції та піднесення, і протягом усієї його діяльности, як вождя партії!

Як свіжі у нашій пам'яті ці звинувачення вождеві партії т. Сталіну від троцькістів, від нової опозиції, і від троцькістсько-зінов'ївського блоку, від правих опортуністів, від право-„лівацького“ блоку Ломінадзе-Сирцова, і від різних опозиціонерів та опортуністів з інших секцій Комінтерну!

* * *

Маркс, Енгельс, Ленін та Сталін, як ніхто розуміли те, що опортуністичні елементи в партії є джерелом фракційности. Звідси — непримиренна боротьба проти цих елементів до розколу включно, боротьба за *монолітність* партії.

Монолітність пролетарської партії, як і її послідовна, непримиренна революційність, коріниться, за Марксом та Енгельсом, у самій *природі* партії пролетаріяту. Теоретична перемога марксизму, як ми вже говорили, змусила ворогів його переодягатися

---

[106] Там само, стор. 70.
[107] Там само, стор. 71.

марксистами, центр боротьби проти опортунізму зосередила в партіях, поскільки ворожі тенденції почали просякати в лави соціялістичного робітничого руху, в лави партій у формі „соціялістичного“ опортунізму.

Маркс і Енгельс, як ми бачили, нещадно боролися проти цих тенденцій, де-б вони не проявлялися. Але, коли Енгельс помер, боротьба ця значно послабшала. А в той же час починалася імперіялістична стадія розвитку капіталізму, що переходом до неї була остання третина XIX сторіччя, імперіялістична стадія, яка підсилювала в самому робітничому класі носія опортунізму в особі робітничої аристократії і робітничої бюрократії. Імперіялізм, зміцнивши привілейовану частину в робітничому класі, створив всередині нього постійну підпору для опортунізму, який не міг не посилювати свого розповсюдження в партії. Відбувався той процес, якому Ленін у період імперіялістичної війни дав таку кваліфікацію:

„Буржуазія вже народила, вигодувала, забезпечила собі „буржуазні робітничі партії“ соціял-шовіністів по *всіх* країнах .. Економічний одлам верстви робітничої аристократії наспів і завершився...“ [108].

Імперіялізм зчинив глибоке зрушення у соціяльній основі соціял-демократичних партій II-го Інтернаціоналу, обернувши їх із пролетарських своєю основою партій на партії блоку пролетарських і дрібнобуржуазних елементів. Цим самим під опортунізм, чим далі більш узаконюваний і узаконений відсутністю боротьби проти нього всередині партії II-го Інтернаціоналу, було підведено соціяльну базу. Імперіялістична війна показала, що опортунізм у II Інтернаціоналі переміг, Інтернаціонал одверто перейшов на сторону буржуазії. Цей остаточний перехід II-го Інтернаціоналу було підготовано всією його політикою, починаючи від смерти Енгельса, від початку імперіялістичної стадії капіталізму.

Цей перехід підготовано терпимістю від пролетарсько-революційних елементів II-го Інтернаціоналу до опортунізму й центризму, відсутністю у лівих II-го Інтернаціоналу лінії на розкол із опортуністами й центристами.

Більшовицька партія, що її утворив Ленін 1903 р., виникла як єдина партія на землі, що мала до кінця революційну, послідовно-марксівську лінію, що не могла спільно жити з опортуністичними й центристськими елементами в II Інтернаціоналі, що, з першого ж дня свого виникнення, повела лінію на розкол із ними і що цей розкол ступнево підготовлювала, що організовувала для здійснення цього розламу ліві елементи II-го Інтернаціоналу, що викривала їхню немічність, нерішучість, нездатність здійснити розлам.

---

[108] Ленін, т. XIX, Укр. вид., стор. 280-281.

Більшовицька партія виникла як єдина в світі партія, що в нових обставинах, в нових історичних умовах, в умовах імперіялізму, повнотою грунтувалася на марксівських принципах, розроблених та розроблюваних далі, розвинених, збагачених і збагачуваних та розвинюваних далі Леніном. „Крила", „центр" і т. д. були неминучі, закономірні в партіях II-го Інтернаціоналу, бо корінилися в соціяльній природі цих партій, як партій блоку пролетарських і дрібнобуржуазних елементів. Більшовицька партія не знала й не могла знати ні правого, ні „лівого" крила, ні центру. Її природа була й є чужа такому поділові на „крила", „центри" і т. д., бо вона спиралася не на різнорідну, а на однорідну — пролетарську класову базу. Вона являла як партія іншу якість, виникла як партія *нового типу* в противагу партіям II-го Інтернаціоналу.

30 літ ця партія нового типу бореться в авангарді світового пролетаріяту, дійшовши грандіозних успіхів, здобувши нечуваних перемог.

Понад 14 літ вона входить складовою частиною в світову партію нового типу — III-й Комуністичний Інтернаціонал, — що в боротьбі проти соціял-фашистівського II-го Інтернаціоналу, подолуючи великі труднощі, переможно веде світовий пролетаріят до перемоги світової пролетарської комуністичної революції, загартовуючи його в нових класових боях, які розгораються тепер у смузі переходу до нового туру революцій і воєн.

IV

„Маркс і Енгельс дали основні начерки про партію як про передовий загін пролетаріяту, що без неї (без партії) пролетаріят не може домогтися свого визволення ні в розумінні здобути владу, ні в розумінні перебудувати капіталістичне суспільство". Так говорив т. Сталін на розмові з першою американською робітничою делегацією 9 вересня 1927 року[109].

Ленін підніс це вчення на новий вищий щабель, відповідно до нових умов імперіялізму, відповідно до умов диктатури пролетаріяту.

„Нове в Леніна тут є в тому, що він розвинув далі ці начерки відповідно до нових умов боротьби пролетаріяту в період імперіялізму, показавши, що а) партія є найвища форма класової організації пролетаріяту порівняно з іншими формами організації пролетаріяту (профспілки, кооперація, державна організація), яких роботу вона покликана узагальнювати і скеровувати" (Сталін) [110].

---

[109] Й. Сталін. „Питання ленінізму". Партвидав „Пролетар" 1932, 4-е вид. стор. 243.

[110] Там само.

Як ми бачили, ця теза формульована була Марксом і лежала, в числі інших, в основі його науки про партію пролетаріяту. Але умови, в яких діяли Маркс і Енгельс, недостатньо на практиці класової боротьби пролетаріяту виявили цю ролю партії—як вищої форми класової організації пролетаріяту серед інших його організацій. Доба імперіялізму надзвичайно поширила мережу профспілкових організацій пролетаріяту як і кооперативних та інших. Вона поглибила цей рух, вона втягла нові сотні тисяч і мільйони робітників у нього, виявила нові його сторони, показала нові форми. Зросла за таких умов незрівняно роля партії пролетаріяту, як організації, що має узагальнювати і скеровувати боротьбу цих організацій. І теза про те, що партія є вища форма класової організації пролетаріяту наповнилася соковитим змістом колосального досвіду класової боротьби, діставши конкретизацію, розвиток, збагачення у Леніна.

Ленін, далі, показав, що „диктатуру пролетаріяту можна здійснити тільки через партію, як її напрямну силу“ (Сталін) [111].

Основним у Маркса, в питанні про ролю пролетарської партії, було, як ми бачили, те, що без партії пролетаріят не може домогтися свого звільнення „ні в розумінні взяти владу, ні в розумінні перебудувати капіталістичне суспільство“ (Сталін). Ми пам'ятаємо те місце з резолюції Гаагського конгресу Інтернаціоналу „Про політичну діяльність пролетаріяту“, що її написав Маркс, — те місце, в якому говориться про доконечність партії, „щоб забезпечити перемогу соціяльної революції *й її кінцеву мету—знищення клас в*“.

У підкреслених словах ходить безперечно про партію за доби диктатури пролетаріяту. Але крім такого роду зауважень нічого в Маркса немає.

Ленін, насамперед, чітко відповів у своїх працях на запитання—доки існуватиме партія?

„Потреба партії відпаде тільки разом із повним знищенням клас“—формулює Ленінову тезу з цього питання II Конгрес Комінтерну, в раніше вже цитованій резолюцій. А сам Ленін уточнює це формулювання в такий спосіб:

„Відкидання партійности й партійної дисципліни — ось що *вийшло* в опозиції . . .

„Відкидати партійність із погляду комунізму значить робити стрибок від передодня краху капіталізму (в Німеччині) не до нижчої і не до середньої, а до вищої фази комунізму“ [112].

Отже, остаточно, цілковито партія зникне аж на другій, вищій фазі комунізму.

---

[111] Там само.

[112] Ленин.—„Детская болезнь „левизны“ в коммунизме“, т. XXV, стр. 190, рос. вид.

Продовжуючи Ленінові погляди, т. Сталін говорить з цього приводу:

„Ріжниця між передовим загоном й останньою масою робітничого класу, між партійними й безпартійними, не може зникнути, поки не зникнуть класи, *поки пролетаріят поповнюватиметься вихідцями з інших класів, поки робітничий клас в цілості буде позбавлений змоги піднестися до рівня передового загону*“[113].

Уся глибінь питання щодо місця партії в системі диктатури пролетаріяту, ролі її, ролі її на кожному етапі диктатури пролетаріяту аж до її відмирання, аж до соціялізму, аж до повного комунізму, щодо особливостей її боротьби, діяльности взагалі в цей період, щодо перебігу її розвитку, щодо колосального практичного проводу геть чисто всіма сферамм, галузями й найдрібнішими закутками соціялістичного будівництва та класової боротьби, щодо її ідейного, організаційного розвитку, боротьби на два фронти та проти примиренства, щодо монолітности, абсолютної єдности партії, залізної дисципліни в її лавах і. т. д. і. т. д. — усі ці питання розробив, розвинув Ленін, розробив і розробляє, розвиває, конкретизує т. Сталін.

Ленін, розвиваючи Марксове вчення про партію, показав далі, що „диктатура пролетаріяту може бути повною тільки в тому разі, коли нею керує одна партія, партія комуністів, що не ділить і не повинна ділити керівництва з іншими партіями“ (Сталін)[114].

Цю тезу, що випливає із основ марксизму, із усієї історії більшовицької партії, Ленін з особливою енергією й силою обстоював усіх років своєї політичної діяльності, особливо всіх років диктатури пролетаріяту, починаючи від боротьби проти Зінов'єва-Каменєва в жовтнені дні 1917 р. й після них аж до останніх днів свого життя.

Без перебільшення можна сказати, що не було в цей період такої опозиції в партії, такого ухилу в її лавах чи то вправо чи то „вліво“, який не провадив би підкопу під цю засаду більшовизму-ленінізму. І ніхто інший, як Ленін, ніхто інший, як Сталін із нечуваною енергією, силою, завзятістю боролися не тільки за те щоб зберегти за партією ролю керівника, що ні з ким не ділить цього керівництва, а за зміцнення, посилення провідної ролі партії на всіх ділянках.

Розгром троцькізму, розгром правого опортунізму, право-„лівацького“ блоку Ломінадзе-Сирцова, розгром, що його головним надхненником і керівником був тов. Сталін,—це останні ланки в ланцюгові цієї боротьби, що надзвичайно зміцнила, згуртувала партію, а відтак зміцнила й цілу систему диктатури пролетаріяту.

113 Й. Сталін—„Питання ленінізму“, стор. 60 підкреслення моє—С. Б.
114 Там само, стор. 243.

Нове в Леніна, далі, полягає в тому, що, розвинувши Марксове вчення про партію, він показав, що „без залізної дисципліни в партії не можна здійснити завдань диктатури пролетаріяту в придушенні експлуататорів і перебудові класового суспільства в суспільство соціялістичне“ (Сталін) [115].

Великий боєць і класичний додержувач партійної дисципліни, Ленін особливо підкреслює ролю залізної дисципліни в партії підчас диктатури пролетаріяту.

„Хто хоч трохи послаблює залізну дисципліну партії пролетаріяту (особливо підчас його диктатури), той фактично допомагає буржуазії проти пролетаріяту“ — формулює він цим твердженням усю важливість даного питання для диктатури пролетаріяту.

Боротьба за дисципліну в партії пов'язана нерозривно з боротьбою на два фронти проти опортунізму та примиренства до нього, з боротьбою за крицеву єдність волі й дії партії, за її монолітність.

У працях т. Сталіна і в усій його практичній партійній діяльності Ленінове вчення про партію підноситься вгору, іде вшир, заходить углиб, конкретизується, збагачується в усіх часточках своїх. Великої цінности вклад т. Сталіна в Ленінове вчення про партію в питанні про її стратегію та тактику, про її місце та ролю в системі диктатури пролетаріяту, зокрема про ролю її в соціялістичному будівництві та про керування нею цим процесом. Тов Сталін збагатив Ленінове вчення про партію в питаннях організаційного характеру — зміна методів партійної роботи відповідно до етапів класової боротьби, зміна організаційних форм відповідно до змінюваних умов, збагачення форм партійного керівництва процесами класової боротьби, соціялістичного будівництва, роля партапарату, форми внутрішньо-партійної демократії та ін. Особливо великі заслуги т. Сталіна в тій частині вчення про партію, де йдеться про боротьбу на два фронти та про єдність, монолітність партії.

Саме тов. Сталін і в теоретичній і в практичній діяльності своїй найбільше зробив у розробленні тої засади, що боротьба на два фронти є закон розвитку пролетарської партії більш-менш великої країни. Саме він, після смерти Леніна, як вождь ВКП(б) і Комінтерну, найбільше зробив, направляючи цю сторону розвитку партії, як і всі інші її сторони. Саме він твердою залізною рукою непохитного вождя напрявляв і направляє партійний і державний корабель—ВКП(б), СРСР, партійний корабель усього світу — Комінтерн. І найбільшою його заслугою перед світовим пролетаріятом є провід його боротьбою на два фронти, боротьбою, що є закон розвитку Комінтерну й окремих його секцій,

[115] Там само, стор. 243.

боротьбою, що її успішність є головна передумова усіх інших успіхів.

Саме т. Сталін особливо загострив увагу на потребі залізної єдности, монолітности ВКП(б).

ВКП(б) стала і дедалі більше й більше стає все міцнішою, загартованішою, згуртованішою. В огні лютої класової боротьби ВКП(б) за проводом Леніна й Сталіна, а потім за проводом т. Сталіна, злютувалася, як ніколи; кожний атом її злився, скипівся один із одним в одне ціле—грандіозне й могутнє, в один колосальний моноліт—величний, непохитний.

Маркс і Енгельс дали основні начерки про партію. На сьогодні, після праць Леніна й Сталіна в цьому питанні, ми маємо вже цілу *науку* про партію — про її генезу, розвиток, боротьбу, про закони цього розвитку, маємо розроблювання теорії партії.

Питання про історію партії як науку, про теорію партії недостатньо розроблені комуністами-працівниками теоретичного фронту. Практичні досягнення партії набагато обігнали теоретичне вивчення законів її розвитку, умов її боротьби, всієї історії цієї боротьби. Це особливо стосується щодо нацкомпартій, щодо КП(б)У зокрема.

Ліквідувати це відставання вивчення історії КП(б)У від її успіхів у галузі будівництва соціялізму, викинути геть усі контрабандистські, фальсифікаторські теорії й настанови із літератури історії КП(б)У, із практики викладання— найважливіше безпосереднє завдання комуністів-істориків.

Треба пам'ятати, що лист тов. Сталіна до редакції журналу „Пролетарская Революция", що має й надалі правити за головну партійну директиву для комуністів працівників теоретичного фронту, є продовження кращих традицій Маркса—Енгельса—Леніна.

Ще Маркс та Енгельс дали зразки боротьби проти контрабанди, фальсифікації, викрили антипартійність спроб дискутувати аксіоми марксизму.

Наприклад, у листі до Бебеля, що його 16/VII 1879 р. від свого й Марксового імени написав Енгельс, він, маючи на увазі Гйохбергів, чи Шрамів, чи Бернштайнів виступ у № 10 „Соціял-Демократа" і виступ з яскравою контрабандою в Центральному Органі партії дрібнобуржуазних поглядів, зазначає:

„Питання, про які тут іде мова,—такі питання, *що з приводу їх у жодній пролетарській партії вже не сперечаються. Дискутувати їх у межах партії означало б поставити під запитання ввесь пролетарський соціялізм*" [116].

---

[116] Архив, т. I (VI), стр. 168, підкреслення моє — С. Б.

Як бачимо, чудова постава питання про *аксіоми* марксизму, про аксіоми пролетарської революційности.

І далі: „Доки їм (трійці—Гйохберг і ін.—С. Б.) буде дозволено протягувати частинами *контрабандним шляхом* в орган німецької партії свої дрібнобуржуазні погляди, цей орган тим самим для нас просто-напросто закритий“ [117].

Як бачимо, тут навіть термінологія така, що ніби ці прекрасні рядки написано 1931-32 р.р.

Боротьба проти фальсифікації марксизму-ленінізму, контрабанди ворожих поглядів в його літературу, проти гнилого лібералізму—є продовження в нових умовах, на новому етапі кращих традицій великих основоположників великого вчення—марксизму. Підсилити боротьбу за застосування цих славних традицій марксизму-ленінізму—особливо на ділянці історії КП(б)У! Піднести якість роботи історико-партійного фронту на Україні! Більше спиратися, пильніше, глибше вивчати для цього твори Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна! Більше класової пролетарської революційної чуйности, вище партійно-більшовицьку революційну пильність! Це є головні умови для того, щоб забезпечити більшовицьку витриманість, політичну актуальність, високу наукову партійну якість роботи на цій ділянці.

---

[117] Там само, стор. 168-169, підкреслення моє—С. Б.

П. Анатольєв

Російський робітничий клас і Маркс

„Марксова наука всесильна, бо вона правильна. Вона повна та гармонійна, даючи людям суцільний світогляд, непримиренний ні з якими забобонами, ні з якими реакціями, ні з якою обороною буржуазного гніту". *Ленін*

I

Питання про ставлення Маркса й Енгельса до процесу формування пролетаріяту в Росії, до перших кроків російського робітничого руху, пореформеного періоду до 1883 р., а також як і питання за просування Марксового вчення в Росії й міри його впливу на робітничий рух у ній, що зароджувався, являє безперечно великий інтерес для історії робітничого класу й робітничого руху першого десятиріччя після реформи.

Із численніших висловлювань Маркса й Енгельса про розвиток капіталізму в Росії, про російський революційний рух, ми бачимо, що Маркса головно цікавило *питання про формування пролетаріяту, як сили, яка повинна буде значно прискорити увесь процес революціонізування Росії.* Маркс і Енгельс пильно вивчали й приглядались до всіх революційних факторів всередині країни. Аналізуючи як внутрішню, так і зовнішню політику самодержавства та її перспективи, вони намагалися визначити, які сили могли бути реальними на тому відтинкові часу з погляду назрівання й найближення революції. Із цих же позицій виходили Маркс і Енгельс, коли вони уважно стежили за перебігом і основними тенденціями російського капіталізму, відзначаючи не тільки розвиток його заперечення, а й визрівалу можливість і навіть неминучість перетворення Росії із гальма робітничого руху европейських країн на один із загонів соціялістичної революції.

Як відомо, робітничий рух у Росії зародився далеко пізніше, ніж у Західній Европі. Тоді як Маркс і Енгельс уже керували класовим рухом пролетаріяту на Заході і проголосили на весь світ, що робітничий клас є та сила капіталістичного суспільства, яка

„використає своє політичне панування для того, щоб вирвати у буржуазії крок по крокові увесь капітал, централізувати все знаряддя виробництва у руках держави, цебто пролетаріяту,

організованого, як панівного класу, і якомога хутше збільшити сукупність виробничих сил"[1] робітничий клас Росії тільки-но починав формуватися як нова суспільна сила.

Рівень розвитку російських і західніх робітників всередині XIX сторіччя був різний, як різний був і ступінь господарського розвитку у Росії; на Заході пролетаріят пройшов уже через ряд демократичних революцій — 1789, 1830, 1848 р.р. і готувався до наступної стадії — до вищої форми класової боротьби — прообразу пролетарської диктатури — Паризької Комуни. Саме тоді формувався і зростав російський робітничий клас у країні, де поруч капіталістичних стосунків, що вже народжувались, продовжували жити февдально-кріпачницькі залишки, які накладали своє тавро на все старе життя. Тому процес формування російського пролетаріяту був далеко складніший, ніж у Західній Европі і не міг не зацікавити основоположників наукового соціялізму, які уважно стежили за конкретно-історичним перебігом розвитку капіталізму і супровідним йому робітничим класом в основних країнах Европи і Америки.

Росія була остання із великих країн, яка вступила на шлях капіталістичного розвитку. У силу кріпачницьких пережитків процес цієї капіталізації протікав надзвичайно болісно і тяг за собою нечуване на континенті зубоження і страждання мас.

Висловлювання Маркса й Енгельса свідчать про те, з якою напрудженою увагою вони стежили за народженням капіталізму у Росії, процесом розвитку російської революції і ростом пролетаріяту, який супроводив капіталізацію країни.

Через убогість відомостей у нашій періодичній пресі та літературі про цей новий клас капіталістичного суспільства Росії, на Заході майже не знали про російський пролетаріят. Тому Маркс з великим інтересом поставився до повідомлення Ніколай-она (у жовтні 1869 р.) про вихід книги Н. Флеровського „Положение рабочего класса в России". Марксів кореспондент повідомив його, що Флеровський працював над книгою цілих п'ятнадцять років, використавши для своєї праці власні спостереження і офіціяльні дані. „До цього ні в російській, ні в закордонній літературі не було ще праці, яка б правильно висвітлила не з офіціяльного або буржуазного погляду долю й економічне становище російського селянина, фабричного робітника, ремісника або взагалі російського робітничого класу" — писав Ніколай-он Марксові[2].

Маркс одержав книгу Флеровського незабаром як тільки вона появилась у світ (1869 р.). До книги Флеровський додав листа, де він докладно викладав її зміст. Далі автор зазначав,

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс — „Манифест коммунистической партии", стр. 36.
[2] „Летопись Марксизма" II(XII), стр. 36-37.

на підставі яких матеріялів він зробив висновки, зазначав джерела, з яких користав і повідомляв про автобіографічні дані.

Уже 23 жовтня 1869 р. Маркс спішить повідомити Енгельса, що одержав книгу Флеровського „про становище" російських селян і робітників. На жаль *російською мовою*". Ця звістка викликала у Енгельса деяку тривогу, бо він був певний, що Маркс, при його напруженому інтересі до Росії, обов'язково візьметься до штудіювання книги, дарма що був зайнятий підготовою до друку II тому „Капіталу". Енгельс радить Маркса скористатись із послуг Боркгейма, який прогляне працю Флеровського, і додає, що він і сам не від того, щоб влітку взятися до цієї праці, коли у ній знайде щось інтересне. „Хоч за три місяці можна навчитися російської мови так, щоб прочитати таку книгу, але в тебе бракує тепер часу для цього". Маркс одначе не послухався поради свого друга. Через три місяці він повідомив Енгельсові, що подолав 150 сторінок книги Флеровського. Книга являє яскравий матеріял про економічний стан Росії; автор — запеклий ворог російського „оптимізму", російських поміщиків, капіталістів та урядовців.

На Марксову думку у праці Флеровського нема будь-якої соціялістичної доктрини; хоч автор висловлюється за общину, але не проголошує „аграрного містицизму" і не утрирує становища країни у дусі нігілізму, „де-не-де є невелика доза добротної нісенітниці, яка цілком відповідає, одначе, рівневі розвитку тих людей, для яких друкована книга". „А проте,—робить висновок Маркс, — це — найкраща книга, яка тільки з'явилась після твого твору про „Становище робітничого класу в Англії" [1].

Коли згадати, як високо ставив Маркс цю першу велику працю Енгельса, то слід визнати, що оцінка, яку він дав праці невідомого російського автора, надзвичайно похвальна для нього. „У мене ніколи не було,—писав Маркс Енгельсові,—доброї думки про це комуністичне Ельдорадо, але Флеровський перевищує ждане" [2]. Автора „Капіталу" особливо підкупила пристрасність Флеровського, його революційний запал. Думки Марксові змусили і Енгельса взятися до вивчення книги Флеровського.

Маркс не міг не оцінити як слід такої великої ваги факт, як вихід у світ такої книги, не зважаючи на ті труднощі від російської цензури, автор якої не побоявся сказати на весь голос правду про „комуністичне Ельдорадо". Відома похвальна Маркова думка, надіслана до російської секції Інтернаціоналу.

„Кілька місяців тому,—читаємо тут,—мені надіслали із Петербургу твір Флеровського „Положение рабочего класса в России". Це справжнє відкриття для Европи. *Російський оптимізм*, поши-

[1] *К. Маркс и Ф. Энгельс*, т. XXIV, стр. 239, 240, 287.
[2] Там само, стор. 287.

рюваний на континенті навіть так званими революціонерами, нещадно викрито у цьому творі. Вартість його не втратиться, якщо я скажу, що він деякими місцями не зовсім задовольнює критику з погляду чисто теоретичного. Ця праця серйозного спостерегача, безстрашного трудівника, безстороннього критика, сильного мистця, і, насамперед, людини, обуреної проти гноблення в усіх його відмінах, яка не терпить всіляких національних гімнів і що пристрасно поділяє усі страждання і всі прагнення виробничого класу.

Такі праці, як Флеровського, і як нашого учителя—Чернишевського, роблять справжню пошану Росії і доводять, що ваша країна також починає брати участь у загальному русі нашого віку. Привіт і братерство".[1]

З приводу цього листа Маркс повідомляв Енгельсові: „В офіціяльній відповіді я хвалю Флеровського і підкреслюю, що головне завдання російської секції—працювати на користь Польщі (цебто, визволити Европу од їхнього власного сусідства)"[2].

Книга Флеровського стала на час у центрі уваги представників Інтернаціоналу, але вона була ще далека од відображення ідей Інтернаціоналу і матеріялістичного аналізу явищ російського життя.

Маркс, віддаючи належне праці, яка була справжнім відкриттям для Европи, разом із тим критично підходив до ряду тверджень, що їх висунув автор.

„Що мене, між іншим, — писав Маркс, — надто радує у Флеровського, це — його полеміка проти *прямих податків* із селян... Як добрий руський чоловік він учить своїх земляків, як треба б їм робити, щоб обернути *ненависть* — яку мають до них всі ці племена (мовиться про мордвинів, татар, українців і т. д.—П. А.) у протилежне почуття" [3].

Першу, високої міри приємну, думку на книгу Флеровського Маркс дав тоді, коли він прочитав тільки порівняльно невелику частину її. Подальше знайомство із цією єдиною на той час працею про становище робітничого класу в Росії переконало Маркса, що переваги книги не можуть зняти питання про її хиби. Флеровський бачив порятунок од всіх злигоднів сучасної цивілізації у російській общині і дрібній власності прудоністського зразка. Поділяючи цей загальний майже всім народникам погляд, Флеровський хворів і на інші народницькі недоймитки: він вірив у особливу місію слов'янства і, насамперед, російського революційного руху, був переконаний, що Росія, обминувши капіталізм, врятує західньо-европейську цивілізацію, що гинула. Флеров-

[1] Письмо к русской секции I Интернационала. „Народное Дело" № 1 1870 г.
[2] К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. XXIV, стр. 310.
[3] Там само, стр. 292.

ський гадав, що і Росії загрожує гибель, якщо вона не піде новим, місіянським шляхом (за західньо - буржуазною культурою не угнатися, — міркував Флеровський), одначе, він твердо вірив в особливу місію російського народу.

Маркс списав позначками книгу Флеровського. Не тільки теоретичні міркування, але й узагальнення фактичного матеріялу викликали у нього ряд питань і критичних зауважень. І зрозуміло. Уважливо розглядаючи цю одним єдину народницьку працю про становище робітників 60 - х років (ми маємо на увазі загальні досліди про становище пролетаріяту, а не окремі статті і праці, які, звичайно, з'явилися і тоді), ми переконуємося, що це радше книга про становище селян, ніж пролетарів, що працюють на фабриках та заводах. Наголовки, що їх дав Флеровський окремим частинам і розділам книги, не виправдуються їхнім змістом. В основному дослідження присвячено життю селянина, умовам його праці, його стражданням. Ми не знаходимо у книзі статистичних даних ні про число фабрик та заводів, що працювали 60 - х років, ні про число і категорії робітників (хоч вона рясніє статистичним матеріялом про смертність і народження, про число мешканців і частково про заробітну плату), ні про умови праці на виробництвах, ні про їхню продукцію. Не зустрічаємо там і даних про робітничий рух. Книгу Флеровського не можна, звичайно, порівнювати з такими, наприклад, творами, як „Очерки фабричной жизни" Голіцинського, бо в ній нема справжньої картини становища робітників. Разом з тим праця Флеровського може служити за чудову ілюстрацію того, як головні факти доби, — а такими можна вважати 60 - ті роки селянського руху, пов'язаного із визволенням од кріпацтва, — впливають і на напрямок визвольних ідей у суспільстві.

Щоб докладніше розглянути Марксову оцінку праці Флеровського, зупинемося на кількох ремарках, що їх позначив Маркс на краях книги. Маркс підходив до книги Флеровського як до праці, у якій говориться головно про селянство. Із відомих нам ремарок більшість належить до питань, зв'язаних із общиною і ладом у Росії. Маркса цікавлять усі сторони життя у „російському Ельдорадо", тяжке становище селянства, побут, поліційний тягар, порка, руйнація сім'ї. Цей інтерес до питання про вплив капіталізму на село відчувається у Маркса й у подальшому—у його праці над Скребіцьким — „Крестьянское движение в царствование Александра II. Материалы для освобождения крестьян". Головачевим — „10 лет реформы", над статтями із „Народного Дела"— „Крестьянская реформа и общинное землевладение", над „Библиографией журнальных статей по крестьянскому вопросу", над Беляєвим — „Крестьяне на Руси", і над збірником Чернишевського про общину та його висловлювання з селянського питання в Росії і т. д. Всі перипетії реформи надзвичайно цікавили Маркса

Він намагався докладно узнати, як відбувалось пограбування російських селян, яка була механіка цієї експропріяції, що являли собою внутрішні сили Росії, на які можна розраховувати у революцію.

Доводилося орієнтуватися саме на селянство і революційну інтелігенцію, бо пролетаріят тільки формувався як клас. Рух цього класу тільки починався в наших центрах великої промисловости. Замість пролетаріяту наша література відбивала асоційованого робітника або артіль І коли Калачов у своїй праці „Артели в древней и нынешней Руси“ висловлювався за декретування урядом артільних начал і фіскальних функцій виборних од робітничих артілей, то Маркс досить категорично повставав проти цієї форми праці. „Це, — відзначив Маркс, — має ще зовсім інше значіння. Артіль із її принципами солідарности... і т. д. є просто спосіб дисципліни для артілей, що очолюють артіль — це елемент звичайної фабричної дисципліни й законодавства“ [1].

Ілюзії, які сіяли частина буржуазії і народники з приводу артільної форми виробництва й праці, зле висміювались Марксом. „Поперше,—писав він,—„артільний“ договір (під цією самою назвою) не має нічого спільного з робітниками. (Це) простий товариський договір між трьома відкупниками податків (мита), (або) договір між двома „авантуристами“, які промишляють у Сибіру“ [2].

Марксові було ясно, що прокламування артілей та общин аж ніяк не випливає із загального стану Росії і аналізу розвитку капіталістичного суспільства і робітничого руху. Тому, читаючи працю А. Єфіменка „Артели в Архангельской губернии“ Маркс із непослабленим інтересом стежить за думкою автора і різко підкреслює ті місця, де він знаходить класові розшарування в самій артілі, а також ролю капіталу в артілях, що все збільшувалась. Такого ж роду зауваження викликали у Маркса міркування Флеровського на тему про артільні начала і порятунку цієї системи для „месіянського“ російського народу.

У них почувається наївна віра у силу розуму, у справедливість „суспільства“, надія, що буржуа зжалиться над „меншою братією“ і зарадить її у їхньому бідуванні. Флеровський абсолютно не вірить у боротьбу пригноблених мас, не закликає їх до організації, а намагається тільки викликати уболівання в освіченої частини „суспільства“. З деяким запізненням переказується у нас старе, що проповідувалось у Західній Европі.

Маркс різко підкреслює у книзі Флеровського те місце, де він намагається зробити товаришами капіталіста і пролетаря, і супроводить його такими зауваженнями: „це стара ілюзія“, „це основи Прудонового вчення“. „Дивно, — міркував Флеровський, —

[1] „Русские книги в библиотеках К. Маркса и Ф. Энгельса“. „Архив К. Маркса и Ф. Энгельса“ книга IV, стр. 404, 1929 г.

[2] Там само, стор. 404.

що соціялісти Західньої Европи, які бились, мов риба об лід, із-за питання про робітничий клас, не зуміли зрозуміти, що надто несправедливо, щоб те, що було творчістю капіталу й праці, складало власність самого капіталу". І ось поява нового месії—Флеровського, який, визнаючи цю несправедливість, критикує теорію й практику західніх соціялістів. „Вони,—продовжує наш гуманний автор,—намагались і намагаються досягти своєї мети робітничими страйками, завдають цим робітникам численних страждань і руйнацій, тримають іноді цілу країну у безкорисному заворушенні".

Виходить, що вчення Марксове вороже інтересам робітників, а головно, антидержавне і антинароднє. Репліка Марксова досить виразна: „осел". „Чи не краще, — запитував Флеровський, — було б вести справу начистоту? Робітники мають на перебіг справи такий же вплив, як і капіталісти, вони — товариші. Прибутки фабрики, капітал, на неї визначений, однаково відомий і тим і тим. Одні одержують відсоток і винагороди за ризик, робітники — останнє". Це наслідування теорій Прудона дозволило Марксові охарактеризувати міркування Флеровського як давно відому байку, запозичену „у старого Прудона і т. д."; „взагалі, — писав він, — все це просто дурниця".

Такого роду замітками рябіють ті сторінки книги Флеровського, де він висловлює своє невігластво щодо подій, які відбуваються на Заході і повчає Европу, як зм'ягшити „запеклість між фабричними робітниками і їхнім компаньйоном — капіталістом". Відзначимо ще одне місце із його наївних міркувань. Здавна, з уболіванням повідомляє Флеровський, будуються фабрики, купується все на ринкові, а ніхто не намагався революцією здешевити риночну вартість товарів, бо „революцією можна тільки розв'язати питання про владу, а не питання про базарну ціну". Відтак, маси не борються за поліпшення свого матеріяльного становища. За Флеровським, робітниче питання можна розв'язати досить просто... зговоритись із капіталістами, і він здивований, чого про це не догадались західні соціялісти. „Теж, — робить висновок наш автор, — буде із відносинами пролетарів і капіталістів, коли із забороною найму кінчиться між ними питання про владу й почнеться питання про базарну ціну на капітал" [1].

Ці примітивні міркування Маркс супроводив зауваженням: „Чудова фантазія! Заборона заробітної плати й розв'язання її капіталістам" [2].

Зазнайомившись із кращим і найдокладнішим на той час твором, який змальовував життя трудящих у Росії, Маркс повинен був переконатися, що пролетаріят як рушійну силу револю-

[1] *Н. Флеровський*, стр. 300.

[2] Див. статтю „Русские книги в библиотеках К. Маркса и Ф. Энгельса", стр. 376, кн. IV.

ції в Росії поки розцінювати по-справжньому не можна. Але він усе ж приглядався до того, як розвивається майбутній могильник російського капіталізму. Маркс старанно відзначав факти про експлуатацію, які приводив Флеровський, бо тривалість робітнього дня як дорослих, так і дітей у Росії іще раз потверджували його визначення, що тривалість робітнього дня „в усякому разі це щось менше, за природній день життя“. Маркс, як відомо, писав, що, після запровадження машин можна було використати робітників, які мали недосить фізичної сили, але з гнучкішими членами. „Тому,— говорив він, — жіноча й дитяча праця була перше слово капіталістичного запровадження машин“ [1]. У Росії, як і в Західній Европі, більше всього застосовувалася праця жінок і дітей на текстильних виробництвах. Робітний день дітей тривав 12 (а іноді й більше) годин, при чому працювали позмінно, що надто зле впливало на незміцнілий дитячий організм.

Безпросвітне життя й важка праця російських пролетарів були відомі Марксові частково і до Флеровського. Життя робітників, які, за висловом Маркса, перетворювались на фабриці на обдарований свідомістю придаток машини“,[2] змальоване у першому томі „Капіталу“. Маркс тут відзначає, що „на цьому російському грунті, так рясному на всілякі неподобства, зберігаються у повному розквіті старі страхіття дитинячого періоду англійської фабричної системи“; в Росії панує „надмірна праця, безперервно день і ніч — праця“, і за все це російський робітник дістає „мізерну плату“[3]. „Вільний“ продавець своєї робочої сили не міг достатньою мірою протистояти тискові капіталістів. „Нормальний“ робітний день на фабриках тривав од 12 до 14 годин, а на одному підприємстві, у Володимирській губерні, власник умудрився довести тривалість робітного дня навіть до 18½ годин. Працювали позмінно. Експлуатація, збільшення дня коштом ночі і т. д. „певною мірою утамовує вампірову спрагу живою кров'ю праці“. Маркс відзначає цю величезну інтенсифікацію праці російських робітників. „Як відомо, така система змін, таке перемінне господарство панувало за доби повного здоров'я юнацького періоду англійської бавовняної промисловости й т. д. і процвітає й тепер, між іншим, на бавовнопрядних фабриках Московської губерні“[4].

II

Запізненість нашого капіталістичного розвитку викликала у російської буржуазії прагнення догнати своїх західніх співбратів. У нас дуже хутко ішло капіталістичне нагромадження, підпри-

---

[1] „Капитал“, т. 1, стр. 373.
[2] Там само, стр. 465.
[3] Там само, стор. 543, 544.
[4] Там само, стр. 228.

ємці не гребували жодними засобами, без міри експлуатуючи робітників. Додаткову вартість видавлювали під прикриттям патріярхальних взаємин, які сполучали в собі кріпачницькі залишки і „передовий" капіталізм. Ленін згодом писав: „Є такі капіталісти в Росії — і їх дуже немало,— що поводяться з робітниками ані трохи не краще, ніж поміщики з колишніми кріпаками; робітники, прикажчик — для них та сама челядь, служба" [1].

Марксові було відоме безпросвітне життя російських робітників 60-х років. Він знав перші несміливі кроки російських пролетарів. Ці російські пролетарі на той час провадили уже боротьбу з капіталістами. Правда, розвивався стихійний рух, рух тред-юньйоністського порядку, але все ж боротьба точилась: уже проведено було до 90 страйків. На першому етапі сутички з капіталістами робітники ще вдавалися до примітивних методів боротьби—часто відсталіші тікали із фабрик, псували машини, стихійно бунтували. У страйках 60-х років поруч тих робітничих кадрів, що раніше сформувалися бере участь новий призов пролетарської армії, який приніс із собою селянські форми боротьби і протесту, але разом з тим в цих страйках виявлялись деякі риси, притаманні наступним виступам.

Пролетарський рух 60 - х років, як і весь революційний рух цього десятиріччя, був підготовною школою для робітників.

70 - х років утворилась значна армія російських робітників. „На зміну кріпацькій Росії—ішла Росія капіталістична" (Ленін). Зростання підприємств і збільшення числа робітників допомогли і далі процесові об'єднання пролетарів для боротьби проти капіталістів. „Провадячи цю боротьбу,— зауважує Ленін, — російський робітничий клас допомагав мільйонам селянства звестись, випростаться, скинути із себе навички кріпацьких рабів"[2]. Відриваються од засобів виробництва і викидуються на ринок праці десятки тисяч селян. Виробник - власник обертається на найманого робітника. За висловом Маркса, історію цієї експлуатації „записано до літопису людства полум'яним язиком меча і вогню"[3].

Кадри пролетаріяту систематично поповнювалися новими робітниками із селян, резервна армія із року в рік росла разом із розвитком капіталізму. Капіталізм без жалю руйнував і нищив селянське господарство, втягаючи „розселянених" у виробництво. Капіталізм чимдуж глибше вдерався в пореформенне російське село. Під командою капіталу ліквідувалась невигідна експлуатація одинаків; квартирник або помітніше втягувався у фабричні стіни, або ж залишався поза виробничим життям, цебто приречений був на голодне животіння.

[1] В. Ленин, т. XV, стр. 483.
[2] Ленін т. XV, стр. 100.
[3] К. Маркс „Капитал", т. I, стр. 574.

Пролетаріят на досвіді своєї боротьби бачив, що „позбутись ярма капіталу ніяк не можна поза подальшим розвитком капіталізму, поза класовою боротьбою на його грунті“ [1].

Селянські верстви, притягувані капіталізмом у виробництво із села, відчували те величезне ламання, яке він (капіталізм) уносив у їхнє життя. Частину із робітників, правда, капіталізм розбещував. Підприємці намагалися купити робітників і по-рабському перетворити їх на вірних їм людей. Надто було важливо не дати розкласти окремі загони робітників і скерувати у класове річище обурення пролетарів, що боролись проти капіталістів. „Пролетаріят був за капіталізму, — писав Ленін,— класом пригнобленим, класом, позбавленим будь-якої власности на засоби в робітництва, класом, який один лише був безпосередньо і цілком протиставлений буржуазії і тому один тільки здатний був революційним бути до кінця“[2].

Російським пролетарям надто важливо було викувати революційно-класову ідеологію, а також зуміти перевиховати у цьому дусі тих робітників, які вперше переступили поріг фабрики. „Капіталізм кождим кроком свого розвитку, — відзначав Ленін,— збільшує число пролетарів, найманих робітників, гуртує, організує, освічує їх, готуючи отож, класову силу, яка неминуче повинна простувати до своєї мети“[3]. Прищепити новим шарам пролетаріяту розуміння того, що робітничий рух прагне до організації своєї революційної партії і що тільки вона може провадити боротьбу за повалення самодержавства — становить основне завдання як партії, так і тих, кого тов. Сталін називає „чистокровними“ пролетарями[4].

Доба, що ми її розглядаємо, є передісторія свідомого руху російського пролетаріяту. Цю добу геніяльний продовжувач справи основоположників наукового соціялізму велетенський теоретик і революціонер Ленін називав другим періодом у російському визвольному русі — різночинським або буржуазно-демократичним періодом[5]. Третього періоду — пролетарського, 90-тих років— утворився міцний зв‘язом марксизму з масовим робітничим рухом. „До 1894-5 р.р. такого зв‘язку з робітничим рухом у соціялдемократії не було“ (Ленін). Утворена 1884 р. група „Освобождение Труда“, говорячи Леніновими словами, „лише теоретично заснувала соціял-демократію і зробила перший крок назустріч робітничому рухові“[6].

---

[1] В. Ленин, т. XVII, стр. 40.
[2] Ленін, т. XXIV, стр. 513.
[3] Ленин, т. XVII, стр. 521.
[4] Сталин „Об оппозиции“, стр. 444, 1928.
[5] Ленин, т. XVII, стр. 341.
[6] Там само, стор. 3:3.

Щож було з пролетарським рухом, який наростав та його керівництвом до появи груп, що запроваджували Марксові ідеї в робітничому класі?

III

Наш робітничий рух виник і розвивався періоду, коли пролетарський рух на Заході, керований соціялістичними партіями, на чолі з Марксом і Енгельсом, піднявся од примітивних форм на вищий щабель. Інтернаціональний рух робітничого класу — англійський, французький, американський, німецький та швайцарський — прямо не проявляв значного впливу на російський робітничий рух, бо російський робітничий рух не був із ним органічно зв'язаний. Відомо, що російська секція І Інтернаціоналу не мала впливу на російський робітничий рух 60-х років. Хоч у її програмі і передбачалась потреба „сприяти побудові інтернаціональних секцій у середовищі російських робітничих мас, допомогти налагодити міцний солідарний зв'язок між трудящими класами Росії і Західньої Европи і подавати взаємну допомогу, сприяти успішному їхньому досягненню спільної мети визволення", але нічого у цьому не зроблено. Секція подала І Інтернаціоналові про стан справи у Росії так, ніби у нас все було ідентично західньо - европейському робітничому рухові. У своїй програмі секція висунула таке твердження: „...російський народ увесь час прагнув до здійснення великих начал, проголошених міжнародніми конгресами робітників: до громадського володіння землею й знаряддями праці; ...принцип спільности праці, як принцип, що протидіє експлуатації капіталом, знаходив собі уже здавна прояв в утворенні робітничих спілок, відомих під назвою артілей"[1]. Статут і програму секції будували за принципом Інтернаціоналу, але російська громада (община) і артіль були відправним пунктом діяльности секції.

Утворення секції видавалось Марксові важливим фактором розвитку як світового, так, безумовно, і російського робітничого руху. У своїй відозві до російської секції Маркс писав:

„Російське насильне загарбання Польщі є згубна опора і справжня причина існування воєнного режиму у Німеччині і через те на цілому континенті". Тому Маркс пропонував до пункту, де говориться про імператорське ярмо, яке уярмлює Польщу, додати: „тому, працюючи над розривом ланцюгів Польщі російські соціялісти беруть на себе величне завдання, яке полягає у тому знищенні воєнного режиму, яке істотньо потрібне як передумова для загального визволення европейського пролетаріяту"[2]. Як бачимо, Маркс робить основний притиск на зни-

[1] В. Горохов—„Русская секция Первого Интернационала", стр. 41 - 42.
[2] „Народное Дело" № 1, 1870 г., стр. 4.

щенні воєнного режиму, яке прискорить звільнення европейського пролетаріяту. Цим самим Маркс покладає на російських інтернаціоналістів дуже високу місію.

Російська секція не виправдала тих сподівань, які покладав на неї І. Ф. Беккер. „На утворення вашої секції нашого міжнародного союзу треба дивитись як на велику подію, якої багато наших друзів давно уже чекали й успіхові якої вони завжди готові допомагати". За основне завдання секції Беккер вважав боротьбу проти російської імперії і панславістської пропаганди. Секція повинна була зайнятися підготовою повстання у Росії[1].

Цього завдання секція не виконала. Її організація і робота являють певний інтерес лише як показник впливу Інтернаціоналу в „усій Европі й Америці — од сибірських рудень до Каліфорнії", говорячи словами Енгельса[2].

Ленін свого часу відзначав, що ідеологи дрібно-буржуазного селянства, „селянські соціялісти" ішли в народ з наївною вірою в комуністичний інстинкт селянина і з мітичною уявою „... про особливий (громадський) устрій селянського господарства..." Це було в кінці 60-х і початку 70-х р. р., себто „...якраз на той приблизно час, що на нього припадають, за Леніном, спроби російських соціялістів-народників пересадити в Росію найпоступовішу і найбільшу особливість „европейського життя" — Інтернаціонал"[3].

Народники не могли обминути мовчанням поширення марксистських ідей у Европі, а також організації західньо-европейського пролетаріяту. Але вони, звичайно, не допомогли, та й своєю дрібно-буржуазною суттю не могли допомогти рухові пролетаріяту вперед по його класовому шляху. До їхньої діяльности доречно прикласти слова Маркса і Енгельса в одному із програмних листів до А. Бебеля. Замість того, щоб теоретично і справді допомогти рухові, наявні були „...спроби погодити соціялістичні, поверхово-засвоєні ідеї з найрозмаїтішими теоретичними поглядами, винесеними із університету або іще з відкілясь; всі ці погляди — один плутаніший за інший...[4]"

Виступ дрібної буржуазії на російській історичній сцені характеризувалося виникненням нової філософської концепції розвитку Росії. Дрібному буржуа було не по дорозі ні з напівфеводальним землевласницьким дворянством, ні з великою російською буржуазією, що народжувалась. Розвиток капіталізму ніс дрібній буржуазії соціяльну загибель. Виходом із цього становища могла бути тільки революція. Але на революцію дрібно-

---

[1] Там само, 15-IV, 1870 р. И. Ф. Беккер — „Членам первой русской секции Международного Товарищества Рабочих".
[2] К. Маркс. Избранные произведения, т. I, стр. 12.
[3] Ленин, т. I, стр. 175-176.
[4] „Архив Маркса и Энгельса", т. I(VI), стр. 154, 1932 г.

буржуазна інтелігенція була нездатна, тому вона бачила вихід у стихійному русі селян, сповнених ненависти до поміщиків і до нижчих представників зверхньої влади. Народники гадали силами селянської революції зруйнувати економічне й політичне панування маєткового дворянства.

„Віра в комуністичні інстинкти селянина,— писав Ленін,— природно вимагала від соціялістів, щоб вони одклали політику і „йшли в народ“. Народники це здійснювали і їм „на практиці довелося переконатися в наївності уяви про комуністичні інстинкти селянина“. Зрозуміло, що такого роду діяльність аж ніяк не сприяла пересадженню на російський грунт справжніх ідей Інтернаціоналу. Народники висували селянство як представника всієї „трудящої й експлуатованої людности“, в той час як „всередині його самого (селянства — П. А.) утворюються класи буржуазії і пролетаріяту...“[1]

Селянство здатне було на стихійне руйнування, але не являло собою без проводу пролетарської партії творчої сили нового, соціялістичного суспільства. Неправдиво зрозумілі принципи історичного розвитку Росії, а також цілковите нерозуміння народниками того, що селянство своєю соціяльною природою не може повести Росію іншим шляхом, як тим, яким вона йшла, привели дрібних буржуа до їхніх утопійних теорій. Народники бачили процес капіталізації країни, народжуваний пролетаріят, а, проте, залишались на своїх старих теоретичних позиціях. А втім, не зважаючи на свої сподіванки на можливість некапіталістичного шляху розвитку Росії, Ніколай - он писав 14 липня 1879 р. Марксові: „Деякі торговельні центри починають хутко процвітати, як п'явки, що висмоктують найздоровіші соки соціяльного організму... перед нами країна із надто слабо розвинутим виробництвом, соціяльний організм якої заражений уже чумою капіталізму в її небезпечнішій формі“[2].

Із численних листів, одержуваних од кореспондентів і „друзів науки“, Марксові був ясний розвиток капіталізму в Росії. Тому ось він і радив Ніколай - она зайнятися питанням про величезне зростання боргу великого землекористування. „При чому,— писав Маркс,— ви могли б показати вашим лендлордам, цьому вищому класу представників агрикультури, як вони „кристалізуються“ у суспільній реторті під доглядом „нових стовпів суспільства“[3].

Отож, ми бачимо, що Маркс знав про зростання як промислової, так і аграрної буржуазії в Росії. А із цього Маркс і Енгельс поза бажанням їхніх кореспондентів робили висновки про капіталізацію країни і про ту нову революційну силу—пролета-

[1] Ленин, т. 1, стр. 177.
[2] „Летопись Марксизма“, т. II (XII), стр. 111.
[3] Там само, стор. 122.

ріят, яка повинна була стати могильником нового економічного ладу. Енгельс в одній із своїх промов говорив: „... але капіталісти, в міру того як вони підносять індустрію, утворюють не тільки додаткову вартість, вони утворюють і пролетарів. Вони руйнують буржуазні й дрібно-селянські верстви; вони загострюють класові заперечення між буржуазією і пролетаріятом до кульмінаційного пункту“ [1].

Ці засади були відомі народникам із праць Маркса й Енгельса, із їхнього знайомства з західньо-европейським робітничим рухом. Але вони робили для Росії зовсім інші висновки. „Капіталізм,— писав Д. А. Клеменц,— забрався до нас уже на порі свого розвитку, коли він намагався од різних національних і політичних забобонів відмовитись. На першу-ліпшу країну світу, разом із тим і на Росію, капіталізм дивиться як на ринок праці або збуту товарів... Доки у нас розвинеться справжня велика промисловість, цей тип удосконалиться ще більше .. Опора всякої солідної політичної агітації на Русі,— робить висновок своїм міркуванням Клеменц,— селянська, хліборобська людність... Можна сміливо сказати: у нас що селянин захоче, те й буде“ [2].

За пролетаріят, як ми бачимо, ні слова. А між тим народники, заперечуючи ролю пролетаріяту в Росії, визнавали, що на Заході порятунок принесе саме робітничий клас. „Хартія свободи XIX сторіччя, — писав Клеменц, — статути Інтернаціоналу стали символом віри обездоленого пролетаря“ [3]. Але цей символ віри для Росії не годився, бо, на думку С. Кравчинського, „настав час скинути із соціялізму його німецький одяг і одягти (соціялізм— П. А) у народний сіряк“ [4].

Лавровський журнал „Вперед“, продовжуючи товкти старі народницькі зади про відсутність у Росії пролетаріяту, разом із тим вважає, що „таке явище, як „Международное Общество Рабочих“ не можна ігнорувати“ [5]. Інші ж революційні групи просто зазначали „на цілковиту неможливість увести його (Інтернаціонал—П. А) у Росії“ [6]. Класова природа народницького вчення була внутрішньо-ворожа самостійному пролетарському рухові. Хоч народники і провадили пропаганду серед робітників, але вони намагались використати те пробудне прагнення у пролетарів до революційної дії на свою користь. А мета їхня зводилася до того, щоб робітники боролись за інтереси *не свого класу*, а дрібної буржуазії. Народники відкидали матеріялістичне розу-

---

[1] Там само, стор. 147.
[2] Д Клеменц. Письмо чистосердечного раскаяния. „Земля и Воля“, № 2, 1878 г. 15 декабря № 2.
[3] „Признаки времени“, там саме.
[4] Там само. стор. 3-7.
[5] „Вперед“, 1874 г., III, отд. 2, стр. 129—134.
[6] „Набат“, 1876 г., № 4, стр, 20.

міння історії як і діялектичний матеріялізм — основу революційного марксизму.

Сприяючи виданню праць представників усіх напрямків західньо-европейського соціялізму, народники, за винятком „Комуністичного маніфесту“ і окремих розділів із Енгельсових творів „Од утопії до науки“, нічого більше із творів Маркса й Енгельса не видали. Зате Лассаль у народників користався великою пошаною. Лассальянські риси ми подибуємо і в ряді програм, і в агітації чайківців, і в народницькій літературі для робітників. Дрібнобуржуазна інтелігенція приходила до робітника з пропагандою поглядів Лассаля й Прудона. Для багатьох народників Маркс і Лассаль були рівнозначні імена, здебільшого ж віддавалось перевагу при агітації Лассалеві. „Переклад Лассаля й Маркса,— писав П. Лавров,— дав і російським революційним намаганням тверду наукову основу робітничого соціялізму“ [1]. Думка ототожнити Маркса й Лассаля стає зрозуміла у світлі еклектичности всієї філософії самого Лаврова

Загальновідомо, що „Вестник Народной Воли“, співредактор якого був П. Лавров, ігнорував Маркса як політика і нітрохи не допомагав класові пролетарів в ім'я „цілком визначених інтересів“. В оцінці Маркса журнал дотримував погляду буржуазних професорів, літераторів, які боролись, а часом, з вислову Енгельса, кокетували із соціялізмом. „Головна сила Маркса,—писав Н. Русанов,—полягає у його чисто економічному аналізі тих явищ теперішнього суспільства, які підлягають вивчанню в політичній економії, а не в тих невеликих брошурах, статтях або навіть підрядкових відступів од головного предмету, які містять його погляди на суспільство у його цілому і на соціяльні фактори“ [2]. Це барсько-зневажливе ставлення до Марксової загальноісторичної теорії і його політичної діяльности від Русанова, що уявляв себе представником теоретичної думки, надто характеристичне для народовольців.

IV

Рух за асоціяції, під протекторством „позакласової“ держави, користався з великого успіху серед народників. Твори Лассаля, Швайцера і Шпільгагена широко розповсюджувались народницькими гуртками. Лассальянські і шульце-делічевські ідеї користались великим кредитом у народників. Створення виробничих асоціяцій поруч общини — ось стрижень аігтації народників серед робітників. „Вони обидва (Шульце-Деліч і Лассаль—П. А.),—писав Енгельс А. Бебелеві,—пропонували утворювати маленькі товариства: один — за допомогою держави, другий—без неї, але на

---

[1] Календарь „Народной Воли“, 1883 г., стр. 81 — 119.
[2] „Вестник Народной Воли“, 1884 г. т. II, стр. 27-36.

думку їх обох ці товариства не повинні були вступати у володіння засобами виробництва, *що вже були*, а їм лише надавалось можливости *поруч* капіталістичного виробництва, що ще зберегалось, запроваджувати нове, кооперативне“[1].

Лассальянство у нас пропагувалось як у нелегально народницькій, так і в легальній публіцистиці. Одні, як ми відзначали, прагнули надати капіталізмові „віддавна російські форми“ і тому проповідували поруч общинного господарства створення виробничих асоціяцій, інші просто намагались відтягти робітників од класового руху.

Наша буржуазія, також як і народники і самодержавство, не хотіла визнавати наявности класу робітників, який зростав разом з капіталістичним суспільством і який міг уже найближчим часом вимагати певних політичних прав. Буржуазія визнавала існування *не класу*, а тільки окремих робітників. Хоч із міркувань матеріяльного порядку і невигідний був неорганізований рух робітників, а все ж локальні стихійні бунти, що їх легко придушувала поліція, визнавались прийнятнішими, ніж свідомий рух, керований партією пролетаріяту. Буржуазія вважала за доцільне утихомирити робітників, частково фабричним законодавством, і в цьому дусі ухалювались постанови з'їздом фабрикантів і заводчиків 1870 року. З'їзд агітував також і за те, щоб „у зв'язку з можливостями поліпшення побуту робітничої людности у Росії поширювати „так звані господарські і промислові артілі“, щоб уряд видав закона, „який визначав права і юридичну організацію таких артілей“. Сучасний дослідник слушно зауважує, що такого роду проєкти виходили від осіб, які являли цілу „видозміну зовсім беззубого ручного народництва, не тільки терпимого, а й модного в культурних буржуазних салонах“. Взагалі ці проєкти і резолюції лякали буржуазію менше, ніж наступовий похід революційного соціялізму у страйковому русі, що розгортався. „При певних обставинах (проєкти про асоціяції й артілі — П. А.) здавались щиро бажаними як спосіб збивати клас пролетаріяту, який тільки-но формувався, із шляху стихійного страйкового руху на рух буржуазного кооперативізму“.[2]

Невідомо, що напутило буржуазію на цей шлях — чи власна прозорливість, чи досвід західньо-европейського робітничого руху? Радше друге. Російська буржуазія тієї доби, коли ще тільки почало визначатися розташування сил, правда, у деякій іншій формі, ніж згодом за років імперіялістичної війни, намагалась завести „намордника для робітничої маси“ (Ленін). Дрібнобуржуазні ідеологи також, як і буржуазія, не визнавали істо-

---

[1] „Архив Маркса и Энгельса“, т. I(VI), стр. 329, 1932 г.

[2] П. Парадизов — Рабочий вопрос в России в начале 70-х г. г. XIX века „История пролетариата СССР“ № 10, стр. 66.

ричної ролі пролетаріяту і намагались робітничий рух підпорядкувати своїм цілям.

Буржуазія всіляко втілювала думку, що капітал з'являється в результаті бережливости й праці, що треба для російських робітників улаштувати каси „взаємної допомоги". Вона вважала, що „друзі людства", розуміючи під такими „людей із засобами, з великою освітою", повинні допомогти організації різного роду асоціяцій. На їхню думку, відсутність асоціяцій гальмує розвиткові промисловости, а „промисловість, — писала ліберально - буржуазна газета „Голос", — так потребує рости"[1]. Ця ж газета дуже гаряче пропагувала ідеї Шульце - Деліча й Лассаля. Вона докладно інформувала про успіх кредитних і позичкових товариств, заснованих Шульце - Делічем, і „помітне піднесення" „добробуту німецьких робітників. „Голос", який не так давно, 1863 року, гостро виступав проти своїх співбратів по перу за те, що вони стали займатися робітничим питанням, „забуваючи або не бажаючи знати, що в нашій привільній країні робітничий пролетаріят доки неможливий",[2] незабаром, видимо, переконався у противному і став всіляко обмовляти ідеологів пролетаріяту і вихваляти тих, хто, з вислову Енгельса, зогидив ідеї соціялізму і скотився до буржуазного республіканства. „Знаменно, — писав передовик „Голоса", — що товариства, засновані Шульце - Делічем, зовсім підірвали у Німеччині силу соціялістичного і комуністичного вчення, вони знищили німецьких комуністів, вирвавши з коренем цю язву"[3].

Російська буржуазія, стежачи за західнім рухом, бачила тенденції його розвитку й силилась у корені підірвати у „нашій привільній країні" популярність ідей Маркса й Енгельса — ідей комунізму, що набули широкого вжитку не тільки у Німеччині, але й на всьому континенті.

З непідроблено - щирим почуттям сумував ліберально - буржуазний „Голос" з приводу невдачі лассальянського руху. „Розвиток робітничого питання, — писав кореспондент „Голоса", — нас цікавить тому саме, що питання це належить до більшости людности". Переляк буржуа перед рухом, що наростав, примушує його відзначити: „на жаль, ми повинні повідомити, що по смерті Фердинанда Лассаля заснований ним робітничий союз ніби починає розкладатися"[4]. Буржуа змушений був констатувати, що після смерти Лассаля наступив крах його ідей і пролетар прагне утворити свої класові організації на заміну різного роду асоціяцій. Буржуазію лякав революційний рух пролетаріяту, їй вигідні були

---

[1] „Голос" за 1864 г. № 74, статья „Петербургские заметки № 128, статья „Вседневная жизнь".

[2] Там само за 1863 г. № 3

[3] Там само за 1864 г. № 125

[4] Там само за 1865 р. № 95 „Заграничная хроника".

лассальянські або тред-юньйоністські форми організації трудящих.

Буржуазія визнавала за можливе розв'язати „робітниче питання" державним шляхом і засобом для цього повинні були слугувати мізерні „блага" на зразок фабричного законодавства, яке Ленін називав нічого не вартою „тряпичкой". Але уряд не міг не урахувати західньо-европейських революцій і тієї ролі, яку відогравали у них робітники. Уряд не міг не бачити, що з розвитком промисловости зростала армія робітників, які уже виразно проявляли своє невдоволення. Для нього тому поодинокі терористичні акти були не так небезпечні, ніж масовий пролетарський рух.

Що уряд уживав всіляких заходів, щоб його присікти, видно із обіжника, розісланого в розпалі революції 1848 р. На час заборонялось в'їжджати чужинцям у Росію. Але 1850 р. в новому обіжникові говорилось, що

„с открытием навигации приезжают из-за границы в значительном количестве *иностранные ремесленники и даже подмастерья*", і пропонувалось допускати їх у країну лише тоді, коли вони мають у Росії політично-безпечних родичів. 1852 р. знову зовсім заборонили приїжджати в Росію і заборонили видавати пашпорти закордонним робітникам. Новий обіжник говорив: „Вследствие последовавшего высочайшего повеления о невпуске в Росию ни под каким предлогом *иностранных подмастерьев и работников*, предписано начальникам губерний прекратить вовсе выдачу проживающим в империи ремесленникам и фабрикантам установленных на вызов означенных людей в наши пределы свидетельств".

Обіжник цей частково був скасований 1854 і 1856 р.р. В. І. Невський слушно зауважає з приводу розіслання цих обіжників: „Якщо 50-х років, коли про рух вільнонайманих фабрично-заводських робітників у Росії і говорити було нічого, уряд так уважно стежив за тим, щоб не пробралась у Росію справжня робітнича пропаганда, то щож говорити за 60-ті і 70-ті роки, коли наш російський робітничий і селянський революційний рух був у наявності"[1]. 60-х років уряд був сильно занепокоєний з того, щоб російські робітники не потрапили на лондонську міжнародну виставку, і пропонував вжити „заходів до того, щоб простолюдці наші не могли зблизитися з робітниками інших держав"[2].

70-ті роки рясніли різного роду проєктами про організацію поліційної робітничої партії, про видання буржуазної газети для

[1] Передмова до газети „Работник" за 1875 р. (друкується).

[2] В. И. Невский. Борьба русского правительства с западно-европейской рабочей крамолой. Сб. „Революционное движение 60-х годов", стр. 238.

робітників, попівського журналу і т. д. Уряд і буржуазія всіляко намагались перешкодити проникненню у країну ідей революційного марксизму. Марксові книги, крім випадково пропущеного цензурою тому „Капіталу“, заборонялись, зате Лассаля ширили легально. Цікаво подати уступ із листа Ніколай-она до Маркса з цього приводу:

„Я гадаю, що вас зацікавлять деякі відомості про долю творів вашого учня (в економічних питаннях, принаймні, у нас його вважають таким) Лассаля. Як ви знаєте, у російському перекладі появились всі невеликі брошури Лассаля. Перший том, виданий 3.000 примірників, розійшовся за 2-3 місяці: величезний успіх... Небезцікаве те коло, у якому ці твори викликали велике співчуття. Вони викликали його, між іншим, серед дрібних торгівців провінціяльних міст. На днях я мав розмову з одним із таких торгівців. Зробивши кілька зауваг про основні принципи Лассаля, він вигукнув: „Ця книга повинна була б стати нашою євангелією!“. Цей факт характеристичний тим, що він не поодинокий. У іншому місті кілька купців склались і послали гроші, щоб закупити перший том і поширити його в провінції. Особливе враження у цьому колі роблять: „Програма робітників“ і „Про сутність конституції“ [1].

Свідчення такого освіченого сучасника-народника, як Ніколай-он, являє великий інтерес. Книги Лассаля ставали євангеліями купців, дрібних торгівців, а також ліберальної буржуазії і ліберального народництва. Ось діяпазон популярности Лассаля. Лассаль потрібний був тим, які намагались утихомирити пролетаріят, що був, з їхніх слів, „діяльним прихильником неладу, що охоче сприяв руйнуванню того стану речей, якого оберігати йому нема ні вигоди, ані потреби“ [2]. Лассаль потрібний був російському купецтву у своїх виступах на земствах, куди його притягнено, як стан платити податки.

На надзвичайних зборах губерських земств, де мова ходила про заміну подушного податку на подвірний, „вищезгадані купці і т. д.,—як повідомляв Ніколай-он,—запропонували власні проєкти, при чому вони спираються тільки на Лассаля“ [3]. Лассаль був потрібний тим, хто носився з ідеєю асоціятивного руху, покликаного вилікувати всі „язви“ капіталізму.

Як бачимо, теорія спільности праці й капіталу, теорія бережливости і стримування як принципу самодопомоги, яка забезпечує панування дрібної буржуазії і скерована проти класового руху пролетаріяту та Марксового вчення, знаходила у Росії багатьох прихильників.

---

[1] „Летопись Марксизма“, II (XII), стр. 39, 1930 г.

[2] „Русские ведомости“ № 34 от 11 февраля 1869 г.

[3] „Летопись Марксизма“, т. II, (XII), стр. 40.

„Переможець чудовищ і рятівник робітників", „король у соціяльній царині" — Шульце - Деліч був тінню Лассгля у Росії і з ним носились як і з Лассалем. Лассаль і Шульце - Деліч повинні були служити великій і дрібній буржуазії твердинею проти цієї неминучої революції. Ідеї й праці Лассалеві доходили до нас різними струменями. Твори його друкували буржуазні видавництва, а також на літографському варстаті революційного підпілля. Але коли буржуазна пропаганда подіяла на певні кола, частково захоплюючи і дрібну буржуазію, то інакше справа стояла з пропагандою самої дрібної буржуазії.

Енгельс писав Бебелеві про моралізаційну проповідь буржуа: „Як кумедні і нікчемні ці буржуа, які намагаються через моральні проповіді й карні розправи знищити потрібні наслідки своєї власної діяльности!" [1].

Буржуазія всякими способами намагалась насадити думку, що сам робітник не здатний провадити боротьбу за своє визволення, тільки „освічені й маєтні буржуа" можуть бути гідні цієї місії. А відтак буржуа не ворог, а кращий друг робітників. Все це повинно було віддалити неминучу розв'язку боротьби пролетаріяту проти буржуазії. Агітаторів лассальянства, „занепалих студентів, прикажчиків і т. п." Енгельс характеризує, як „прокляття для руху". „Науковий" соціялізм цих недоуків Енгельс визначав дуже стисло: „обивательська фраза і нічого більше" [2].

V

Але ця „обивательська фраза" прагнула пройти до російського робітничого руху, що особливо позначилось на різних пролетарських спілках.

Робітничі організації 70-х років тільки наближувались до пролетарського соціялізму. Спілки були організаційно кволі, а ідейно-політично ще повнотою не консолідувалися. Але вже тоді вони зіткнулись із народниками в програмному питанні і це була сутичка двох класових течій у російському революційному русі. Роки найвищого піднесення хвилі страйкового руху і були роками організації „Південно-російського союзу робітників" і „Північного союзу російських робітників". Утворення союзів та їхня діяльність стали незвичайним явищем у розвиткові російського робітничого руху. Народникам у своїй пресі було невигідно оголошувати такі факти, які виходили б за межі їхньої концепції.

Аджеж й пісню складено на цю тему:

---

[1] „Архив Маркса и Энгельса", т. VI, стр. 221.
[2] Там саме, стор. 224.

„Там, на Западе далеком,
Пролетарий бой ведет,
Крепнет он в бою жестоком,
Крепнет, множится, растет“.

Тимто далекому Заходові співчували, в пошану його й пісні складали. А в нас:

„Здесь, на пасмурном Востоке,
Пролетарий крепко спит.
Спит, не думает о сроке
Избавления и молчит“ [1].

Страйки і діяльність робітничих союзів все ж змусили Клеменца у „Земле и воле“ заявити, що „Російські робітники є піонери у справі згуртування революційної організації“. Звідси годилось зробити висновок, що робітники уже проявили себе як якась сила, на яку треба зважати, яка може бути поважним фактором, вирішуючи історичну долю країни. Клеменц вважає, що „тепер ми можемо уже сказати, що велика істина: визволення робітників повинно бути справою самих робітників— відтепер стає для російського робітника не тільки теоретичним твердженням, а й гаслом його практичної революційної діяльности“ [2].

Гасло про визволення робітників зрозумів Клеменц так, що робітники повинні самі себе визволити, і не справа соціялістичної інтелігенції брати на себе цю нелегку місію. Але відомості про те, що робітничий рух шириться, Маркс і Енгельс діставали із різних джерел. Енгельс, оглядаючи міжнародний робітничий рух 1877 р, писав: „Залишається розглянути іще одну важливу европейську країну—Росію. Не те щоб у Росії був вартий згадувати робітничий рух. Одначе, внутрішні і зовнішні умови, у яких перебуває Росія, становлять умови зовсім іншого роду й череваті вони на результати величезного значення щодо майбутнього не лише російських робітників, а й робітників усієї Европи“ [3].

Звичайно, наш робітничий рух 70-х років перебував, порівнюючи з Заходом, на дуже низькому рівні. Але Енгельс не спускав ваги цього руху у плані революції, яка своїми результатами має набрати великого значення. Більше того, Енгельс досить категорично говорить, що зовнішні й внутрішні умови багато важать для російського робітничого руху. Зовсім неза-

[1] „Из за решетки“, изд. „Работник“. 1874 г.

[2] „По поводу „Северного Союза Русских рабочих“, „Земля и воля“ 1874 г. № 4, стр. 175.

[3] Ф. Енгельс—Европейські робітники 1877 р. „Борьба классов“, 1932 г. № 5-6, стр. 144.

лежно од народників Маркс і Енгельс узнавали про характер руху і про становище російських робітників. Вони цікавились всіма сторонами життя робітників. Це видно із листа Енгельса 1880 р. до М. К. Горбунової - Каблукової щодо утворення робітничої молоді. Школа повинна допомогти тому, щоб „народ хочби якоюсь мірою знав, що саме йому слід говорити". Енгельс сподівався, що „просвітні принципи" повинні у цьому помогти, але найбільшої уваги він приділяв технічній освіті.

Технічне навчання,—продовжує Енгельс,—може бути насамперед досягло б своєї мети; з однієї сторони воно допомогло б революційному розвиткові виробництва, хоча б життєздатніших, поширеніших галузей промисловости, з другої сторони—така освіта взагалі підготувала б молодь технічно, і це полегшало б перехід до інших форм промисловости" [1].

Слід зауважити, що Енгельс технічну освіту робітничої молоді ставить у зв'язку із промисловим переворот у Росії і неминучою ліквідацією кустарної промисловости. „Первісним способом виробництва не уникнути кінцевої загибелі", [2] писав Енгельс. Тому ось і треба підготовити молодь для переходу до інших форм промисловости.

Енгельс бачив загибель первісних форм виробництва, народження капіталістичного виробництва і водночас турбувався про підготову кваліфікованих робітників, які могли б бути підпорою інтернаціонального робітничого руху.

Маркс, стежачи за рухом російських робітників, дуже цікавився робітничою програмою „Народной воли", яка в основному була прудоністського характеру. Маркс уважливо вивчив і підкреслив ряд місць. Це говорить про те, що основоположник комунізму не залишав поза увагою жодного документа, зв'язаного з російським робітничим рухом. Іще в „Капіталі" Маркс відзначав, що „праця вільних селян на їхній громадській землі перетвориться на панщизняну працю на розкрадачів громадської землі". Маркс чудово бачив, що панщизняна праця була узаконена „під приключкою знищення кріпацтва" [3].

І згодом через два десятиріччя по реформі він вважав, що фасад суспільної будови Росії „являв собою щось ніби сатиру на відсталий нерухомий стан головної галузі виробництва (рільництва) і злидні виробників" [4].

Маркс і Енгельс бачили руйнування дрібних товаровиробників і те, що вони, як відзначав Енгельс, „ідуть на сусідню

---

[1] Неизданные письма Ф. Энгельса, стр. 27, изд. „Колос", 1924 г.
[2] Там само, стор. 26.
[3] К. Маркс „Капитал", т. I, стр. 208.
[4] Переписка К. Маркса с Николай - оном, „Летопись Марксизма" II(XII), стр. 103.

фабрику на заробіток“ [1]. Марксові й Енгельсові був чудово відомий якісний склад нашого пролетаріяту, а відтак і ті величезні завдання, які стояли перед майбутньою партією робітничого класу у переробленні нового пролетарського призову.

Прагнення капіталістичного виробництва привласнити працю майже круглої 24-х годинної доби, кристалізація в „суспільній реторті“ нових клас, — все це говорило про те, що, як висловився Енгельс, „під рівною поверхнею стається величезна зміна“ [2].

Програма „робітничих членів партії „Народной воли“ аж ніяк не була тим документом, який відбивав би цю величезну зміну, що вела країну по шляху „гнилого Заходу“ — шляху капіталістичному. „Працю, — говорилось у програмі, — створюють не поодиноко, а спільно (громадами, артілями, асоціяціями) і т. д“ [3]. Прудоністські твердження, як ми вже відзначали, тільки шкодили оформленню класової ідеології робітників. Інакше трактували питання, які стояли перед пролетарями, робітничі спілки.

Перед жмінькою свідомих російських пролетарів стояло величезне завдання класово згуртуватись і обстояти свої права. Це завдання і поготів було важливим, бо саме тоді ідеї марксизму уже почали торувати собі шлях до робітничих організацій в Росії. Так, прикладом програма союзу Заславського — досить виразний для свого часу політичний документ, який увібрав у себе деякі засади із статуту І Інтернаціоналу і що ставив в основу класові завдання пролетаріяту. Вперше вселюдно заявлено про доконечність утворення самостійної робітничої організації. Але поруч того, що союз ставив в основу політичну діяльність, яка була цілком неприйнятна для народників бунтарів, у його програмі все ж відчувався помітний вплив народництва.

Лассальянство і лавризм найшли своє місце у програмі Північного союзу. Виробничі асоціяції, ідея справедливости, позичкові каси і даровий кредит робітничим асоціяціям, „правильна асоціяція праці, яка давала в руки робітничих виробників продукти і знаряддя праці“ та інші пункти у цьому ж дусі, — все це була данина лассальянству. Програма Північного союзу, не зважаючи на народницькі, дрібнобуржуазні мотиви — федерація громад (общин), громадське землекористування, автономність місцевих організацій, — являла все ж значний крок вперед, порівнюючи з програмою Південного союзу. Революційне вчення Маркса й Енгельса набуло тут великого відображення. Союз заявляв, що він, „щільно прилучаючись своїми завданнями до соціяльно-демократичної партії Заходу“, прагнув об'єднати робітників, усвідомлюючи їм їхні „власні інтереси“ мету і прагнення“. Звичайно,

[1] „Летопись Марксизма“ III (XIII), стр. 115.
[2] „Летопись Марксизма“, т. III (XIII), стр. 101.
[3] Литература партии „Народной воли“, изд. 1930 г., стр. 6.

на програмі Північного союзу великою мірою позначились безпосередні зв'язки Обнорського з закордоном, де він був тричі; тут наявний вплив Готської програми, швайцарської соціял-демократії і т. п. Не зважаючи на вплив лассальянства, програма союзу та його відповідь на напади землевольців були ударом на народницький світогляд, бо прапор політичної боротьби переходить до рук робітників.

Свого часу Ленін писав про Північний і Південний союзи, що „ці робітничі організації стояли осторонь од течії російських соціялістів; ці робітничі організації вимагали політичних прав народові, воліли провадити боротьбу за ці права, а російські соціялісти помилково вважали тоді політичну боротьбу за відступ од соціялізму." [1] Саме тому, що дрібнобуржуазні соціялісти стояли головою нижче від діячів Північного і Південного союзів, останні відсувались од соціялістів. „Таке відсунення мало рацію і було потрібне,— писав Ленін,— тоді, коли соціялізм відсувався од робітничого руху. Таке відсунення було б неможливе і безглузде, раз передові робітники бачили перед собою робітничий соціялізм і *соціял-демократичні* організації". [2] І тільки нерозуміння історичної ролі робітничого класу Росії привело народників у безвихідь, а пролетарський рух під теоретичним прапором Маркса й Енгельса ішов переможньо вперед і перемагав. Правда, перші робітничі соціялісти часто сполучали у своїй пропаганді ідеї інтернаціоналу із лавризмом, лассальянством і навіть із тред - юньйонізмом.

VI

Марксизм наполегливо пробивав собі дорогу, рвучи пута лассальянства і прудонізму. Пореформного періоду в робітничі лави вливалось багато виходців із селянства, які не мали звичок до організації й опору. Поперва вони були настроєні по-революційному, але, втягуючись в економічну боротьбу, часом піддавались впливові тред-юньйоністських настроїв у робітничому рухові. Цей масив поволі втягувався у загальнопролетарську боротьбу. Спочатку він тільки опирався проти тиску експлуататорів, але поволі і сам переходив у наступ. Тут уже риси пролетарського руху вирізблюються виразніше, рух якісно відрізняється од попередніх, селянські ілюзії слабіють, майбутнє уже належить містові й у ньому — пролетаріятові.

Але у цілому відсталість пореформної Росії цілком пояснює наявність, а згодом і пропаганду у ній утопійних соціялістичних наук. Тільки у запеклій боротьбі з усіма представниками дрібнобуржуазних течій робітничий клас, керований революційною соціял-демократією, домігся того, що переміг марксизм.

[1] Ленин, т. II, стр. 535.
[2] Там само, стор. 537.

В Европі, писав Ленін 1905 р., „повне панування пролетарського соціялізму, що грунтується на вченні марксизму, зміцніло не одразу, а лише після довгої боротьби з усякими відсталими ученнями, з дрібнобуржуазним соціялізмом, анархізмом тощо". Дрібнобуржуазні забобони панували доти, доки класова боротьба в самому капіталістичному суспільстві з виразною наочністю довела, що перемога пролетарського соціялізму неминуча. Під марксовим прапором точилася класова боротьба пролетаріяту. Але, продовжує Ленін: „Якихось тридцять років тому марксизм не був ще панівним навіть у Німеччині, де переважали, власно кажучи, переходові, змішані, еклектичні погляди між дрібнобуржуазним та пролетарським соціялізмом. А в романських країнах, у Франції, Еспанії, Бельгії, найпоширенішими вченнями серед передових робітників були прудонізм, бланкізм, анархізм, що явно виявляли погляд дрібного буржуа, а не пролетаря"[1].

Боротьба як на Заході, так і в Росії точилася проти дрібнобуржуазних утопій, за перемогу Марксової науки.

Уже Петро Алексеєв 1877 р., дарма що був під деяким впливом народників, говорив на суді, що „російському робітничому людові залишається тільки надіятися самим на себе", а робітник Агапов заявив, що мета його пропаганди: „підготовити робітників до соціяльної революції", без якої, на його думку, робітникам „ніколи не домогтися істотнього поліпшення свого становища". Революційний патос, яким сповнені були промови робітників на суді, і звитяжна діяльність представників пролетаріяту— Петра Алексеєва, Герасімова, Крилова, Агапова, Зарубаєва, Маліновського, Халтуріна та Обнорського — свідчили про нові часи, про новий етап робітничого руху. Про нові завдання свідчить і поданий ось документ:

„РОБІТНИКУ!

Ти мучишся на фабриках од зорі до пізньої ночі, тратиш од непідсильної праці останні сили, залишені тобі ще голодом і холодом; ти змушений байдуже дивитись на муки і нестатки твого старого батька, дружини і дрібних дітей; на те що фабриканти, їхні синки, головні майстрі, майстрі та інша привілейована фабрична наволоч обертає твою дочку, твою наречену на повій; ти змушений беззаперечливо виконувати всі примхи як самого фабриканта, так і найгіршого його постола або наглядача.

І в нагороду за все... в нагороду за 17-годинну каторжну працю фабрикант кидає тобі, як старцеві, шматок черствого хліба і водночас він сам, нічого не роблячи, купається в розкошах, пиячить і розпусно живе разом з урядовцями на гроші, твої потом і кров'ю здобуті...

[1] Ленин, т. VIII, стр. 360-361.

Нестерпно важкі твої муки, бідний, обідраний люде! А ще більше і страшніше те, що ти до того притуплений безпросвітньою боротьбою за животіння і кинули тебе у таку темряву кровопивці й мучителі народні із своїм царем-самодержцем на чолі, що не можеш навіть бачити тих тенет, якими ти з усіх боків обплутаний.

Так іди ж ти, до кого дійшли ці слова і скажи: „Брати! Досить уже натерпілись ми; час нам опам'ятатися: час припинити мучитись, ламати руки і ноги із-за того, щоб фабрикантам і купцям жилось весело; залишмо, браття, сподіватись на маніфести Олександра II милостивого, бо він, як і кожний цар, постійно стоїть на боці фабрикантів і купців і з поміччю своїх урядовців та попів, які служать не богові, а цареві та фабрикантам, допомагає цим шахраям грабувати нас, для того, щоб з ними поділитись; а щоб ми не могли збагнути їхніх злодійських вчинків і не могли їм противитись, ці кати намагаються всіляко задурманити наш розум і знесилити нас.

Отож, браття, не ждати нам рятунку ні від кого: надіймося ж на самих себе, полишімо всі передсуди, вбиті нам у голови попами, проти будь-яких націй, і, будь-якої релігії, чи нації, подаймо один одному руку, зіллімося в одну суцільну масу й закричімо так, як багато наших північних братів: „*Один за всіх — всі за одного*!".

Петербург, березень, 1880 р.

Ця відозва, надрукована російською, польською й німецькою мовами, являє факт великої ваги, бо у ній закликались до одностайности робітники трьох націй. Боротьба проти національного гноблення, про що неодноразово писали Маркс і Енгельс, зачіпаючи Росію, здійснювалась на практиці російськими робітниками. Маркс 1877 р. прохав Лаврова повідомити його про страхіття, які творяться в Росії, „про судові й поліційні переслідування, що панували останніх років у Росії". Матеріяли він збирав для одного ірландця, який повинен був виступати в палаті общин. „Я вже повідомив йому дещо,— повідомлює Маркс Лаврова,— про заходи, вжиті російським урядом щодо поляків, які відпали від унії".[1]

Маркс і Енгельс всіма способами намагались поширити межі революції, їм було надто важливо пересунути в Европі прикордонні стовпи. Цьому заважала Росія. „Росія,— писав Маркс,— безумовно нація завойовників і вона була нею протягом цілого сторіччя, доки великий рух 1789 р. не породив їй могутнього

[1] К. Маркс, Письма к Лаврову, „Летопись марксизма" т. V, стр. 29.

супротивника, сповненого життьових сил“. Цим супротивником, зривною силою проти абсолютизму, була европейська революція, яка охоплювала чимраз ширшу область і яка повинна була зачепити російський колос[1]. І ось, всередині країни наростала нова сила, яка допомагала провадити боротьбу, яка розуміла всі „злодійські вчинки“ царя, урядовців, попів, купців та фабрикантів. Поданий заклик вийшов слідом за газетою „Рабочая заря“ — орган Північного союза. Порівнюючи тексти газети і відозви, ми переконуємося у схожості окремих висловів і загального тону. Можливо, що заклик вийшов із надр Північного союза, маленький натяк на це є у самій відозві: „Зіллімося в одну суцільну масу і закричім, як багато наших північних братів“. Можливо, що дана відозва надрукована була слідом за арештом газети союзу, або з'явилася попросту одним із його агітаційних документів“[2]. Так або інак ця відозва говорить про зростання свідомости російських робітників.

Діяльність союзів історично була підготова до подальшої роботи групи „Освобождение Труда“, яка одверто проголосила за свій прапор ідеї Маркса й Енгельса. Незабаром до утворення групи,—з кінця 70-х років епізодично і стихійно, а з початку 80-х років зовсім організовано,—стали видавати у Росії класичні праці Маркса й Енгельса. Організується група „мілітаристів“, яка сама перекладає, коментує й видає сотнями примірників такі твори, як „Комуністичний маніфест“, „Од утопії до науки“, „Становище робітничого класу в Англії“, „Наймана праця і капітал“, а також „Громадянську війну у Франції“ та „Анти-Дюринг“[3].

Разом із розвитком робітничого руху зростає і вплив ідей Маркса й Енгельса, находять широкого вжитку їхні праці.

„Через вимушену царатом еміґрантщину,—писав Ленін,—революційна Росія мала другої половини XIX сторіччя таке багатство інтернаціональних зв'язків, таку чудову поінформованість

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. IX, стр. 386 и 395.

[2] А. Шилов, Последняя страница из жизни „Северного рабочего союза“ в Петербурге в 1880 г. „Красная Летопись“ № 2-3, 1922 г. стр. 285-292.

Подану відозву ми знайшли у нульових шафах, публичної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна. Порівнюючи тексти відозви німецькою, польською і російською мовами виявилось, що ряд місць не ідентичні. Напевне перекладачі неточно дотримували тексту, вони або скорочували його, або робили ряд уставок, зважаючи на національні особливості робітників, до яких вони звертались.

[3] Див. нашу статтю „Общество переводчиков и издателей“ (к истории развития марксизма в России), стор. 82. „Каторга и ссылка“ № 3 за 1933 г., а також статтю „Из истории марксистской и рабочей печати России“, в № 6 „Истории пролетариата СССР“ за 1931 г., та друкується в „Литературном наследстве“ № 7-8 п Письмо Ф. Энгельса к русским переводчикам работ Маркса и Енгельса — з нашими коментарями. Цей лист — і ще один довід того факту, що в російської революційної молоді, яка прагнула поширити Марксову науку, був безпосередній зв'язок із Росії з Енгельсом.

щодо всесвітніх-форм і теорій революційного руху, як ні одна країна в світі“[1].

Ці „всесвітні форми і теорії революційного руху“ 80-х років проходять у Росію. Російські соціялісти, не тільки народницького типу, а й нове покоління, яке прагне запроваджувати ідеї Маркса й Енгельса, безпосередньо налагоджують зв‘язки з учителями комунізму. Починаючи з 80-х років, Маркс не міг уже так уважно стежити за подіями у Росії. 80-х років основні зв‘язки по Росії перейшли до Енгельса. Замість відомих прізвищ Лопатіна, Ніколай-она, Лаврова, Гартмана та „друзів по науці“, з‘являються імена В. Засуліч, Г. В. Плеханова, Е. Паприц, московських студентів І. Гольденберга-Мешковського, Благоєва та інш. Ці люди були представники нового покоління, яке зв‘язувалось з робітничим рухом, жило його інтересами і всяким способом сприяло пролетарській боротьбі.

„Нові люди“ почали з сумнівів правильности шляху, пройденого соціялістичною інтелігенцією у розшуках символу віри. У цьому розумінні надзвичайно симптоматичним є звертання до Маркса Віри Засуліч, майбутнього члена групи „Освобождения Труда“, за розтлумаченням питань, які так жагуче хвилювали російських соціялістів. „Владарі дум“ російської інтелігенції, Лавров, Михайловський і навіть овіяний порохом героїчної боротьби з царатом Виконавчий комітет „Народної волі“ — давали дорогу Марксові й Енгельсові та їхньому вченню, що ставало панівним в робітничому рухові.

Звертання російських соціялістів до Маркса й Енгельса були заврядним явищем, певніше, обов‘язковим на той час. „Своїми теоретичними і практичними працями,— писав Енгельс 1881 р. Е. Бернштайну,— Маркс завоював собі таке становище, що кращі люди робітничого руху у різних країнах мають до нього повну довіру. Вони звертаються до нього в *рішучі моменти* по поради і як завжди знаходять, що його поради були найпрактичніші. Таке становище він має у Німеччині, у Франції, у Росії, не кажучи уже про менші країни“[2]. Звичайно, все те, що Енгельс писав про Маркса, такою мірою стосувалось і до самого Енгельса,— провід руху здійснювали обидва. „З того часу, як доля звела Карла Маркса з Фрідріхом Енгельсом, життєва праця обох друзів стала їхньою спільною справою. Тому для того, щоб зрозуміти, що зробив Фрідріх Енгельс для пролетаріяту, треба ясно усвідомити собі значіння науки й Марксової діяльности у розвитку сучасного робітничого руху“[3].

---

[1] Ленин, т. XXV, стр. 175.
[2] „Архив Маркса и Энгельса“, том 1-й, стр. 299.
[3] Ленин т. 1, стр. 409.

VII

Праці Маркса й Енгельса зробили величезний вплив на перебіг російського революційного й робітничого руху. Хоч і поволі, але невхильно марксизм стає ідеологією пролетаріяту. Передумовою для цього було формування пролетаріяту в Росії і робітничого руху, що розвивався. В офіціяльному звіті Генеральної ради на Женевському конгресі I Інтернаціоналу 1874 р. значилось, що „робітничі повстання у *Росії* знаменують пробудження її пригноблених шарів. Ляк уряду поступає лише глупству, з яким він шукає причини невдоволення всюду, крім справжнього джерела: злиденного становища робітників"[1].

В 1874 р., коли опубліковано звіт Генеральної ради, в Росії тільки зачинався робітничий рух. 1874 р. у 22 страйках брали участь 24.260 робітників, себто найбільше за 70-ті роки. Це був рік найвищої кризи. Застій у промисловості дав хазяям можливість, особливо в текстильному виробництві, диктувати свої умови. Нестримна експлуатація змусила пролетарів боронитися. Всього в 70-ті роки нараховувалось 243 страйки з 120.588 учасниками[2]. Підсумків страйковому рухові за 80-ті роки повнотою не підведено, бо невідома кількість учасників 88-х страйків. У 173 страйках брало участь 57.876 чоловіка. Коли припустити, що пересічно на страйк припадало по 867 чоловіка, як це визначає В. І. Невський, то у 88-х нез'ясованих страйках брало участь 76.296 чоловіка. Якщо так, то за все десятиріччя ми маємо 261 страйк і 134.172 робітників-учасників. Адже 80-ті роки були роки промислового застою, коли загальна коньюктура не сприяла страйковому рухові. І все ж страйки не тільки не припинялись, а із року в рік число їх збільшувалось. У кінці 80-років піднесення в промисловості викликає значне пожвавлення страйкової боротьби[3].

Основний характер всіх страйків — це боротьба за мінімальні умови існування, проти кріпачницького гноблення та їхніх пережитків, які перемандрували із поміщицького дворища на капіталістичну фабрику. Водночас іде напруджена, уперта боротьба за права робітників на самій фабриці. За кожним кроком робітника невсипно стежив фабрикант, жандарм і поліція. Судом і нещадною розправою відповідала буржуазія і уряд на цю боротьбу. Але всі ці заходи не загасили бойового духу робітників,

---

[1] „Вперед" № 2 1874 г. II-й отдел. „Летопись Рабочего движения" стр. 38, 40, 41.

[2] В. Невский, От „Земли и Воли" к группе „Освобождения Труда" стр. 20-24 и 343-345.

[3] „Стачки 1881-1895 г.г." Сборник документов, подготовленный к печати Ф. Матасовой, с предисловием В. Невского, стр. XII-XIII.

Російська буржуазія із наростанням тривоги стежила за робітничим рухом. Найумніші її представники не могли не розуміти, що рано чи пізно він перейде на рейки революційного марксизму. Пролетаріят шукає бойового вчення, яке дало б йому зброю у тяжкій боротьбі, служило б його класовим інтересам і допомогло б не розчинити робітничий рух у загальному антицаристському рухові дрібнобуржуазних і почасти ліберальних елементів країни.

Робітничий рух 80-х років перебував у кращому становищі, ніж попередніх десятиріч. На ці роки припадає організація ряду соціял-демократичних груп і гуртків, які почали керувати економічною й політичною боротьбою пролетаріяту під прапором Маркса й Енгельса. Міць промислового пролетаріяту, що чимраз збільшувалась, витискувала вплив на робітників дрібнобуржуазних ідеологів. Нова революційна група, що прийшла на зміну народникам, базувалась у своїй агітаційній роботі на Марксовому вченні. Це явище було підготовлене попереднім перебігом розвитку революційного руху. Але в програмах усіх гуртків і груп, крім Точиського, поруч марксистських засад, був помітний вплив Лассаля і Лаврова.

1874, 1879 і 1885 р. р. були віхами на шляху робітничого руху. Кожний рік залишав після себе документ, у якому говорилося про історичні завдання пролетаріяту, але формулювання були далеко не бездоганні з марксистського погляду. Зупинимося на одному документі, що появився після 1885 р., коли стався Морозівський страйк.

„Великий історичний момент,— говорилось у відозві союзу „російської молодої інтелігенції“,— переживає російська земля... Велике видовище являє вона для спостерегача, який не обманює себе зовнішнім тихомир'ям у її внутрішньому житті. Тихомир'я це лише здається. Насправді ж в організмі країни іде могутня внутрішня робота, що загрожує у більше чи менше недалекому майбутньому вибухнути страшною бурею, яка змусить зійтись на останній, на довгий і рішучий бій всі суспільні елементи, витворені минулою її історією. Тяжкий це буде момент, багато жертов обіцяє він, проте наступ його неминучий; бо надто натяглися нитки, які стримують суспільні сили у відомих, що віками встановились, взаєминах. Сили ці органічно ворожі один одному, а нитки погнили; тому якщо й можливе послаблення їх напруги, то хіба лише тимчасово: рано чи пізно розрив станеться“.

Далі дається характеристика урядові, дійовим силам і революційній партії, яка на час зійшла, ніби, із кону.

„Постійно придушувані раніше через свою невпорядкованість заколоти у народніх масах,—говориться в документі,— починають тепер набирати щораз більше організованого характеру, і не мало сприяла цьому російська революційна партія.

Дякуючи її самовідданим зусиллям, із здавленої сфери інтелігентного середовища соціяльно-революційні ідеї широкою хвилею потекли тепер у робітничі і селянські маси, зустрівшись там із самостійним рухом того ж напрямку. Взаємно доповнюючи, ці два рухи щодалі більше розвиваються і, мірою їхнього розвитку, дням деспотизму надходить край...

Чи треба посилатись на факти, щоб підтвердити висловлене? *Безугавні страйки робітників, що висували тепер уже із свого середовища таких осіб, як Волков і Мойсеєнко,* які фігурували як керівники 10-тисячної маси страйкарів на Морозівській мануфактурі; *що чимраз далі збільшувався контингент соціялістів революціонерів із середовища* сірої *робітничої і селянської маси,* яких було тепер чимало у всякому політичному процесі, не кажучи уже за масу адміністративно висиланих у різні чи то далекі, чи близькі місця — ось вам уже *досить показовий наслідок діяльности робітничої революційної партії*"[1].

Далі гурток заявляє, що треба поєднати теоретичні заняття з революційною практикою.

Якщо перечитати увесь оцей документ, то побачимо, що він не являє ще витриманого з марксистського погляду; це ще не документ пролетарської партії. Але ми знаходимо у молодих революціонерів ряд дуже цінних і цікавих думок. Вони, наприклад, визнають, що рух соціялістичної інтелігенції зустрівся із відповідною хвилею в самому робітничому класі, що тільки за поєднання теорії з практикою можна говорити про справжню революційну роботу, що міцність переконань революціонерів залежить саме од неї і в зв'язку з пролетарями. Не можна не підкреслити також того, що революціонери, про яких ми говоримо, не забували селянства. Покоління 80-х років здебільшого майже не приділяло уваги праці серед селян. У згадуваному ж документі селянству уділено місця як рушійній силі революції, яка має відограти значну ролю у поваленні самодержавства. У цьому питанні вони проводили в життя ідею Маркса й Енгельса, які приділили багато часу й уваги селянству й аграрному питанню в Росії. Через документ червоною ниткою проходить думка, що робітники й селяни виграють не од „стихійного заколоту", а од організації й налагодження в бойовий лад своїх лав, що досягається тільки дякуючи партії. „Щодалі збільшуваний контингент соціялістів-революціонерів із середовища сірої робітничої і селянської маси", яка діє на фронтах революції, являє „досить показовий наслідок діяльности робітничої революційної партії".

---

[1] Стор. 19 Відозви, вміщеної у „Голос молодежи"— орган союза „русской молодой интеллигенции" № 1. 1886 г., изд. гектографированное. Підкреслення наше — А. П.

Це визнання дуже цінне, бо воно свідчить, що мовиться саме про *робітничу*, а не про якусь іншу революційну партію.

VIII

Робітничий рух став фактом, який неможливо було замовчувати або пояснювати, як це робили „сфери"—урядовців, охранка й російські промисловці—одним лише впливом купки „неблагонамеренных" людей. Робітничий рух став тим джерелом, яке живило пролетарські гуртки, а згодом і партію. Звертання до Марксової науки набувало особливого характеру, що нічого спільного не мало з тим інтересом до наукового соціялізму, якого проявляв 40-х років дворянський ліберал і літератор Анненков. Марксом тепер цікавились не як літературною новиною, а як вождем европейського революційного робітничого руху, як теоретиком, який викрив історично перехідний характер капіталізму і показав шлях і способи до справжньої соціялістичної революції. Тому і програми гуртків будуються зовсім по-інакшому. Революціонери рвуть із старими традиціями і догмами. Це не відмінність захоплювання західництвом, а тверде переконання, що пролетаріят повинен стати переможцем капіталістичного суспільства й вирвати із рук буржуазії капітал і знаряддя праці.

Всі ці величезні зрушення в політичній думці російських революціонерів після смерти К. Маркса стали в центрі уваги його спобірника Ф. Енгельса. Ніколай-он 1892 р. докладно повідомляв [1] Енгельсові про гострі зміни, що відбуваються в народному господарстві, а також про змінність кількісного й якісного складу робітників. „Донецький район із своїми багатими покладами кам'яного вугілля, залізної руди, кам'яної соли, живого срібла, олива, міді, каоліну і т. п., із своїм вівчарством являє, може, добрий грунт щоб заснувати шерстяну промисловість і т. д." Але Ніколай-она задумує „добробут хліборобського класу" і невідомість яку кількість „рук" вбере промисловість із села. Він вва-

[1] До речі відзначимо, що хоч Маркс і Енгельс високо цінили свого російського кореспондента, але ніяк не переоцінювали його соціялістичних властивостей. Г. В. Плеханов в одному із листів Енгельсові називає Даніельсона людиною, яка „є водночас революціонер і утопист". Більше того, що „... перекладач „Капіталу" повинен би мати більший політичний такт. Даніельсон завдасть великої шкоди нашому революційному рухові". Енгельс відповів: „Щождо Даніельсона, то боюсь, що з ним нічого не зробиш". І далі: „Нема можливости полемізувати з цим поколінням руських, що незмінно вірять у спонтанейно-комуністичну місію, яка відрізняє Росію, справжню „святу Русь", од інших невірних народів" (Листування Плеханова з Енгельсом зб. №. 2 „Группы „Освобождение Труда", № 2 стр. 362-364).

жає, що збільшення числа робітників тільки „кажущееся“, бо коштом робітників значно зростає процент жінок і дітей, особливо на підприємствах текстильної промисловости. „Що робити,— запитує Енгельсів кореспондент,—із силою-силенною безробітної людности? Хто купуватиме продукти? Де знайти ринки?“. Внутрішнього ринку, на думку Ніколай-она, не було, він, як і всі народники, його просто не помічав. Потребувалось блискуче Ленінове дослідження „Розвиток капіталізму в Росії“, щоб ті, що вірили у „спонтанейно-комуністичну місію“, були остаточно викриті. Але, крім того, народник Ніколай-он не бачив переходу до вищої стадії капіталізму — імперіялізму. „Обстави,— робить висновок він,— у вищій мірі несприятливі для нас при нашому виступі на світовому ринкові“.[1] Проте, Росія уже давно була втягнена в орб:ту світових ринкових зв'язків.

Для Енгельса, як і для Маркса, було ясно, що ростущий робітничий клас повинен перший свій удар спрямувати по самодержавству. Цю ж думку невтомно пропагував і Ленін. Виступаючи проти всіляких ухильників, попутників та емісарів буржуазії всередині робітничого руху, він висував Марксову формулу повалення царату, яка являє головну зброю в боротьбі за світову революцію. „Ні перед якими жертвами не зупинявся російський пролетаріят,— писав Ленін,— щоб визволити все людство од ганьби царської монархії“.[2] Цього домоглися Ленін і його партія під прапором Маркса й Енгельса.

„Соціяльна демократія в Росії,— писав небезвідомий Скалдін 1869 р.,— є одна із найбільших недоладностей, будьколи породжених неврівноваженою уявою людей“.[3]

Маркс і Енгельс закликали саме тих, у кого була ця „неврівноважена уява“, вони вважали, що Росія напередодні свого 1789 р. „Російськи царат,— писав Енгельс,— є останнє пристановище й велика резервна армія европейської реакції... Нігілісти з однієї сторони, фінансова нужда з другої,— є симптоми цього становища“.[4] Зрух до світової революції повинна дати Росія. „За теперішнього становища, — стверджував Енгельс, — зрух зовні ледве чи може бути даний будьзвідки, крім Росії“.[5]

І справді, в Росії, як це геніяльно провиділи Маркс і Енгельс, виявився вузол світових заперечень. У Росії під проводом кращих учнів Маркса й Енгельса — Леніна і Сталіна — сталась ре-

---

[1] „Летопись Марксизма“ т. III (XIII), стор. 335.
[2] Ленин т. XVIII стр. 63.
[3] Скалдин. В захолустьи и в столице. „Отечественные записки“, 1869 г. ноябрь, стр. 151.
[4] Лист Енгельса до невідомого про російські справи 22-го жовтня 1883 р. „Летопись марксизма“ т. VII - VIII стр. 61.
[5] „Архив Маркса і Энгельса“ т. VI стр. 291.

волюція, яку основоположники комунізму ждали з великою напругою і пристрастністю. Цю пристрастність передано Ленінові, нашій партії і російським робітникам. Маркс неодноразово писав, що „навіть у цілковито варварських країнах буржуазія робить завойовання“, дворянство занепадає й утворюється вільний селянський клас, „якого буржуазія всюди потребує“[1]. Ці твердження опрацьовував і Ленін. Аграрному питанню Маркс надавав великої ваги, вивчаючи його з російських першоджерел. Ленін і Сталін геніяльно опрацювали думку, що була в зародкові у Маркса і Енгельса про резерви пролетарської революції.

1885 р. Енгельс писав Вірі Засуліч: „Я горжусь, що серед російської молоді є партія, яка без вагань і застережень приймає великі економічні й історичні теорії Маркса і яка рішуче порвала з анархічними і щось слов'янофільськими традиціями її попередників“[2].

Російські революційні марксисти різко порвали із всіма реакційними рисами вчення своїх попередників, вони повели рішучу боротьбу проти Скалдіних XIX і XX століть. Вони пливли „проти течії“. Зростав російський робітник, зростала революційна пролетарська інтелігенція. Енгельс 1890 р. писав Вірі Засуліч, що він цілком згодний з нею „щодо доконечности боротися скрізь проти народництва — німецького, французького, англійського, або російського“[3]. Цей заповіт одного із основоположників комунізму повнотою виконав Ленін, який, розпочавши боротьбу проти народників у Росії, розгорнув її у подальшому проти дрібнобуржуазних соціялістів у всіх країнах. Єнгельс писав, що „незрілому капіталістичному виробництву, нез'ясованості взаємного становища клас відповідали й незрілі теорії“[4]. Але вже 80-х років наш пролетаріят вирізблився „із загальної маси немаєтних людей“ (Енгельс). Пролетаріят являв собою силу, яка незабаром повинна була проявити свою здатність до самостійної дії. Ось чому у нас найшли широкого вжитку Марксові ідеї з початку 80-х років. У листі до Віри Засуліч Енгельс відзначив це явище: „Те, що ви мені повідомляєте про ростуще вивчання книг теорії соціялізму, мені надало великого задоволення. Теоретичний і критичний дух, який майже зник із наших німецьких шкіл, здається, справді заховався у Росії. Ви просите мене зазначити вам книги для перекладу. Але ви уже переклали, або обіцяли перекласти майже всі Марксові твори; ви зібрали вершки із моїх книг...“[5]

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, соч. т. V стр. 247.
[2] Сб. „Группа „Освобождения Труда“ № 3 стр. 25.
[3] Там само, стор. 142.
[4] Энгельс, „Анти-Дюринг“, изд. 1930 г. стр. 243.
[5] Сб. „Группа „Освобождения Труда“, № 1, стр. 139-140.

Ідеї Маркса й Енгельса проникли і в Росію. Уже 80-х роках у нас починає вщеплюватись справді соціялістична марксистська думка. Масовий робітничий рух розгортається під прапором революційної соціял-демократії і стається відокремлення соціялізму од демократизму. Партія уперто й наполегливо бореться проти багатьох „теж революціонерів" за „революційну агітацію в масах"[1]. Геніяльно розвинувши відповідно до умов доби імперіялізму Марксову й Енгельсову науку, наша партія, Ленін і Сталін привели російський пролетаріят до перемоги пролетарської революції — предтечі світового Жовтня.

[1] Ленин, т. XXIX стр. 32.

II. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Андре Марті

Чорноморське повстання [1]

Розділ XII

Наша одеська перемога

Я і всі, хто мають точні інформації, переконані, що більшовизм загибає і знає про це. (Міністер закордонних справ Пішон на засіданні Палати Депутатів від 17-го червня 1919 р.)

По трьох місяцях французької військової окупації становище Одеси було жахливе. Ось як характеризує його Рутенберг, призначений генералом Франше д'Еспре на члена Комітету Оборони міста:

„Страшне подорожчання життя, голоднеча, холод, темрява, смерть, хабарництво, розбої, пограбування, вбивства, страти без суду, смертельні страхи вночі, цілковита відсутність безпеки навіть удень. Це — для більшости населення.

Поруч із цим бакханалії спекулянтів, що відверто й безкарно провадили свої справи; ресторани та картярські кубла й кубла розпусти, повні бандитів різного гатунку, що розкидали круг себе силу грошей і віддавалися галасливим бенкетам та дебошам перед очима влади, безсилої, скомпромітованої, підозрюваної в співучасті в звичайних вуличних грабунках.

Більшовицьку Росію я покинув у середині грудня 1918 року. Життя там було тоді справжнім пеклом. Але пекло те здавалося раєм проти існування в Одесі, якою я застав її під час французької окупації в січні 1919 року".

* * *

Економічне та політичне становище утворювали безпосередню можливість повстання.

---

[1] Продовження. Початок див. у „Л. Р." №№ 1-2, 3-4 та 5-6 за 1932 р. З французького рукопису українською мовою переклав М. Іванов.

Пролетаріят, у більшості своїй, був готовий на будь-яку спробу, аби покінчити з таким становищем.

Дрібна буржуазія була або невтральна, або симпатизувала революційному пролетаріятові.

Панівний клас, велика буржуазія й верхівка армії були вкрай деморалізовані та дискредитовані, так само як і командування союзників.

Технічно, збройне повстання, організоване в місті більшовицькою партією, готове було подати руку помочі робітничо-селянській армії, шо наступала на Одесу. 27-го березня вона розпочала атаку на всім фронті, 31-го березня, по чотириденній баталії, союзне військо в безладді відступало.

Дарма що підмога прибувала ввесь час, вищі військові начальники вважали становище за безнадійне, бо дедалі менш певною ставала чимала частина солдатів, які ладні були брататися з робітниками, що загрожували повстанням.

Від 2 березня в місті панувало велике збудження. Увечері, при виході з кав'ярні Вілсона, раптом сталася сутичка. Цивільні і військові — серед яких не було жодного француза — обмінялися пострілами. Убито двоє — грецький солдат і російський доброволець. На розі Дери басовської та Преображенської стріляють на добровольців: троє вбитих. Такі криваві сутички відбуваються майже скрізь; робітники починають наступати.

Уночі військо тримають напоготові, у похідній формі, рушниці в козлах. 21-й полк алжірських стрільців висідає на берег, і його розташовують у Воронцовському палаці коло штабу; поруч стоять танки, готові вирушити кожної хвилини.

А, проте, оптимістичні повідомлення не припиняються. 30 березня сповіщено про прибуття двох чорних дивізій і про відплиття з Констянтинополю алжірських стрільців. Поширюється навіть чутка про приїзд невдовзі генерала Манжена, що з певністю означало би відновлення нещадної війни.

31 березня генерал д'Ансельм, приймаючи одеських промисловців, заявив їм: „Вам нема чого непокоїтись. Становище Одеси й найближчого до неї района, з стратегічного погляду, показується дуже твердим і ні в якім разі не повинно викликати жодних побоювань. Одеса не може підлягати серйозній небезпеці..."

1-го квітня комюніке повідомляло: „На північно-східньому від Одеси фронті, у Бахмачському напрямі, все гаразд". 2-го квітня воно, тріюмфуючи, сповіщало про висад грецької підмоги. 72 вагони з авіяційним і 32 — з іншим матеріялом напередодні прибули до міста; 104 вагони прибували того таки дня.

З тим же, як і за часів війни, брехливим цинізмом, коли партизани були вже коло самого міста, штаб оголошував: „День 1-го квітня минувся спокійно. Згідно з одержаними з фронту

повідомленнями становище — без змін. Інші повідомлення відзначають деяке пожвавлення коло Миколаївки 31-го березня. Добровільці мали артилерійний бій із більшовиками . . . На шляху відступу більшовиків знайдено понад сто ранених червоноармійців... стверджують евакуацію більшовиками Тарнівки та Демидівки“.

Преса звичайно роздмухувала цю брехню, а партія тим часом гарячково готувала робітничий клас до напруженої діяльности.

Звістка про те, що союзники вирішили евакуювати Одесу, вразила як удар блискавки. Наказа — або згоду — підписано в Парижі 2 березня. Телеграма дійшла до генерала д‘Ансельма 2 квітня, ввечері. І дійсно, то був єдиний вихід, що дозволяв йому запобігти руйнації, до якої призвело би його армію братання французьких солдатів із повсталими робітниками та масовий перехід їх (солдатів) на бік революції.

Повідомлення про це генерал д‘Ансельм під секретом переказав Комітетові оборони. Проте, воно зараз же стало відоме комітетові більшовицької організації.

Вже кілька днів, стоячи на чолі пролетарського руху, комітет безнастанно надокучав генералові.

Напередодні рада професійних спілок, що її більшовики відбили від меншовиків (реформістів), передала д‘Ансельмові докладного меморандума, де перелічувалось злочини французької контррозвідки, і що закінчувався ультиматумом: „Якщо такі вчинки не припиняться, якщо винні не будуть покарані, то робітники Одеси вирішили діяти іншими засобами“. Опріч того делегація вимагала звільнити 153 політичних в‘язнів.

Генерал знову заявив, що він нічого не знає, але накаже перевести слідство, і винні, якщо їх знайдуть, будуть суворо покарані. Щодо заарештованих, то справи їхні, мовляв, розглянуть.

Скоро комітет партії довідався про близьку евакуацію під натиском Червоної армії, як рада професійних спілок і рада робітничих депутатів зібралися й у ніч проти 3-го квітня послали до штабу союзників делегацію з сімох чоловіка, щоб домогтися передачі їм влади.

Генерал був уже в пригніченому настрої. Він боявся цієї страшної сили, яку він не міг зламати, і яка, — він почував це — була готова знищити його. Перші слова генерала стосувались до його особистої безпечности. Вчора, заявив він, на нього збирались учинити замах. Винного, з готовою вже бомбою, заарештували; але „я не віддавав наказа обшукати вас, коли ви входили. Я не боюсь нічого“.

Замість відповідати, секретар ради професійних спілок зажадав передачі влади Раді й видачі: всіх офіцерів добровільців, бійного припасу та запасу харчів російської армії, морських сил і російських не військових кораблів. Генерал навіть не спитав

себе, як то, не зважаючи на стан облоги, могли обрати цю раду, і лише заявив:

— Я чесний французький солдат і не можу видати офіцерів, яких охороняє французький стяг, і до того ж Франція має вас за свого ворога. З другого боку, про передачу влади Раді не може бути й мови: згідно з нашою конституцією (!) я можу здати ключі від міста лише муніципалітетові.—

Делегація пішла від нього задоволена, що впевнилась е акуації. Зараз же почались гарячкові готування до переобрання влади.

3-го квітня місто прокидалось серед загального заворушення. Чутки про від'їзд загарбників ширилися, хоч їм не дуже ще няли віри. Військовий революційний комітет, ще нелегальний, мобілізував збройну робітничу міліцію й одверто готував повстання. По буржуазних кварталах спершу — неспокій; потім — розгубленість. Нарешті, неначе вибух бомби — жахлива прокламація.

„З наказу союзнаго командування Одеса має бути евакуйована. Порядок евакуації буде оголошений завтра, в п'ятницю, спеціяльними об'явами".

Далі, трохи згодом — загроза:

„До відплиття союзного війська влада в руках генерала—коменданта міста. Всяке порушення цього наказу буде придушене зброєю, а у випадку безпорядків судна негайно розпочнуть стріляти на місто. Підписано: д'Ансельм".

* * *

Робітнича делегація ще раз пішла до генерала. У нього на той час був міський голова Брайкевич. Ті ж таки прохання й ті ж таки відповіді, безрезультатні, як і вчора.

У місті буржуазію охоплює нечувана розгубленість. Настала година розплати. У невписанім безладді пакували скрині, навмання хапали та складали цінні речі, а слуги тим часом потаєнці грабували. Плачучи й проклинаючи і французів, і більшовиків, шукали рятівничого корабля, на який можна було би сісти.

До місць розквартирування війська наказ про тривогу дійшов водночас із вирішенням евакуюватися. Радість хвилювала всіх солдатів.

„Саме тоді",—розповідає один із солдатів Ежен Рібо, я із величезним здивуванням почув од товаришів, що треба відмовитись од'їздити, треба залишатись із більшовиками і навіть битися разом із ними. Я й підозри не мав, що в нашій привілейованій частині існує такий дух".

Ніхто не розумів цієї раптової зміни. Поклавши ставити опір до кінця, командування зненацька, без будь-якої видимої причини, міняє свій погляд. Природним здавалося тоді єдине лише

пояснення: міністерство Клемансо впало, і його заступив соціялістичний уряд Вів'яні - Альбер Тома; у Парижі вибухла революція. Дарма що ніхто не міг сказати, звідки походить таке пояснення, воно, проте, хутко поширилося серед війська і в усім місті. Навіжена радість поривала хлопців. Всі обнімалися, вітали один одного.

„А, шельма! А, каналья! Таки вкрутили хвоста цьому опудалі, старому тигрові!“ „А, нарешті буде й у нас килимок коло ліжка!“. „Як то?“ „А ми зробимо його собі з тієї тигрячої шкури!“ Такий був тон розмов.

Гадаю, що подібна радість була у Франції тільки по підписанні договора про замирення. На вулицях солдатів зупиняли групи робітників. „Клемансо, пффт!“ Сміялися, гаряче потискували один одному руки, обіймалися. Починалось братання.

„Проте“ прибув до Одеси о п'ятій вечора (того ж таки 3-го квітня), привізши з Галаца генерал-інтенданта армії. Під той момент поширювалися вже чутки про близький прихід більшовиків. Інтендант, ледве зв'язавшися з базою, звелів нам вирушати о пів восьмої до Севастополя.

В Одесі дуже хвилювалися. Збудження народу по робітничих кварталах зростало щогодини. У заможніх кварталах безнастанно ходили патрулі. Складались вони найчастіше з поляків. Проїздили, із карабінами напоготові, чоти уланів, чергуючись із кулеметними панцерниками, які подеколи розряджали стрічку в повітря. Майже скрізь чути було постріли.

І поки в квартирах війська на березі закінчували останні готування до евакуації, міноносці й маленькі судна, ошвартовані в порті, забирали сходні, що злучали їх із набережною, і готували свої кулемети та легку артилерію.

4-го квітня. Уночі стріляли з рушниць. Евакуація тепер одбувається вже офіційно. Штаб оголосив, що сідання на судна має бути закінчене перед вечором і не пізніше як 5-го ополудні. І дійсно, важити на залізниці — марна річ. Партизани перетягли їх. Утворено російський комітет евакуації. Він брав до мільйона карбованців за одне місце на судні. Французи, які давали візу на від'їзд, і собі не пасли задніх. Один з цих урядовців правив за кожну візу від п'ятдесяти до шістдесяти тисяч українських карбованців (5000-6000 франків).

Контр-адмірал Ексельман сказав, правда, генералові д'Ансельмові, що „слід було би заарештувати цього мерзотника“, але сюрте була занадто заклопотана тим, щоб убити Ласточкіна та допомогти зникнути його викажчикам, і не мала змоги звертати увагу на злодіїв. Цілий день тривало невтримне грабіжництво. Починалося нищення. Підпалили авіяційні матеріяли, щойно вивантажені! Вантажні автомобілі, зовсім нові, допіру привезені, пускали в хід і направляли в море.

Ранком французький офіцер пішов до Виконавчого комітету Ради запропонувати передати йому цивільну владу з тим, що військова залишатиметься в руках генерала д'Ансельма. Останній разом із тим легалізував збори ради за умови, що на них буде присутній і делегат французького командування. Прийнято.

Збори відкрито пополудні; французький офіцер сидів у одній з лож. Вирішено вислухати сперше делегацію, яка доповіла про свої побачення з генералом. Рада ухвалила відрядити її до нього знову із загрозою оголосити загальний страйк, а якщо він одмовиться передати *всю* владу раді.

Після протесту одного з есерів з привоцу грабування міста союзниками, підвівся товариш Мерефин і вніс пропозицію висловити солідарність з французьким пролетаріятом (тоді все ще думали, ніби в Парижі спалахнула революція). Пропозиція казала:

„Пролетаріят Одеси, який так постраждав і втратив у боротьбі тисячі товаришів, вітає французький революційний пролетаріят, що й собі розпочинає війну за краще майбутнє".

Пропозицію прийнято з невписаним ентузіязмом.

Далі, від більшовицької партії, забрала слово Олена [Соколовська] й заявила, що прийшов час заходитись коло організації влади. Під цей час делегація повернулась і склала звіта про своє побачення з генералом д'Ансельмом. Той одмовився передати владу Раді, сказавши, що коли робітники намагатимуться захопити її живосилом, він почне бомбардувати місто. І справді, на рейді стояли готові стріляти дредновти „Франція" та „Жан Бар", крейсер „Ернест Ренан" й багато легких французьких, англійських та італійських суден. Десантні загони з них усе ще займали порт. Відповідаючи на цю загрозу, делегація попередила, що за можливі в наслідок цього події він відповідатиме не лише перед російським, а й перед французьким пролетаріятом. Тоді генерал заспівав старої про те, що він — лояльний французький солдат і не може ні видати добровільців, ні передати влади. „Ви дуже добре зуміли розкласти частину мого війська", додав він, „Але не забувайте, що в мене є ще солдати, на яких я можу звіритись". Делегація відказала на це, що „в Ради теж є військо, на яке вона може звіритись".

Генерал не настоював, делегація сповістила його, що для евакуації буржуазії йому не можуть оддати жодного судна; ті ж судна, що їх він використовує для евакуації французького війська, мають бути повернені. Генерал одповів, що всі ці питання врегулює мирова угода.

Коли доповідь була закінчена, збори вибухнули гнівом. Всі делегати сварилися кулаком на офіцера, що, безстрасний, сидів у ложі. Рада тут же оголосила загальний революційний страйк. Вона ухвалила, що, починаючи від полудня 5-го квітня, Одеса переходить під контроль до неї, і оголосила місто в стані облоги.

Революційний комітет зараз же підготувався до бою, заборонивши будь-яку ізольовану акцію. У передмістях уже заарештовували й розстрілювали офіцерів добровільців та поляків. Озброєні робітники охороняли всі фабрики та заводи й усі більш-менш цінні матеріяли. Розпочиналась боротьба за владу.

Хутко постанова ради стала відома. Усякий рух на залізничних коліях припинився. У порту екіпажі суден висіли на берег, залишивши розгублену буржуазію на цих недвижних снастях. В'язницю, де сиділи ще двісті політичних, силоміць одкрили вночі, перше ніж поляки, які хотіли перевести різанину заарештованих, встигли здійснити свій намір. Генерал д'Ансельм перевів свій штаб на один з військових кораблів. Всі блискучі штабні, не боячись уже сусідства із хлопцями, шукали притулку на борті панцерників.

5-го квітня. День освітлює втечу знавіснілої буржуазії до порту. Люди б'ються, щоб потрапити на корабель, а потрапивши туди, опиняються в жахливому становищі. На кораблі, без екіпажа, понабивалися сотні представників буржуазії. Нема куди лягти, ніяких подушок, ніяких матраців, нема навіть чим укритися. На „Коркорандо", на „Кавказі", на „Імператорі Миколі" — скрізь — те саме. Треба відчалювати на великий рейд кораблі, що їх обслуговують моряки державної служби. Там вони об'якорюються і залишаться на багато днів. Тільки вийшовши з порту, посажири помічають, що на кораблях нема провіянту. Поневільні мандрівники могли ділитися хіба кількома коробками консервів. Серед вищого морського командування нездатність і розгубленість.

Деякі судна йшли до Костянтинополя по два тижні. То була перша кара для тих, хто місяць тому вітали оплесками репресії та страти робітників! Частина буржуазії, яку не можна було евакуювати морем, подалась до Акерману узбережжям.

8 годин. „Проте" приходить з Севастополя з тим таки генерал-інтендантом на борті. Ми пришвартовуємось до набережної. За півгодини від корабля до корабля перебігає матрос. „З наказу штаба посилайте людей брати все, що буде можна, з інтендантських складів." За кілька хвилин увесь екіпаж — на березі й тягне ящики з тютюном, конфітурами, консервами. Офіцери не забувають узяти собі чималу частку нагарбаного. А воно скрізь. Розбито понад сто барил, звідки вино тече річкою і солдати п'ють його просто з землі. Щодо офіцерів, то вони наказували приносити їм шампанське ящиками. Особливо відзначився своєю активністю в цій галузі ревізор панцерника „Франція". Матрос Нотта, магазинер панцерника, прийняв до свого складу п'ять вишиваних завіс, дуже тонкі жіночі панчохи й дитячі шкарпетки.

Часто калюжі вина бували вкриті борошном, консервами, новим одягом. Видовисько такого спустошення поруч із зголодні-

лим, пошарпаним населенням було просто ганебне. Проте, коло полудня перед складами почали ставити вартових і припиняти грабіжництво: готували підпал. Унтер-офіцер з „Франції“ прикладом рушниці розтрощив три пальці робітникові, який хотів узяти собі бляшанку консервів!

Новий огидний злочин! Після того, як протягом чотирьох місяців уголоднювали людність Одеси, видано наказа нищити харч, який ще лишався тут. З сотень розбитих ящиків сипалось на землю дорогоцінне борошно, що його бракувало в місті.

З міста долинав шум пострілів, дедалі частіших, і від часу до часу — перебіжного вогню кулеметів. Але бою не було.

Глухо лунали один по одному вибухи: то нищили всі склади бійного припасу. У своїй руїнницькій люті штаб звелів навіть висадити в повітря водогін, щоб позбавити місто води; та сталася помилка: води, не стало тільки на набережних, і це позбавило галівники порту змоги рухатися.

Над усім цим ревли гармати. Фронт зазнав цілковитої поразки, і добровільці тікали перші. Міноносці та інші маленькі судна стріляли на схід од міста, щоб перешкодити партизанам посуватись понад берегом і змусити їх накинути круга.

Ще одна делегація від Ради до генерала д'Ансельма. Вона заявляє, що скидає з себе всяку відповідальність, якщо триватиме грабування та нищення харчових запасів, а намір спалити їх буде здійснений. „Та хіба ж ви могли б припинити це грабування?“ — спитав генерал. Діставши позитивну відповідь, генерал згодився на те, щоб Рада замінила стійкових та вартових своїми. І на подив союзного штабу, перед очима розгубленої буржуазії, до буржуазного міста починають уступати робітничі пікети й у цілковитому порядку заступати на постах союзних солдатів. Яка несподіванка для цих добродіїв! Вони не няли віри власним очам. Але найбільше здивовані були, звичайно, французькі солдати, бачивши, як ці дивні вороги, заступаючи їх, за всіма військовими правилами, на стійках, стискують їм руки та братаються з ними. Так, зокрема, відбулася заміна стійок І-го автомобільного полку, що зараз же відступив у напрямі до Акерману.

В самому місті відступ одбувався страшенно безладно. Утруднювало його ще й те, що він збігся з прибуттям підмоги — колоніяльного війська. А чутки ширилися, що більшовики наближаються і були теперь од міста лише на 30, потім — на 20 кілометрів. Грецьке військо поспіхом садовили у вагони. Потім до вокзалу підійшли чорні війська, затуркані, зацьковані своїми офіцерами, що штовхали їх у вагони. А втім, союзне військо евакуювало місто. Залишало воно його в безладді, невеликими загонами, часто без офіцерів. Полякам передували французькі частини. Коли французи пройшли, на їхніх протеже почали стріляти.

Багато французьких загонів пройшли перед будинком міської думи, де тоді перебувала Рада. Дефілювали вони з ентузіязмом. Перша частина, побачивши над дверима червоний прапор, заспівала „Інтернаціонала“. Ті, хто йшли за нею, часто виступали з лав і підходили до робітників попросити щось на спомин; найбільше — червоні стрічки, що їх вони пришивали до своїх курток. Дехто з солдатів підносили рушниці, прикладом угору, і гукали: „Хай живуть більшовики! Кінець війні!“

Останніми проходили з дванадцять танків. Коли вони підійшли до думи, дехто з їхніх команд кричали: „До побачення! „Беріть їх!“

Саме тоді, щоб уникнути всяких інцидентів і охоронити місто, Рада видала свій „наказ № 4“: „Під загрозою смерти! Забороняється чинити будь-які перешкоди евакуації союзних солдатів. Кожного, хто вистрелить на французького солдата, вважатимуть за провокатора і розстрілюватимуть на місці“.

Тим часом віце-адмірал Амет квапився відчалювати на рейд судна з одеського порту, починаючи з тих, де була російська буржуазія. Таких суден було 112. Делегати від Ради з товаришем Скляром на чолі, надаремно заявили віце-адміралові протест проти цієї збройної крадіжки.

Проте, не мавши екіпажів, ці кораблі п'ять день простояли там, незахищені молом, і найменший вітер неминуче викинув би їх на берег. Нарешті, під охороною „Ернеста Ренана“ їх одведено до Тендри.

На березі не можна вже було знайти вищого офіцерства. Ці панове поховались на військові судна. Надвечір сам „Проте“ прийняв з дванадцятку їх, і в тому числі славнозвісного капітана Ланжерона. Червоні партизани посувались наперед дуже швидко ще й тому, що не мали перед собою жодної перепони. На станції Койлендорф кілька частин 19-го артилерійського полка відмовились виступати. Довелося офіцерам самим запрягати коні.

Ця справа мала призвести до смертного вироку чотирьом солдатам „за непослух перед очима ворога“.

Та найважливішою подією було повстання 15/2 сотні 7-го саперного полка. Даймо слово одному з солдатів цієї частини — Люсьєнові Т.

„5-го вдень кілька товаришів і я пішли подивитись на евакуацію греків та добровільців і, не жаліючи їх, казали їм правду. Повернувшись на 5-ту вечеряти, ми застаємо на дворі наших офіцерів надзвичайно знервованих. Ми бачимо рукоятки револьверів, що виглядають з кишень їхніх штанів, де вони вперто тримають руку. Сходяться купки; там палко обговорюють питання про те, як поводитись далі Я перехожу від купки до купки й пояснюю їм постанову Одеської Ради: „Безборонна евакуація міста окупаційною армією; зараз же потому вступ

червоного війська, що отаборилося на відстані десять кілометрів од міста — братерський прийом товаришів, які захочуть залишитись в Одесі". Перші суперечки з офіцерами, насамперед — з ляйтенантом Мурайлем, який брутально повівся з одним товаришем; потім — з іншим офіцером, що закликає нас до спокою. Я іду на наше звичайне місце зустрічі з Федькою та його дружиною, товаришем Віктором і ще двома делегатами професійних організацій. Розлучаюсь я з ними на дев'яту, бо завтра ми мусимо вирушати, але ми не згодимось на це, доки не знатимемо, куди нас посилають і на що призначають. Умовляємось, що я знову побачуся з ними завтра вдень.

У місці нашого розквартирування велике збудження. Я приніс газети та летючки, і їх докладно обговорюють. Серйозно ставиться питання про бомбардування міста по нашому відході.

Опівночі з'являється ляйтенант Гале. Побачивши наше хвилювання він прискорює вирядження на три години й наказує нам готуватися. Я зупиняю його й питаюсь, чому він викликав мене на кілька годин раніше. Всі свідомі товариші одностайно вимагають сказати, куди ми мусимо йти і яку роботу буде на нас покладено. Його враз оточено. Ми кричимо йому, що з нас уже годі всього цього, і що ми не вирушимо, доки не знатимемо. На відповідь він викликає унтер-офіцерів та капралів, щоб дати їм розпорядження. Надаремно: ті й не ворушаться. Ми знову оточуємо його. Це — вже бунт. Він витягує револьвера. Йому загрожують багнетами; лунає кілька пострілів у повітря. Розлягається „Інтернаціонал", а ляйтенант тим часом тікає попередити своє начальство. Зараз же починають полювати на шпигунів, і денщики цих панів дістають по кілька стусанів. Дехто з саперів боїться вже заходів покари, і ми через те негайно ж ставимо вартових. Потель перерізає посторонки, Лезюер стає чатувати біля воріт, Тіольєр вартує на протилежному кінці двору, Мангі, Ломбар, Невеб, Ламбер, Дігоне провадять активну пропаганду. Я — теж.

Попереджені одним з денщиків, з'являються офіцери. Підполковник Кастель починає, як годиться, з пропозиції розійтися. Але марно. Тоді вони спитуються подіяти лагідністю. Підполковник і капітан Серван благають. Останній навіть плаче. Не бачачи ніяких шансів поновити дисципліну серед нас, один з офіцерів телефонує. Генерал Нерель, командир 30-ої піхотної дивізії, наказує 21-му батальйонові алжірських стрільців оточити нас. Тим часом ми виганяємо геть наших офіцерів, які ще раз благають нас пильнувати ладу. Вони загрожують нам стрільцями. „Ми чекаємо на них", одповідаємо ми, і знову співаємо „Інтернаціонал" та Карманьйолу.

Під цей час розквартирований неподалеку 40-й піхотний полк лагодиться евакуювати місто. Ми йдемо туди поставити

декого в курс справ. Піхотинці виявляють велику до нас симпатію, та вже—запізно. Французькі сотні ставлять між грецькими, і попередити всіх тепер майже неможливо. А скажи ми їм на дві години раніше, з нами був би ввесь 40-й полк, бо й їм, як і нам, обридло вже це каторжне життя та ця нова війна.

Лезюер, вартуючи біля входу, безперестанку сперечається з офіцерами, що повернулися знову. Я чую, як він каже: „Вчора я слухався ваших наказів; сьогодні я диктую вам мої. Часи перемінилися". Тоді вони починають благати нас краще кинути на місці все — зброю, набої, екіпажі — аніж залишитись у ворога. Безперечно, вони й собі боялися кари за те, що такого момента покинули свої частини. Призведений до розпачу, Лезюер загрожує нашому капітанові багнетом. Тоді офіцери ідуть геть. Але слова їхні вплинули. Кілька капралів і один сержант, опасуючись, що відповідальність за події впаде на них, прихиляють до себе кілька хитливих. Потроху їм щастить вислизнути з двору, і вони намагаються втекти та приєднатись до офіцерів. Дехто з товаришів бачить, як вони перестрибують невисокий мур за будинками квартир, і стріляють на них. Ніхто з них не поцілений, і всі вони втікають.

Тільки сержантові куля прошила шинелю. Вартові наші подвоюють свою пильність.

Четверта година ранку. Я біжу розшукати Фомкина з Віктором і сповіщаю їх про все, що сталося. Вони радять протриматись до дня. Тоді тут будуть уже партизани або червона гвардія, і нам не доведеться боятись ні чорних, ні греків.

Увіходячи до себе, я натрапляю саме на те, як Лезюер та інші товариші б'ються з останньою групою, що хоче кинути наші квартири. Сапери, які повернулися з міста, поширили відомості, ніби більшовики грабують усе й убивають жінок та дітей. Докори, мольба, загрози не діють. Підлі боягузи тікають. Нас залишається чоловіка з тридцять.

Я знову йду побачитись із Федькою та Віктором. Вирішено, що ми покинемо місто, але залишимо їм те, що буде для них дуже корисне: зброю, набої, екіпажі.

Товариші приймають цю пропозицію. Ми покладаємо триматись твердо та вкупі й скрізь кричати правду про інтервенцію в Росії. Ми беремо офіцерські та запряжні коні, що допоможуть нам наздогнати армію, яка відступає. Товариш Кауфман уносить газети та летючки, що їх йому пощастило зберегти й привезти аж до Парижу. Ось ми й готові. Зворушливий момент. Російські робітники тут, серед нас: Віктор, Федька, Фомкин з дружиною, Клара, Манюшка, Таня й інші незнайомі. Шоста година. Я обіцяю Федькові, що, коли нас обвинуватять, ми постараємось утекти й приєднаємось до них із можливо великою кількістю товаришів. Про цей випадок я запасаюсь документами, фотографіями, пас-

портами—усім потрібним, щоб пройти назад крізь більшовицькі лінії. Ми гаряче стискуємо один одному руку. Ми вже на конях.

„До свидания, товарищи!“—гукають нам робітники. „Спасибо“, одповідаємо. Ось ми й вирушили.

Ми проїздимо через грецькі ар'єргарди, що прикривають відступ. Офіцери аж нетямляться, бачачи нас у такому вигляді. За кілька кілометрів приєднуємось нарешті до підлих боягузів, що покинули нас, і змішуємось із ними. О третій годині вдень 6-го квітня, ми прибуваємо в село, що лежить на двадцять кілометрів од Одеси, і знаходимо там увесь наш штаб. Ці добродії посувались швидко. Острах перед пролетаріятом, то — початок урозуміння. Не діставши ніяких зауважень, ми знову потрапили під кормигу.

* * *

6 квітня. Евакуація війська триває далі і відбувається в жахливому безладді. Наведемо знов таки оповідання одного солдата з 301 танкової бригади, машини якої стояли на плятформах на вокзалі:

„Ми не могли вірити, що більшовики наближаються, бо не чули шуму бою. Цивільні поліцаї не припиняли своїх монотонних прогулянок по дебаркадерові.

6-го квітня ранком ми дуже здивувались, побачивши, що кількість їх помітно збільшилась, і що вони не відходять од наших вагонів. Ми були під їхнім доглядом.

З міста долинали приглушені вибухи. Потім почало прибувати військо всіх родів зброї. У нечуваному безладді вони то сідали у вагони, то висідали звідти, ні для кого невідомо — чому. Наш поїзд мав вирушати на четверту вдень до Румунії. Від часу до часу проїздили чоти польської кінноти. Вони тікали селами, старанно уникаючи пересуватися містом. Коли треба від'їздити, у нас немає паротяга, та й рейки коло першої ж станції були здійняті. Доводилось вивантажувати танки, або добратись до порту.

Кожна з п'яти машин опріч свого водія дістала ще по одному, а то й по два механіки, п'яних настільки, що не могли ходити. І так ми попрямували до міста. Натовп іронічно поглядав на наш похід. Робітники не ховали своєї радости. На одному з перехресть ми побачили кілька кавалеристів із великою червоною кокардою на грудях і з револьвером у руці. Ніякої ворожости до нас. Навпаки, червоногвардійці охороняли нас. З греками та поляками було не так. Під'їжджаючи до порту, ми розминулися з автомобілем, повним робітників із рушницями в руках, готових стріляти. Попереду майорів великий білий парламентарський прапор.

Вночі нас навантажили на шаланди, бо наші офіцери квапились якнайскорше покинути цю ворожу землю. Протягом двох день, що їх ми перебули на шаланді перед містом, де майорів

тепер червоний стяг, ми були свідками видовиська відступу останніх піхотних загонів, які кидали у воду ящики з харчами. „Ми незабаром червонітимемо тому, що ми — французи“, сказав я товаришеві. Ми втратили там багато харчів, вантажні машини, які доводилось пускати у воду, цілі санітарні комплекти.

Ось факт, який теж може показати розміри безладдя, що панувало тоді. Пароплав-шпиталь „Віль Ліон“ стояв коло набережної, де брав кілька поранених, поляків-цивільних і загін озброєних італійських солдатів.

Саме тоді, як пароплав мав одчалювати, підійшов загін грецького війська. Командир одмовився взяти їх, і розлючені греки починають стріляти на судно!

Ранком 6-го квітня революційний штаб об'їхав усе місто, тепер цілком у руках Рад, щоб ужити потрібних для захисту населення заходів. Скрізь — трупи та руїни і нечуване безладдя.

Це такою французькі імперіялісти повернули революційному класу Одесу, яку вони вголоднювали та катували, вчиняючи спустошіння.

За кілька днів туди увійшли партизани з розгорнутими стягами, під гудіння дзвонів і співу марсельєзи.

Коло ста французьких солдатів залишились в Одесі, більшість — із зброєю.

1-го травня вони взяли участь в грандіозній маніфестації й пішли вшанувати жертви контрреволюції, заприсягавшися помститись за них.

Завдяки Леніновому вченню, організованості та енергії більшовицької партії, безнадійне становище, яке було в грудні 1918 року, радикально змінилося; пролетаріят переміг величезну армію імперіялістів-союзників.

Ось як працювала більшовицька партія!

Розділ XIII

„Ми, навпаки, зовсім не маємо причини досадувати, коли бачимо, як у цьому змаганні між панцером та гарматою бойове судно вдосконалюється до найвищої довершености, що зробить його так само непосильним, як і непридатним для війни, так як це змагання виявляє тим самим і в сфері морської війни ті внутрішні діялектичні закони руху, за якими мілітиризм, як і кожне інше історичне явище загине від наслідків свого власного розвитку.

(Ф. Енгельс. Анти-Дюрінг. Теорія насильства).

У всіх великих революційних рухах, що низка їх одбулася протягом останніх двадцяти п'яти років, моряки військового флоту були в перших лавах борців. То були насамперед російські

моряки, що подали світовому робітництву приклад запеклої боротьби славетним повстанням панцерника Потьомкіна в червні 1905 року, а потім — великими севастопольськими заколотами в жовтні того ж таки року. У 1917 р. російські моряки були найодважнішими революційними борцями і під час громадянської війни завзято бились за тріумф революції в найбезпечніших пунктах.

У листопаді 1918 року повсталі екіпажі двох великих бразільських панцерників і двох крейсерів завдали в Ріо-де Жанейро поразку урядові.

Починаючи від вересня 1917 року відверто розпочали революційну боротьбу німецькі моряки. Приборкати їх коштувало десяти смертних присудів, два з них було виконано, 181 рік каторожних робіт і 10 років в'язниці для п'ятидесяти обвинувачених.

Але 29-го жовтня 1918 року їхня відмова підвести кітву, щоб стати до вирішального бою з англійським флотом, розгорнулася в загальне повстання, і моряки були першими причинцями революції в Німеччині.

Менш відоме, але таке ж героїчне, було повстання австрійських моряків 1-го лютого 1918 року в Катаро на підтримку страйку арсенальських робітників, який мав вибухнути в той день, щоб вимагати „миру, демократичного й справедливого". Четверо бунтарів, і в тому числі перший боцман Раш, життям своїм заплатили за повстання, але вісім місяців потому моряки взяли реванша, і їхнє повстання допомогло скинути монархію та змусити австрійський уряд до миру.

На привелике здивування всієї буржуазії, не уник цієї загальної кризи й французький флот, і буря повстань трусила його від квітня до серпня 1919 року.

Маніфестації в 1925 році, під час Мароканської війни; повстання, що від 1927 року не припиняються в Кальві та по інших морських каторжних тюрмах, доводять, що рух цей — глибокий і тривалий.

Навіть у повоєнному німецькому флоті, куди моряків наймають на 12 років, екіпаж „Емдена" в 1929 році примусив повернути корабель до Німеччини.

Нарешті світова криза капіталізму позначилася вже грандіозним повстанням Чілійського флоту у вересні 1931 року в зв'язку з рухом солдатів і портових робітників. Відзначили її й заколоти екіпажів атлантійського флоту Англії (найпотужнішої в світі), які стали на заваді маневрам у вересні 1931 року — не звичайний факт для цього, після повстань 1797 року в Спітгеді та Ланорі, найдисциплінованішого флоту.

Які ж причини цих революційних криз у військових флотах?

* * *

Буржуазія шукає пояснень у „злочинних“ підбурюваннях, у хитромудрих змовах. У дійсності ж це — наслідок глибокого класового руху, чудово передбаченого й проаналізованого Ф. Енгельсом в його „Теорії насильства“ (Анти-Дюрінг).

Винахід парової машини, зумовлений ним розвиток індустрії, дедалі ширше застосування електрики, ще в половині минулого сторіччя змусили зникнути старі двопалубні та трипалубні вітрильні („парусные“) кораблі. Від початку останнього сторіччя військовий карабель це — великий механізований завод чи фабрика. Все там працює за допомогою пари, гідравліки, нафти або електрики. Керування стерном та коловоротом, повертання веж і велетенських гармат, вантаження та розвантажування, спускання на воду й надання руху карабельним шлюпкам і так далі, і так далі... все це забезпечено механізмами.

На панцернику — міріяметри електричного дроту і кілометри труб на пару та воду. Колосальною масою 25.000 — тонного лінійного корабля або вежою з трьома 380 — міліметровими гарматами без ніякого зусилля керує одним одна людина. Як зауважує Енгельс, „... не тільки вироблення знаряддя насильства на морі, тобто бойових суден, але й саме керування ними стали галуззю сучасної великої промисловости“.

Тільки велика індустрійна держава має змогу будувати для себе, ремонтувати й утримувати сучасний бойовий флот.

Але, щоб орудувати таким складним матеріялом, потрібні спеціялісти. Моряк, що, як малюють фейлетонні романи, гойдається десь у повітрі на височині сорок метрів од води, більше не існує. Екіпаж з сотень людей поділяється на механіків, паровичників, трюмну команду, електриків, мінерів, радистів і таке інше. Артилерист у вежі повертає найскладніший на судні механізм. Колишній марсовий — тепер тільки кондуктор, який мусить уміти орудувати катеринкою та електричним коловоротом. В цілому, теперішній моряк, це — робітник, тим корисніший на судні, з чим важливішого індустрійного центру взято його на службу. Якщо він — не пролетарського походження, то він повинен зробитися робітником,— звичайно, більше чи менше кваліфікованим, але в усякому разі робітником, пройшовши якусь спеціяльну школу.

Коли солдат, що працює за своїм фахом, становить виняток, то моряк (в принципі — військовий), не зважаючи на свою уніформу, залишається робітником, який виконує роботи, всіма сторонами подібні і, мабуть, навіть делікатніші за ті, що їх він виконував перед уступом на військову службу. Отже, він зберігає настрої та погляди робітничого класу — дух боротьби та опору хозяїнові, що його надає цьому колективна діяльність.

* * *

Та це ще не все. Моряки працюють в надзвичайно важких умовах. Вони герметично закриті у водонепрохідних засіках. В одних з них — дуже висока температура: 40—45°, в інших — шкідлива атмосфера, як у трюмах з бійним припасом, де повітря завжди дуже просякнене етером; в оббитих матрацами, насичених озоном радіокабінках; у підводних човнах, де стільки різних випарів, навіть арсенових; у вугільних ямах — справжньому пеклі. Там вони працюють щодня по дванадцять годин, поділених на два шостигодинні періоди, згідно з регляментом, установленим колись для переміжних маневрів на вітрильних суднах. Працюють вони на рухливій підлозі; часто мимоволі пересуваючись, що дуже втомлює. З винятком кількох нічних годин у підвісних ліжницях, вони можуть одпочити тільки на сталевій підлозі кубрика, то пекучій, то холодній наче лід. Гігієнічні умови — жалюгідні; їжа — дуже недостатня і часто — погано приготована. Ще й більше: перебувши багато днів у морі, тобто, справді таки ув'язнений у цих сталевих ящиках — короблях, моряк може зійти на землю лише на кілька годин і на певних умовах. Крім того, він — постійно під доглядом старших — „фузилерів", які становлять справжню морську поліцію, завжди чуйну й завжди за роботою. Коли моряка карають, його кидають у карцер, часто над паровиками, де майже не можна жити.

Молодому робітникові, що, потрапивши в таке становище, раптом утрачає порівняно незалежне життя, яким він користувався у великих індустрійних містах, важко терпіти втомні роботи, причіпки й загальні умови життя на борту. Він не тільки не мириться з ними, а, ледве ступивши на судно, починає боротися з ними, інстинктово реагуючи на них.

Бувши завжди в контакті з морем і з безнастанними небезпеками на нім, працюючи із потужною та небезпечною апаратурою; підпадаючи незліченній кількості ризиків (нещасні випадки з паровиками та трубопроводами, пожежі, вибухи, зутики, різні аварії) він загартовує свою вдачу й призвичаюється не відступати.

Працює він гуртом. На звук ранішньої й пополуденної сурми сотні людей спускаються працювати, як під гудіння сирени вони проходили через заводську браму. Під час роботи нема ні уніформ, ні чинів, а самі робітники, артільні старшини (унтер-офіцери) та майстри (боцмани). Правила привітання та чемности, обов'язкові для армії, майже ігнорують. Працюючи, співають та перегукуються, немов у цеху. Дуже часто, коли судно стане в док на ремонт, бригади цивільних робітників та техніків працюють побіч робітників-матросів і навіть спільно з ними. Все сприяє тому, щоб моряк і тепер почував себе робітником, ще індустрія-

лізованішим, ніж перед військовою службою. Отже, цілком правильно писало „Temps“ в нумері від 1 жовтня 1921 року, що „дух екіпажу дредновта певними сторонами не відрізняється помітно від духу робітничого персоналу на заводі“.

Звідси ясно, що екіпажі, дедалі більше набирані з великих індустрійних центрів, інстинктово борються проти всяких причіпок, занадто втомних робіт і недостатнього харчування тими ж методами, як і фабрично-заводські робітники: колективним рухом, страйком тощо.

У своїм звіті про події 21-го квітня 1919 року на панцернику „Жюстіс“ капітан першого рангу Робен, командир судна, писав:

„Віддавна вже майже всі молоді матроси, яких ми беремо, походять з середини країни. Морський дух і традиції їм абсолютно чужі.

Навпаки, ці рекрути запроваджують або підсилюють на борті судна заводський дух. Дехто з наших новаків були уже членами робітничих спілок, і всі методи Генеральної конфедерації праці були їхні методи. А від методів тих дисципліна не виграє нічого“.

Отже, як добре доказав Енгельс, індустріялізації військового корабля несе в самій собі зародки, що мають знищити його як знаряддя пригнічення та насильства в руках капіталістів проти робітничого класу.

* * *

Але морякам-пролетарям протистоять саме начальники з діяметрально протилежними настроями та поглядами.

Як і їхні армійські колеги, морські офіцери перед революцією 1789 року купували свої чини. Всі — дуже старовинних дворянських родів, вони ще підсилювали принцип абсолютної влади, і командир гордовито називався в них: „пан після бога“. Обгрунтовували вони це конечною потребою безпечности судна, що його найменша незграбність або лихий намисел могли піддати небезпеці. Звичайно, свій абсолютизм вони не обмежували скрутними моментами плавби, а зберігали його й за всяких обставин.

Такі погляди тимчасово зникли за період буржуазної революції, яка спричинилася до масової еміграції морського офіцерства. Згодом вони з'явилися знову й трималися незмінні аж до половини минулого сторіччя. Народження і потім розвиток індустрії, а значить — і капіталізму, дозволили синам буржуазії добутись до командних постів у флоті нарівні з дворянством, але дух їхній був старомодний. Отже, вони зберегли його замість запровадити буржуазний лібералізм у флоті. Так пояснюється духовна „застиглість“ морських офіцерів, ворожа всякому технічному прогресові, а соціяльному — й поготів.

Інженер Бертен, колишній головний директор корабелень, у своїй книзі „Сучасний флот“ подає кілька прикладів цього.

„Ще й тепер пам'ятають,—пише він,—як 1830—1840, років і пізніше лютували проти офіцерів та інженерів, які визнавали за потрібне застосування парової машини. Через це їх погано трактували й називали „вуглярами“...

Я чув прокльони старих моряків, які, сварячись кулаками на першу ескадру панцерників, казали, що флот збезчещений. Дюпюї де Льом за те, що на кілька годин дав Франції першість, багато кому здавався ворогом суспільства, і сліди колишньої злоби до нього не зникли ще й двадцять років тому...

Засліплення, з яким твердили, ніби металеві „кайструлі“— немешкальні, і, викладаючи в школі, ще за моїх часів, у 1860 році, запевняли, ніби „залізо — не для війни“, не втратило своєї впертости й за п'ятнадцять років для того, щоб, посилаючись на завелику складність, одхилити запровадження й розвиток водонепрохідних засіків, таких важливих для безпеки судна, таких конче потрібних для підсилення воєнної вартости бойових кораблів...

Парові коловороти, які він (Дюпюї де Льом) поставив на панцеровані фрегати, познимали звідти. Один з них, засуджений і зруйнований на письмі після того, як добре піднімав кітви на „Галюаз“, пізніше чесно служив ще двадцять років на „Аннаміті“...

Ці цитати можна було б збільшити до безкраю. У 1917 році, у розпалі підводної війни, коли з трьох союзних транспортів німецькі підводні човни два пускали на дно, віце-адмірал Ле Бон, начальник генерального штабу, урочисто заявив, що „підводної небезпеки не існує“. Він уперто садовив солдат східньої армії на судна в Марселі, тоді як, навантаживши їх у Торенті, зберіг би три дні морської путі та небезпеки. Нездарність офіцерів французького флоту—славнозвісна, і з неї сміються не тільки французькі моряки, ба й моряки цілого світу. Проявила вона себе тисячами жертв.

Пересаджений на соціяльний грунт, цей дух виявляється у формі найреакційнішого консерватизму.

Насамперед існує щільний зв'язок між суднобудівельною промисловістю, важкою промисловістю, нафтовими трестами і вищими начальниками флоту.

З числа передвоєнних віце-адміралів, адмірал Тешар, колишній головний командир флоту—керівник анонімного товариства корабелень та майстерень у Сен-Назері, з капіталом у 30 мілійонів. Віце-адмірал Ле Брі, колишній головний камандир Середземноморської ескадри, керує Середземноморськими руднями та корабельнями.

Серед командирів імперіялістичної війни 1914—1918 років ми знаходимо контр-адмірала барона Лідельса—керівника па-

роплавного Південно-Атлантійського товариства й комерційного товариства Бордо-Басан. Адмірал Лаказ-морський міністер — керує провансальським товариством корабельних споруджень, є віце-президент т-ва Месажрі Марітім, голова т-ва навігації по Дунаю і керівник корабле-будівельного т-ва Фресіне.

Віце-адмірал Ронарш — голова торпедного т-ва в Сен-Тропе.

Віце-адмірал Дюменіль — голова адміністративної ради Французьких морських корабелень (Бленвій).

Цих прикладів, а їх можна умножити, досить, щоб показати, які щільні зв'язки з'єднують командирів флоту з індустрійним капіталізмом. Незліченні офіцери запаса або на димісії посідають зисковні місця в промисловості. Прикликані на активну службу під час війни, вони принесли з собою на борт уже не колишній февдальний гнів, а дику ненависть до всього, що є робітник.

Сумніватись у цім сьогодні вже не можна. Людина, яка командувала флотом у Чорному морі, віце-адмірал Аме, від 1925 року керує бойовими групами Паризької патріотичної молоді і є компаньйон фашиста де-Керіліса. „Ер Нувель"[1] у нумері від 8 листопада 1926 року оголосила циркуляр датований жовтнем—листопадом 1926 у Парижі. У цім циркулярі віце-адмірал Аме просив зібрати відомості про якомога більшу кількість виборців. Циркуляр пропонував „організувати секретну й постійну інформаційну службу серед комітетів ворожих партій". Ми бачимо, що занадто славетний адмірал не гребує й шпигунськими заходами.

Віце-адмірал д' Ексельман, що в чині контр-адмірала командував базами Чорного моря, виявив себе в грудні 1924 р. Він мусив прийняти в Бізерті делегацію червоних моряків, які мали познайомитися з станом полоненого в Чорному морі флоту, і перед приїздом її телеграфував морському міністрові, що „в разі до нього з'явиться радянська делегація, то він накаже кинути її в воду".

З-поміж інших високих начальників 1919 року віце-адмірал Шверер, тепер — почесний президент і пропагандист „Аксіон Франсез"[2]; контр-адмірал Дідльс — віце-президент провінційних відділів Патріотичної молоді; віце-адмірал Ратьє, колишній директор найвищої морської школи — постійний співробітник газети фашиста Коті „Фігаро".

Зрозуміло, що перед лицем російської революції, бачивши, як революційні хвилі бурхають у Европі, ці люди набули до трудящих мас країни Рад ненависти, що як показало бомбардування Херсона, доходили до садизму.

[1] Лівобуржуазна газета; вважають її близькою до Еріо. Виходить у Парижі.

[2] Монархічна газета. Різко ворожа до СРСР. Виходить у Парижі.

Їхні настрої і погляди ясно виявляються в листах убитого на війні ляйтенанта Д., що їх наважилась опублікувати „Нувель Ревю Франсез“ і з яких ми подаємо нижче кілька витягів:

„25 листопада 1914. Маю невелику честь командувати дисциплінарною сотнею бригади. Треба тільки вміти триматися і в разі потреби заміняти шаблю києм.

3 грудня 1914. Моя сотня, яку я нещодавно не з великим ентузіязмом тобі списував, починає серйозно кращати після того, як її сумлінно попоштовхали тижнів зо два. Я потрусив її як грушу і бачу, що завдяки такому енергійному поводженню, кров починала їм циркулювати жвавіше. Серед моїх людей є кілька таких, що услизнули з бірж праці; вони дивляться на мої вчинки не дуже ніжним оком тигра під прутом, і повні ще духу своїх анархічних заялозених думок. Та якщо вони стежать за мною, то я й собі не спускаю їх з ока, і ледве вони поворухнуться, завдаю найгірших образ їхній гідності свідомих виборців. Один з них заявив мені якось з'ображеним виглядом: „Мене звуть не ідіотська мармиза, а Гадебуа“.

А втім, таких освічених пролетарів тут не багато, решта же, користуючись благами каторги — я хочу сказати: додатковими відпустками, пачками тютюну й одягом з Червоного Хреста — здається, усвідомили собі переваги доброчесности й небезпеки пороху.

14 грудня 1914. Люди мої — загалом, гарні хлопці, за винятком кількох анархістів з бірж праці, але для таких я застосовую мою найефективнішу методу, і більшість їх звільнили вже своє місце“.

* * *

Тепер стане ясно, що непримиренний антагонізм існує між цими двома протилежними світоглядами: з одного боку — робітнича маса, що виконує виснажну роботу, підлягає регляментові вітрильного ще флоту, погано харчується, раз-у-раз терпить од причіпок; з другого боку — світогляд штабу; суб'єктів, що порівняльно мінімально працюють, влаштовують оргії перед очима зголоднілих людей і мають дику ненависть до всякого робітника. Навіть без ніякого зовнішнього впливу, найменший інцидент викликає гострий конфлікт; коли ж до того в країні мають місце великі страйки, відбуваються великі соціяльні конфлікти, тоді моряки — робітники, певні тепер підтримки пролетаріяту, кидаються в революційну боротьбу із одвагою та запалом, що їх перетерплені страждання роблять непоборними. Ось — причини, з яких моряки військового флоту були й будуть серед передових й найзавзятіших бійців революції.

А коли пролетарська революційна партія — якою 1917 року була в Росії партія більшовиків — через свої запільні осередки

приносить на борт ясну ідеологію та тактику ленінізму, організацію та зв'язок з робітничою боротьбою, тоді моряки стають найтвердішими солдатами й найвірнішою підпорою пролетарської революції.

Розділ XIV

Притуплена зброя

Саме на флоті тяжить ганьба виносити в своєму лоні революцію, а потім поширити її.
(Адмірал фон-Шеер, колишній головно-командувач німецького флоту чистого моря).

Плекав 1918-1919 р. р. у своєму лоні революцію й французький флот, але не давав їй поширитись: у нас не було комуністичної партії, здатної організувати й керувати революційним рухом 1919-1920 рр. і революційним рухом у Чорному морі.

Війна тільки поглибила прихований конфлікт між офіцерствомі матросами. Багато хто вступили до флоту, мавши надію, що там ризику менше, ніж в армії. Отже ця верства являла собою грунт, де патріотизму не було зовсім або дуже мало. З другого боку, мобілізація, пославши на судна численних резервістів, підсилила пролетарські й соціяльно-активні елементи екіпажів. Вплив їх особливо позначився серед палубних фахівців, до того часу досить дисциплінованих.

Отже, між моряками й серединою країни встановився солідний зв'язок. Резервісти, майже всі, мали родину й тому писали листи куди частіше, ніж їхні молоді товариші на дійсній військовій службі. Вони багато більше ніж останні цікавились соціяльними та економічними новинами і питанням про закінчення війни. Дискутуючи на ці теми, вони поволі соціяльно виховували своїх молодих товаришів. Кожна криза в країні зараз же мала відгомін на бортах суден, де швидко захоплювала всіх. Подорожчання життя, перші страйки в Парижі і Сент-Етьєні, події 1917 року в Парижі та на фронті, російська революція докладно обговорювались.

Перші десять місяців війни дорівнювали для моряків перебуванню на каторжних роботах. Усі кораблі завжди були в морі. Що три, чотири або п'ять день на них вантажили вугілля. Паливні не погасали. То була епоха, коли після вахти люди падали неначе вбита тварина на аркушеве залізо підлоги кубрика. То була епоха, коли задихаючись од спеки в герметично закритих приміщеннях корабля, люди були занадто отупілі й пригнічені через утому, щоб думати або читати. І все ж таки вже в січні 1915 року, в Наварині, пройшла чутка, що механіки й паровичники на „Дю Шейля“ колективно відмовились працювати.

Наприкінці першого семестру 1915 року становище змінилося. Всі великі кораблі, зосереджені в Середземному морі, засунулись спершу в Мальту чи в Бізерту, а потім, наприкінці 1916 р. — до Корфу. Для патрульної служби та постійного екскортування транспортів використовували тільки легкі судна й підводні човні.

За потрійним рядом сіток великі кораблі стали нерухомо на місяці та роки. Жили на суднах, як у в'язниці. Монотонність нервувала; безперестанні ремонтування та переробляння кораблів чергувалися з вправами. Різноманітні роботи всім екіпажем, в тому числі й таке ненавидне вантаження вугілля, заступали одна одну. Їжу здебільшого не можна було їсти. На землю сходили раз чи два на тиждень. Найменша кара — позбавлення відпустки — на місяці затримувала матросів на судні на відстані 800 метрів од берега. Залізна, безглузда, дріб'язкова дисципліна душила тіло й душу в монотонному житті на цих сталевих фортецях. Сумні валки до дисциплінарних команд ішли без упину. Тоді як склад полків, через заміну мертвих і евакуйованих, безнастанно поновлявся, на цих пливучих редутах не рідко можна було знайти людей, що жили там по 4, 5, 6 років, іноді 8 років! І в той же час зголоднілі, зденервовані, виснажені матроси бачили на відстані кількох метрів від себе своїх офіцерів, які весело жили і пополудні збували час на землі серед своїх родин або з дамами півсвіту.

Острів Корфу був величезним казаном, де в нечуваних моральних і фізичних муках кипів мозок екіпажів. На спокійному рейді острова зростало колосальне революційне тиснення, що в Чорному морі висадило в повітря машину, яка наступала на пролетарську революцію.

Спільне життя та робота мимоволі утворювали групи близьких між собою людей, і відтоді стала нормальною організація на багатьох кораблях одного, а то й кількох революційних осередків. Щоправда, ідеологія їхня завжди була невиразна. Їм бракувало ясної революційної лінії, що її давала нелегальна література, поширювана в Росії більшовиками, а в Німеччині спартаківцями. Та це не зменшувало щедалі сильнішого революційного впливу цих осередків на більшість екіпажів, не зважаючи на безперестанний шпіонаж і відсилання на примусові роботи або до дисциплінарних команд у Кальві та в Сен-Жан П'є де Пор. На маленьких суднах, які завжди плавали в чистому морі, щохвилинна небезпека зробила з екіпажів енергійних, рішучих людей, що на них офіцери не мали ні найменшого впливу. Кожен працював як міг краще, аби судно не зазнало аварії, бо тут ішлося про життя всіх. Але кожну спробу командира вправами та оглядами „прибрати екіпаж до рук" зустрічали надзвичайно вороже. А втім, більшість офіцерів міноносців, підводних чов-

нів, патрульних суден, мало звиклих до довготривалого напруження зусиль, користалися з періоду постоянки, щоб поспати, пошпацирувати та добре погуляти, і не мали з матросами такого контакту, як командний склад на панцерниках.

* * *

Ось чому від початку й до кінця війни повторювались інциденти, коли матроси протистояли офіцерам.

Торпедування крейсера „Леон Гамбета“ 26 - го квітні 1915 року стало за привід для всієї преси, щоб вихваляти самопожертву офіцерів, які рятували своїх людей. У дійсності ж між командним складом і частиною екіпажа відбувся справжній бій. Знайдені були матроси, вбиті револьверними кулями. Зате не врятувався жоден офіцер.

Того ж таки року викрито змову на борті „Касіні“, що крейсував між Генуєю та Еспанією. За мету було заволодіти кораблем і податись до Барселони.

10 - го, 11 - го, і 12 - го червня 1915 року довелося мобілізувати всю тулонську жандармерію, аби змусити повернутись на судно екіпаж пакебота „Франція“. 225 чоловіка заарештували; трьох із них було засуджено воєнним судом.

У лютому 1916 року ціла вахта механіків і паровичників панцерника „Республіка“ одмовляється спускатись чергувати, доки не поліпшать харчів. Екіпаж п'ятидесят сім разів посиіль мав на обід „малпу“ (м'ясні консерви) та квасолю. На п'ятдесят восьмий, у морі, всі матроси — палубні і машинні — кинули свої місця й зібрались на баці. Пополотнілий з переляку вахтенний офіцер звелів дати додаткові порції. Кар не було.

На дредновті „Бретань“ чотириста матросів, спровоковані командиром, одповіли на це пограбуванням камбуза.

Влітку 1916 року відпускники з панцерника „Мірабо“, що стояв тоді в Тулоні, повернулись на судно, співаючи „Інтернаціонала“ під оплески російських матросів з крейсера „Аскольд“.

У листопаді 1916 року на панцернику „Патрі“ вночі перерізано троси, що держать шлюпку командира. На другий день капітан Жобар поставив на палубі й на кубрику озброєнних вартових, звелівши стріляти в усяку купку, де буде більше як три чоловіка.

На флагманському дредновті „Прованс“ протягом півтора років були три демонстрації, що межували з бунтом. 9 - го, 10-го й 11 - го березня 1917 року, коли панцерник саме мав одійти з Тулону на Корфу, щоб узяти на борт головнокомандувача флоту, відбулись бурхливі маніфестації на знак протесту проти суворої дисципліни й поганих харчів. Переведене віце - адміралом Гоше розслідування встановило цілковиту відповідальність

за це старшого офіцера. Не зважаючи на це, воєнний суд, що відбувся в травні на самому судні, засудив сімох матросів; деяких — на сім років примусових робіт.

У вересні 1917, на Корфу, друга демонстрація; усе з приводу харчів. Екіпажеві дали майже сирого рижу! Офіцер, що завідував складами, вибрав з-поміж артільної команди тих, хто були вже покарані, і наклав на них нові, досить тяжкі кари.

А втім, харчі ані трохи не покращали. Звідси — третя демонстрація, знов таки на Корфу, 11 листопада 1918 року, в день перемир'я. Вона не викликала ніяких кар. Причини незадоволення, проте, залишалися. Комісар знайшов у холоднику великий запас баранини, що почала вже розкладатися, вночі проти 1 листопада наказав помити її зеленим милом і завтра подати екіпажеві.

Через це — масове отруєння і двадцять хворих. Обурення було тим більше, що матроси знали про великі прибутки кооператива.

У січні 1919 — новий інцидент. Вантажне судно „Еванжеліна" з вантажем харчів зазнало коло Корфу аварії, і протягом двох тижнів трюми її були залляті морем. І все ж таки харчами тими (що складались переважно з сардин та квасолі), насиченими солоною водою, годували матросів.

В адріятійській ескадрі, що зазнала тяжких утрат (половина складу її — сім підводних човнів і п'ять міноносців — були потоплені); боротьба набрала гострих форм. У грудні 1917 року на одному з міноносців викрито змову, за мету якої було заволодіти судном і здати його австрійцям у Катаро.

12 лютого 1918 року сталася жахлива драма з підводним човном „Бернулі", який не повернувся до Бріндізі, і ніякі розшуки не допомогли знайти хоч єдиний уламок. Всі ми вже два місяці знали, що екіпаж його хоче кинути у воду командира й старшого офіцера. Підводний човен уніс свою таємницю з собою, але, всі, хто були обізнані із стосунками між екіпажем і офіцерством, певні, що човен потонув під час бою матросів з їхніми начальниками.

* * *

Перемир'я моряки прийняли з невимовною радістю. Для них то був кінець війни і демобілізація. Зате офіцери кривили кислі гримаси. Про їхній настрій свідчить один випадок.

На крейсері „Монкальм", яким командував „юнкер" — колишній морський аташе в Атенах — відомості про припинення воєнних дій усі офіцери зустріли бурхливими протестами, уважаючи за „зрадництво не дійти до самого Берліна". Старший офіцер, узиваний од екіпажа „Корнілов" одмовлявся поняти цьому віри. 12 листопада він попросив передати йому ще раз радіо,

послане напередодні з Ейфелевої вежі, у таких словах: „Передайте мені ваше вчорашнє бошівське повідомлення“.

Подібні випадки мали місце майже на всіх кораблях.

Причини цього дається легко зрозуміти. Адже поворот до служби мирного часу відбирав офіцерам їхню високу платню воєнного часу; демобізізація, зменшуючи наявні сили, змушувала обезброїти $^3/_4$ суден. За таких умов багато офіцерів опинялись на суходолі, а що для підвищення в чині їм треба було певний час прослужити на морі, то демобілізація на багато років затримувала їхню кар'єру.

Вхід у Чорне море, який позначав нову війну, був тому для них радісною подією, і віце-адмірал Аме, що командував там усим флотом, безперестанку вимагав для себе нових кораблів. Начальник генерального штабу, віце-адмірал Ле Бон, безглуздий реакціонер, природно всіляко підтримував його. 11-го січня 1919 року морське міністерство, кероване славнозвісним спадкоємцем Шошара, Жоржем Лейгом, офіційно заявило, що не може демобілізузати жодного судна. Міністерський циркуляр і собі попереджав, що димісії офіцерів не прийматимуться.

1-го лютого морська комісія Палати депутатів прийняла пропозицію обезброїти всі кораблі, які не мали військової вартости. Тоді міністер обезброїв кілька суден, але зараз же утворив нові одиниці по всьому Середземному і в Чорному морі: славетні морські бази. Отже незліченні офіцери дійсної служби та резерви, призначені на найхимерніші посади, і далі одержували високу платню воєнного часу.

Першим наслідком цієї політики було те, що матросів на всіх кораблях дедалі меншало. На Чорному морі судна були голі, бо частину екіпажів одрядили на морські бази й на судна, затримані в російських портах. Були жертви й еспанської грипи. Нестача персоналу доходила такого, що на великих кораблях матросів з трюмної команди переводили паровичниками, а подеколи навіть обслуговувати паливню доручали палубним матросам.

Але тоді як зменшення складу полка спричиняється лише до послаблення військової його сили — на військових кораблях, де кількість персоналу розраховано точно для забезпечення функціонування всього апарату, всяке значне зменшення людей накладає гнітючу роботу на решту екіпажа. Так було на всіх великих кораблях у Чорному морі.

* * *

6-го березня 1919 року морське міністерство відмовилось демобілізувати контингенти 1897 і 1898 років. Начальник генерального штабу, віце-адмірал Ле Бон, 18 квітня подав колосальний план озброєння, що вимагав наявности 77.000 матросів (у 1914 р. склад їх дорівнював 66.000).

Скоро став відомий перший з цих заходів, як гнів охопив усі екіпажі.

Звичайно ж, як і для солдатів у Росії, морякам скасовано будь-які відпустки. Поштовий зв'язок був організований скандально: 6-го лютого ми в Констанці одержали листи, що вийшли з Франції 16-го грудня. З харчуванням справа стояла ще безладніше: бракувало вина та борошна і сухарі часто бували зацвілі. Матроси ходили в лахмітті, на багатьох були дерев'яні черевики. Посеред російського січня, при температурі в 20^0 під нулем, роздавали літні вбрання з білого холста! Тільки наприкінці січня видали піхотні шинелі, по одній на двоїх!!! І вдягнені в лахміття, тремтячи від холоду, матроси бачили, як проходили грецькі та польські солдати, екіпіровані в нове французьким урядом. На багатьох кораблях матроси мали одну лиш ковдру на висну койку. Всі, хто міг, забивались у паливню, але місця там, звичайно, бракувало. Навіть у Франції відпустки скорочено. На адміральському судні „Прованс" після року відсутности з дому відпустку зменшили вдвоє: замість сорока день давали двадцять, що викликало бурхливе незадоволення екіпажу.

Поміж сотень свідоцтв зневажливого ставлення офіцерства до всього, що стосувалось до життя матросів, характерна одна фраза з промови п. де Кергезека, виголошеної у палаті депутатів 11 червня 1919 року. „Місію зворушила візита до морських касарень (Салоніки). Це — колишні стайні для хворих коней турецької армії, що їх, коли падає дощ, заливає з стічних труб міста і з виходків касарень".

Такі були в Чорному морі матеріяльні умови життя матросів у першому триместрі 1919 р.

І ніхто як капітан Робез-Пагійон, колишній командир „Франції", заявив военному судові: „Я не знав, що мій екіпаж був такий нещасливий. Мені не було відомо нічого".

* * *

Перемир'я поклало край нерухомості великих кораблів. Ескадри порозходились по всіх портах Середземного моря; судна знову почали плавати. Для екіпажів це позначало нові втомні роботи, але, користаючись лише кількома вільними годинами на день, матроси бачили, що їхні офіцери безперестану бенкетують.

Інцидентів на всіх кораблях почало ставати дедалі більше, і вони набували тим серйознішого характеру, чим на довший час одсували демобілізацію. Унтер-офіцери на це не реагували; багато з них — і зокрема, майже всі з машинної команди — одверто підтримували матросів.

2 грудня 1918 року, в Бейруті, екіпаж крейсера „Дю Шейля" виявив своє невдоволення тим, що не дозволив перевести

ревізію артільного казана. Командир зібрав усю команду на палубу. Відбулась бурхлива сцена, і контр-адмірал, начальник дивізії, викликав навіть командира до себе, на крейсер „Касар“, і наказав негайно зсадити з судна всіх привідців, „коли він не хоче бачити, як над його судном майорітиме червоний стяг“.

Розпорядження виконано 31-грудня в Порт-Саїді. Та взята натомість молодь була ще запальніша, ніж висаджені резерви (і це мало місце скрізь). Наслідки: 12 січня 1919 року, дорогою від Порт-Саїду до Костянтинополя, механіки й паровичники, не діставши своєї пайки вина, одмовились уступити на 11-годинну вахту. Їхні товариші й собі піднялись на палубу. Тиск у казанах упав; і тільки молодший командний склад підтримував його до такої міри, щоб не дати судну зупинитися. Матроси зійшли вниз лише по тригодинній дискусії і діставши задоволення своїх вимог.

Коли судно прибуло до Костянтинополя — ніякої пошти, ніяких поповнень команди; зате корабель зараз же послано крейсувати коло російських берегів. У Чорному морі — буря скандалів. І нарешті на кубрику з'явилась на стіні відозва, яка закликала паровичників зорганізуватися, щоб боронити себе і змусити поводитись із ними не як з твариною. А тоді ж зв'язку з більшовиками ще не було!

На панцернику „Демокрасі“, де за командира був лютий Доктер, у середині березня 1919 року, в Смірні, екіпаж поклав перевести одної неділі демонстрацію протесту проти перебування на Сході, скориставшися з прийому офіцерами вищого смірнського товариства. Одпускна вахта вирішує не повертатись на судно о шостій годині. І справді, зазначеного часу відпускники сходяться й маніфестують на набережній під спів Інтернаціоналу. Службова вахта збирається на баці й одповідає тим же. На судні — розгубленість. Гості тікають як можуть. Опівночі — палка суперечка між демонстрантами та офіцерами, що висіли на берег у супроводі кількох стрільців. Матроси згодилися повернутись на корабель лише по тому, як змусили офіцерів кинути свої револьвери в море. Повертаються вони під оплески товаришів і співу Інтернаціоналу.

Наступного дня, коли командир дав усім одпускникам од 8 до 30 днів ув'язнення, увесь екіпаж одмовився ставати до роботи. Командир мусів скоритися й скасувати всі кари.

Біля Корфу, на пливучій тюрмі, „Турвій“, в'язниця, — справжня клітка для левів, — була переповнена. Спостерігалося серйозне хвилювання серед екіпажа старих призивів (09-10), які вимагали негайної демобілізації.

На судовому процесі у Франції кондуктор-канонір Тюше заявив, що від грудня 1918 року, коли судно стало на Корфу, настрій і дух екіпажа були вже настільки тривожні, що він попередив і інших кондукторів.

* * *

В ескадрі Чорного моря, яка щотижня збільшувалась, домінували дві ідеї, які злютували в один революційний порив невдоволення матросів. Поперше, війна затяглася і тривалости її не можна було передбачати: бомбардування, десанти, припинення демобілізації доводили це. Подруге, війну ту розпочали проти революції, що її навіть найменше освічені матроси уявляли собі як повалення абсолютизму на зразок французької революції; освіченіші ж відчували її соціяльний характер. Всі вбачали в ній перемогу робітників і селян, солдатів і матросів над урядовцями, власниками фабрик та заводів, поміщиками і офіцерами. Цього було досить, щоб захопити їх. У цім переконуєшся, читаючи численні, майже ідентичні, спогади свідків. Ось, приміром, запис свідка з „Жюстіс", одного з перших кораблів, які прибули в Чорне море.

Мудрас, 11-го листопада. Перемир'я. Настав нарешті цей, так довго очікуваний день. Незабаром „Жюстіс" ітиме до Франції. Колосальна радість.

Вантажать харчі і — що дуже дивує нас — загін 175-го піхотного полка. Вирушаємо в довгу плавбу. До Тулону, напевне.

12 листопада. Ескадра покидає Мудрас світанком. На другу — ми перед Дарданелами. Довідуємось, що йдемо до Костянтинополя. Яке розчарування! Розлючені люди стискують кулаки.

10 грудня. У морі. Тільки но проминули пливучий маяк і підходимо до Одеси. Погода жахлива: падає дрібний, крижаний дощ; густий туман. Об'якорюємось зовсім близько від панцерника „Мірабо". Після побачення командирів наш десантний загін, озброєний по-воєнному, висідає на берег разом із піхотою. Всі ми водночас злостимось і сумуємо. Ніхто не знає, що його робити.

19-го грудня. Вчора цілий день лютував бій. Стрілянина з рушниць тривала й уночі. Десантний загін залишається на березі й виконує на набережній обов'язки поліції. Панцерник ошвартувався в порті. „То це війна?"—питаються. Як і передніші, всі розлючені.

22-го грудня. Нарешті ми можемо сходити на землю, раз на чотири дні, від другої до п'ятої. Користуємось із цього, щоб купити їстивного, бо харчі наші — огидні: морожена картошка й боби.

Середина січня. Ми регулярно сходимо на землю у тому довідуємось з надрукованих по-французькому летючок, яке завдання маємо виконувати тут. А, канальї! Так ось на що змушують вони нас воювати далі! „Мірабо" пішов до Севастополя.

Коло 20-го лютого він зазнав там аварії. Звістку про це

зустріли такими міркуваннями: „То й краще! Хай би воно сталося так з усіма! Принаймні нас тоді змушені будуть одіслати назад до Франції“.

* * *

Чи знав про цей настрій штаб? Безперечно. Адже военно-морська комісія Палати Депутатів 1-го лютого 1919 року писала міністрові таке:

„Екіпажі складаються в більшості з резервістів, і настрій у них підозренний. Для екіпажів, що складаються з людей на дійсній службі, треба зараз же змінити режим: харчі, відпустки, розваги на судні. Одволікати з цими заходами не можна, аби не сталося чого гіршого“.

Але офіцерство, бабраючись у наймерзотніших оргіях у товаристві з великими своїми приятелями — російськими добровільцями, були вперті оптимісти. Така несвідомість неповинна дивувати. Контр-адмірал Барте, у своїм звіті-свідченні про чорноморські події, бажаючи врятувати престиж офіцерства в цілому, писав: „Була там і криза начальства. Офіцерський склад і кількісно, і якісно погіршав“.

* * *

Вплив більшовицької пропаганди серед матросів був слабший ніж серед солдатів. Трудноші сполучення з берегом для кораблів були куди більші, і при переміщуванні їх зв'язки вривалися. А втім література надходила навіть на судна на рейді, „без сполучення із суходолом“, і моряки самі добирали способів, аби мати щодня нові летючки.

З другого боку, щоранку, о третій годині, радіотелеграфісти на Чорному морі, одержували дуже довгі, на кілька сторінок, радіотелеграми з Москви французькою, німецькою та англійською мовами. Іноді копіювати їх заборонялося. Та навіть і за таких випадків вони часто потрапляли до рук екіпажа, шо докладно і з задоволенням коментував їх. Моряки читали там останні новини про світовий революційний рух, про палкі напади на уряди, про пораду демобілізуватись самовільно і нарешті про братання з російськими робітниками та селянами. Хоч точний зміст слова „більшовик“ часто бував незрозумілий, проте, серед моряків швидко зростала гаряча симпатія до людей, що в своїх летючках і радіо так добре висловлювали їхні власні почуття. Повторювані заклики: „Утворюйте Ради! Вимагайте повернути вас на батьківщину!“ ставали зрозумілі деталі більшій кількості матросів. Летючки, радіо, заклики довго обговорювали вечорами в глибині судна або в матроських помешканнях.

Всякий контакт із революційними силами збільшував пропаганду. Наведімо, як зразок, оповідання одного матроса з контр-

міноносця „Юсар", що показує, як Жовтнева революція будила поволі й елементи, найбільш відсталі щодо класової свідомости.

„Ми покинули Севастополь 5-го лютого, щоб обійти кримські береги. В Ялті 24-го лютого, ледве ми туди прибули, буржуа влаштували нам розкішний прийом. Вони водили нас по найкращих кав'ярнях, і частували під музику. Там було надзвичайно шикарно: чоловіки цілували дамам руку! Не шкодували ніяких витрат, аби зробити нам приємність. Ці пани посилали навіть на судна коші з квітами. Щедрість, очевидно, з зацікавлености нами... 9-го березня прибуваємо до Маріуполя, де стоїть уже посильне судно „Скар" під командою славнозвісного Мюзельє. Два десантні загони зсаджено на землю, щоб підсилити біле військо, яке складалося з колишніх царських офіцерів, чехів та поляків. Треба сказати, що ми не зовсім ясно усвідомлювали, що ми робимо. Навчили нас самі події.

Спершу то були акти жорстокости, свідками яких ми бували. Всіх робітників і селян, запідозрених у більшовизмі, коротенько допитували й розстрілювали на пристані, що коло неї ми ошвартувалися.

Сніг укривав ще землю й порт, який взявся тонесеньким шаром льоду. Щоранку, ми бачили, двоє офіцерів білої армії із заряженими рушницями в руках приходили на пристань, штовхаючи поперед себе якогось в'язня, босого, одягненого в самі штани та сорочку. Вони ставили його кінець пристані, обличчям до моря, потім один з них стріляв йому в спину, а другий — у голову. Якщо тіло падало не просто в море, а на пристань, тоді вони ногами штовхали його у воду. Так тривало вісім чи десять день; іноді багато разів на день. Троє або четверо нещасних приводили туди щоранку. Мозок одного з них приснув навіть на ланцюг од кітви „Юсара".

Між кучугур вугілля на набережній не можна було пройти п'ятдесяти метрів, не наштовхнувшися на зовсім голі трупи, що в деяких з них мозок зовсім випав з черепної коробки.

19-го чи 20-го березня, маючи стерегти шаланду, навантажену борошном, я на десяту годину вечора мав заступити попередню варту. Я йшов набережною, пробиваючись між товарними вагонами, коли метрів на 150 від „Юсара" побачив жахливу картину: з десяток солдатів білої армії вганяли багнети в якусь істоту людську — чоловіка чи жінку — яка, напів уже задушившись у воді, ще хрипіла й стогнала. Я спитав їх, чому вони так роблять. Вони відповіли: „більшовик! більшовик!" Нарешті, прошита вдарами багнетів, жертва їхня пішла на дно.

Подібні до цієї сцени глибоко обурювали нас, і нам огидно було захищати таких катів.

Один випадок у дальшому зробив для нас російську революцію ще симпатичнішою. 31-го березня, коли Червона армія всту-

пила в місто, було підписане дводенне перемир'я, щоб дати нам змогу покинути порт. Мене з кількома товаришами призначено охороняти два вантажні судна, які стояли досить далеко від нас. Повз проїздив маленький загін червоних козаків, і вони дуже просто наблизились до нас потиснути нам руки. Цей невимушений жест, звернений до тих, хто кілька днів бився з ними, глибоко розчулив нас. Один з наших, знавши трохи російську мову, зняв із ними розмову, і один з козаків спитав, чому ставимось ми вороже до них, що провадять боротьбу проти визискувачів та панів. Нам стало ніяково, і ми зрозуміли мерзенну ролю, яку змушував нас виконувати наш уряд. На відповідь товариш дав слово, що ми зробимо все можливе, аби не перешкоджати їм продовжувати їхню визвольну боротьбу. Ми розлучилися щирими друзями після цього першого контакту. Всі загони червоноармійців і червоних солдатів, зустрічаючи французьких матросів, робили так само. У наслідок цього — значна моральна зміна; братання тоді було вже забезпечене".

* * *

Але головне, і це треба особливо підкреслити, полягає в тім, що коріння революційної акції було й у Франції. З листів, з газет маса матросів, бачивши перед собою потужну Жовтневу революцію, почувала, що під їхніми ногами гуде страшелезний революційний вулкан. Як і в армії — більше як у армії — газета „Хвиля" добувалась до трюмів... на жаль, разом із дрібно-буржуазною пацифістською демагогією замість бойової більшовицької лінії. У кожному числі була однакова кількість листів од матросів і од солдатів, у п'ятдесят разів, проте, численніших. Про її популярність та вплив можна судити з цього надрукованого 2 січня листа.

ЛИСТ З МАРСЕЛЯ

У флоті нашу милу „Хвилю" читають багато, не зважаючи на невгамовне переслідування її від реакційного офіцерства. Та ми, свідомі моряки, що любимо правду й маємо свої ідеали, не даємся купити за четвертину вина або за клерикальні газети — майже єдині, що приходять на „воєнне" судно.

Отже, будьте сміливі й вірте, що „Хвиля" йтиме вгору, і разом із вами я гукаю: „Хай живе Інтернаціонал! Хай живе Росія!"

Дивіться, цензура ще існує. Геть із капіталізмом! Усе для пролетаріяту!

Моряк-соціяліст з Тулону

Через це потужне революційне піднесення робітничого руху у Франції, кожен ешелон підмоги Чорному морю давав матросів, молодших, але більш досвідчених, бо вони тільки но жили в революційній атмосфері кінця 1918 та початку 1919 років.

Уже 5-го січня 1919 року в одному барі на вулиці Люї Пастера в Бресті поліція заарештувала тридцять матросів і п'ятеро войовних революціонерів, що роздавали їм брошури „За російську революцію", „Проти інтервенції". Серед них був Леон Капітен, секретар професійної спілки робітників арсеналу. Спершу цензура заборонила публікувати про цей арешт і про викликані ним численні протести різних робітничих організацій. Обвинувачення в змові проти держави, що її хотіли привинити цим солдатам і матросам, відпало. Дві третини обвинувачених звільнили і тільки з десяток їх завдали до огидної військової тюрми попереднього ув'язнення в Нанті. То були войовні синдикалісти: Легар, Капітен, Ле Дюф, Буе й матроси: Фішу, Бернар, Гогрі та Пішон.

Проте, привинити їм можна було тільки участь у „групі друзів „Хвилі". Воєнний суд засідав 30-го й 31-го березня. Обвинувачені трималися солідарно, і, перед лицем революційного натиску, кара була порівняно легка: од трьох місяців до року тюрми умовно; п'ятьох виправдали.

„Наш *майбутній інтернаціонал* мав за честь фігурувати перед воєнним судом", писав по своїм виправданні (1 червня 1919 р.) Ле Дюф у „*Робітничому Житті*". Я енергійно обстоював своє право продавати його і сказав, що завтра, скоро буду вільний, розпочну знову".

Цей процес, названий „Брестські ради", був у Франції першим процесом робітників і матросів, що підтримували Жовтневу Революцію.

Пропаганда, проте, не вщухала, як показує надрукований у „Хвилі" від 23-го січня такий лист:

ЛИСТ З ТУЛОНУ

„Сповіщаємо вас, що інцидент, який у Бресті спричинився до арешту багатьох матросів, дуже вплинув на нашого адмірала Лаказа, морського префекта. В наслідок його він наказав пустити у бій своїх шпигів, щоб упіймати „більшовиків, соціялістів", членів профспілок, членів войовних організацій, читачів „Хвилі" та інші небезпечні голови...

Друзі „Хвилі" і „Попюлера" незабаром зійдуться на зборах".

Часто, аби відправити підмогу, доводилось уживати сили. У січні таки 1919 року 300 матросів з військової команди комерційних суден вирядили з Шербурга через Тулон до Чорного моря. У Мулені частина їх утекла з-під догляду молодших командирів і маніфестувала в місті, співаючи Інтернаціонал. Довелося мобілізувати піхоту, щоб оточити їх і знову посадовити у вагони під привітання робітничої людности. До Тулона їх не спускали з ока, а там ізолювали в таборі до того часу, як садо-

вити на пароплав. Отже, зрозуміло, що кожен новий ешелон підмоги збільшував не воєнну силу флоту, а навпаки — його революційну міць. І що молодші були матроси, то більше мали вони войовничого запалу, бо брали участь у перших збудженнях 1917 року французького пролетаріяту, або знали про них.

Добровільці поширювали такі журнали французькою мовою, як „Бюллетень Крымского министерства для союзных ескадр и войска“ і „Последние Новости“. Ці органи подавали тільки безглузді відомості про пролетарську революцію. Та на екіпажі вони не лише не справляли ніякого впливу, ба й дискредували ще більше їхній командний склад. А той, треба сказати, робив зовсім незграбно, поширюючи цю літературу або такі брошури, як „Тиранія більшовиків“ через попів. І справді свого кюре матроси найчастіше й цілком підставно вважають за шпига командира судна.

Як бачимо найпотужніше знаряддя насильства на службі в імперіялізму Антанти — французький військовий флот — було дуже притуплене. Небагато бракувало, щоб воно обернулось проти нього. Потрібний був тільки щільний зв‘язок із більшовицькою партією її провід та суворо конспіративні комуністичні осередки на суднах, і це було можливе.

(Далі буде)

М. Ігнатов

Червоногвардійський загін в боротьбі за хліб

Із спогадів про кінець 1917 р.

По опануванні Харківської Ради більшовиками в місті розпочалися ширитися сила різних чуток, відчувався страх обивателя, ненависть буржуазії, яку підтримували меншовики різних гатунків, праві есери, українські націоналісти, духівництво. Їм допомагали експропріяції анархістів і максималістів та наскоки різних кримінальних елементів.

Меншовики й праві есери, опинившись за бортом пролетарської революції, повели шалену агітацію проти органів диктатури пролетаріяту, використовуючи й поширюючи через свою пресу провокаційні чутки про більшовиків, як „німецьких шпигунів“, про „запломбовані вагони“. Проте, за головний коньок проти більшовицької агітації меншовики обрали хлібопостачання місту.

Націоналізація приватних хлібопекарень викликала від колишніх власників опір: одні із них скуповували й заховували зерно й борошно, другі руйнували печі пекарень, треті підкупом, провокацією примушували пекарів залишати роботу.

Меншовики у своїй пресі, виступах кричали про безсилість більшовиків, про те, що крім голоду більшовицькі Ради нічого не дадуть, докоряли чергами, доводили, що передання фабрик, заводів та інших виробництв до рук робітників тільки зруйнує господарство, обстоювали блок з буржуазією і приватним капіталом. Боротьбу проти диктатури пролетаріяту меншовики й міська буржуазія провадили разом: тоді як меншовики „крили“ Раду і Ревком за „голод“, пророкували неминучу загибель, — харківська буржуазія розпочала скуповувати у місті запаси продуктів, заховуючи їх у льохи. У графині фон-Дер-Лауніц у льохах знайдено 4000 пудів борошна, сотні пудів цукру, ящики сірників і т. д. У льохах Шабельського виявлено десятки тисяч пудів борошна, цукру, пшона та інш. крупи. Такі запаси знаходили й у інших будинках буржуазії.

Треба сказати, що великий розлад у продовольчому питанні вносили організації анархістів.

Заперечуючи будь-який облік всіх продовольчих запасів міста, анархісти, захоплюючи будинки та склепи буржуазії, тут же на місцях утворювали тисячні хвости, роздавали „експропрійоване в експропіяторів“ без ніякого розбору. Все роздане, звичайно, поверталося на спекуляцію. Примітивний „комунізм“ анархістів, їхня робота вносили розлад в роботу молодих радянських органів і допомагали контрреволюції спекулювати на труднощах революційного будівництва.

Тоді як Рада вживала всіх зусиль, щоб ліквідувати хлібні труднощі, провадячи облік запасу зерна й борошна, організуючи хлібопекарні, тов. Леонтьєв, комісар постачання, на пропозицію групи червоногвардійців південних залізниць послав у губерню загін по хліб через товарообмін та для допомоги селу в установленні законів радянської влади. Організувати загін доручено членові Центрального революційного штабу південного вузла тов. Ніколаю.

Числа 15-16 грудня (ст. ст.) загін із 35 чоловіка червоногвардійців на двох вантажних машинах виїхав із міста.

Виїхавши з Харкова, загін прибув до повітового м. Валок, де вирішив годину відпочити й потім виїхати далі. Проте, відпочити не довелося, а обставини у Валках примусили затриматися на деякий час.

Коли у центрах робітничі маси міста скоріше розпізнавали угодовські й націоналістичні дрібно-буржуазні партії, як агентів буржуазії, то в провінції, зокрема в повітових містах, залюднених переважно дрібно-буржуазними елементами, міщанством, ремісниками, вплив цих партій на той час давався в знаки; сюди, між іншим, скеровували меншовики й есери всю увагу, всю свою роботу.

Це зокрема помітно було і в м. Валках, куди прибув загін. І тут носилися провокаційні чутки про більшовиків як про „німецьких шпигунів“, як про „зрадників“ революції, про славнозвісні „запломбовані вагони“ і т. д. У місті була Рада. Але усе ще було по-старому. Болото обивательщини, українського шовінізму, засилля купецтва. Керівництво у руках українських есерів.

Зразу ж по приїзді призначили скликати нараду Ради. Приміщення Ради не вміщало всіх. Командир загону розпочав доповідь-інформацію: про крах правління Керенського, про перехід влади до рук робітників і селян, про воєнну небезпеку від контрреволюції, про продовольче становище у столиці, утруднене буржуазією, про боротьбу проти правих соціялістів і буржуазії. Підчас доповіді із натовпу вихопилось двоє громадян:

— Товариші!... товариші! ви знаєте, у нас, тут у Раді, за посіла буржуазія... пролізли мироїди... торгівці!

— Чужа Рада, не наша, про „учредилку“ більше говорять... почулися голоси із натовпу.

— Он троє удають ангелів, навіть доповідачеві посилають оплески... а з них два торгівці і один жандар...

— Переобрати треба Раду!... Вигнати мироїдів!..

Присутні захвилювались. Один із президії, правий есер, з викриком „це засилля“, вийшов із приміщення.

Після цієї наради на організаційному засіданні по-революційно настроєної людности, членів Ради і харківських червоногвардійців, обрано актив із демобілізованих солдат та молоді. Вирішили переобрати Раду, вигнати тих, що примазалися, організувати червоногвардійський загін, утворити при Раді грошовий фонд.

Постало питання як добути кошти. Склали списки маєтних: торгівців, попів, буржуазії. По місту розклеїли перші революційні накази.

„Наказ № 1. Іменем Жовтневої революції. Грудень 1917 р.

Цим пропонуємо зазначеним особам протягом 24-х годин внести до штабу Харківського червоногвардійського загону... тисяч карбованців“.

Через 24 години суму внесено. У Раді утворився грошовий фонд.

До загону почали надходити відомості про те, що буржуазія переховує зброю. Червоногвардійці разом з активом перевели по місту ряд обшуків. Відомості потвердились: при обшуках знаходили заховані гвинтівки, берданки, набої, револьвери.. Відібрана зброя дала можливість утворити й озброїти міський червоногвардійський загін. А щоб відібрати усю зброю, по місту вивісили другого наказа.

„... Всю зброю, що перебуває на руках у людности, здати до Ради. У кого виявиться зброя — розстріл“.

Контрибуція на міську буржуазію, конфіскація зброї викликала від реакційного елементу шипіння, по місту носились чутки — „приїхала банда“, „грабують жителів“.

Викривання ролі правих есерів, вивід їх із Ради викликало від них провокаційні методи: по місту з'явилися п'яні хулігани, на околиці зґвалтовано жінку, на дві квартирі вчинено напад. Контрреволюційна наволоч на способи, щоб скомпромітувати прибулий загін, не соромилась. Затриманий п'яний хуліган, у загоні признався, що вигнані із Ради члени напували його горілкою, давали гроші.

На об'єднаній нараді загону й міського активу вирішили в корені знищити будь-які виступи. По місту оголосили накази:

У кого виявляться спиртні напої — штраф.

... Якщо помітять, що хтось провадить агітацію проти радянської влади — розстріл на місці.

Після арешту одного жандарма й розстрілу двох бандитів, хуліганство й агітацію у місті припинено.

Загін у місті затримався на 8 днів, зробивши все, що можна було. Охорону міста передано до рук місцевого червоногвардійського загону. Раду від есерів очистили. У начальника загону на руках появився перший грошовий офіційний документ:

„Грудень 1917 р. Одержано від т. Ніколая на потреби Ради два коші вагою в 3 пуди срібних і золотих монет".

Червоногвардійці при обшуках знаходили багато твердої валюти й конфіскували. Лічити її було ніколи, а тому її здано на вагу.

Коли від'їзджав загін, валківські трудящі дякували за допомогу. — Тепер знаємо як робити.

Повертаючись — заїжджайте. Загін залишив Валки.

Дорога незнайома. Село також. Кругом снігове поле; ніч. Переговорюються червоногвардійці:

— Яка буде зустріч!

— Не забула видно есерівщина й села, коли у самому повіті такі обставини!

Спереду замаячили вогники.

Під'їхали машини. Старий поміщицький маєток. Загавкало з десяток собак, вискочили за ворота дві баби, злякалися авта, бо їх вони, напевно, ніколи не бачили.

— Це чий маєток? — запитав командир. Мовчать.

— Чого злякались? Що за поміщик?

— Яхонтов...—тихо відповіла баба.

— Відчиняй ворота, — наказав командир.

— Ой, лишенько! — біжи, дівчино, до пана...

Розчинились поміщицькі ворота, в'їхали. Велике подвір'я, кругом будівлі. З боку садок, величезний будинок. Нічого не зруйновано. На всьому лежить віковічний панський спокій.

Вантаговози оточило осіб 40: жінок, чоловіків, дітей. Стоять мовчки, розглядають гостей.

— Хто ви — запитав командир.

— Служимо у пана... працюємо... Недалеко село. Червоногвардійці переглянулись.

— Покличте хазяїна...

Незабаром вийшов поміщик такий надутий, сердитий, сонний.

— Що вам треба?.. Іване, на що ти відчинив ворота? Чого не сказав?

— Зразу ж одвести у вашому будинкові приміщення на 36 чоловіка, — наказав командир.

— За яким правом — злютився поміщик.

— За правом Жовтня... і дати на стільки ж чоловіка харчів.

Одначе, червоногвардійці не діждались хазяйської гостинности, самі зайшли у панський дім і розійшлися по кімнатах. Кімнати в килимах, оксамитах, у позолоті. Розіклались червоногвардійці на пуховиках. Зачаділи махоркою. Порушили дворянськ й спокій. Тупо дивився із дверей тераси останній відприсок із Яхонтових — блідий, пониклий.

* * *

Ранок. З двору роєм гуде.

Вийшли у двір червоногвардійці — стоїть сила-силенна селян. Побачили — гул припинився. Мовчать, на обличчях німі запитання. „Хто? Чого?“

— Здрастуйте, товариші! — крикнув командир загону і після привітання зразу приступив до інформації: звідки приїхали, що сталося у центрі і чого приїхали. Розказав про перехід влади до рук трудящих, про перехід землі до рук селян, про те, що вже панів нема.

Зразу розв'язались язики. Захвилювались.

— А у нас і досі поміщики панують...

— Кругом їхня запосілість...

— У нас тільки хати та маленькі шматки під посівом!

Увесь день харківські червоногвардійці розмовляли з селянами, розповідали їм як треба організувати Раду, кого до рад обирати, як відбирати у поміщиків землю.

Обрали із селян ініціятивну групу і на зборах ухвалили — всі панські приміщення віддати під школу, лікарню, а в будинках розселити бідняків. Взяти на облік увесь реманент, перевести облік всіх харчів. Самому поміщикові із сім'єю відвести одну кімнату — хай поки живе. Над маєтком настановити коменданта. Садибу передати громаді. Про все це повідомити валківську Раду, щоб надіслали допомогу із міста перебудовувати життя по-новому.

— А вирішати наші справи хто ж буде? — допитувалась біднота.

— Ви самі. Ваші обрані бідняки.

— Ага! З волі громади, значить.

Розпочалось у маєтку поміщика Яхонтова нове життя. Там, де раніш під мелодійні звуки полонеза по блискучому паркету пливли випещені нарядні пари представників білої кости, забринькала балабайка й бавилися сільські дітлахи.

* * *

Загін обшукав комори, поміщицькі повітки — все зерно, борошно, печений хліб порахували, списка залишили комендан-

тові. Тут же, за постановою громади, частину зерна й борошна відділили й через Валки відправили до Харкова.

Двоє селянських активістів зголосились супроводжувати загін. Два тижні перебував загін у Валківському повіті. Радо його скрізь зустрічали. Звістка із Яхонтовського маєтку випереджала про загін. На місцях загін переводив агітаційно-роз'яснювальну роботу, організовував Ради, селянські бойові дружини. Середняцтво здавало хліб; дехто з селян від мануфактури відмовлявся. Заможня частина села різко відповідала:

— У нас у самих нема. Тільки для себе залишилось.

— Чого брешеш, тільки для себе?.. комори тріщать від запасів.

— Не скигли, Ягоре, хліб революції потрібний... Цього вимагає революція, — говорила біднота глитайні.

Видко було, що хліб у глитайні треба брати тільки силою.

Загін вирішив розпочати обшуки у заможніх з таким розрахунком, щоб із великої зайвини половину до Ради здавати, а із другої половини 50% відправляти до Харкова.

Для цієї роботи загін організував із молоді бригаду; допомагали й старі.

Частину хліба, знайдену у куркулів, роздавали біднякам тут же на місці.

На селі загін видав наказа:

„... Захований хліб у куркулів, і в тих хто не здасть зайвину Раді, конфіскуватимуть до зернини".

Грудень (ст. ст.) наближався до кінця. Загін побував у 4-х поміщицьких маєтках. Одним володів син Яхонтова — Микола, другим — зять Яхонтова. Останні були віддані дочкам Яхонтова. Два маєтки селяни ще до приїзду загону розподілили. Хазяїв вигнали, а хороми розгромили.

Перші два маєтки загін допоміг передати сільській громаді. Із маєтку загін рушив у Лебедин (на Харківщині). Перед тим, як виїжджати до повіту, загін вирішив зв'язатися з Лебединським ревкомом.

* * *

В Лебедині обставини були гірші, ніж у Валках. У місті не ревком, а просто колиска правих есерів. У приміщенні ревкому на столах „література": „Кто такой Керенский", „Аграрный вопрос" Чернова, „Для чего нужно России продолжать войну".

Трудяща маса отруєна — учредилівською ідеологією.

Тут загін зіткнувся щільно з ворогом. „Парламентарничати" з ним загонові ніколи було. Агітація річ була довга.

Другого дня по приїзді червоногвардійці влаштували мітинг. Роз'яснили про Жовтневу революцію та що робиться в центрі.

Після мітингу в приміщенні штабу цілими днями повно народу. Сотні наболілих питань у людности:

— Чи правда, що Ленін приїхав у запломбованому вагоні?

— Чи правда, що влада тепер із євреїв?

— Чи правда, що Росія продана німцям?

— Як буде з розподілом землі? Чи буде викуп?

Про те, що білий ворог загрожує, про те, що від маси потрібний підтрим робітничому урядові, — про це питання загонові не ставилося. Угодовські ватажки Лебедина, як бачимо покищо це від трудящої людности ховали, не здіймали цього питання, бо на щось сподівалися.

Мітинг, розмови, доповіді, — все це з'єднало загін з революційно-настроєною масою. Розповідали загонові про те, хто у ревком увійшов, у кого із місцевої буржуазії є зброя; повідомили, що верховодить у ревкомі місцевий поміщик — правий есер.

Після всього, харків'чани вирішили піти до ревкому — ознайомитися з місцевою владою, попробувати договоритися з нею. Призначили нараду ревкому.

Командир загону поінформував про мету приїзду. Ніби заражі змовившись, ревкомівці не дозволили їхати загонові до повіту. Вони самі забажали зібрати хліб. Командир загону запротестував, втративши стриманість.

— Ви зберете?.. з черновською літературою, з керенськими гаслами?

Як ошпарені скочили ревкомівці, голова ревкому.

— Тут ми влада! Коріться наказові! Бандитизму в повіті ми не потерпимо.

— Викликати міліцію! — крикнув один із членів ревкому.

— Не буде вашої влади, ні тут і ніде, ніколи, — крикнув командир загону.

За спиною голови місцевого Ревкому появилась озброєна охорона. Командира харківського загону оточили червоногвардійці. Мовчки вийшли із приміщення ревкому. Через годину у загоні відбувалась нарада. Що робити?.. На нараді чоловіка двадцять присутніх міських жителів, робітники залізниці.

Вирішили об'єднати робітників, озброїти їх, після — переобрати ревком.

Обшуками по місту відібрали зброю. У поміщика-ревкомівця найшли у підвалі багато гвинтівок та січової зброї.

Озброїли залізничних робітників; організували червоногвардійський загін.

Підібрали міцний актив. Через три дні на нараді ревкому чулися вигуки: „Переобрати ревком!“ „Зрадники сидять!“. Загальні збори до складу ревкому обрали 3 робітників, 2 учителів, 4 селян.

Після цього на місцевих торгівців і буржуазію загін наклав контрибуцію. Фінансовий фонд при ревкомі збільшився. Попалили контрреволюційну літературу. З Харкова просили надіслати до Лебедина радянську літературу та газети. Загін заарештував поміщика і відрядив у Ворожбу, а до Харкова про це повідомили комендантові міста Войцеховському, якому підкорявся загін.

Загін, за підписом ревкому, видав наказа:

„При найменшій агітації проти радянської влади винних розстрілюватимуть на місці“ і знову рушив у села. Зустріч таки була не та, що на Валківщині. Біднота залякана; верховодять куркулі.

Мітинги у селах приносили мало користи, так і чулися вигуки

— Немає хліба, на чорта нам мануфактура? самим їсти нічого!

— Взяли владу, годуйте самі себе!

— Кого?

— Німецьких шпигунів годувати?.. Не дамо!

Кинув загін агітаційні методи; вирішили діяти революційним законом. Розпочали обшукувати заможніх. Бідняки давали потай відомості; відверто боялись виступати. Зайвину хліба загін реквізував і відправлян на ст. Ворожбу, а звідти до Харкова.

Від кого ховав куркуль хліб у грудні 1917 р.? Хто навчив його ховати? Він це робив не із страху, а цілком свідомо.

* * *

Перед тим, як від'їжджати до Харкова загін заїхав до села Терни.

На горі, зарослій густим лісом-парком, стоїть палац. Маєток князя Щербатова. Унизу під горою село Терни. Князь із сім'єю утік ще за першого перевороту. Маєток цілий. Палац не тронутий. У маєтку залишився князів управитель із штатом локаїв. Тут же його невеликий сукновий завод. Робітники у ньому — полонені австрійці, мадяри. Хазяїн заводу — управитель. Для полонених — він цар і бог.

Загін розташувався в маєткові. Першого ж дня до загону прийшли полонені австрійці.

— Працюємо цілу добу, годують, як собак, білизни не видають, зимнього одягу нема, управитель — звірюка, за найменше слово штрафує, — скаржилися робітники сукнового заводу.

Червоногвардійці обслідували завод. У коморах, цейхавзах князя знайшли червоногвардійці ворохи теплої білизни, кожушків, ботинок, багато харчів. І тут же рядом полонений ходив зимою у порваних ботинках, лахміттях і годувався напівзвареною капустою.

— Убити падлюку! — загомоніли червоногвардійці. Відправити негайно у Ворожбу — раяли інші. Командир не погодився.

— Заводу зупиняти не треба. Хай залишається. Ми його і так прикрутимо.

Наказали управителеві:

„Негайно видати полоненим робітникам заводу теплий одяг, взуття, харчування, поселити у тепле приміщення, призначити певну платню. Від робітників обрати уповноваженого, як контроля. За репресії проти робітників і за невиконання розпоряджень — розстріл".

Того ж дня управитель усе виконав. Другого дня загін вирішив виїхати в Терни.

* * *

Од маєтку князя Щербатова до села верстви півтори. Дорога ця іде лісом до ст. Ворожби. Перед селом пошта й телеграф.

У село відрядили 3 представників: командира і двох червоногвардійців.

Над дверми приміщення місцевої влади виднілася вивіска: „Волосное правление", зверху царський герб з двохголовим орлом.

Командир попросив скликати схід. Загудів церковний дзвін.

За деякий час вийшли на схід і здивувались. Перед нами стояли озброєні селяни — хто з чим.

Понасходилось народу сила-силенна. Командир розпочав мітинг. Розповів, що сталося у країні, про її потреби, пояснив про мету приїзду.

У відповідь мовчанка.—Отямтесь, товариші, розберіться, завтра знову приїдемо до вас! — закінчив командир свою доповідь.

Перед від'їздом загін скинув з приміщення місцевої влади двохголового орла.

На ранок 14 червоногвардійців з командиром відправились у село. Схід уже зібрався.

Знову розпочав командир мітинг. Його слова перебивали викриками із натовпу:

— Та чого вам треба? Забирайтеся звідки приїхали! У нас є своя повітова влада, її й будемо годувати! Хай німці ваших більшовиків годують хлібом.

Взяло за серце червоногвардійців: найбагатіше село в повіті і відмова. Командир пробував уговорити, але натовп криком заглушав:

„Їдьте краще, хліба не дамо ні фунта".

Уходячи із сходу командир загону заявив:

„Якщо через два дні представники влади не візьмуть на облік хліба, вживемо своїх заходів".

Село перебувало в полоні куркульства.

* * *

Уночі до загону прибігла із села жінка й попередила:

— Будьте обережні. На селі у нас багато офіцерні, повернулось з німецького фронту. Бідняків у раді нема, самі куркулі, торгівці. Приїхало двоє із Лебедина в Терни, перешіптуються з куркульнею, пускають по селу чутки, ніби ви бандити. Мій чоловік більшовик на все село, ховається від куркульні, не раз його хотіли убити.

Досиділись до півночі червоногвардійці, все радились, що робити. Раптом почувся дзвін. Червоногвардійці вибігли на узлісся.

Пожежа?

Розвиднялось; дзвін не стихав.

Вирішили на село поки не ходити, вичікувати, що буде далі.

Командир з товаришами спустився на пошту, хотів переговорити з Ворожбою прямим дротом. Ворожба не відповідала. Повертаючись назад, червоногвардійці побачили, що телеграфні дроти попсовані.

Наступав вечір. А дзвін гуде. Харківчани почали нервувати. Годині о 12-й ночі до загону прибігла знову жінка.

— Чоловік велів попередити. Куркульня пустила чутки, що ви приїхали пограбувати волость. Скликають тепер із сусідніх сіл дзвоном народ, щоб напасти на вас.

Цілу ніч ніхто не спав. На ранок постановили послати на село 3-х парламентерів.

Пішли Минула година, друга, посланці не повертались. Просиділи цілий ранок, чекаючи на товаришів. Дзвін не вгамовувався. Вартові повідомили:

— Із села суне море народу.

Розставили на воротах свої кулемети, поставили заставу. Море людей наблизилось. Вийшов із натовпу чоловік, викликав командира загону, коротко заявивши:

„Здавайте зброю, інакше усіх вас перебʼємо. Поговорите з нами без зброї“.

Сказав і пішов. А народу все прибувало: з гвинтівками, з ломаками, з сокирами. Знову загудів дзвін.

У загоні виникли суперечки: чи здаватися, чи відбиватись.

Червоногвардійці чули куркульську загрозу. А в тім не наважувалися стріляти в тисячну бідняцько-середняцьку масу, обурену й спровоковану есерівськими офіцерами та місцевими куркулями.

Командир вибрав — здатися. Сараною навалила юрба у садибу. Командира і 4 червоногвардійців звʼязали і заперли у комору. Рядових червоногвардійців повели у село.

* * *

Дві доби лежало 5 полонених у коморі без їжі і води. На третю добу із села принесли хлібину, відро води і розв'язали. Увечері знову надійшов чоловік.

— За постановою громади вас віддають до самосуду. — Повідомив і зник.

Знову стало тихо в коморі. Ні про що було говорити. Ні слів, ні думок, ні бажань. Цілковита розгубленість і тільки іноді хтось здригнеться і промайне в голові думка:

— Насунуться... Повибивають зуби, розіб'ють голову... повикручують руки й ноги.

П'ять діб підряд озвіріла п'яна куркульня навалювала на полонених, виводила до лісу, глузували, загрожували, плювали в обличчя й стоголосо кричали:

„Витягай! Га-га-га!

— Не хочете здихати?

У-у-у більшаки. Ось-ось торохну і вискочить мозок!

— Не треба бога? Не треба царя?

— Ломаками їх... утопити...

— Живцем у землю загребти".

П'ять діб захоплені комуністи перебували у звірячих лабетах куркульні. Під рукою не було у них анічогісінько. Утекти не було жадної змоги. Надвір не випускали, душив сморід у коморі.

Загрожували, лютували, глумились, але не убивали.

Шостої доби ранком терновчани полонених вивели із комори і повели до села. Закинули їх там у буцигарню.

Разів п'ять навідувався від князя його управитель і ябідно запитував у командира:

— Дозвольте видати платню робітникам — ваша більшовицька світлість, перемінити ботинки... мать вашу... видати білизну, голодранці, прохвости... німецькі полигачі... Візьміть білизну!

Удень до буцигарні протислось червоне п'яне обличчя.

— Готуйтесь! Вчинимо над вами самосуд.

Вивели Анатоля, і співгодини нічого не було чути, а потім зразу заревло:

— Не давати! Не пускати їх!

— Дзвоніть у дзвона!

— Допомога, спасіння, — промовив командир.

Незабаром повернувся радісний Анатоль.

— Свої!.. Приїхав загін.

Вийшли у двір. Побачили — десять озброєних у солдатській формі в'їхало до двору. Харківчанам запропонували іти до будинку. У будинкові залишили озброєних. Незабаром повідомляють:

— Кличе комісар.

Хвилин через п'ять комісар із Лебедина, офіцер Нікулін, що його вигнали були харківчани із ревкому, розправлявся з червоногвардійцями, б'ючи кулаками, наганом. Нікулінська варта увесь час тримала напоготові свої рушниці доки комісар не натішився.

* * *

Ранком напівроздітих, харківчан у самих шинелях, при тріскучому 25-ти ступневому морозі, повезли, підводи до Лебедина на розправу. Спереду верхи—комісар Нікулін. Тільки надвечір другого дня доїхали до міста. Напівживих їх висадили у маленьку кімнатку якоїсь казенної крамнички, і через годину покликали на допит. У канцелярії слідчого зустрівся знайомий, приятель нікулінський — правий есер.

Відповідати відмовились.

— Багнетами примусимо, — прошипів слідчий.

Загроза не допомогла. Відправили із ревкому до тюрми. Тієї ж ночі передали вирок — „присуждены к расстрелу", але хто — так і не сказали. Саме тоді учредилівська наволоч побоялася перед полоненими червоногвардійцями виявити своє обличчя, бо боялась, що Каледін, Денікін були ще далеко.

Ранком на світанку червоногвардієць Анатолій схопився з ліжка і розбудив товаришів:

— Чуєте? Ідуть...

В коридорі тупіт і гам. Підійшли до дверей. Застукотіла колодка, відчинилися двері.

— Ну, гади... — промовив командир Ніколай і не закінчив фрази.

На порозі камери стояли харківські товариші, близькі, рідні обличчя. На них були матроські кашкети балтійців, засалені куртки гельферих-садевців.

Тов. Кайранський, який приїхав із Харкова з літературою, узнавши у Лебедині від сторожа ревкому, що есери з загоном зробили, негайно повідомив про це у Харків до штабу Антонова-Овсієнка. З Харкова під командою балтійця тов. Штельмахера надіслано загін виручати товаришів.

Загін наспів вчасно. Із нікулінської варти його повідомили, що п'ятеро червоногвардійців сидять у тюрмі і на ранок їх мають розстріляти, якщо не розстріляли. Якби Штельмахер на кілька хвилин спізнився—не застав би їх живих.

Визволивши в'язнів із тюрми, червоногвардійці обшукали усе місто. Але Нікулін із слідчим і всією зграєю як у воду канули.

Визволившись, Ніколай, Анатоль та Дмитро, разом із загоном Штельмахера та з Кайранським повернулись до Тернів; двоє виїхало до Харкова.

У Тернах червоногвардійці піймали князевого управителя й заарештували п'ятьох офіцерів. Навели на Терни кулемети і послали наказа.

— На протязі доби скласти всю зброю!

Цього разу терновські куркулі уже здали зброю й хліб. Відправлено на ст. Ворожбу 7 підвід. Зброю передали харківчанам. Ніколай аж тепер довідався про долю свого загону. Узнав як схопили останніх червоногвардійців, як їх тримали, а згодом відпустили.

Після Тернів увесь загін повернувся до Харкова.

І. Чоботарьов

Від червоно-партизанського загону — до лав Червоної армії

Уривки із спогадів про 1919 — 20 рр.

В кінці літа 1919 року, коли денікінці захопили майже всю територію України, на Одещині повіяло старим панським повітрям. Повернувши до своїх маєтків, поміщики почали за допомогою урядників стягати з трудящого селянства величезні борги за землю, якою селянство користувалося безплатно. Непевні щодо свого тривалого панування поміщики квапились стягти борги якнайскоріше. Пустили в діло все: суд, нагаї, конфіскація майна, розстріли. Таке поводження з трудящими селянами особливо відчувалось на бідноті, що, головно, користала панську землю і за яку тепер поміщик здирав останню сорочку.

За таких обставин Україна, після встановлення влади Денікіна, піднялась була до повстання, укрившись мережею червоно-партизанських загонів, які руйнували білогвардійський тил, допомагаючи Червоній армії розгорнути дії на півночі.

Один з таких червоно-партизанських загонів був утворився й у Франзівському районі (бувша Захарівська волость Тираспільського повіту), на чолі якого стояв тов. Дубенко О. К.[1].

Загін організувався 12 листопада 1919 р., але перші спроби організувати його були ще в жовтні. Невеличка група товаришів - членів підпільних комуністичних осередків з Гросулова, Окни та Плоського, яка була безпосередньо зв'язана з Дубенком, цілий місяць працювала коло організації майбутнього загону. Підбирали людей, вишукували зброю й поволі підраховували сили, день та час бойового виступу.

Ця горстка людей, чоловіків з десять, за місяць охопили більше як пів волости сіл, і на перший виступ мали чоловіка за сто готових до бою. Цього було досить, щоб розігнати денікінську владу в с. Захарівці й розпочати далі організовувати загін.

Підіймати велике селянське повстання партизани не хотіли, бо таке повстання набуло б сили тільки на один день. Крім того

[1] Тепер голова червоно-партизанської артілі на Фрунзівщині.

для справжнього повстання потрібно було чимало зброї, набоїв, яких добути зразу не так то легко. Отож ми вирішили спочатку зібрати цілком відданих і надійних людей, які наважаться битися до останнього набоя й до останнього чоловіка.

Всю безпосередню підготову коло організації загону провадив т. Дубенко. За одну ніч він встигав обходити чимало сіл і сам дізнавався як проходить робота. В Захарівці йому багато допомогли в організаційній роботі т. Осипенко Ф. та Нечитайло О. в Богдановій І-шій Гузенко С. в Краснополі - Чоботарьов та В. Чабан, в Йосипівці та Василівці - Наконечний І. та Наконечний М. інші т-ші в других селах.

12 листопада до 10-ї години вечора партизани стягли в с. Катеринівку всі сили на яких ми могли покластися у своїх перших бойових спробах. Всього прибуло з різних сіл Фрунзівщини 123 чоловіка. Були: краснопільці, богданівці, з Глибокого яру, з Савчинського, Катеринівки, Василівки, Йосипівки й найбільше з Захарівки. 123 чоловіка, це була для нас добра сила, але на всіх було тільки 54 рушниці та 12 револьверів. Дехто мав зіпсуті обрізи, інші принесли тільки набоїв або звичайну селянську палицю; знайшли і три гранати.

Дехто з товаришів радили відкласти бій на далі, щоб набути більше зброї, але відкладати було вже пізно. 123 чол. не могли втаїти нашої підготови, і більшість з нас була за те, щоб розпочати бій цієї ж ночі.

В Дубенковій хаті відбулася бойова нарада всього нашого активу, де більшість ухвалила негайно виступити.

Об 11-й годині вночі загін рушив у наступ на касарню захарівської поліції, де вона розташувалась у будинкові колишнього власника Веприка. 60-70 поліцаїв собі спали, не поставивши ніякої охорони.

По суті це була не поліція, а скоріше невеликий добре озброєний загін білих, який об'єднався з поліцією та допомогав поміщикам карати селян і тримати на місці владу білих.

О 12-й годині вночі ми тихо оточили касарню. Дубенко, Осипенко, Чоботарьов та ще декілька товаришів підійшли до дверей. Дубенко поважно постукав у двері.

— Кто там — обізвався грубий незадоволений голос.

— Отвори, свои...

— Какие свои?..

— Чудак, с уезда приехали с приказом, — відповів Дубенко.

Може б поліцаї і відчинили двері й ми їх забрали без будь-якого бою, але в цю саму мить хтось з наших партизанів ненароком вистрілив. Всі поліцаї кинулися до зброї. Зав'язалася стрілянина. Бій тривав майже годину. З будинку густо летіли кулі й підступити до нього не було ніякої змоги. Але у поліцаїв видно виходили набої і вони почали стріляти рідше.

Осипенко підкрався до вікна й кинув гранату. Це переполошило поліцаїв і вони почали тікати через чорний хід. Тим часом Чабан В. висадив двері і ми вірвались до будинку. У приміщенні було вже пусто. Скрізь валявся одяг, розкидана постіль та десятків зотри рушниць. Голі та босі поліцаї розбіглись хто куди. Нас цікавила зброя і ми зразу кинулися до льоху. Там знайшли більше як 50 шт. гвинтівок, багато набоїв та п'ять сідел. Було кілька поганих коней, але ми їх не взяли.

Ще до бою Дубенко доручив деяким товаришам порвати телефонні та телеграфні дроти. Отож про наш наскок білі довго нічого не знали.

Після бою ми зовсім познимали телефонні та телеграфні апарати на пошті.

Отже, вночі 12-го листопада 1919 р. Фрунзівський район позбувся білих і був фактично без будь-якої влади аж доки не прибула Червона армія (в лютому 1920 р.). З того часу Фрунзівський район став для наших червоних партизан плацдармом, з якого потім поширилося руйнування денікінського тилу, майже по всьому колишньому Тираспільському повіті, та перекинулося на частину Поділля.

О 2 годині тієї ж ночі ми всі зібралися на майдані біля Захарівської церкви, й, обміркувавши, вирішили покищо розійтися, щоб зібратися другого дня (13 листопада) в с. Краснополі. За збірний пункт призначили маєток поміщика Мищенка.

Одначе, розпустивши партизанів додому, ми цим самим зробили дуже велику помилку. Більшість із них за ніч передумала й вирішила, раз білих у Захарівці немає, то нема чого далі й воювати.

13 листопада зібралися в Краснополі тільки: Осипенко Федір, Чабан Володя, Нечитайло Олекса, Жовтован Максим, Кириленко Петро, Булгак Михайло, Фалка Василь, Чоботарьов та Теслярук Іван [1].

Дубенко та обидва брати Наконечні, які складали тоді штаб нашого загону, були в Захарівці та тримали з нами кінний зв'язок.

Цікаво, що з дев'ятьох нас ніхто не був за старшого. Ми добру пораду якось приймали всі гуртом і виконували без жодних сперечань. Перед нами постало гостре питання як бути далі.

Зовсім розійтися ми не могли, бо знали, що на наш вчорашній наскок білі заворушаться й надішлють до Захарівки карну експедицію.

Треба було збирати партизанів, але пішки ходити небезпечно. Виникла потреба дістати коней та заходитись організовувати кінний загін.

---

[1] З них Фалка В., Теслярук І. та Жовтован М. вже померли, останні шість працюють по колгоспах Фрунзівщини.

Одностайно погодилися з думкою забрати для себе коней у краснопільських куркулів Флеймарів та Цвайгертів. Майже всі ми колись були у цих куркулів наймитами й вони кожного з нас добре знали. Ми їх також знали як добрих експлуататорів, проте на цей раз вирішили не загострювати взаємин і вдатися до них з проханням дати коней з умовою повернути їх по приході радянської влади.

Як видно ми були малосвідомі в жорстокості класової боротьби й надаремно, звичайно, звернулись до класових ворогів з таким проханням, зовсім не передбачаючи, що цього самого дня краснопільські куркулі — Луцченко В. та Погрібний Є. — на чолі з краснопільським попом М. Стояновим їздили до с. Затиші й телеграфували на ім'я начальника Одеської денікінської залоги генерала Стеселя, прохаючи в нього допомоги проти нас. Свою помилку ми зрозуміли тільки після кривавого краснопільського побоїща, яке незабаром куркульня вчинила над нашими партизанами.

* * *

На хуторі Флеймера ми дістали собі коней і під ранок, 14 листопада, були вже в Йосипівці. Як не дивно тепер, а з куркулями цього хутора ми обійшлися дуже чемно. На прощання ми потиснули „хазяям" руки й, звичайно, пообіцяли повернути коней як тільки прийде Червона армія. Куркулі були з нами ласкаві лише доки ми заїхали за гору. Незабаром вони виїхали в Торосову, набрали собі чоловіка з 60 торосянських куркулів та, приєднавшись до карного загону полковника Пукалова, якого викликав краснопільський піп, почали за ці коні розправлятись над краснопільськими червоними партизанами.

Загін Пукалова мав з 200 чоловіка піхоти, дві гармати, чотири важкі кулемети та чоловіка з 50 кінних.

19-го листопада весь цей загін прибув у Краснопіль і, схопивши наших деяких краснопільських червоних партизан, закатував їх. Економію Мишенка в Краснополі, де ми збирались, зруйновано гарматним вогнем. Партизана Курманенка Прокопа забили на смерть на очах всієї краснопільської громади. Партизанів Кульчицького І. та Жиловича побили й напівживих десь завезли й закатували до смерти. Ходили чутки, що їх четвертовано на шматки.

Одначе, карному загонові не пощастило всіх нас виловити і ми, не покладаючи рук, організовували, підбирали людей до свого загону.

Загін наш міцнішав з кожним днем; з дев'ятьох чоловіка скоро знову набрав більше сотні. Ми мали чимало охотників вступити до нашого загону, але не було змоги всіх забезпечити кіньми. Ми знали, що було б марно організовувати при нашому

невеличкому загонові ще й пішу частину, бо на голих степах Фрунзівщини вона довго не прожила б.

Ворог далеко переважав наші сили з погляду технічого озброєння: він мав гармати, кулемети, добрі рушниці та безперебійне постачання набоїв. У нас цього всього не було. Нам завжди треба було спершу відбити набої у ворога й тільки тоді вже бити його. Через це організовувати піші частини і зав'язувати з ворогом бій ми не могли. Для нас легше було на конях перебігти за ніч півсотні кілометрів і напасти на ворога зовсім несподівано.

Маючи в себе коней, ми могли за одну ніч побувати в багатьох місцях, легко напасти й легко уникнути від непотрібного бою. Несподівано для ворога ми відразу з'являлись у різних місцях і цим самим удавали, що нас велика сила. Отож з усіх сіл доходили до ворога чутки, що майже в кожному селі є червоні партизани. Практика нам довела всю перевагу в організації кінного загону і всі ми над цим уперто працювали, збільшуючи й зміцнюючи свій загін.

Дев'ять чоловіка, що залишилися після 1-го захарівського бою, це була основа в організації нашого кінного загону. Вони стали його першою кінною групою.

* * *

У Йосипівку ми приїхали о другій годині ночі й розташувалися у тамішнього попа. Всі ми були, як і наші коні, дуже виснажені.

Перед нами постало питання роздобути їжу для загону. Сподівалися здобути її в йосипівських манахів, але вони більшовиків не терпіли. Силою ж вимагати від манахів нам було ризиковано, бо їх було багато й вони могли нас легко перебити. Ми вірішили переодягти себе на білих і відповідно з ними поводитись.

Незабаром прибули до нас Дубенко й брати Наконечні, які самі були з Йосипівки. Вони згодилися з нашим вирішенням, і ми почали розшукувати потрібне вбрання. Декому почепили погони та кокарди зразка миколаївського солдата. Дубенкові та ще декому з товаришів дісталися погони „вольноопределяющегося“ і ми його стали величати „господином полковником“ та його „высокопревосходительством“.

Доки ми підшукували вбрання, Дубенко з двома товаришами пішов до манастирських будинків переговорити з ігуменом, щоб стати на постій у манастирі. Через півгодини ситий ігумен вийшов до приймальної, де його чекав Дубенко з товаришами.

„Я полковник Дубровін, — відрекомендувався Дубенко. Мені треба у вас розташувати свій штаб та дістати для нього їжу,

бо я відірвався від своєї господарчої бази. Яку ви, владико, можете дати мені пораду ?" —

— Наша обітель для всіх православних завжди відчинена Будь ласка, розташовуйтеся... Да хранить вас господь—бог відповів ігумен.

Після цього ігумен розпорядився, щоб нас одвели до одпочивальні й нагодували.

Незабаром Дубенко повернувся за останніми, які чекали його у Наконечного Івана.

— Тільки от що, хлопці, не забувайте молитись перед і після їжі,—нагадував дорогою Наконечний.

Тоді саме був піст, пилипівка і ченці подали нам кислих огирків та капусти. Хлопці на скору руку повечеряли та й полягали спати. На ранок у „трапезній" манастиря приготовили сніданок з пісних галушок. Покликали нас у велику кімнату з простими великими столами, стільцями й великими іконами. Увійшовши, ми почали христитися й „молитися".

Проте, їсти пісні галушки нам зовсім не хотілося, і Дубенко мусив перебалакати з ігуменом, щоб обід нам дали з м'ясом.

— Ми люди військові, нам доводиться багато ходити, працювати і нам ніяк не можна жити на пісній їжі. Хай бог простить, що пилипівка, але ви нам обід дайте все ж таки з м'ясом,— доводив ігуменові Дубенко.

Впертий ігумен згодився, й на обід нам зарізали теля та наварили доброго борщу.

У Йосипівці ми пробули три дні. За цей час ми розвідали, що в німецьких колосянських куркулів є зброя (гвинтівки й кілька кулеметів). Вирішили послати їм наказа за 24 години здати нам всю зброю. Зброї вони нам не здали, і як один виступили проти нас. Навколо села вони копали шанці, заставляли вулиці, а далі, довідавшись про те, що наш загін невеличкий, вирішили нас захопити у Йосипівці. Про це ми своєчасно довідалися, і вночі 17 листопада переїхали до Василівки.

У Йосипіці нам пощастило здобути багато набоїв та чоловіка з п'ять залучили до загону. Кожного дня розвідували на Захарівку і встановили, що білих там немає і що за нами ніхто не стежить.

* * *

Вдосвіта 17-го листопада, ми приїхали до Василівки й розташувалися в маєткові тамішнього поміщика. О 10-й годині скликали селянський схід. Мені та Осипенкові доручено виступати з промовами.

Коли селяни зійшлися, я виліз на стільця й почав свою промову Пригадую, що був я тоді дуже малописьменний, у політиці нічого більше не розумів як одне слово товариш, але досить було

зрозуміти це слово, щоб потім з допомогою його зрозуміти і всю глибінь більшовицької боротьби.

Саме слово товариш ми розуміли так, що більшовики нищать класи, нищать глитаїв трудового людства та хочуть створити на землі таке життя, де всі будуть жити як брати, як працівники єдиної великої трудової сім'ї. В цьому одному слові була ніби схована вся більшовицька програма. За тих часів це слово дуже швидко доводило пригнобленим з ким їм іти до перемоги. Для наших малоосвічених робітників та селян це слово дуже допомагало в розумінні класової боротьби.

Товариші! — промовив я, скидаючи шапку, — ми, червоні повстанці, ми виступили, щоб допомогти більшовикам скоріше побороти білих... Ви знаєте хто такі більшовики?.. У більшовиків панів немає і ми бажаємо, щоб панів взагалі не було. Хто хоче, щоб більше не було панів, той хай стає до наших лав боротися проти панів, як і ми боремось.—

Коли я сказав, що більшовики всіх називають товаришами, то при цьому слові селянські лиця блиснули промінням великої радости. Всім було миле оце слово — товариш.

Далі — слів мені забракло і я на цьому закінчив. Мені хотілося сказати іще багато, але... не знайшлося більше підходящих слів, яких можна було б сказати оцій голодній на агітацію трудящій громаді?

Після мене виступав тов. Осипенко. Він казав, що більшовики гонять білих з України, що вони десь б'ються під Києвом, що більшовики хочуть віддати фабрики робітникам, а землю селянам. Пригадував багато з того як жилося наймитам та бідному селянству за панів, і про ті розправи білої армії над трудящим селянством.

У Василівці до нашого загону вступило чоловіка з п'ятнадцять. Більшість з них були наймити василівського пана. Охотників вступати було більше, але ми не мали стільки коней, щоб їх усіх забрати. Ми взяли з собою стільки, скільки вистачило коней у василівського пана.

Тов. Дубенко дуже багато обдумував над перспективами загону. Ходили чутки, що білі вже заворушилися і вживають заходів нас ліквідувати. Крім того колосянські куркулі, яким ми ото запропонували здати зброю, теж намірялися вступити з нами в бій, а нас було тоді всього 35 чоловіка. До бою ми були ще занадто слабі й нам довелося вдатися на деякі тактичні хитрощі

* * *

18 листопада нам пощастило впіймати розвідника колосянських куркулів, в якого найшли в кишенях два револьвери. Цей розвідник намагався видавати себе за делегата від Коло-

сової (село з великим прошарком куркулів), якого, нібито, надіслано до нас на переговори. Насправді цей „делегат" був небіж управителя василівської економії.

Ми вирішили цього делегата використати для себе.

Скоро у штабі, який містився в одній із селянських хат, поставили телефонного апарата, щоб показати розвідникові, що ми маємо велику силу.

Як тільки в штабі все налагодили, Дубенко прийняв цього „делегата" і довго з ним розмовляв. „Делегат" заявив, що Колосова зброї не здасть і через нього передає не чіпати її. Дубенко згодився на це, але при умові, що колосяни будуть сидіти тихенько. Делегат обіцяв передати це колосянам. Насправді ми тепер уже раді були б, щоб тільки Колосова нас не трогала.

Підчас розмов із „делегатом" ми по черзі входили до Дубенка та рапортували про стан наших військових частин. Від „кінної сотні" рапортував Осипенко, від „гарматної частини" Нечитайло О., від 1-го пішого батальйону Чабан В., від „кулеметної сотні" — Чоботарьов.

Дубенко увесь час підходив до телефонного апарату і викликав свої „частини":

— Гулянка... Штаб 1-го повстанського загону? Гулянка... Хто біля телефону? Командир І-го повстанського загону? Так, добре... Прошу слухати уважно. Розпорядження своє виступати на Колосовукасую... Питаєте, чого? Того, що я оце тепер з її делегатом вступаю на мирну угоду. Вам пропоную зараз же з Гулянки переїхати до Василівки. Треба якнайшвидше поквитатись із полковником Пукаловим. Зрозуміли? Кройте... Останнє розпорядження дам на місці.

— Трограды!.. Трограды? Давай до апарату командира 2-го повстанського загону... Ви слухаєте? З вами говорить Дубенко. Розпорядження наступати на Колосову касую. Вам пропоную негайно переїхати із своїм загоном до Василівки. Зрозуміли?... Добре. Жду.

— Окна... Це командир 3-го повстанського загону? Ось що: наступ на Колосову відкласти. Зараз негайно переїжджайте з загоном до Василівки. До ранку ви повинні бути тут... Так, так, до побачення!

— Ягарлик! Ягарлик, Ягарлик... Що вас—не чути?! Ну, годі виправдуватися. Слухайте сюди. Наступ на Колосову касую. Вам пропоную на завтра на ранок прибути до Василівки. Так, так, з усім загоном... Чого? Скажу коли прибудете. Чого не наступати на Колосову?—Того, що я з ними помирився... Що, шкода? Дурниці, нема там чого жалкувати,—ну з ким ти там будеш воювати? У нас зараз кращий найшовся ворог, ніж ці пискленята... Ну зараз мені говорити немає часу, приїдите, тоді взнаєте все.

Крім розмов „телефоном" Дубенко увесь час викликав до

себе декого з товаришів та давав накази: поїхати верхи й дізнатися в якому стані перебувають 2-га та 3 тя кулеметні сотні та інші частини, які „містились“ в інших селах недалеко від Василівки.

При цих „рапортах“ та „наказах“ колосянський „делегат“ широко витріщався, дивуючись з нашої сили.

Все це разом примусило колосянського розвідника підрахувати, що ми маємо не менше тисячі чоловіка. А коли він повертався в Колосову, то по дорозі з переляку йому в голові ця цифра подвоїлась, а поки ця чутка дійшла до білих, то це число ще в кілька разів перебільшили й нас стало не менше, як три-чотири тисячі.

Ці числа дуже надовго застряли в голові полковника Пукалова, якому доручено нас ліквідувати і який, маючи 250 чол. людей, дві гармати та чотири кулемети, боявся до нас і близько підступити та весь час клянчив у білого командування, щоб воно вислало йому підмогу.

Ще збільшив цей переляк Пукалову й колосянський розвідник Ткачук. Він зразу ж по приїзді в Колосову надіслав йому таку телеграму:

— „Будьте осторожны, господин полковник. Банда Дубенка превосходных сил. Имеется много кавалерии, пехоты, пулеметов и артиллерии. Количество исчисляется тысячами“.—

Для загону полковника Пукалова, який мав сотні, ці „тисячі“ партизанського загону були такі страшні, що він подекілька разів на день тікав із Захарівки на Затишу, якщо тільки йому хтонебудь казав, що червоні партизани йдуть на Захарівку.

Ця звичайна „тактична брехня“ дуже допомогла нам у дальших справах організації загону. Доки Пукалов возився із своїм загоном, ми цим часом набиралися сили і з кожним днем міцніли.

Захарівські селяни особливо ширили чутки за партизан та лякали пукалівців, щоб скоріше позбутися з Захарівки цих непрошених гостей. Крім того, селяни, почувши за нами силу, більше стали до нас приєднуватись.

Вночі під 18 листопада ми залишили Василівку та переїхали в Павлівку (Павлівка Карабанівської громади). На ранок 19 листопада ми розташувалися в Павлівці по селянських хатах, але спочивати довго не довелося. Носились чутки про наближення білих і ми вирішили перекинутися до Антонівки в гайдамацький ліс (Антонівка була тоді Ставропільської волости). Дорогою ми знову почепили собі погони та кокарди і знову „переробили“ себе на білих. [1]

[1] Цього саме дня загін Пукалова та торосянські куркулі жорстоко розправлялися з червоними партизанами села Краснополю, про що згадувано раніше.

В гайдамацькому лісі ми найшли декілька порубщиків лісу, які провели нас на Антонівку.

* * *

В Антонівці ми розташувалися по селянських хатах, а потім на декілька днів перейшли цілком у підпілля. Всі ми переодяглися у звичайні селянські свитки і під свитками носили револьвер або обрізи. Велику зброю — шаблюки і рушниці ми знесли до купи й потайки по черзі вартували.

В Антонівці до нас зразу прилучився кол. червоноармієць тов. Фітісов. Він дуже багато нам допоміг у справі комплектування загону із селян Ставропільської волости.

Передусім ми знову організували розвідку на білих, але на цей раз докладну і глибоку. Осипенка нарядили в драну селянську свитину й послали в саму Захарівку; Чабана В. у Василівку й Мардарівку; Фітісова в Окну, а Жовтована в Перехрестову.

Встановили, що білі дуже бояться і мають про нас перебільшені відомості. Про сили ворога дізналися: на Затиші та в Захарівці перебував загін Пукалова, в Перехрестові не було нікого. На Мардарівці стояло чотири залізничних панцерники та батальйонів зо два війська, розміщеного по вагонах. З них переважала піхота та декілька кінноти. В Окні виявили, що там є з півсотні чоловіка місцевої охорони.

По Ставропільській волості ми їздили неділь зо дві, але більшу частину перебували в Антонівці. Скоро наш загін виріс до дев'яноста і ми мали вже змогу розпочати невеличкі бойові наскоки.

5 грудня ми вирішили захопити Окну й почали до цього готуватися. Олійникові та Наконечному І доручили порвати телеграфні дроти, які зв'язували Окну з іншими пунктами, що вони за ніч і виконали.

О восьмій годині ранку, 6 грудня, ми оточили Окну і зав'язали бій з денікінською сторожею. Деяка частина цієї сторожі розбіглася, деяка здалася в полон.

В Окні ми піймали начальника контррозвідки з Рибницького повіту, пристава та управителя маєтку князя Гагаріна й інших окнянських панів та підпанків — всього сім чоловіка. Із зброї захопили 15 рушниць, три ящики набоїв, десять револьверів і 20 шт. шаблюк.

Після бою ми зв'язалися з нашими воєнним підпільним більшовицьким штабом, в якому був колишній воєнком міста Одеси тов. Краєвський та товариші: Решетніков, Пташніков та Самбурський. Гуртом ми встановили в Окні ревком та свою червону міліцію. Заанч. міліції призначили партизана тов. Задорожнюка.

З окнянським підпіллям, більшовицьким штабом, загін був зв'язаний увесь час своєї боротьби. Дубенкові, як місцевому членові партії, штаб доручив організувати загін, і в допомогу йому дано другого члена партії (теж місцевого) Наконечного М. Все останнє керівництво підпільного військового штабу та організації перебувало в Окні. Підпільний штаб підтримував зв'язок із Рибницею, Плоскою, Дубасарами, Тирасполем та іншими пунктами. З підпільного штабу ми діставали відомості про фронт Червоної армії, та про становище денікінців. Коли загін прибув до Окни, тов. Краєвський, який керував воєнним підпільним більшовицьким штабом та організацією, надіслав до загону членів партії та до штабу Самбурського, Решетнікова, Задорожнюка та інших, яких призначено на керівників загону.

Сам тов. Краєвський з підпілля не виходив, бо треба було на далі зберегти останні сили підпільної організації та зберегти деяку частину самого керівництва підпільним штабом. З підпілля вийшла тільки та частина організації, яка була потрібна для безпосередньої роботи в загоні. Керівництво загоном окнянська підпільна організація провадила через своїх членів партії, які перебували в загоні, у так званому беспосередньо відкритому штабі загону. Відкритий штаб складали: Дубенко О. К. Наконечний М., Решетніков, Самбурський, Задорожнюк та вся дев'ятка, яка й поклала першу основу в організації кінного загону. Це був так званий кістяк загону.

Загін ми свій розташували у маєткові князя Гагаріна.

Того ж дня організували із охотників розвідку на Дубасари. В розвідку поїхали Фітісов, Чабан та Жовтован.

По дорозі на Дубасари, в селі Ілії вони зустріли конвой білих, який вів із Тирашпіля в Рибницю двох колишніх радянських службовців та матроса Деменкова. Конвой зупинився з арештованими перепочивати в одному з селянських будинків. Наші хлопці напали на цей конвой і, виручивши арештованих, привели в Окну. Виручено матроса тов. Деменкова ми настановили на голову Ревсуду, який потім і засудив пійманих в Окні сімох панів та підпанків, розстрілявши їх.

До нас в Окні приєдналось нових 60 чоловіка. Цими днями багато повернулося до загону й наших старих партизанів, за якими тепер полював пукалівський загін; через декілька днів до нас приєдналося сто чоловіка російських полонених, які повернули з Франції через Румунію, перейшовши кордон у Бендерах. З них же, за ватажка команди полонених був призначений тов. Скулов Зіновій. Всього за кілька днів наш загін виріс до 300 чол.

Окна стала надовго центральним місцем перебування нашого загону. Тут у маєткові Гагаріна ми організували свій шпиталь, де лікували своїх хворих товаришів.

Щоб зміцнити бойову силу загону в більшовицькому розумміні, Окнянській воєний штаб, розгорнув серед партизан політвиховну роботу. На допомогу Наконечному М. виділено політгрупу, яка щоденно провадила з партизанами розмови на політичні теми та час-від-часу улаштовувала мітинги. З цієї політгрупи вийшли потім так звані „політкоми" серед тієї чи іншої частини нашого загону.

Політкоми у найважливіших питаннях організували мітинги, а найбільше, перебуваючи серед партизанської маси, кожний політком організовував навколо себе гурток слухачів і провадив із ними роботу. Розмовляти на політичні теми партизани любили надзвичайно, їх все до наймепших дрібниць цікавило. Пригадую, що всіх, наприклад, цікавило навіть таке питання як ото: чого більшовики називають товаришами своїх видатних керівників як Ленін. Партизан Потапенко (з Богданівки 1) одного разу так і сказав: „Мені здається, що на Леніна ніяк не можна сказати товариш. Та тож така велика людина, яка керує цілою державою"...

В основному політроботу провадили навколо таких питань:

Інформація про те, де перебуває Червона армія та її бойові події на фронті.

Розмова про пригноблений стан робітників, наймитів та бідноти взагалі за часів панської влади.

Спогади окремих фактів про те, як катував наймитів той чи той пан.

Давалось пояснення, що таке більшовики та Червона армія, як вони борються проти панів по селах, а проти буржуїв по містах.

Роз'яснювали що таке радвлада, як вона відбирає від поміщиків землю, від буржуїв фабрики та заводи і передає все трудящим.

На основі класової боротьби велось і інтернаціональне виховання партизан. Єврейська людність Ягарлика відчула в нас справжніх оборонців трудового людства.

Одним з найвидатніших політкомів був член партії Коханський, якого забито підчас куркульського повстання на Фрунзівщині.

* * *

Перший раз ми пробули в Окні аж до 20-го грудня, а далі ми вирішили наступати понад берег Дністра.

20 грудня ми виступили на Малаєшти (другі) і пробули там до 24-го. 25 грудня переїхали в Дубову і організували великий селянський мітинг. В Дубові пристало до нас селян — чоловіка з двадцять п'ять.

26 грудня послали розвідку на Дубасари, а весь загін вирушив у лісок, що звали Мар'їна Роща, де й чекали поки повернеться розвідка з Дубасар.

27 грудня о третій годині ночі ми зайняли м. Дубасари й на ранок Дубасарська міська управа на диво всім стала штабом червоноповстанського загону; дехто з службовців управи, прийшовши рано на роботу, розводили тільки руками дивуючись такій раптовій зміні за ніч.

Того ж дня організували міськревком та міліцію. На голову міськревкому призначено тов. Пейхель. На начальника міліції був призначений тов. Шаманський, а йому в помічники тов. Єжицького.

28 грудня Ревком видав писаного наказа про обов'язковість прийому радянських грошових знаків.

Коли ми займали Дубасари, невеликий загін білих у 50 чоловіка, на чолі з полковником Мальчіковим, утік до м. Григорополя. Вночі 28 грудня перекинчик із цього загону Воробйов розповів нам про сили ворога та що Мальчіков чекає там собі підтримки від полковника Пукалова. Тієї ж ночі 20 чоловіка кращих бойових товаришів із нашого загону поїхали і розтрощили загін Мальчікова.

Налетівши на приміщення мальчиківців, Тов. Воробйов кинув гранату і чергового офіцера розірвало на шматки. Підчас бою забили ще трьох мальчиківців, а останні розбіглися хто куди. Мальчікові пощастило утекти. В бою ми здобули: один кулемет Кольта, 25 револьверів, шість телефонних апаратів, шість коточків телефонного дроту та 20 коней з добрими сідлами.

На ранок 29 грудня з добутими трофеями ми повернулися в Дубасари. В Григоропільськім бою особливо показали себе добрими бійцями Фітісов, Осипенко, Чабан, Жовтован та Воробйов.

29 грудня у власника тютюнового складу нам пощастило викрити й забрати переховувану зброю. Дістали: 4 вози набоїв, 50 рушниць та багато гранат російського та англійського зразка, але більшість із них була без капсулів.

Загін наш мав уже до чотирьох сотень чоловіка. Треба було налагодити харчування. Ревком запропонував дубасарським багачам позичити грошей на потреби загону. Але замість позики дубасарські багачі вчинили таємну змову, щоб роззброїти наш загін. Цю змову скоро викрили, і роззброїти нас дубасарським куркулям та спекулянтам не пощастило.

Проти ночі на перше січня загін виїхав з Дубасарів на Ягарлик. 1 січня о 9 годині ранку ми напали в Ягарлику на карний загін білих, який складався чоловіка з сімдесят кінноти. За півгодини ми змели цей загінчик до щенту. Чоловіка з п'ятнадцять забили, декілька чоловіка полонили, а останні розбіглися.

Полонені розповіли нам, що цей загін був відряджений від карного залізничного полку, який стояв у Бірзулі. Людність Ягарлика поставилась до нас дуже приязно. Єврейське містечкове

населення дало нам добровільної допомоги 10.000 карбованців. Дістали ми харчів і фуражу. На містечковому майдані відбулась наша змичка з людністю Ягарлика. Нам назносили різних подарунків та висловлювали подяку за те, що ми прогнали білих грабіжників.

* * *

2 січня наш загін переїхав в Чорно-Топало й розташувався в маєткові поміщика. У цьому маєткові кол. Окрвоєнком м. Одеси тов. Краєвський перебував у підпіллі.

3 січня відрядили команду для наступу на Рибницю. Команда ця була невелика й наступ був невдалий.

Керував цією відрядженою сотнею тов. Пташников (робітник з Чорної-Топалої) та допомагав йому тов. Решетників.

О 4 й годині вночі Рибницю зайняли без бою. Одначе, скоро ми зіткнулися з двома добре озброєними комендантськими сотнями і через дві години з боєм віддали Рибницю. За дві години впертої боротьби перемога була їхня. Підчас бою ми втратили одного чоловіка. Рибницька підпільна більшовицька організація приєднатись до нас не встигла, а також не встигла і допомогти.

5 січня частину нашого загону, під керівництвом тов. Самбурського, відряджено в село Коси. Весь загін переїхав на хутір Водяне. Саме тоді по Одещині переходили галицькі частини, з кол. складу петлюрівського війська. Про силу цього війська ходили різні чутки. Одні казали, що їх було 50 тисяч, інші — 20; скільки їх насправді було — ми так і не знали.

Галичани згодилися тримати з білими невтралітета й розповзлися на зимовий постій по всіх селах фрунзівщини та інших сусідніх районах.

Командир 2-ї мішаної галицької бригади, генерал Шльоссер, задумав наш загін роззброїти. 7 січня він повів наступ на частину нашого загону, що перебувала в Косах. Боротися проти переважної сили добре озброєних шльоссерівців наша частина не могла і від бою ухилилася.

Того ж дня ввечорі ми вирішили роззброїти генерала Шльоссера й на ранок 8-го січня для першого нападу відрядили 50 найзавзятіших товаришів. Їм наказано напасти на штаб і змусити його здати зброю.

У селі Флора, на майдані біля церкви, був розташований їхній обоз та чотири гармати, а поруч, в попівському будинку, містився й штаб бригади. О п'ятій годині ранку партизани несподівано для нього напали й заволоділи штабом, обозом та гарматами.

„Ну, пане генерале, вставайте та вбирайте штани,— промовив Дубенко, ввійшовши до штабу. Шльоссер раптово схопився до зброї, шість револьверів уже дивилися на нього з усіх боків.

— Хто ви такі?—здивовано оглядаючи гостей запитав Шльоссер.

— Більшовики,—відповів Дубенко.—Я пропоную вам негайно здати зброю.

Шльоссер телефоном розпорядився, щоб всі його частини здали зброю. Незабаром до штабу доставлено п'ять важких та два легких кулемети. Згодом прибула на допомогу остання частина нашого загону, яка відбирала в галичан рушниці, гранати та набої. Одних тільки ракет ми здобули більш як 500 шт., а всього військового спорядження понад сто підвів. Із них возів із вісім було набоїв для гвинтівок та кулеметів. Все це здобуте ми спішно переправили в Окну. Біля Шльоссера залишили своїх товаришів, які пильно чатували за його розпорядженнями.

— Скільки вас?—запитав Шльоссер під кінець роззброєння.

— 50 чоловіка,—правдиво відповів йому Дубенко.

— Що... 50 чоловіка?,—перепитав Шльоссер.

— Так, пане генерале,—коротко із спокійною усмішкою відповів йому Дубенко, пильно стежачи за зміною його обличчя.

— Ой, я не можу,—ледве промовив Шльоссер, і, вмить, вихопивши з кишені свого револьвера націлився собі до виска.

Два партизани підскочили й відняли в його револьвера. Шльоссер упав на підлогу й заревів.

Зібрали до штабу всіх галичан, які ще не встигли розбігтися. Всього їх зібралося до 500 чоловіка. Влаштували їм мітинг, організували обід та лазню, видали кожному по дві пари чистої білизни та інші речі з їхнього обозу, а далі видали усім довідки й розпустили хто куди хоче. З них 40 чоловіка пристали до нашого загону. Вони пристали б і всі, але, правду кажучи, ми боялися тримати в себе таку велику озброєну силу й числити на їхню відданість. Ми відібрали собі 40 чоловіка тільки з тих, які за соціяльним станом були робітники або наймити; останніх відпустили.

* * *

Другого дня на допомогу бригаді Шльоссера рушила одинадцята галицька бригада, яка стояла в селі Ставрове. Витримати цей бій одному нашому загонові було не під силу і ми звернулися по допомогу до людности Окни. Задзвонили в дзвона, зібрали село й улаштували мітинг, закликаючи всіх трудящих стати нам на допомогу.

Людність радо відгукнулася на наш заклик, і всі, хто були придатні до бою, озброївшись хто чим, прилучилися до нашого загону.

Зав'язався бій. У великій пригоді нам стали здобуті гармати та кулемети і цим ми через дві години цю одинадцяту галицьку бригаду розбили і разом із їхнім штабом забрали в полон.

Здобувши гармати, кулемети (та і самих людей набралось до 500 чоловіка), перед нами постало питання поділити загін на окремі спеціяльні частини. Загін розбили на кінну, пішу, гарматну та кулеметну частини.

На командира батарії призначено т. Воробйова. Загальною пішою частиною керував тов. Альошін; групою пішої розвідки — т. Глинка. Кінною частиною керував Фітісов (вона складалася із 105 кінних). Командиром першої кінної сотні був Осипенко Ф., другою—керував Чоботарьов, третьою—Володя Чабан і четвертою тов. Нечитайло О. На чолі кулеметної частини стояв І. Великий. Зав. пересувного шпиталю — тов. Зозуля (два останні кол. полонені), тов. Дубенко мав загальне керівництво загону, йому помічником був тов. Самбурський. Тов. Наконечний М. був за воєнкома загону. Адьютантом штабу загону був т. Задорожнюк Іван.

10 січня до нас приєднався невеликий загін плосківських червоних партизан в 15 чоловіка на чолі з т. Цукановим. Вони привезли з собою один кулемет „Максима". Всі вони були кінні. Ми стали міцніти, і якісно, і кількісно. Мали вже: 9 важких кулеметів, 2 легких, 4 гармати, 8 возів гарматнів, та возів з 14 набоїв для рушниць. З них російського зразка 4 вози, а останні австрійського, французького та японського зразка.

Тепер ми вже більше не боялися загону полковника Пукалова. А проте він був зник, і куди — для нас залишилось невідомим.

Після того, як роззброїли бригаду генерала Шльоссера, останні частини галичан поспішили скласти з нами угоду — невтралітету. Ми їх більше не чіпали аж доки не прийшли до нас частини Червоної армії. З деякими частинами галичан ми налагодили навіть добрі стосунки. Так, наприклад, частина, яка стояла в Захарівці, допомагала нам часто набоями й дала декілька шварцлозевських кулеметів.

* * *

9 лютого ми дізналися, що червоне військо захопило Одесу. Вирішаємо покинути марне полювання на загін полковника Пукалова і зв'язатись із частинами Червоної армії. Для зв'язку відрядили двох чоловіка. У районі Роздільна та Веселий Кут вони зустріли 404 полк 45 дивізії і зв'язалися з командиром полку тов. Гончаровим. На ранок 10 лютого ми мали про це вже певні відомості. Того ж дня вирішили наступати на Тираспіль, захопити там тюрму та визволити політичних в'язнів. Коли б нам пощастило це зробити — міркували собі, — то ми тоді вдаримо білим із тилу. Такий був наш план наступу і ми почали його здійснювати.

11 лютого наш загін рушив на Павлівку (Туманово), а штаб загону в Захарівку. У Павлівці загін заночував. Зв'язок штабу

із загоном встановлений був такий: від Захарівки до Олександрівки телефонний, з Олександрівки до Павлівки кінний. Ранком 12 лютого загін повинен був рушити на Тираспіль, але йому дійти туди не пощастило. Того ж ранку кіннота генерала Бреда якраз тікала через Павлівку від частин Червоної армії. Кажуть, що всього її було щось до 7.000, але з нами билося її щось близько тисячі.

Наткнувшись на наш загін, вона мусила з боєм пробивати собі дорогу для дальшого відступу. Як для білих, так і для нас цей бій був зовсім випадковим.

Ні ми, ні білі не передбачали й до нього не готувалися. Ухилитись від нього ми не мали часу й мусили розпочати цей нерівний бій.

Билися цілий день. Попервах наша кінна частина в декількох атаках мала перемогу і чоловіка з тридцять навіть захопила в полон, але далі взяли перемогу білі. Проти нашої батареї (4 гармати) ворог пустив своїх з десяток. Зав'язався довгий і впертий гарматний бій. Наші малодосвідчені гарматники палили з гармат густо і безперебійно; згодом гармати розпеклися так, що стало небезпечним з них стріляти. Далі нашій батареї зовсім не вистачило набоїв і вона мусила знятись із позиції.

Цьому деякою мірою допомогла й паніка на нашому лівому фланзі, яка залишила батарію зовсім без захисту.

Як тільки батарія наша вибула з ладу, становище стало зовсім скрутне. Ворог цілком перевів свій гарматний вогонь по нашій пішій та кулеметній частинах, чимраз більше вибиваючи їх із ладу. Недалеко було ворогові розбити нас, як тут на його з фронту біля Комарівки натиснули частини Червоної армії; білі не знали, що їм робити. Під кінець бою деяка частина кінноти ворога кинулась в атаку і захопила на лівому фланзі кілька чоловіка в полон. Наша кінна частина кинулася виручати й невдовзі відбила своїх кількох товаришів.

Білі в безладді стали відступати в напрямкові на Гленну. Останні ворожі дві сотні кінноти кинулось були в атаку на наші останні сили. Нам довелося тікати. Ніхто у цьому бої не здобув значної перемоги. І ми, і білі відступили в паніці. Коли порівняти сили, то можна вважати перемогу за нами, бо ж білих було вдвічі, а то й втричі більше за нас.

Дарма що наша кінна частина підкінець бою розбіглася, але зате вона врятувала весь загін. Цей бій у нас вирвав із ладу приблизно п'яту частину нашого загону (до ста чоловіка), а білі в два рази більше.

Деяку частину своїх полонених виручити нам не пощастило, і білі їх завели у Гленну. Там їх розділи догола, катували й заперли у хлів. Другого дня їх мали розстріляти, але частини Червоної армії визволили.

* * *

Після павлівського бою, дехто з наших кінних прибув у Захарівку до штабу, а деякі заночували по селах. Всього до ночі нас зібралось біля штабу чоловіка з сорок. Про останні частини нашого загону не було ніякої звістки, бо підкінець дня телефонний зв'язок відмовився працювати. Це була остання ніч, яка принесла нам багато турбот, а ще більше радошів. Штаб уже на цей час знав про сили білих, знав, якими шляхами вони тікають, знав також, що вже недалеко й частини Червоної армії. Про частини Червоної армії ми знали, що вони недалеко, але де саме нам було тепер невідомо, бо не мали жодних зв'язків із своїм головним штабом — з 404 полком Червоних частин, з яким ми були раніше зв'язалися

На ніч ми приготувались до нічної оборони. У нас був один легкий та два важких кулемети. Набоїв вистачило б на кілька днів для бою. Будинок, де ми розташувались, своїми подирявленими стінами нагадував нам про першу бойову ніч нашого загону.

— Товариші! Ми цей будинок взяли у білих першим, — зауважив тов. Дубенко, — не личить нам його так легко повертати ворогові. Всі присутні потвердили його думку й ладні були битись до останнього. Нас було сорок перевірених у бої товаришів, але ми могли битися з сотнями, бо були тут господарями, знали всі захарівські кутки та закутки, які для бою багато важать.

Великих загонів від білих ми і не чекали. Після бою нам стали відомі всі шляхи їх головних сил, але на всякий випадок ми на ніч добре себе застерегли.

Настала ніч. Всі були на ногах і кожну мить напоготові. Чотири кінних роз'їзди з усіх боків вартували захарівські шляхи. На ганкові біля штабу стояв вартовий з легким кулеметом. О десятій годині я заступив на варту біля штабу. Була тиха морозна ніч. Почувся з-за лікарні тупіт кінних підків. Білі, — подумав я, і, стукнувши ногою в двері, почав лагодити кулемета.

Стій!!! — крикнув і націлився в передніх.

— Чоботарьов! Це сво...ї... більшовики — кричав з роз'їзду наш партизан, молодий Наделко (Наделків було в загоні два). Наделко був за старшого одного з наших кінних роз'їздів. Якось не вірилось, що це свої. Можуть так зробити й білі, як і ми інколи „робилися білими".

Кінна група зупинилася від нас кроків на сто і щось заметушилась. Тим часом частина наших партизан, чорним ходом та через двір, зайшла їм з тилу. Дізналися про сили прибулих. Кінна група мала чоловіка з 25.

Незабаром від неї відокремилися три чоловіка й рушили до нас. Під'їхавши ближче, один із них, видно командир, крикнув:

— Ми кінна розвідка червоних!

— А ми червоні повстанці — відповів т. Дубенко.

Зайшли у будинок і там уже їхній командир показував свої документи, де Дубенко пересвідчився, що це справді червоні, справді ті, на яких ми чекали.

Це найсвітліша згадка, якої забути ніколи не можна. Вся ця кінна ґрупа увійшла до нашого штабу й ми почали їх частувати їжею. У нас було багато хліба, сала, ковбаси та іншого, а в їх були ґарні одеські цигарки. Їли, курили, розповідали ми їм, вони нам про свої бойові дії, разом раділи здобутками нашої спільної перемоги. Шкодували за своїми, що попали в полон до білих. Але командир запевняв про те, що їх незабаром визволимо.

Командир розвідки працював над розкинутою топографічною картою, багато щось розпитував у Дубенка та раз-у-раз креслив на карті то синім, то червоним олівцем. Далі командир написав маленьку записочку, покликав до себе одного із своїх розвідників, щось йому наказав, а потім двоє кінних від них та один наш поїхали на Краснопіль.

Скоро після цього кінна розвідка попрощалась з нами й вирушила на йосипівський шлях. Через півгодини з Краснопілля приїхав сюди 404-й полк, який теж незабаром вирушив йосипівським шляхом у наступ на білих. Дехто з наших приєднувався до них.

Не маючи зв'язку із штабом, Фітісов, який зібрав у Олександрівці велику частину нашого загону, прийняв керування загону на себе і вирішив знову наступати на Тирасліль.

13 лютого наш загін вирушив у наступ на Тирасліль, але й знову не дійшов, бо біля Комарівки зустрівся з 403-м полком червоних, з яким і повернув на колонію Глiксталь (по місцевому Глинна). Нашу батарію приєднали до командування 403-го полка, а весь загін улився в полк і ми там були аж до останнього бою під Рибницею. В Глікстал виручили своїх полонених, а білих погнали далі понад Дністром в напрямку на Рибницю.

* * *

Доки 403-й полк гнав білих понад Дністром, 404-й полк та два панцерники, що прибули, перерізали білим дорогу біля Рибниці, а далі, зімкнувшись з 403-м полком, захопили в кільце та притисли білих до Дністра. Білим залишився один вихід — тікати через Дністро до румунів, як вони це декілька разів і робили по дорозі ще до Рибниці, але цього разу їм не вдалось. Червоні панцерники своїм гарматним вогнем подирявили лід і білі стали до оборони.

Безугавна стрілянина з кількох десятків гармат, шалений клекіт з сотень кулеметів та густа тріскотня кількох тисяч рушниць нагнали немало холоду й білорумунам. Румуни з переляку дали

на червоні панцерники кілька гарматних пострілів. Але, не зважаючи на підтримку білорумун, білі примушені були здатись.

Отак разом із Червоною армією ми добили останні сили ворога.

* * *

Коли закінчився останній рибницький бій, то до Захарівки повернулося не більши 15 - 20 партизанів, які й обслуговували район, доки набрали міліцію; всі останні товариші пішли з полками 45 - ї дивізії на польський фронт. Я пішов з 403 - м полком, який майже цілком складався тоді з червоних партизанів. Переважною частиною в цьому полку були червоні партизани Тілуго-Березанщини Це був невеликий полк. З боїв на Одещині він вивів не більще 400 - 500 чоловіка, але на польському фронті цей невеличкий полк був дуже бойовий. Всю останню частину зими та весни був часто в боях і часто гнав перед собою величезні сили польського війська

Весною нашому полкові дуже непощастило. Вкинувся тиф і кожного дня виводив з наших лав по 20 — 30 чоловіка. Автор цих рядків захворав весною на тиф і вибув із полку.

Частина нашого загону, яка залишилась в Захарівці, вела уперту боротьбу з бандитизмом, дезертирством та прикордонною контрабандою. Всередині червня я був вичуняв та пішов до Дубенка, щоб він мене спрямував до полку. (Дубенко був тоді знову головою Волревкому). Він мене в полк не відрядив, а залишив при своєму загоні. — У нас тут справжній фронт — зауважив він мені.

* * *

Імперіялістична та громадянська війна дуже зруйнували все народнє господарство, а особливо залізничний транспорт. Залізничні станції нагадували цвинтарі, де стояли мертві вагони та паровози, а їздити було ні на чому. Майже все, що перевозилося тоді залізницею, було для фронту та й того не вистачало — доводилося вдаватися до гужового транспорту.

Через це селянам часто доводилося відбувати гужповинність. Куркульня, як класовий ворог, почала чинити шалений опір. Боротись самій куркульні було важко й вона підбурила до повстання нестійкі селянські прошарки, розпалюючи національну ворожнечу й нацьковуючи селян на еврейську людність.

В кінці червня 1920 р. куркульня підготувала й розгорнула повстання по багатьох волостях Тираспільського повіту, в тому числі й на Фрунзівщині.

На чолі цього повстання стояв офіцер Ісаков, який потім з ініціятивною групою куркульні дуже жорстоко розправився з нашими червоними партизанами та з радянськими службовцями.

Всіх, хто будь-якою мірою співчутливо ставився до радвлади, ловили й забивали на смерть. Забили навіть кінничого, молодого хлопця, який доглядав нам тільки коней і зовсім не втручався до бойових подій.

Правда, коли широкі кола трудящого селянства — біднота та середняцтво—побачили на свої очі, хто керує оцим повстанням і зрозуміли кому це повстання іде на користь, зразу ж стали повстання це підривати. Але класовий ворог — куркульня — все ж таки встигла за цей час багато нам нашкодити. Про ту звірячу розправу куркульні ще й досі нам свідчить братерська могила на захарівському майдані [1].

20 червня 1920 р. куркулі забили 25 наших найкращих товаришів, 25 найкращих громадських працівників нашого району. Прізвища 16 чоловіка мені були відомі, останніх 9 — не знаю. Одвічні гнобителі бідноти — куркульня та офіцери думали, що коли вони будуть нищити всіх, хто з більшовиками, то цим вони себе врятують. Але це їм не вдалося. Широкі трудящі кола Фрунзівщини їх зразу ж зрозуміли, кидали й переходили на нашу сторону.

Коли радвлада на місцях зміцніла, тримати загін для місцевого обслугування стало непотрібним і в серпні 1920 р. розформували останню частину нашого загону.

Проте, коли країна рад перейшла до соціялістичного будівництва, кол. партизани Фрунзівщини не опинилися позаду. Чимало партизанів Фрунзівщини працюють по різних кутках великого СРСР. Чоловіка з 50 працюють на Фрунзівщині в промисловост в сільському господарстві, по установах.

Більшість партизан працює по-соціялістичному. Найкраще працює на громадській роботі Чабан В. (тепер кандидат партії). Він являє собою відданого колгоспника та зразкового комуніста.

Добре працюють як колгоспники, як організатори колгоспної праці — Гузенко С., Нечитайло О. та Бульгок М. Зразково працює і сам Дубенко, як голова червоно-партизанської артілі імени „Котовського“ (в Захарівці). Його артіль щороку перевиконує плани хлібозаготівлі, мобілізації коштів та інше.

Завдяки організаційно-господарській здібності та наполегливості голови тов. Дубенка, артіль має зразкове господарство: доброго великого парового млина, ґарно устатковану олійню, невеличку електростанцію, яка в Захарівці (в райцентрі) освітлює всі гро-

---

[1] У цій братерській могилі поховані такі товариші: два брати Коханські— Василь та Максим, обидва члени партії, віддані радянській владі товариші Бондаренко Л. — партизан, член партії; міліціонер — тов. Одейніченко; партизани — Рябокінь та Наделко (старший); тов. Кожевніков — уповноважений опродкомдива 45; тов. Мунтьян — голова волпрофспілок; тов. Раков Л. — селянин з Йосипівки, партизан, член партії; т.т. Боєв, Патліс, Томашевський, Кузнецов, Соловйов, Осипенко та Очищалкін, які були службовцями різних громадських та державних установ.

мадські та державні установи; має невеликий цегельний завод, гончарне виробництво (горшків та мисок), худобу — корови, коні й вівці. Артіль складається з 50 членів: серед них багато червоних партизанів. Цього року (1932-33 р. р.) артіль ім. „Котовського" перша виконала в районі план хлібозаготівлі. Найкраще підготувилась до весняної сівби.

В день 15-тиріччя Жовтневих свят за виконання плану хлібозаготівлі президія Фрунзівського РВК нагородила артіль ім. „Котовського" почесною грамотою та надала місця кращим колгоспникам у червоному ешелоні. Дубенка, як голову артілі премійовано срібною табакеркою, а в день 15-ти річчя РСЧА почесною грамотою.

26 чоловіка партизан (і між ними перший командир тов. Дубенко) ведуть перед в ударних бригадах, невтомно штурмують прориви району, беруть на буксир слабких і за проводом комуністичної партії спрямовують район на шлях соціялістичної перебудови. Їхня невтомна і вперта праця свідчить за те, що вони горою стоять за здобутки Жовтня, і що вони цю боротьбу доведуть до повного переможного кінця.

Г. З. Калита

1918 рік на Ніженщині

Уривки із спогадів

Восени 1917 р. під впливом революційних подій у Пітері солдати царської армії стали відмовлятись провадити далі імперіялістичну війну й почали сами фактичну демобілізацію. Забираючи здебільшого з собою зброю, робітничі й трудящі маси, одягнені в сірі шинелі, кидали фронт цілими групами і повертались додому.

Третій Заамурський піхотний полк, який стояв у Басарабії (під Хотином) так був революційно настроєний, що солдати зовсім відмовлялись виконувати накази офіцерів виступати до бою. Саме під цей час дуже була розгорнута більшовицька агітація за ліквідацію імперіялістичної війни під гаслом „мир без анексій і контрибуцій", за перетворення імперіялістичної війни на громадянську.

Всю цю роботу серед солдат 3-го Заамурського полку провадили не окремі більшовики, а ціла полкова фракція з 13 осіб, на чолі якої стояв т. Кулівар—один із рядових солдатів Заамурського полку.

Наскільки пригадую, нам доводилося вести агітаційну роботу спочатку серед невеликих груп солдатів, а вже перед кінцем демобілізації розпочали виступати перед широкою масою солдат, агітуючи за здійснення більшовицьких гасел. Вся солдатська маса настроєна була демобілізаційно, вимагаючи залишити шанці й скоріше повернутись додому, щоб розподілити поміщицьку землю, і через те офіцерські заходи та намагання викоренити більшовицьку роботу серед солдат були марні.

За таких умов у грудні 1917 р. довелось майже всьому полкові демобілізуватись і роз'їхатись солдатам по домівках. Підчас демобілізації полку більшовицька фракція, обговоривши питання про дальшу роботу, доручила кожному солдатові-більшовикові обов'язково виїхати в той чи інший район для агітаційної роботи серед людности, пов'язавшись з місцевими партійними організаціями. Мені особисто доручили виїхати на Україну або в Сибір. Я поїхав на Україну. Останні товариші — 12 чоловіка членів фракції — поїхали в інші місця.

* * *

На початку січня 1918 р., їдучи на Україну в напрямку на Ніженщину Чернігівської губерні, мені довелося спостерігати кричущі факти свавілля та анархії гайдамаків Центральної ради. Так, під Києвом, у поїзді, до групи демобілізованих солдат пристали підпилі гайдамаки з викриками: „геть з вагону жидів і кацапів — більшовицьку свору!“

Мої зауваження, — що, мовляв, це ж їдуть додому демобілізовані солдати, що воювали декілька років і їх не годилось би ображати, — викликали в гайдамаків ще більші обурення. Запінившись, вони викрикували, що на Україні хазяї тільки українці, а всіх інших похвалялись вигнати геть з України.

Врешті майже всю групу демобілізованих солдат, чоловіка з 7, висадили з поїзду на перон, зробили в кожного обшук; у мене взяли наган, карабін, понад 200 штук набоїв та карбованців з 80 грошей; у товаришів теж позабирали гроші, годинники і де в кого зброю. До речі, слід сказати, що фракційного квитка у мене так і не знайшли, бо він був зашитий у шинелі.

Після обшуку, всіх нас гайдамаки погнали пішки. Віддавши одному із гайдамаків останнього солдатського костюма та гроші, що були заховані в шинелі, я таким чином відкупився. Допомогло мені також і те, що дехто з гайдамаків визнавав мене за українця, хоч правда, деякі з них заперечували, доводячи, мовляв, який же він українець, коли не вміє говорити українською мовою.

Оцей факт ще більше мене переконав у тому, що Центральна рада, намагаючись якомога більше розпалювати на Україні національну ворожнечу, захищає інтереси буржуазії.

Визволившись від гайдамаків, я вирішив іти до місця свого призначення. По дорозі зупинився в одному селі Козелецького повіту й заночував у бідняка.

Другого дня пішов на селянські збори, де виступав представник з міста, що виглядом скидався на старого земського діяча. Промовляючи на зборах, цей самий представник увесь час плямував більшовиків, взиваючи їх німецькими шпигунами, які намагаються продати Україну і бога німцям та розграбувати народнє майно. З виступу цього „діяча“ можна було судити, що це був представник есерівської партії, бо надто вже він розпинався за демократію, за додержання закону Центральної ради і т. ін.

На цих зборах було приблизно понад 200 чоловіка селян; там же був присутній і піп. Після промови одного бідняка, який намагався спростувати виступ представника з міста, виступив піп російською мовою, заявивши, що більшовики є справді шпигуни, антихристи і навіть у святому писанні сказано, що в XX-му сторіччі з'явиться антихрист. Між іншим, цікаво, що

тоді, коли скрізь на зборах виступали українською мовою, піп розпинаючись за Україну, говорив тільки російською мовою.

Побувавши на цих зборах, я переконався, що більшовицька робота вже тут ведеться, через що саме так і ганьбили більшовиків (піп тощо), але нікого не довелося мені в цьому селі зустріти, хто б назвав себе більшовиком і міг більше мене поінформувати.

Підчас своєї дальшої подорожі я спостерігав, що бідняцько-середняцьке селянство було незадоволене революцією. Нічого конкретного воно від революції не відчуло, бо ж землі в поміщиків залишились як і раніш. Розмовляючи з поодинокими селянами, я весь час доводив про те, що хоч царя і скинули, проте влада не наша, революція не закінчена і що доведеться ще воювати з поміщиком та куркулем за права і за землю.

У розмовах селяни здебільшого обвинувачували солдат за те, що вони не зуміли завоювати прав на землю, доводячи, що нічого для них не змінилось, що, мовляв, було за царя, те й тепер; дехто з селян під впливом куркульсько-попівської агітації обвинувачували більшовиків у тому, що нібито більшовики є антихристи, німецькі агенти, ідуть проти інтересів України і т. інш.

Одного разу, розмовляючи з селянами, я доводив фактами, що більшовики є справжні оборонці інтересів бідноти. Один із присутніх селян розійшовся в розмові і назвав мене кацапським полигачем; як виявилось опісля в цього „дядька“ було 35 десятин землі, 2 пари волів, парова молотарка та інш. Цей факт теж яскраво доводив, що проти більшовиків виступав якраз сільський куркуль.

Отже, ця подорож була більше, ніж корисна, бо, йдучи пішки від Києва до Ніженщини, я добре ознайомився з настроями селянства та тими соціяльними зрушеннями, що почали відбуватись на селі.

Прийшовши в село Плоське, я зупинився в сім'ї селянина (середняка) Желади, де й вирішив розпочати свою основну роботу. Село Плоське було середняцько-бідняцьке. Куркульського елементу налічувалося приблизно 6-7⁰/₀; деяка частина селян (з бувших кріпаків) жили виключно з поденщини в куркульських господарствах. Залишилися в своїх гніздах поміщиця-дворянка Хоменко та відставний полковник Скачко. Владою на селі була сільська управа, яка по суті провадила адміністративні функції сільського старости.

Обізнавшись із селом (це був мій кінцевий пункт), я щовечора в хаті Желади зустрічався з поодинокими селянами, які все розпитували про війну, про революцію, про те як розв'яжуть земельне питання тощо. У своїх розмовах з селянами доводилось розбивати той ворожий куркульсько-націоналістичний настрій

проти більшовиків, що поширювався на той час серед значної частини селян в наслідок агітації Ц. Р. та націоналістичної інтелігенції.

Після того, коли до села повернулось чоловіка з 10 демобілізованих солдат, що були настроєні по-більшовицькому і яких потім завербовано до активу, зразу ж на селі почались цілі дискусії на політичні теми — село почало жити новим політичним життям; біднота вимагала відібрати землі в поміщиків і куркулів.

Неодноразово доводилось мені бувати на зборах, де вже селянство почало виступати з вимогами за розподіл землі, але через те, що вся сільська управа й учительство були справжніми агентами Центральної ради, такі виступи засуджували, доводячи про те, що, мовляв, скоро Установчі збори законно розв'яжуть це питання в республіканському маштабі.

Врешті одного разу я на селянських зборах виступив з поясненням більшовицької програми в земельному питанні, після чого хтось прилюдно назвав мене більшовиком, який, мовляв, йде проти інтересів селянства.

Пригадую також, що в січні 1918 р. я був на зборах, де виступав представник з волосного центру, який увесь час закидав обвинувачення демобілізованим солдатам за те, що вони занесли більшовицьку заразу в село і т. д. Тут же виступив і піп, заявляючи, що дехто з солдат, які повернули з фронту, агітують проти церкви.

Знаючи, що демобілізовані солдати і частина бідноти та середняцтва мене підтримають, я вирішив виступити проти тих наклепів, що ширились на зборах та сказати про те, хто ж справді правильно розв'яже земельне питання. Виступаючи, я дав повну характеристику урядові Центральної ради, яка боронить виключно буржуазію, і зразу ж уніс пропозицію обрати місцеву раду, яка б боронила справжні інтереси демобілізованих та трудящого селянства.

Мою пропозицію підтримав один селянин (одягнений в шинелі), а голова ж зборів відповів: „Не треба нам ваших рад". Я все ж таки настоював на своїй пропозиції обрати раду, не втрачаючи думки, що мене підтримують демобілізовані, бідняки та деяка частина середняків.

З цього приводу виступило чоловік з 5 селян, що так само обстоювали цю пропозицію й нарешті, після трьох разів переголосовування, більшістю голосів присутніх обрано сільську раду, до складу якої пройшли: Кодер — бідняк (демобілізований), Козін Степан — середняк, Чичинда Юхим — середняк, Пасіка Кіндрат — бідняк з бувших кріпаків, Калита, Г., Компанієць Василь — бідняк, що брав участь у розподілі землі (за що його 1918 р. гетьманська влада заарештувала). До ради також пройшли і небажані елементи, як, наприклад, Бельменко — есер, який увесь час нама-

гався дискредитувати нашу роботу на селі та інш., що вороже ставилися до наших пропозицій. Проте, більшість обраних співчувала більшовикам.

Сільська рада на перших кроках своєї роботи стала здійснювати контролю над управою (одноразово існувала сільська рада й управа — своєрідне двовладдя). Ця контроля полягала в тому, що за один місяць існування ради проведено дві - три наради; на одній з цих нарад вислухано доповідь голови управи про земельне питання; на одному із засідань ради вирішували і питання про конфіскацію майна поміщика Скачка, що його були й узяли на облік, а потім і конфіскували. Крім того, Плоськівська рада постановила позбавити права на пенсію сім'ю колишнього поліцая Яроша, який 1905 р. забив революціонера т. Шила.

З часу обрання ради в с. Плоському мене, як більшовика, майже все село знало. Це допомогло збільшити кількісно й якісно той актив, що співчував більшовикам. Передусім я завербував на свою сторону, як уже раніше говорив, 10 чоловіка демобілізованих солдат, а потім до 20 - ти осіб селян, і разом із цим активом рада розгорнула на селі роботу під гаслом конфіскації землі в поміщиків та передання її в безплатне користування бідноті.

Проводячи цю роботу, яка мала безперечно свій вплив і за межі с. Плоського та Мринської волости, мені не довелось пов'язатись з оформленою більшовицькою організацією, бо її на той час тут ще не було, крім поодиноких більшовиків, з якими я познайомився потім.

Насамперед я познайомився тут з більшовиками т. т. Йосипенком Н. Т. та Точеним (матроси балтицького флоту), які прибули з Кронштадтської організації більшовиків для роботи, Петренком І. (солдат) та двома матросами Чорноморського флоту — т. т. Діденком та Гриценком. От ці товариші на початку 1918 р. розпочали роботу коло організації рад у Мринській волості. Тов. Петренко організував раду в с. Колісниках, тов. Йосипенко — в с. Мельниках та в інших селах. З великими труднощами довелося організувати ради, бо селяни здебільшого ще вірили куркульсько - націоналістичній агітації проти більшовиків. Деякі ради себе не виправдали, бо, як виявилось, до Колісниківської ради пройшов здебільшого ворожий нам елемент і рада майже ніякої роботи не провадила; в с. Зруб, за прикладом с. Плоського, рада взялась до конфіскації поміщицьких та манастирських земель.

Маючи успіх в організації рад, спираючись на бідноту та на завербований актив, згадана група більшовиків вирішила будь - що скликати волосний з'їзд рад, щоб обрати волосний ревком. Таку думку подали ми й Веркиївській, Носівській та інш. волостям, з якими тримали щільний зв'язок. Правда, в інших волостях Ніженщини справу з обранням рад по селах здебільшого

на цей час провалювано, але, не зважаючи на це, ми твердо дотримували свого—замінити волосні земські управи на ревкоми.

Стоячи перед фактом справжнього передання влади на Ніженщини до рук рад на місцях, Ніженська повітова земська управа, що нею верховодили есери, видала спеціяльного наказа по волостях — негайно розпустити незаконно утворені ради, доручивши членові повітової управи Долічу виїхати на місця і виявити ініціяторів, щоб вжити проти них найрішучіших заходів.

Про такий наказ земської управи ми довідались через матроса Діденка і повели широку агітацію серед нашого активу не виявляти ініціяторів, а, навпаки, організувати протести селянства проти сваволя повітової управи, що розганяє ради, які боронять інтереси трудящого селянства та демобілізованих солдат.

Не зважаючи на всю нашу роботу, під тиском репресивних заходів повітової земської управи, ради фактично були ліквідовані. Треба було за таких умов використати утворювані земельні комітети. У квітні 1918 р. був утворений волосний земельний комітет Мринської волости, на чолі якого стояв т. Костюченко — бідняк (прихильник більшовиків), що увесь час робив за вказівками нашої групи.

Земельні комітети, під впливом більшовицької агітації, теж перетворились на організації, що всю свою роботу почали спрямовувати на відбирання землі в поміщиків. Отже, незабаром ці комітети зазнали тієї ж участи, що й ради.

За час існування комітетів розподілено землі поміщиків: у с. Плоському—Скачка, у м. Мрин — Коробки, у селі Колісниках (де все селянство було в минулому кріпацьке) — Панпури і манастирські землі; у куркулів примусово землі не відбирали й застосували методу добровільного здавання лишків землі, хоч, правда, ні один куркуль на це не пішов, а деякі з них (наприклад, Дубянський та Кошовий) не тільки не віддали своїх лишків землі, а навіть виступили з протестом проти відбирання земель у поміщиків.

Скасування повітовою земською управою земельних комітетів і заборона розподілу землі показало наочно селянству, особливо бідноті, що панівний лад Центральної ради та її місцевих організацій — боронить не трудящих, а заможні верстви—поміщиків та куркулів.

* * *

Після розгону земельних комітетів, через тиждень (наскільки пригадую це був період коли Ц. Р. привела на Україну німців), на Ніженщині, зокрема у Мринській волості, появились невеличкі загони німців, що деякий час підтримували на місцях порядок повітових земських управ, переслідуючи осіб, що співчували більшовикам.

Незабаром після обрання гетьмана Скоропадського розігнано й земські управи. При чому куркулі села Плоського нелегально послали до Києва своїх делегатів (Дубянського, Слюсаренко та інш.), для обрання гетьмана. Вони ж і писали на більшовиків доноси гетьманській владі.

Після того, як обрали гетьмана, по всіх церквах Мринської волости куркулі правили молебні, в церквах виступали попи і вимагали знищення більшовиків.

З часу гетьманщини починається ще суворіший режим, ніж за Центральної ради, особливо до тих осіб, які брали участь у радах і земельних комітетах.

Нам довелося глибше й більше законспірувати свою роботу. Декілька разів ми провадили наради в лісі (в урочищі Коницького); на нарадах бувало присутніх понад 25 осіб. Завжди були присутні Костюченко, Кодер, Козін, Йосипенко, Петренко та інш. Кожного разу обговорювали питання про розгортання агітаційної роботи серед селянства та підготовки до повстання проти гетьмана.

Здається в кінці травня ми призначили в урочищі Коницького нелегальні збори більшовиків. Зійшлося з 20 осіб. Першим питанням обговорювали справу організації підготовної роботи до повстання; виступали з цього приводу Йосипенко, Калита й інші, зокрема Савченко, що був представником від Ніжена[1].

На з'їзді ухвалили організувати нелегально ревкоми по всіх селах, через які повести свою роботу коло організації маси на повстання; і насамперед встановити живий зв'язок між сусідніми волостями Ніженського повіту й самим м. Ніженом. Мені доручено організувати ревком у Плоському, Йосипенкові — налагодити зв'язок з іншими волостями, а Савченкові організувати в м. Ніжені ревком та підготовити робітників на повстання.

Через декілька днів на краю села, в садку Олійника, я скликав нелегальні збори бідноти села Плоського і Колісників. Оповіщати про ці збори доручено найнадійнішій частині бідняків. На збори з'явилось до 25 чоловіка (майже сама біднота).

Збори тривали цілу ніч з великою напругою та зацікавленістю селян, які весь час мріяли про повалення гетьманської влади. Після доповіді про підготовку до повстання та обрання ревкому обрали підпільний військовий революційний комітет у складі т. т. Метелька Опанаса, Труша Трохима, Калашника, Калити і, здається, Шевченка. На ревком покладено завдання нелегально вивчати всі заходи гетьманської влади, вербувати нові сили і роздобувати зброю для організації повстання.

---

[1] Як потім виявилось Савченко був провокатором, а за царату служив агентом поліційного розшуку. 1921 р. його з лав партії після викриття вичищено.

Організувавши Ревком у Плоському, доручено провести таку ж роботу і в с. Колісниках, де Петренко Іван та інші допомогли скликати збори. Збори проходили теж уночі, на кладовищі, край села. Присутніх було понад 30 осіб. Серед присутніх був і Петро Суярка (він був представником від Веркиївської волости), що вніс пропозицію пов'язати роботу з ними.

На зборах обрано військовий підпільний ревком з п'яти осіб, на чолі якого був Іван Петренко (останніх прізвищ не пам'ятаю). Такі ж ревкоми організували у переважній більшості сіл Мринської волости. За роботу ревкомів відповідальність покладалась— за село Плоське на Калиту, Костюченка й Йосипенка, за м. Мрин—на Діденка і Проценка, за с. Колісники — на Петренка, (ці особи належали до прихильників більшовиків, крім Йосипенка, що був більшовиком).

В той же час спілка хліборобів-власників мобілізувала всі свої сили на те, щоб виявити агітаторів-більшовиків та знищити їх. Особливо себе виявили поміщик Шепель — організатор повітової спілки хліборобів-власників та учитель Бугай із Мринської волости. Вони на всіх зборах вимагали розстрілювати всіх тих, кого запідозрювано в більшовизмі.

Гетьманський терор та закон про недоторканість власности поміщиків на землю й майно, про обмеження в політичних правах бідноти — спричиняли з кожним днем чимраз більші обурення серед трудящого селянства, яке, не зважаючи на всі утиски й репресії гетьмансько-німецької влади, відверто висловлювало свої протести проти сваволля гетьманської влади.

Особливо гостро протестували трудящі після того, коли селові довелося виплачувати контрибуцію за майно поміщика Панпури, коли в бідноти позабирали останній хліб, одяг та інше. Гайдамаки сваволили, як хотіли: заарештовували, катували та садовили в тюрму. У самих лише Колісниках заарештовано понад 15 бідняків. Також підчас відбирання майна гайдамаки чи то варта знущалися над жінками: 4-х із них згвалтували й побили так, що вони протягом декількох місяців не могли працювати.

В цей час Калита, Йосипенко, Діденко й інші, пов'язуючи роботу з іншими сільревкомами Мринської волости, провели дві чи три наради з питань організації збройних сил та вишукання зброї, бо на той час у нас була зброя лише в поодиноких товаришів.

Правда, нам увесь час обіцяли допомогти роздобути зброю т.т. В Проценко — з Ніжена, який мав через Івана Костюченка зв'язок з нами та згадуваний уже Петро Савченко. В той же час поставили завдання визволити з-під варти т. Зільбермана, про якого т. Проценко інформував, що це справді більшовик.

За пропозицією т. Йосипенка доручили Костюченкові Ів. вступити до лав того загону, що охороняв арештне приміщення, де

перебував під вартою т. Зільберман. Тов. Костюченко через декілька днів виконав доручення, допомігши втекти з-під варти т. Зільберманові. Так само тов. Костюченко повідомив нас про те, що можна добути зброю в самому загоні.

Отже, однієї ночі, група т.т. Костюченко, Козін, Калита та інш., наскочивши на вартових загону, обеззброїла їх частково, захопила кілька рушниць, кулемет системи „Максим"; підчас метушні з кулеметом німці довідались про те, що ми обеззброїли вартових і зразу ж оточили будинок. Проте нам пощастило втекти із здобутою зброєю та деяким майном, хоч кулемета залишили. Згодом ми довідались, що з цього загону декілька чоловіка заарештували, запідозрюючи їх як більшовиків і незабаром загін розформували.

* * *

У кінці травня Йосипенко поїхав до Києва, до свого товариша матроса (більшовика), що мав зв'язок з повстанкомом України, де довідався про настрої робітників та про підготовку до повстання. Повернувши із Києва, він інформував нас про те, що треба краще й міцніше організувати масу, щоб прискорити повстання проти гетьмана Скоропадського, бо гетьманська влада підсилено формувала нові військові одиниці (прикладом, Сердюцьку дивізію тощо). Тому всю підготовку до повстання треба було пов'язати не лише між селами й волостями, а й повіт із повітом і навіть з губернею.

Німецькі та гайдамацькі військові загони, як видно з усього, були до певної міри ознайомлені з нашою підготовкою до повстання, бо щодалі майже в кожному селі підсилювали військову охорону з гайдамаків чи німців, яка за найменші підозріння заарештовувала селян і катувала.

Ці репресії ще більше зобов'язали нас законспіровувати нашу роботу та ховатись увесь час вдень у лісі, а вночі по селах Мринської волости. Староста села Плоського — Трохим Слюсаренко декілька разів попереджував мене, коли німці та пристав Носівський із своїм загоном будуть розшукувати. Гетьманська агентура про це якось довідалась і донесла начальникові варти Ніженського повіту Кобцеві, про політичну неблагонадійність Слюсаренка. Його викликано до Ніжена, обвинувачено за зв'язок і переховування більшовиків і нарешті дуже побито.

Підпільні сільські ревкоми, про які говорилося раніше, почали підсилено готувати масу до повстання. Орієнтовно по Мринській волості підготували до 500 чоловіка для того, щоб першоїліпшої хвилини виступити із зброєю проти гетьмана. Правда, вся ця маса не була ще цілком озброєна, бо із зброї в нас було не більше як 100 гвинтівок, декілька револьверів та ручних бомб.

Взагалі слід сказати, що з кожним днем у підпіллі зростали наші сили, якими політично й організаційно керувала група, про яку я вже згадував, дарма що не була навіть організаційно оформлена в партійний осередок.

Здається на початку червня один із членів ревкому (тов. Метейко Опанас) та партизан Андрій Литовка повідомили мене про те, що мене шукав якийсь товариш і попередили, щоб я обов'язково тієї ж ночі зустрів більшовицький загін з головним його штабом, на чолі якого стояв М. Г. Кропив'янський. Як повідомляли вони, цей загін прямував у ліс, в урочище Городище, між селами Плоське, Мельники, Мрин та Носівка (недалеко від Ніжена). До цього повідомлення я спочатку поставився був недовірливо, мовляв, звідкіля міг узятися загін і штаб? А проте, на всякий випадок сповістив товаришів, розставив деяких по вулицях села, а двох чоловіка послав для зустрічі цього загону.

Годині о другій ночі в Плоському на вулиці Дубиківка разом з кількома товаришами ми зустріли понад 30 чоловіка озброєних на чолі з Кропив'янським.

Сам тов. Кропив'янський справив на мене сильне враження; відчувалось, що це справді відважний боєць. Коли загін і штаб переходили через село до лісу, Кропив'янський наказав нікому про це не говорити, загрожуючи жорстоко покарати того, хто видасть. Плануючи перебути деякий час у лісах, він обіцяв про свій виступ повідомити.

* * *

Другого дня я з одним із партизанів — Ерком Федором відрядився до головного нашого повстанського штабу в ліс Городище (штаб містився в хаті Рака-Ворони) — до тов. Кропив'янського. Він докладно розповів нам про свою мету, з якою його надіслано; я інформував його про нашу роботу та про роботу підпільних сільських ревкомів.

Тов. Кропив'янський, розпитуючи про місцеві умови, слухав мене уважно, розглядаючи розкладену на столі військову карту Чернігівщини і нотуючи у записну книжечку. Розмова наша тривала декілька годин.

Тов. Кропив'янський доручив всім сільським підпільним ревкомам бути напоготові. Незабаром — говорив він — доведеться виступати проти гетьмана; треба посилити агітацію серед населення під знаком неминучої жорстокої боротьби проти влади поміщиків і буржуазії за встановлення влади Рад.

Крім цього запропонував узяти на облік усіх агентів та активних представників гетьманської влади для того, щоб до них вжити найсуворіших заходів, і нарешті доручив мені підчас повстання й виступу на Ніжен (повітовий центр) керувати

одним із партизанських загонів, якого мали ми сформувати на терені Мринської волости.

Після побачення з тов. Кропив'янським, ми вже були певні, що повстання доведеться розпочати найближчим часом. З доручення т. Кропив'янського, другого чи третього дня після того, як я був у штабі, ми зробили напад на пристава Носівського з його вартовими.

Це було вночі. Нас було понад 20 чоловіка; більшість були озброєні револьверами; підчас нападу ми забили декілька вартових, останні розбіглися. Забравши зброю і справи, ми зникли. Скільки було вартових, сказати не можу, але в усякому разі їх було далеко більше, ніж нас. Штаб, зокрема тов. Кропив'янський, надто був задоволений цим удалим нападом.

Незабаром, знову таки з наказу т. Кропив'янського, доручено зняти офіцерський загін під Держанівкою, забрати в нього зброю і передусім кулемета, що був для нас конче потрібний. Наскок цей не вдався через боягузство начальника загону, якого Кропив'янський на місці розстріляв. Чутки про роботу повстанського штабу широко розійшлися по всій Чернігівщині.

Ім'я Кропив'янського, як більшовика, наганяло страх не лише ніженській владі, але й німецькому військовому командуванню. У зв'язку з цим німецьке військове командування офіційно оголосило що, хто спіймає Кропив'янського живим або доставить його голову, той дістане 15 тис. карбованців. Самі німці й гайдамаки не наважувались підходити до лісу, де стояв головний штаб.

Про штаб Кропив'янського чутки ширились не тільки в Ніженському повіті, не лише в Чернігівській губерні, а й на Київщині та Полтавщині. Зв'язки тримали з штабом кожен повіт; прикладом: Чернігівський повіт мав зв'язок через тов. Кобця П. (більшовик); Конотіпський — через В. Бабка (більшовик); Остерський повіт — через М. С. Василенка (більшовик) та з іншими повітами.

Отже, про наше завдання і роботу трудяще селянство було поінформоване і з кожним днем чекало на наказ повстати. Були навіть випадки, що до лісу в штаб приходили цілі делегації бідноти з проханням прискорити повстання.

В кінці липня чи то на початку серпня, щоб одержати директиви, до повстанкому України від нашого штабу послано тов. Точеного Н. і Костюченка Івана. Через декілька днів дістали наказа від повстанкому України про повстання. З нагоди цього наказу скликали в Городищі нараду при штабі. Тов. Кропив'янський на нараді зачитав свого плана організації повстання, якого тут же й ухвалили.

За планом призначено було вночі проти 7-го серпня виступити у Веркиївці під сигналом „пожежа“ і йти на Ніжен: Носівська група партизанів, що була розподілена на два загони —

одним загоном мала наступати на Ніжен, щоб захопити загін гайдамаків, у напрямку до Тирми, де, з'єднавшись з Веркиївським повстанським загоном, захопити артсклеп; другій загін цієї групи повинен був виступати в обхід на ст. Ніжен, зіпсувавши залізничний шлях, телефонний дріт і так само здобути артсклеп. Таким чином за планом захопити артсклеп мусили з двох боків.

За цим же планом призначено й начальників повстанських загонів. Загонові, на чолі якого стояв Покиньборода, належало захопити повітову варту та німецьку комендатуру. Всім начальникам загонів т. Кропив'янський наказав заарештувати всю гетьманську владу і тримати до особливого розпорядження, а верхівку доставляти безпосередньо до головного штабу.

З інформації, згадуваного Петра Савченка, у м. Ніжені мало виступити 200 чол. робітників з тим, щоб підчас наступу селян на Ніжен робітники зсередини міста допомогли захопити повітову варту і тюрму.

За наказом повстанського штабу, що його підписав т. Кропив'янський, по всіх селах Ніженського повіту повинні були виступити всі трудящі селяни проти гетьмана у призначений день. За сигнал збиратись на пункти був церковний дзвін та пожежа.

У день виступу, цебто вночі з 6-го проти 7-е серпня, по всіх селах провадились збори, де там же вербовано добровільців до партизан, яких озброювали й направляли за визначеним маршрутом, згідно з наказом повстанського штабу. У с. Плоському, де мені особисто довелося провадити ці збори, селяни заявили, що вони згодні наступати не тільки на Ніжен, Київ, а й далі. Крім вербування добровільців по всіх селах була проведена ще й мобілізація за п'ять років.

* * *

7 серпня зранку партизанські загони числом понад 20 чол., майже всі озброєні головним чином зброєю, вишуканою в селі, вирушили на Ніжен. Наш загін і цілий батальйон під командою т. Покиньбороди, не дійшовши й до самого будинку, де перебувала варта в м. Ніжені, несподівано зустрінуто кулями. Як видно з усього, варта з якихось джерел знала про наш наступ і була вже підготовлена до зустрічі. Таке саме було й з іншими загонами, які наступали на Ніжен. В самому Ніжені почувалася велика паніка.

Ніякого загону робітників у 200 чол. в Ніжені організовано не було. Як виявилось потім, це була справжня провокація Савченка П. Крім того Веркиївський загін затримався у Веркиївці, і в Ніжен на призначений термін не прибув. Тим часом німці й гайдамаки утворили в центрі Ніжена міцний кулак, проти якого повстанський загін мусив відступити з деякими поразками,

втративши до 20 чоловіка. Все ж 7 серпня носівська група виконала свій план — один загін зайняв залізничну станцію Ніжен, а другий відігнав німців і гайдамаків на базар. Загін, що зайняв ст. Ніжен, під тиском німецького війська, що прибуло з Крут-Бахмача, теж примушений був відступити.

Таким чином, поразка (правдивіше, невдача наступу на Ніжен) сталася через дві причини: поперше, через провокацію й зраду Савченка, подруге, через несвоєчасність виступу Веркиївського загону.

Після нашого відступу німецька дивізія, переслідуючи партизан, розкинула свої загони майже по всій Ніженщині. На селах запанував ще більший гетьмансько-німецький терор. Почалися масові арешти й розстріли. У м. Мрин агент варти Ярмоленко видав т. т. Діденка, Проценка й інш., і їх гайдамаки розстріляли. Тоді ж гетьманська влада заходилася біля організації майже по всіх селах хліборобських загонів, що кревно взялися охороняти куркульські права та гетьманську владу.

Після цього невдалого наступу на м. Ніжен багато наших товаришів поступово почали переходити за демаркаційну лінію до РСФРР. Сам тов. Кропив'янський теж мусив звідси виїхати.

В кінці серпня я зустрівся із членом повітового повстанкому тов. Йосипенком, який розповів, що він їде з товаришами до РСФРР організовувати українську повстанську дивізію. З його ж пропозиції для зв'язку залишилися в підпіллі: Калита Г., Костюченко Іван і Пилип Науменко.

Залишившись на місці, наша група почала поновлювати зв'язки з деякими підпільними сільськими ревкомами. Через Проценка, що жив у м. Ніжені, ми почали зв'язуватись з окремими групами робітників та студентства; вони допомагали нам збирати потрібні для нас відомості та вести хоч і повільно агітаційну роботу з погляду чергових завдань, що стояли перед нами. Особисто мені довелося поселитися на околиці м. Ніжена, і бути завжди поінформованим про те, що діялось серед верхівки ніженської гетьманської влади.

* * *

Працюючи в глибокому підпіллі, в умовах гетьманського офіцерського терору, ми незабаром почули про повстання біля Києва. Ходили чутки, що наступають на Київ загони Директорії.

За короткий час ці загони Директорії вступили й до Ніжена. Деяка частина селян добровільно вступила до загонів Директорії, сподіваючись, що ця влада обстоюватиме їхні права. Але згодом трудяще селянство наочно переконалося, що влада Директорії — це є та ж влада буржуазії, що захищає виключно інтереси куркулів, фабрикантів і поміщиків.

Встановлення влади Директорії відзначилося новими утисками над біднотою; знову розпочалися арешти запідозрюваних у більшовизмі. Все це спричиняло величезні незадоволення серед трудящого селянства. Під цей час приїхав з першої повстанської української дивізії тов. Йосипенко[1] ,який привіз із собою відозву дивизії, що закликала трудяще селянство та робітників: готуватись до нової переможної війни проти Директорії.

Наша група, діставши цю відозву, активно взялася поширювати її так по місту, як і по всіх селах повіту. Тов. Йосипенко повідомив, що найближчим часом перша повстанська українська дивізія вирушить на Чернігів, і що до її приходу потрібно якомога побільше захопити зброї від загонів Директорії, щоб потім озброїти партизан і допомогти дивізії розбити вщент ці загони Директорії.

Для цього доручено вступити до загонів Директорії кільком товаришам (Костюченкові Ів., Бабкові С. та інш.). Перебуваючи у частинах Директорії, вони підговорили на допомогу собі кількох товаришів із загону ватажка Ангела (стояв із своїм загоном у технічній школі м. Ніжена), і однієї ночі з тієї ж таки технічної школи дістали багато зброї. Декількома підводами цю зброю приставили до Веркиївки, де формувався наш червонопартизанський загін, на чолі з М. І. Черпилою, який підчас наступу української радянської дивізії справді виступив на допомогу дивізії.

Треба сказати, що м. Ніжен наша Червона армія забрала без бою, бо загони Директорії у паніці розбіглися без будь-якого організованого опору.

* * *

Захопивши Ніжен, організували повітревком. За декілька днів по селах розпочали утворювати волревкоми. До волревкому Мринської волости обрано т. т. Голодного, Калиту, Науменка й інш. Волревком виділив мене комісаром продовольчих справ, поклавши завдання провести продподаток, мобілізуючи хлібні ресурси для Червоної армії, а також стягти з куркульського елементу контрибуцію для допомоги школам, лікарням тощо.

За декілька днів у Мринській волості були організовані сільські ревкоми, до складу яких здебільшого увійшли ті товариші, що були в підпільних ревкомах. Місцеві ревкоми, за директивою волревкому, взяли на облік майно поміщиків та куркулів, які повтікали з гетьманськими загонами та Директорією.

Відразу ж ревкоми заходилися розподіляти землю на їдця. Крім того розпочали по селах організовувати самоохорону для встановлення революційного порядку.

Через місяць у Мринській вол. обрано волосний виконавчий комітет. На голову виконкому обрано Івана Остапенка (більшо-

---

[1] Як відомо, ця дивізія сформувалася за демаркаційною лінією.

вик), на комісара земельних справ Калиту Г. Виконавчому комітетові довелося відразу ж бути на воєнному стані, зазнавши опір куркульні, яка почала організовувати свої банди, на чолі з петлюрівськими ватажками Ангелом і Голубом. Нам довелося організувати при волревкомі свій загін з 35 осіб на чолі з командиром тов. Бувайликом.

Після декількох сутичок і боїв з бандами, кінець-кінцем частину цих банд перебили, частина розбіглась. На всій Ніженщині розгорнулося радянське будівництво, боротьба за проведення в життя завдань більшовицької партії.

П. Пташинський

КП(б)У організатор і вождь повстання проти гетьмана і інтервентів (1918 рік)

Боротьба за радянську владу на Україні 1918 року має винятковий інтерес.

На заклик буржуазної Української Центральної ради німецько-австрійські інтервенти окупували Україну, намагаючись в союзі з українською й російською буржуазією та поміщиками перетворити Україну на плацдарм боротьби проти пролетарської революції, проти радянської влади.

Перед тим, як рушити свої військові частини на Україну, німецьке й австро-угорське військове командування склали між собою договір, за яким Україну поділено поміж Німеччиною й Австро-Угорщиною на так звані сфери впливу. Все підпорядковувалось окупантам. В країні встановлювалося нічим не прикриту диктатуру німецько-австрійського імперіялізму.

По селах відшкодовувались збитки поміщиків, карні загони поголовно грабували селян, встановлювалося 10-ти годинний робітний день і так званий максимум заробітної плати в сільському господарстві. Фабрики й заводи повертались колишнім власникам, на залізницях, на заводах місцями не виплачувалося заробітної плати; тюрми переповнювалися сотнями й тисячами робітників. Масові розстріли, шибениці, прилюдне катування,— все це перетворилося на нормальне явище.

Закликання Центральною радою чужоземних імперіялістів для допомоги українській національній буржуазії боротися проти пролетарської революції, — органічно виникало із діяльности Центральної ради на протязі всього її існування, виникало з її буржуазної суті.

Карні експедиції, знищування сіл, масові розстріли та інтернування робітників і селян в концентраційних таборах, не припиняли і не могли припинити розвитку переможної боротьби за повалення диктатури чужоземного імперіялізму й української буржуазії. Революційне повстання починає розгортатися вже зразу і одночасно з поверненням Центральної ради з Житоміра

під захистом німецько-австрійських багнетів. Розвиток революційного повстання мав не абияке значення в прискоренні гетьманського перевороту 29 квітня.

Жодна партія не зазнала таких репресій, як більшовики України, на яку скерувала всю свою скажену лють реакція. Російські меншовики легально існували і діяли в умовах гетьманської контрреволюції, як і українські дрібнобуржуазні соціялістичні партії: всі вони осатаніло боролись проти більшовиків та їхнього впливу на робітничі і селянські маси, активно допомагаючи німецько-гетманській реакції боротися з страйками, зриваючи їх і вносячи розклад у робітничі лави; вони всіляко боролися проти розгортання революційного повстання, намагаючись на окремих дальших його етапах скористатися з повстанського руху на догоду українській національній буржуазії.

Хоч меншовицький Уцентропроф і приклав всіх зусиль, щоб перешкодити розвиткові масового страйкового руху, проте, цей рух розгортався чимраз ширше. Вже в липні страйкували шахтарі Горлівського й Макіївського районів; страйки охопили трохи згодом майже всі соляні шахти теперішньої Артемівщини. Страйкували заводи в Юзівці, Кам'янському (тепер Дзержинське). Страйки пройшли майже на всіх заводах України (ХПЗ в Харкові, Металеві заводи в Єлісаветграді й інш.). В липні розпочався загальний страйк на залізницях України. Цей страйк виріс у великий політичний фактор. Поєднуючись із хвилею повстань в українському селі, він відіграв велику ролю, дарма що російські й українські меншовики та есери багато робили, щоб звести цей страйк на нівець.

Більшовики України, весь час керовані ЦК ВКП(б) і Леніном, були справжніми організаторами й керівниками страйкового та селянського повстанського руху; маса боролась за програму, накреслену більшовицькою партією.

Пролетарський провід позначився на переважній більшості повстанських селянських загонів, в організації військово-революційних комітетів, довірених осіб тощо,— він забезпечив перемогу і відновлення влади Рад.

Вміщені тут документи яскраво ілюструють розвиток страйкового й повстанського руху на Україні часів від повернення на Україну банд Центральної ради і до краху німецько-австрійської інтервенції. Документи являють не абиякий інтерес і цінність для справи викриття всіляких жалюгідних спроб ідеалізувати Центральну раду і дрібнобуржуазні соціялістичні українські партії. Хоч ці документи й не становлять цільности й системи в доборі, що повнотою вичерпує тему даної публікації, вони всеж являють великий політичний і науковий інтерес з погляду вивчення історії пролетарської революції на Україні і КП(б)У.

Навіть і ці далеко не повні документи наочно викривають, як брехливі і контрреволюційні всілякі спроби применшити ролю більшовицької партії як організатора й вождя революційного повстання проти гетьмана й інтервентів, як і всілякі спроби ідеалізації українських дрібнобуржуазних соціялістичних партій, всіх їхніх течій і гатунків. Документи взято з архівів різних установ гетьманщини. Більшість з них складають інформацію для керівних кіл гетьманського державного апарату і в основному правильно відбивають фактичний стан і події в країні, вірно віддзеркалюючи класові взаємини та ролю різних партій, що діяли в той час на Україні. Документи насичено конкретними фактами впливу більшовицької партії на страйковий і селянський повстанський рух, вони говорять, що керівником і організатором всієї революційної боротьби була КП(б)У, керована ЦК ВКП(б).

Якщо вернемося до тексту документів, то наочно побачимо, як майже кожний з цих документів стверджує все сказане вище. Всеукраїнський Революційний Комітет організовує повстанські загони. Хвилею зростають під його керівництвом революційні комітети по всій Україні (див. документ № 1 та інш.). Всеукраїнський Ревком розробляє та мільйонами листівок поширює по країні інструкції місцевим революційним комітетам і повстанським загонам.

В невтральній зоні широко розгорнулась робота коло організації партизанських загонів і регулярних частин так з місцевих робітників і селян, як і із загонів, що відступали з України в березні - квітні, й тих, що влітку пробивались у РСФРР з Київщини, Полтавщини та інш. місцевостей України. Вміщені тут „відомості про загальний настрій і становище“ по селах та містах яскраво розповідають за це. На Чернігівщині, в Ніженськім, Остерськім, Чернігівськім, Городнянськім, Конотопськім, Борзенськім повітах та в районі деяких частин Полтавщини (Прилуччина, Кобиляччина) діяв штаб більшовицького „полковника“ Крапив'янського та ряд районних місцевих штабів. Ці штаби мали понад 6 000 селян - повстанців (див. документи). З повстанських загонів у невтральній зоні сформовано 2 червоних дивізії. Вміщені документи яскраво змальовують розвиток подій у невтральній зоні і на Чернігівщині та керівну ролю більшовицьких парторганізацій.

Хоч загальне повстання, що його було призначено на 1 серпня і не розгорнулось у всеукраїнське повстання, проте розвиток повстанської боротьби набував дедалі більшого обсягу. Дії партизанських загонів надто посилились. У ряді губерень повстанці захопили великі території. Великого розміру набуло повстання на Київщині та Чернігівщині. Звіти Генерального штабу гетьмана, що ми їх подаємо, яскраво змальовують розвиток повстання.

Підпільні більшовицькі організації України розгорнули велику діяльність. На Подділі, Чернігівщині, Одещині, Херсонщині, Київщині, Катеринославщині, під проводом більшовицьких організацій та керованих ними революційних комітетів, триває організація партизанських загонів та об'єднання їх в єдиному керівництві.

Начальник варти 4 участка на Чернігівщині в протоколі від 20 серпня писав, що: „...в районах Довжицької, Антонівської і Позранської волостей зорганізувались банди повстанців числом до 3.000 осіб, цілком озброєних, що поставили собі за мету знищення німецьких гарнізонів в селах та державної варти, скинення сучасної влади і встановлення радянської...“ (див. документи).

„Освідомчий відділ“ при подільському губерніяльному старості писав до Києва: „...більшовики... розвивають велику роботу“ (документ № 40). Яскраво змальовують діяльність більшовицьких парторганізацій доповіді обласних ревкомів на нараді, що відбулась 7 жовтня[1].

До революційного повстання робітників і трудящого селянства намагались примазатись різні дрібнобуржуазні соціялістичні партії. Ці партії, об'єднані в український національний союз, намагаються скерувати та використати повстання на користь українській буржуазії „...намагаються використати збройне повстання в своїх контрреволюційних цілях; там є й офіцерство англо-французької орієнтації, там є колишні офіцери Ради, там діє маса авантурників і темних осіб“.[2]

У Чернігові, Києві, Вінниці, Проскурові, Кам'янці (документ № 41), Василькові, Фастові, в селах Ракитному, Єзерні, Синяві, Кржанці, Руді (документ № 42), Миколаєві, Херсоні (документ № 44), в Харкові, Полтаві, Кременчуці (документ № 46), Одесі Катеринославі, на кожній фабриці, залізничній станції, в кожному селі,— всюди гетьманці й інтервенти натрапляли на діяльність більшовиків-комуністів України.

Зростала і ширилась революційна боротьба за владу рад на Україні, зміцнювалась країна переможної пролетарської диктатури РСФРР,— зростала і загартовувалась КП(б)У.

Партія вела непримиренну й неусипну боротьбу на два фронти, як проти ліквідаторських правих теорій — відмови від повстання, так і проти всіляких авантурницьких спроб „лівих“ підмінити планову систематичну підготову повстання передчасними і путчистськими авантурами. Систематична повсякденна боротьба за викриття перед масами справжньої контрреволюційної ролі меншовиків і есерів, українських дрібнобуржуазних пар-

---

[1] „Літ. Рев“. № 1, 1929 р. стор. 157, 173.
[2] „I с'езд КП(б)У“. ГИЗ, Украина, 1923. стр. 44.

тій червоною рисою проходить через всю історію боротьби проти гетьманщини і німецько-австрійських інтервентів.

Борючись проти революційного руху, гетьманщина й інтервенти добре розуміли, що головний їхній ворог — це партія більшовиків, яка з'єднувала навколо прапору боротьби за диктатуру пролетаріяту чимраз більші маси робітників і трудящого селянства і цілком природно, що всі свої зусилля установи гетьманщини скерували на розгром більшовицької партії та керованого нею революційного руху, цілковито вірно розуміючи, що більш ні звідки загрози нема. Всі „донесення", зведення, „повідомлення" Державної варти (уміщені тут) про страйковий і повстанський рух говорять за те, що „рух цей в своїй основі є більшовицький", скерований на відновлення радвлади, проти куркуля, поміщиків та інтервентів.

Чотирирічна війна між імперіялістичними державами наближалась до кінця.

Слідом за пролетаріятом та керованим ними трудящим селянством кол. царської Росії на боротьбу проти капіталізму ставали робітники і селяни інших капіталістичних країн і насамперед трудящі Австро-Угорщини та Німеччини.

Дедалі частіше траплялись випадки, коли цілі військові частини відмовлялись воювати; ширились революційні страйки, майже в усіх капіталістичних державах, що вели між собою війну.

На спроби перекинути з України військо, щоб підсилити Західній фронт, солдати відповідали повстанням. На початку серпня 1918 року на станції Жмеринка вибухнув заколот серед 3-го Австро-Угорського корпусу, що його відряджали на західній фронт; угорські частини, кинуті для обеззброєння військ австрійського корпусу, зазнали належного опору й були роззброєні[1] В Могилівському повіті зчинилася сутичка між слов'янськими й мадярськими частинами на грунті відмовлення йти на італійський фронт... (документ № 36).

Комуністична партія більшовиків України величезну увагу звертала на розвиток революційної роботи серед окупантського війська. Через сотні тисяч метеликів і відозв, через усну агітацію чимраз більше поширювалась революційна пропаганда серед німецького й австро-угорського війська.

Сотні й тисячі кращих більшовиків агітаторів працювали, налагоджуючи зв'язки з солдатами окупаційної армії, закладаючи більшовицькі осередки у військах інтервентів, роз'ясняючи обдуреним німецьким робітникам і селянам-солдатам їхню справжню ролю — знаряддя контрреволюції в боротьбі проти пролетаріяту і трудящих селянських мас України й РСФРР.

---

[1] Див. „Коммунист", орган Одеського комітету КПУ, серпень 1918 р.

Вміщені документи яскраво змальовують роботу більшовицьких партійних організацій серед солдатів окупаційного війська.

Так, начальник Харківського Освідомчого відділу, описуючи діяльність більшовицької організації, згадує про „издание большевистских листков на русском и немецком языках“, та про роботу коло налагодження більшовицької друкарні, щоб друкувати відозви до війська інтервентів (документ № 46).

9-го листопада Департамент Державної варти писав Харківському Губерніяльному старості, що: „В Харьков прибывает из Великороссии много лиц со специальной целью агитации среди германских войск“ (документ (№ 47).

Ширився й поглиблювався розвал серед військ інтервентів. Німецький і австрійський солдат повставав проти своєї буржуазії, він переходив на сторону пролетарської революції.

На Листопадову революцію в Німеччині більшовики України відповідали ще посиленішою організацією мас на боротьбу за владу Рад.

В окупантському війську фактичне керівництво перейшло до рук Рад солдатських депутатів, де засіли шейдеманівці, які під машкарою революційної фрази та розмов про „невтручання“ допомагали українській Директорії (а раніш гетьманові) боротися проти революційного всеукраїнського повстання, затримуючи евакуацію військових частин до Німеччини, постачаючи загонам „хліборобів“ та петлюрівським бандам зброю та перешкоджаючи наступові українського радянського війська на місцевості, що перебували ще на той час в руках гетьманського війська[1].

Але одного вони неспроможні були зробити,— повести солдатські маси на одверту боротьбу проти загального всеукраїнського повстання, що з новою силою вибухнуло після Листопадової революції в Німеччині та Австро-Угорщині.

Міжнародні обставини, що характеризувалися наближенням кінця імперіялістичної війни і наростанням пролетарської революції у ряді капіталістичних країн, перемогою пролетарської революції в Росії, новим вибухом всеукраїнського повстання,— все це вирішило долю гетьманщини і німецько-австрійської інтервенції. З тих же причин Антанта неспроможна була дати потрібну підтримку, щоб забезпечити перемогу реакції. Допомога об'єднаним силам загально-російської контрреволюції, яку дала Англія і Франція, була явно недостатня.

В листопаді 1918 р. після II-го з'їзду КП(б)У, створено Тимчасовий Робітничо-селянський уряд УСРР. 14 грудня 1918 року військові частини Директорії вступили у Київ.

---

[1] 28 листопада „Велика Солдатська Рада“ підписала з Директорією угоду, за якою вона зобов'язувалася допомагати українській контрреволюції боротися проти встановлення радянської влади. 4 грудня цю угоду поновили.

Але маси швидко зрозуміли, що то є за Директорія.

Поручник Дітрих, офіцер Добровольчої армії, який проїздив через Україну в листопаді 1918 р.—лютому 1919 р. у рапорті начальникові політичного відділу штабу Добровольчої армії II лютого, так описував стан, що створився на території захопленої військом Директорії УНР: „При подходе большевиков в частях дисциплина заметно пала: так, например, Васильковский полк, будучи отправлен в Полтаву против большевиков, сдал все свое оружие и 8 эшелонов вернулось назад в Киев, а затем разошлись по домам...

Петлюровцы рассказывали, что местное население под Броварами относилось к ним недоброжелательно и в одной деревне были уничтожены все петлюровцы крестьянами, которые были вооружены сбрезами — укороченными винтовками. Кроме того замечались массовые сдачи в плен большевикам“[1].

Директорію УНР, як і німецько-австрійських інтервентів, трудящі маси, керовані КП(б)У, у братерській спілці та за підтримом пролетаріяту Росії, вигнали за межі України і відновили свою владу — владу Рад робітничих, солдатських і червоноармійських депутатів.

Документи, що ми їх тут подаємо, взято з архівів міністерства внутрішніх справ та інших установ гетьманщини. Частина з них—це партійні більшовицькі відозви й листи (документи №№ 1, 12, 22, 27, 35, 45, 48), які, як „речовий доказ“ додавались гетьманськими жандармами та старостами до різних „донесень“, „повідомлень“ тощо.

Основну масу документів складають різні звіти й доповіді про діяльність більшовицької партії і розвиток повстання, написані урядовцями гетьманських установ і організацій і це зумовлює певну тенденційність цих документів, перекручення окремих фактів, бажання по-своєму, по-жандарському висвітлити та проаналізувати описані події. Документи класових ворогів, звичайно, вимагають особливо критичного підходу.

Проте, при всіх зазначених „недоліках“ вони мають винятково вагу і цінність. В них яскраво описується розвиток революційної боротьби проти гетьманщини й інтервентів, подається розташування класових сил, боротьба за радянську владу на Україні, зв'язки робітничого руху з революційним рухом на селі, техніку більшовицького підпілля й провідну ролю КП(б)У та більшовицьких елементів.

„Більшовизм — ось основний ворог“. На боротьбу з ним скеровувалося всі зусилля гетьманщини й інтервентів. Це ж саме зумовлює і те, що часто-густо будь-який прояв опору гетьманській владі, навіть не організований безпосередньо тією чи тією

[1] Архив Октябрьской революции. Москва, фонд 1497, інвентар 1961, справа № 1 за 1918-19 р.р.

більшовицькою організацією, гетьманські урядовці розглядали, як роботу більшовицької партії. Це ж саме зумовлює і те, що в окремих „донесеннях“ старост, деякі представники непролетарських організацій фігурують як „більшовицькі агенти“. Проте, цей факт ще з більшою наочністю стверджує, що буржуазно-поміщицька контрреволюція і чужоземні імперіялісти загрозу своєму пануванню вбачали тільки в більшовиках.

Подаючи документи, додержувано ось чого:

1. Документи подано без будь-яких змін щодо мови, стилю й почасти ортографії.

2. Частину документів подано в скороченому вигляді; при чому скорочувалось все те, що не має безпосереднього інтересу й стосунку до теми публікації. Всі скорочення позначались крапками в квадратових дужках [...]

3. Якщо підписів розібрати було неможливо, слово „підпис“ також ставлено в квадратові дужки. У квадратові дужки вставлялось і всі додатки, що їх робив автор.

4. Документи подано в хронологічному порядкові. Всі їх взято із збірки матеріялів до історії німецько-австрійської інтервенції на Україні (т. II), що її автор виготував до друку

Документи до історії боротьби КП(б)У проти гетьмана та інтервентів (1918 р.)

№ 1

[Відозва]

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

Волею рабочих и крестьян Украины власть на Украине с декабря месяца перешла в руки Советов рабочих и крестьянских депутатов и их выборного Центрального Исполнительного Комитета Рад Украины. С'езд полутора тысяч рабочих и крестьянских депутатов Украины в марте месяце 1918 года в Екатеринославе власть эту утвердил.

Когда войска Вильгельма заняли рабоче-крестьянскую Украину и в интересах украинских и немецких богачей начали душить украинскую революцию, выбранный в Екатеринославе Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины манифестом призвал рабоче-крестьянскую Украину подготовлять восстание против украинской и немецкой буржуазии, против гетманского строя и поддерживающих его вильгельмовских войск. Все члены Центрального Исполнительного Комитета раз'ехались по Украине подготовлять восстание, а девять членов его по выбору организовали „Комитет восстания".

Эта девятка берет на себя доставку крестьянам и рабочим Украины всех необходимых для восстания денежных и военных средств.

Вся Украина должна покрыться сетью сельских, волостных, уездных и губернских комитетов повстания (военно-революционных комитетов), задачей которых является подготовка и руководство восстанием. Киевский Губернский Военно-Революционный Комитет призывает все партийные, а также рабочие и крестьянские организации, которые стоят за власть советов рабочих и крестьянских депутатов, — а там, где их нет, то отдельным товарищам основывать на местах таковые военно-революционные комитеты. Указанные комитеты руководят всей повстанческой работой в целом, сама же работа распределяется по отделам: 1) Общеполитический отдел, который ведает сношениями с другими рев. комами и их основывает, 2) Агитационный, который распространяет и внедряет мысли о восстании, 3) Финансовый, 4) Военный штаб.

Штаб имеет: 1) Отдел разведки, который собирает сведения о месторасположении врага, название его части, а также следит за разведкой врага (контрразведка), 2) Отдел формирования организует из храбрых, готовых отдать жизнь, людей данной местности, небольшие боевые отряды партиями (человек 25) и сотни (человек 100) для постоянной активной боевой работы. Эти отряды ставят себе задачей постоянно всеми средствами наносить ущерб неприятелю и уменьшать его силу еще до начала общего восстания. Для этого они должны уничтожать отряды врага, особенно реквизиционные и карательные, взрывать железные дороги накануне провоза неприятельских эшелонов, уничтожать боевые запасы и грузы, обозы, [людские кадры неприятеля] и особенно командный состав, освобождать политических арестованных.

При этом необходимо всегда выбирать для удара слабое место неприятеля и не подставить самих себя под удары более сильного противника.

Отдел формирования подготовляет всех надежных крестьян и рабочих данной местности к выступлению при всеобщем восстании, а также при необходимости всеобщего восстания в отдельных местах.

Отдел снабжения доставляет оружие боевым отрядам и населению.

Отдел оперативный разрабатывает план боевых выступлений, дает указания отрядам и руководит боевыми выступлениями при всеобщем восстании.

Главные правила партизанских боевых выступлений разрабатывать тайно, наступать с налета быстро, в одно время, лишать противника возможности получать откуда бы то ни было помощь, обеспечить себе возможность отступления, памятуя при этом, что побеждает тот, кто наступает и знает на кого наступает.

Давая настоящие указания Киевский Губернский Военно-Революционный Комитет призывает немедленно организовать такие комитеты в Киевской губернии и установить связь с Киевским.

Товарищи рабочие и крестьяне.

Враги наши подняли голову, как при старом режиме, они отнимают землю у крестьян, 8-мичасовый рабочий день у рабочих, бьют крестьян розгами и издеваются над ними.

Вперед! К организации и борьбе! Своими силами поднимайтесь против своей и немецкой буржуазии. Им покорно теперь служат немецкие солдаты, но и они должны будут понять, что все крестьяне и рабочих всех стран — товарищи и повернуть свои штыки вместе с нами против наших общих угнетателей.

Связывайтесь с ними, раз'ясняйте им, какое злодейское дело они творят тем, что душат революцию на Украине.

Призывайте их свергнуть своего Вильгельма, его министров и генералов. Да здравствует всеобщее вооруженное восстание против немецких и своих богачей (кто бы не был у власти, Центральная Рада, гетман ли Павло Скоропадский, или гетман Василий Габебург)! Да здравствует международное восстание вооруженного рабочего народа против буржуазии! Да здравствует власть советов рабочих и крестьянских депутатов на Украине и во всех странах света!

Да здравствует социализм!
Киевский Губернский Военно-Революционный Комитет

[ф. „Міністерство Внутрішніх справ", департамент державної варти, справа № 81 за 1918 р. ар. 30-31]

№ 2

Телеграма Кам'янець. Губкоменданту. Копія Київ Військовому міністру. З Ямполя Под[ільського] № 166 21/V — 1918 р. Тільки Кам'янець. Негайно.

Виникнувша вчора бійка на грунті обеззброєння селян між австрійськими частинами п'ятдесят четвертої стрілкової дивізії та селянами Качківки, Писирівки, Клембівки та Дзигівки на сьогодні до вечора зовсім ліквідована. Вищезазначені села заняті зараз австрійським військом. Селяни обеззброєні. Переводиться також обеззброєння й інших сел, де зброя здається добровільно. Наслідки бійки такі: з боку селян забитих більше тридцяти, поранено двоє, австрійців забитих один та сім поранено. Підчас бійки виникла

пожежа у селі Качківці, згоріло більше півтораста хат. Перевожу слідство. Головний ініціятор повстання Криворучка втік, а інших заарештовано. Вжиті заходи до арешту Криворучка. Про дальші наслідки повідомлю. 380.

Ямпільський повітовий комендант *Шеремет*

[ф. „Подільський Губерніяльний Комендант" спр. № 27, арк. 216. Вінницький Обл. Держ. істор. архів].

№ 3

Сводка з докладів повітових комендантів. Копія. Таємно. 23 травня 1918 р. Військовому міністру

Рапорт

Згідно докладів Повітових комендантів становище на Поділлю за бувший тиждень таке:

I. Настрій населення неспокійний і виявився на протязі тижня в цілому ряді вибухів:

а) Згідно докладу Ольгопільського Повітового Коменданта 19-го цього травня в м. Кам'янці виникла стрілянина між селянами та румунами, вбито п'ять селян і була чутка, що румунська кавалерія має перейти Дністро. Австро-Угорська влада повідомлена за це, але ж більш докладів з повіту не отримано. 20 травня при обеззброєнні селян в с. Качківці Ямпільського повіту було оказано австро-угорській військовій частині сопротивлення силою, від чого виникла бійка. З боку селян є більш тридцяти забитих і два поранених. В час бійки в с. Качківці виникла також пожежа, в годину котрої згоріло більш ста п'ятидесяти хат. Села: Качківці, Писарівка, Клембівка і Дзигівка заняті 21-го травня до вечора австро-угорськими частинами п'ятдесят четвертої дивізії. Головний ініціятор цього вибуху Криворучко втік, а деякі з селян заарештовані. Слідство переводиться. У повіті зауважується випас посівів селянами, рубка лісу, а також самосуди. Приймаються рішучі заходи.

б) Щодо більшовицької агітації, то за неї не чути[1].

В с. с. Махнівці, Висянці і Людавці Вінницького повіту селянство не признає нової влади.

в) З військових частин на Поділлю існують охоронні сотні та австро-угорські військові частини: відомості о послідніх збираються. Крім цього у Проскурові 12 піша дивізія, в складі котрої 12 гарматна бригада, 45 Азовський, 46 Дніпровський, 47 Український, 48 Одеський полки і 12 інженерна рота.

II. Взаємовідношення поміж військовою і адміністративною владою гарні.

III. Взаємовідносини поміж військовою владою и селянством такі: як дещо зробиться в повіті, то громадяни звертаються до влади, алеж особливої віри в цюю владу немає [...]

V. Взаємовідношення поміж Австро-Угорським військом та селянами дуже вороже. Скрізь іде протинімецька агітація, а також на груні обеззброєння виникає навіть стрілянина. На громадян м. Браїлова за стрілянину в

---

[1] Згадавши про „головного ініціятора" повстання т. Криворучка — більшовика-повстанця, згодом одного з кращих командирів Червоної армії, — губкомендант анекдотично заявляє „щодо більшовицької агітації, то за неї не чути". Це зразок потреби критично ставитись до документів.

австрійських солдат та за чотирьохкратне зіпсування телефону накладена контрибуція в три тисячі карбованців [...]

Крім цього на грунті реквізиції продуктів виникають великі непорозуміння [...]

Губкомендант на Поділлю отаман [*підпис*].
Начальник штабу полковник [*підпис*]

[ф. „Подільський Губерніяльний Комендант" спр. № 27., арк. 248. Вінницький обл. держ. істор. архів].

№ 4

Золотоніський повітовий староста Полтавському Губернському старості мая 30 дня 1918 р. № 1839. г. Золотоноша Полтав. губ.

Доношу, что немецкими властями наложена и взята следующая денежная контрибуция с сел Великая Буромка 30.000 рублей; Малая Буромка 15.000 рублей; село Богодуховка 15.000 рублей; Великие Каневцы 987 руб. 75 коп. и Чернобай 10.000 рублей, а всего семьдесят тысяч девятьсот восемдесят семь руб. 75 коп. (70.987 р. 75 к.). Из этой суммы 10.100 руб. немецкие власти взяли на свое потребление, о чем у меня есть их расписка, а остальные 60.887 р. 75 к. хранятся у меня на руках. Из них—5.023 руб. 9 коп. сданы на хранение в Городской Банк, 1.050 руб. военных и Свободы займов также сданы на хранение в этот же банк (эти деньги вошли в общую сумму контрибуции по всей номинальности, а не курсовой стоимости), 600 рублей были получены фальшивыми керенками и по моему приказу уничтожены комиссией при старостате, о чем составлен протокол и наконец 8.914 р. 66 к. у меня на руках. Кроме того немецкими властями наложена и частью ими получена следующая контрибуция: с Великой Буромки 2.000 пудов хлебного зерна и 1.000 пуд. овса и некоторое количество скота; с Малой Буромки 1.500 пудов хлебного зерна, с Богодуховки 1.000 пудов хлебного зерна и 200 пудов овса, с Чернобая 1.000 пуд. хлебного зерна и с Великих - Каневец 300 пудов овса. Точных сведений о поступление этого рода контрибуции я не имею, т. к. таковых мне немецкие власти не дают. Ко мне также этого рода контрибуция не попадала.

Уездный староста [*подпись*]

[ф. „МВС", департамент Державной варты" спр. № 52, „Осведомление по Полтавской губ." стор. 146].

№ 5

Уполномоченный высшего командования императорской и королевской армии при украинском правительстве. № 584/2. Киев, 12 июня 1918 г. Копия.

Украинскому министерству внутренных дел. Киев.

Имею честь сообщить, что командование имп. и кор. восточной армии в виду серьезных разростающихся крестьянских беспорядков в районе к сев. и зап. от Елисаветграда принявших уже большие размеры, об'являет действие военных судов в округах Елисаветграда и Александрии.

Компетенция их распространяется на гражданское население за преступления, склонения и помощи в нарушениях воинской обязанности и оказания содействия в пользу дезертиров (§§ 314, 316, 318 Воинского Устава о наказаниях) и против военной силы Государства (327 В. У. о. н.) к каковым в некоторых обстоятельствах могут быть отнесены запрещенное владение оружием, огнестрельными припасами и взрывчатыми веществами. Сюда включаются нарушения общественного спокойствия (§ 341 В. У. о. н.), восстание (§ 349 В. У. о. н.), открытое насилие посредством злонамеренного повреждения железных дорог и т. п. (§ 362 В. У. о. н.) злонамеренные действия и упущения на железных дорогах при условиях особо опасных (§ 364 В. У. о. н.), повреждение и расстройство телеграфа и телефона (§ 366 В. У, о. н.), покушение и соучастие в преступлениях, подлежащих введению военного суда.

Военные суды в вышеупомянутых округах будут отменены тотчас, как минет в них необходимость.

Прошу подтвердить любезно получение настоящего отношения.

За уполномоченного [*подпись*]
Перевел *Л. Михайловский.*

Справка: Получение сего отношения подтверджено отношение Министра Внутренних Дел от 18 июля № 175.

В. о. Начальника Відділу [*подпись*]

[„МВС“ департамент державної Варти, справа № 54 „Осведомление по Херсонской губ.“, арк. 6

№ 6

Выписка из вечернего доклада восточной армии от 23 июня 1918 г.[1]

ЕКАТЕРИНОСЛАВСКАЯ губ.

Действия северо-западнее Ново-Украинки продолжаются. В Тушковке на нашу часть восставшими было совершено нападение, сопровождавшееся ружейным и пулеметным огнем. В бою участвовали женщины и дети. Отправлена карательная экспедиция.

ПОДОЛЬСКАЯ губ.

Движение восстания распространилось на окрестности северо-западнее Ольвиополя. Агитация и сплочение банд принимает большие размеры. Организованные для уничтожения этого движения войска находятся в пути. На узкоколейной жел. дороге северо-западнее Ольвиполя вторично сошел с рельс поезд, 4-ре вагона разбиты в щепки, пострадавших нет [. . .]

[*Императорский*] *и К* [*оролевский*] *Губернатор Одесы* [*подпись*]

Оп. № 1430/5 [. . .]
Одесса, 24-го июня 1918 г. [. . .]
[Одеський обл. держ. історич. архів. ф. „Головний Краєвий Комісар Херсонщ., Таврії та Катеринославщини (Коморний)“ справа № 9, 1918 р., арк. 66].

[1] Документи з фондів ООДІА, добрано за допомогою співроб. архіву т. Канчун.

№ 7

Выписка из вечернего доклада восточной армии от 24 июня 1918 г.

[. .] ЕКАТЕРИНОСЛАВСКАЯ губ.

При разоружении восточнее Александровска были застрелены 6 большевиков. В Синельникове был ранен бандой из 10 человек—1 часовой. Из участников некоторые были ранены, но все ж таки скрылись.

ХЕРСОНСКАЯ губ.

Карательная экспедиция около Тушковки окружила это место и по истечении назначенного времени предпримет карательные меры.

Мужское население кажется полностью бежало.

В окрестности западнее Тушковки докладывают о сильных бандах. Там предприняты сконцентрированные действия.

Посланная севернее Кривого Рогая часть после водворения порядка опять вернулась. При этом были убиты 2 большевика [. .]

И [*мператорский и К*[*оролевский*] *Губернатор Одессы* [*подпись*]

Оп. № 1430/5 [. .]
Одесса, 25 июня 1918 г.
[Одеський областн. держ. історич. архів, ф. „Головний Краєвий Комісар Херсонщини, Таврії та Катеринославщини (Коморний)“, справа № 9, 1918 р., арк. 66].

№ 8

Херсонский губерниальный староста уполномоченному Украинского Правительства июня 30-го 1918 г. № 4096 г. Херсон

Сообщаю, что за последнюю неделю истекшего июня месяца особых перемен в настроении губернии, в общем, не произошло, но в населении наростает недовольство постоянной бесплатной реквизицией австрийскими властями хлеба, недостаток в котором принимает иногда большие размеры.

О событиях на местах имеются следующие сведения:

В Тираспольском уезде — продолжается реорганизационная[1] работа. 12 июня арестованный австрийскими унтер-офицерами за пастьбу скота на посевах крестьянин с. Суклеи Никита Орешков, застрелил одного из унтер-офицеров и два раза выстрелил в вартового Шатилова. В свою очередь выстрелом последнего Орешков был ранен и на другой день он умер. В возмездие, присланный в Суклею австрийский отряд сжег дом отца Орешкова, вывез часть его имущества и подвергнул телесному наказанию местного сельского старосту за допущение потравы хлеба.

В Елисаветградском уезде, как это констатирует повитовый староста, местные самоуправления не отвечают интересам населения. Австро-венгерскими отрядами разоружены несколько волостей (отобрано 294 винтовки, 69 шашек, 93 штыка, 36 револьверов и более 3000 патрон).

---

[1] Так в оригіналі.

В селе Тушковке внезапным нападением было убито 35 австрийских солдат и офицер за что отрядом сожжено 220 крестьянских хат, а также расстреляно много большевиков. Под с. Марковым и деревней Водяной между австрийцами и большевиками произошел форменный бой, в котором убито до 300 большевиков, 10 австрийских солдат и 1 офицер. Более энергичные за последнее время действия австро-венгерских отрядов мало по малу вносят в этот бунтующийся уезд известное успокоение [. . .]

Должно отметить еще задержание и передачу в распоряжение австро-германских войск матроса-красногвардейца Сергея Хоменко — в Грушевке и 8 большевиков—в деревне Ольговке [. . .].

Вр. исп. обязанности Начальника Отдела
Инспекции Варты—Богдашевский.

Губернский староста Пищевич [. . .]

[Одеський Обл. держ. істор. архів ф. „Головний Краєвий Комісар Херсонщ., Таврії та Катеринославщини (Коморний)", справа № 9 1918 р., арк. 66].

№ 9

Українська Держава, Міністерство внутрішніх справ, Ольгопільський повітовий староста. Июля 8 дня 1918 р. № 2261, м. Ольгопіль на Поділлі

Господину Подольскому Губернскому Старосте

Имею честь донести Вашему Превосходительству, что 5-го сего июля австрийскими военными властями разоружено население с. Овсиевки вверенного мне уезда. Разоружение происходило при следующих обстоятельствах: командиром австрийского отряда было предложено населению сдать оружие; был собран сход; оружие сносили в незначительном количестве, при чем крестьянами были произв дены выстрелы.

После всего дан трехчасовый срок, но к этому сроку оружие не снесено. Поэтому австрийским отрядом произведено было по селу 39-ть орудийных выстрелов, пулеметная и ружейная стрельба. Убит крестьянин Иван Кавка. Затем крестьянами снесено 90 винтовок, несколько револьверов и около 50 дробовых ружей.

Агитаторы Ефим и Иван Жеребки и Петр Мазурик скрылись. Дома их австрийским отрядом разорены.

Уездный староста *А. Титаренко*

Верно: За Помощника Правителя канцелярии
Подольского Губернского Старосты *Нагачевский*

[ф. „МВС", департамент державної Варти, справа № 53 „Осведомление по Подольск. губ., арк. 48].

№ 10

Черниговский губернский староста Украинской Державы Министру Внутренних Дел 12 июля 1918 г. № 1115

Доклад

В дополнение к представленным мною кратким телеграфным сведениям о положении в Черниговской губернии, докладываю Вам г. Министр, что на 8 сего июля общее настроение населения без перемен, внешне спокойное и особенно выдающихся явлений и открытых выступлений на политической почве в губернии не наблюдалось.

В политическом отношении в общем настроение умеренное.

В некоторых уездах губернии, как например: Козелецком, Конотопском и Новозыбковском—преступный элемент ведет тайную агитацию против существующей власти и пребывания германских войск.

В Нежинском уезде начал организовываться военно-революционный комитет, который, как видно из найденного при задержанном кр. с. Вересочи, Нежинского уезда Иване Безковорайном приказа комитета, сделал распоряжение о присылке 28 июня с. г. в с. Синяки Нежинского уезда на уездный с'езд делегатов, для переизбрания комитета Нежинского уезда, а также относительно выполнения приказа № 1, изданного Уполномоченным по организации центрального военного штаба по району Черниговской и Полтавской губ.

Кроме того найдено письмо на имя Рымашевского, в котором обращается главное внимание на образование повсеместной организации военно-революционных повстанческих комитетов, об установлении постоянной связи с ЦК (большевиков) Украины, централизацию движения, ознакомления с распоряжениями девятки [1] и посылке делегатов в Москву.

В Борзенском уезде около сел Припутень и Халмов в лесах скрывается шайка грабителей, до 60 человек.

Грабители по слухам имеют даже пулемет.

Все население уезда, как и везде, делится на два лагеря, стоящих на стороне принципа собственности и порядка и на стороне большевиков и разбоя.

Количество друзей порядка, конечно, больше, но они крайне напуганы и, боясь террора, не решаются открыто выступать против грабителей.

Затруднением в наведении порядка в уезде служит земство, как уездное, так и волостное, которое состоит из противников существующего строя.

В Суражском—общее настроение нисших слоев населения пассивно-враждебное, интеллигенции благожелательное и отчасти выжидательное; причиной этому служит близость большевистского фронта, откуда иногда просачивается большевистская пропаганда.

Интеллигенция и благомыслящий класс населения идет навстречу властям в их действиях по наведению порядка и спокойствия и ко всем предначертаниям правительства относится благожелательно.

В уездах: Глуховском, Конотопском, Нежинском и Новгород-Северском—общее настроение тревожное, а в Сосницком несколько приподнятое, но удовлетворительное.

За отчетный период никаких роспусков и закрытия профессиональных организаций в губернии не было, также не было и арестов, заслуживающих внимания.

---

[1] Ідеться про повстанську дев'ятку, створену підчас самоліквідації першого радянського уряду України в квітні 1918 р.

Ход сельско-хозяйственных работ идет нормальным порядком, посев гречихи заканчивается, местами с недосевом, произрастание хлебов и трав удовлетворительное: уборка еще не началася. Продовольственный вопрос, особенно в городах, сильно обостряется незначительным подвозом продуктов и фуража и непомерным ростом цен на продукты первой необходимости.

Отсутствие планомерного подвоза продуктов первой необходимости и неимоверный рост на них цен может вызвать волнение среди более бедного класса населения губернии.

Изложив в общих чертах сведения о состоянии настроения населения в Черниговск. губ., считаю необходимым перечислить сведения о выдающихся происшествиях, имевших место в губернии за отчетный период на 8 июля.

Черниг. уезд [. . .]

§ 3. 16 июня в лесу помещика имения Мыссы Александра Скрыпского от неизвестной причины возник пожар, от которого пострадало 190 десятин молодого леса [. .]

Глуховский уезд [. . .]

§ 3. В хут. Рогозках, даче Шостенского лесничества в ночь на 23 июня, бродячая банда обстреливала проезжих, наводя панику на жителей окрестных хуторов.

§ 4. В Свесских лесах между хутором „Николин" ст. „Свесса", того же числа во время перегона скота, произошла безрезультатная перестрелка между красногвардейской бандой, появившейся из м. Мачихиной Буды и чинами Михайловского коменданства [. . .]

§ 9. В с. Сопиче, 20 и 31 мая совершен набег вооруженным отрядом красногвардейцев, в числе 50 человек, на землевладельца Георгия Петрова, при чем разграблено все имущество и уведен скот [. . .]

Гомельский уезд.

§ 1. 19 июня крестьяне д. Федоровки с кольями набросились на вартовых, сгонявших крестьянский скот с луга владельца Кухановича, при чем произошла свалка, окончившаяся тем, что один из вартовых, защищаясь, отрубил шашкой руку одному из нападавших крестьян [. . .]

Нежинский уезд.

§ 1. Задержан один из злоумышленников житель с. Сашниковского Григорий Бондаренко, стрелявший в отряд вартовых в ночь на 22 июня по дороге из с. Данина, который в этом преступлении сознался [. . .]

Остерский уезд.

§ 1. В с. Нестеровичи, 15 июня, местными жителями сильно избито два стражника.

Стародубский уезд [. . .]

§ 3. В хут. „Зеленый" 26 июня в усадьбу владельца Степана Нюхтикова прибыло 4 неизвестных солдата верхом на лошадях, вооруженные винтовками, револьверами и шашками, повидимому красногвардейцы — разведчики [. . .]

§ 5. В с. Борщево, 27 июня, на экономию землевладельца Апполона Гамалея напали около 40 человек красногвардейцев, разгромили экономию и разграбили все имущество, при чем один из крестьян, убеждавший не громить, — был ранен выстрелом в ногу.

§ 6. В с. Дареевке, 27 июня, банда большевиков явилась в имение Хоминского, разграбила экономию, забрала весь находящийся там скот, лошадей и хлеб и скрылась.

Там же эта банда разграбила экономию землевладельца Леонида Орщаво-Орачевского.

§ 7. По заявлению владелицы имения в хут. Большая Десятуха Гусевой 28 июня ею был отправлен в экономию кучер с лошадью, при появлении его в экономии на него напала прибывшая на этот хутор банда больше-

виков, отобрала от него лошадь и повозку и хотела его расстрелять, но он успел уйти от них; банда эта, состоящая из 20 конных и 20 пеших вооруженных человек, расположилась в этом же хуторе [. . .]

Черниговский Губстароста [*подпись*]

[ф. „МВС" департамент державной варты, „Освед. Отд.", справа № 14, 1918 р.].

№ 11

Винницкий повитовый староста 15 июля 1918 г. № 2191. Копия. Секретно

Г. Подольскому губернскому старосте

Согласно предложению моему от 9 июля за № 2, 12 сего июля в 7 час. утра, чинами варты г. Винницы был произведен осмотр Винницкой типографии с целью обнаружения нелегальной литературы. При осмотре типографии, в комнате, где производится разборка печатных произведений, найдены брошюры Н. Ленин, „Большевики о земле" в количестве 3 мешков и в кладовой той же типографии один мешок таких же брошюр.

Приглашенный в типографию заведующий типографией Н. Н. Лейбельман в типографию не явился и чины варты, прождав его в типографии 2 часа, отправились в его квартиру, где обнаружили, что в торговом предприятии семейства Лейбельманов, имеющем непосредственную связь с их жилым помещением, брат заведующего типографией Я. Лейбельман рвал на части такие же брошюры Н. Ленин, „Большевики о земле", а также рукописи и смешивал их с разным бумажным лавочным хламом и сором. Дальнейшим осмотром квартиры—в сенях со стороны черного хода, найден мешок с литературой по социалистическим вопросам. Из описанной обстановки стало видным, что в торговом заведении Лейбельманов хранилась большевистская литература, откуда и имела повидимому успешное распространение.

Произведенным дознанием выяснено, что обнаруженная в типографии литература заказана была в октябре 1917 г. Винницким Комитетом Большевиков, во главе которого стоял студент Тарногродский и что о нахождении этой литературы в типографии было известно члену Управы Казанасману и бывшему Городскому Голове Литвицкому. И. Н. Лейбельман и брат его Я. Н. Лейбельман за хранение и распространение большевистской литературы при постановлении Начальника Винницкой городской Державной варты, копия которого при сем прилагается, 12 сего июля заключены в Винницкую тюрьму, а дознание начальником той же варты представлено Прокурору Винницкого Окружного Суда 13-го сего июля за № 294. Найденная же литература до распоряжения Прокурора хранится при Управлении городской варты. Один экземпляр обнаруженной брошюры Н. Ленин. „Большевики о земле" при сем представляю.

Уездный староста *Гусаков*.
Верно: Помощник Правителя [подпись]

Пересылается до Пана Міністра Внутрішніх Справ (по Департаменту Державной Варты).

28 липня 1918 р. № 6206.

Подільський Губерн. Староста [*подпись*]
Управитель Канцелярии [*подпись*]

[ф. „МВС" департамент державної варти, спр. № 80, „По переписке о социал-демократической рабочей партии большевиков по Каменец-Подольской губ.", арк. 15].

№ 12

Комуністична партія (більшовиків) України

Пролетарі всіх країн, єднайтесь!

РОБІТНИКИ ТА СЕЛЯНИ УКРАЇНИ[1]

Товариші

Чорна темна ніч повисла над Україною.

Ненажерливе вороння злетілось зі всіх сторін та розшарпує наш бідний край: кожен хоче вирвать собі кусок, кожен хоче поживитись, кожен хоче получить свою долю в багатій добичі.

Ми скинули царя та прогнали його слуг. Ми добули собі свободу в марті 1917 року і швидко почали гуртуватись та організовуватись для того, щоб використать добуту волю в інтересах робітників та селян, а не в інтересах капіталістів та дрібних хазяйчиків. Ми утворили свої Совіти (Ради) Робітничих, Селянських та Солдатських депутатів, — совіти, що об'єднали навкруги себе пролетаріят та селянство і стали на сторожі інтересів цих класів. Дрібнобуржуазні партії, які прикривались „робітничелюбієм" та „селянолюбієм", називали себе соціялістами та таким шляхом неправди і обмана пролізли в наші совіти пробовали поставить сі совіти (ради) на службу буржуазному Тимчасовому правительству. Це їм з початку удалось. Тоді наша партія почала невпинну боротьбу в саміх совітах, почала викривати зрадницьку гру цих вовків в овечій шкірі та поставила перед пролетаріятом та селянством як України, так і всієї Росії питания: хто хоче миру, хто стоїть за перехід землі в руки селян, хто стоїть за визволення пролетаріяту від мук наємного рабства і нужди, хто за перехід всіх фабрик та заводів, банків, залізних дорог, торгових підприємств і т. п. в руки трудящого люду, хто за визволення пролетаріяту і селянства,— той повинен добиватись переходу всієї державної власти в руки тільки цих класів,—переходу власти в руки наших совітів. На цей шлях „соглашательські" партії стати не могли, і в боротьбі з ними ми скинули правительство обмана, правительство боротьби з народом, правительство буржуазії, правительство Керенського.

Скинувши це правительство та поставивши на його місце наше правительство Совітів (Рад) Робітничих, Селянських та Солдатських депутатів,— ми відразу добились переходу землі в руки селян, припинили безглузде вбивство мільйонів селян та робітників на славу міжнародного капіталу та почали систематично відбирать фабрики, заводи, банки, залізні дороги і т. п. у багатих капіталістів, організуючи виробництво не в інтересах купки багатіїв, а в інтересах всього народу.

Визволення трудящих класів почалось і пішло повним ходом вперід до світлої, ясної будуччини. Але на Вкраїні, в нашому многострадальному краю, власть перейшла до Совітів не зразу. Частина селян, обманена Центральною Радою, пішла в падолисті (ноябрі) 1917 року не за Совітами, а за буржуазною радою, і на Україні утвердилась власть Ради.

Скоро, дуже скоро, хто зблудив побачив свою ошибку, але було запізно: власть находилась вже в руках буржуазії і її можна було вирвати у неї тільки силою.

І знов потягнулись робітничі та селянські маси на бій. Знова прийшлось викуплять їм свої ошибки та лінивство своєю власною кровію. Але після довгого та завзятого бою власть все таки була вирвана з рук зрадників та передана в руки трудящого люду, в руки Совітів.

[1] Дати в оригіналі немає

На Україні запанувала совітська влада. Розуміється, що, добута після жорстоких боїв, вона не могла зразу установить порядок в краю. Розуміється, що не зразу можна було дати собі лад з тими контрреволюціонерами, хуліганськими бандами, які старались розбить владу Совітів зсередини, вдираючись в ряди революціонерів, улаштовуючи ріжні пакости.

В той час, коли совітська влада тільки приступила до наведення строго, пролетарсько-селянського соціялістичного порядку в краю, тільки почала організовано відбирать всі засоби виробництва від експлуататорів-багачів та пускать їх в хід в інтересах всієї суспільности, злодії та зрадники із Ради погнались в Берлін та на колінах вимолили собі допомогу у німецьких банкірів, генералів та дипломатів. На Україну кинулись німецькі імперіялістичні війська, а більшість селян, стомлена від трьохлітньої війни, дезорганізована хуліганськими бандами та прагнувша миру і спокійного життя, відмовилась зі зброєю в руках, жертвуючи своїм життям, відбить смертельний удар, направлений вмілою, рукою професіональних вбивць та грабіжників із германської імперії в саме серце нашої рідної України.

Гуртки робітників боролись героїчно зі наступаючими германо-гайдамацькими бандами, — гурток проти десятків тисяч знаменито озброєних дисциплінованих германських білогвардійців. Совітські малочисленні війська були розбиті. Селянство не пішло виручать совіти, і совітська власть мусила відступати все дальше й дальше на Схід. Наша партія не один раз зверталась до робітників та селян України та попереджала їх, що коли на Україні упаде совітська влада, то наступлять такі чорні часи, яких ще не бачила Україна. Даремні були всі намови. Стомлені селяни та зголоднілі робітники не охоче брались за рушницю і власть совітів швидко заступила спершу власть Ради, а після власть гетьмана, за спиною яких стояли та стоять німецькі біржовики та генерали.

Наші слова здійснились більше ніж ми гадали. Пізніший каторжний режим перевищив всі наші найгірші сподівання. У селян відбирають землю та віддають її назад поміщикам. Сільсько-господарський інвентар, такий потрібний в селянському господарстві, відходить назад в руки великих власників. У селянської бідноти забирають хліб та увозять його в Германію. Фабрики і заводи вертають до капіталістів. Установлюється наново власть банкирів та спекулянтів. По всій Україні перекачуються брудні хвилі безмежної отруйної, мерзенної спекуляції, а міністр спекулянт п. Гутник тільки підохочує сих лицарів легкої наживи, видаючи один закон за другим в цілі облегчення спекулятивної „роботи“ великих та дрібних спекулянтів.

Всі завойовання пролетаріяту гинуть. Колективний договір касується. Робітничий день прибільшують, заробітню платню зменшують.

Робітничі організації перестають грати яку би там не було ролю при встановленні продажі робітником його робочої сили. Безробіття приймає страшенні розміри. Промисловість руйнується. Фабрики та заводи стають. Сирого матеріялу нема, вуглю нема. Господарство краю валиться. Голод та нужда вхопили в свої мертвячі обійми багатий цвітущий колись край. І не сміють відстоювать робітники та селяни своїх інтересів: штиком та кулею відповідають німецько-гайдамацько-поміщицькі жандарми на всяку прояву невдоволення, на всяку спробу боротись за лучче, хоч як небудь людське життя

Вогнем та мечем проходять німецькі та українські кати по селах та містах України. Артелерійським та кулементним вогнем відповідають вони на бажання робітників та селян. Села палять. Розстрілюють робітників та селян. В тюрмах повнісенько наших товаришів. Стогін стоїть над Україною. Крик бідаків, яких мучать, гноблять, б'ють, розстрілюють, катують.

Капіталіст та поміщик бенкетує після своєї перемоги.

Горе бідакові. Горе робітникові та селянинові.

Чорна темна ніч повисла над Україною.

Але знов збираються трудящі маси з силою. Знов складають вони свої ряди. Знов строяться штурмові колони та готовляться нанести свойому смертельному ворогові страшний все розбиваючий смертельний удар.

Серед чорної ночі блискають вогні. Від часу до часу чути глухі удари грому. Темні хмари нависли над нашим краєм. Наближається страшенна буря й душно перед нею. Немає сил терпіти. Багато людей стратить рівновагу та готові вже зараз негайно, не дожидаючись сусіда, не об'єднавшись, не згуртувавшись, без зв'язку поодиноко битись з добре озброєним організованим численним з залізною дисципліною ворогом.

Але поодинокі виступи неминуче кінчаються катастрофою. Їх розбиває сильний та хитрий ворог.

Гуртки повстанців він стирає з лиця землі та зменшуються наші сили, дезорганізується наша підготовча робота. Розстроюються наші ряди.

Так поступать не можна.

Ми знов іменем комуністичної партії більшовиків України попереджаємо вас, товариші: не робіть ошибок, не давайте проклятим ворогам нашим поміщикам та капіталістам як українським, так і німецьким при помочі своїх вояків розбить наростаючий генеральний штурм, наростаюче загальне повстання.

Ми заявляємо вам: тільки в загальному озброєному повстанні всіх робітників та селян України спасеннє. Кожен робітник, кожен селянин повинен бути готов на смерть, повинен проникутись тою гадкою, що він або умре в кривавій славній боротьбі за визволення робітнників та селян України від страшного гніту германських катів або буде жить в совітській робітничо-селянській Україні.

Тут для роздумування немає місця. Тут боязнь кожного се—проступок перед усіми. Всі за одного. Один за всіх. Немає іншого виходу. Немає іншого спасіння. Неволя й повільна голодна дегенерація та смерть усіх, або воля щастя всіх, а смерть лиш деяким.

Тому кожен робітник, кожен селянин повинен бути готов зі зброєю в руках вмерти за відновлення совітської влади на Україні. Адже ви тепер бачили, ви могли порівняти, яка ріжниця між робітничо-селянською охороняючою пролетаріят та селянство, направляючою вістря меча свого проти поміщиків та капіталістів і буржуазно-поміщицькою владою, яка кнутом та штиком заганяє робітників та селян в ярмо ганебної неволі та безнадійної нужди. Ви бачили та могли порівняти. Ви не вірили нам, коли ми кликали вас віддати життя своє в боротьбі за власть Совітів і знаєте тепер, що се треба було зробити тоді, і тоді легше було б справитись з ворогом. Тепер се трудніше, але жодні труднощі та жертви не повинні й не можуть нас остановить. Битись, битись до останнього чоловіка будем ми й коли всі візьмемось дружно, то переможемо.

Але дружно разом, а не зокрема та поодиноко.

Але для сього треба не гарячитись та організуватись і ще раз організуватись, щоб не було так, як тепер, коли селяни Таращанського повіту підіймаються, а селяни Київського повіту мовчать. Всюди повинні бути наші організації; майже всюди вони є. Треба тільки працювати не як кому хочеться а дисципліновано та згідно. Ніяких виступів без розпоряджень Воєнно-Революційних Комітетів. Всі сили напружить на те, щоб наступаючий загальний штурм був дійсно загальний.

Буря вже близько. Товариші. Повстання вибухне не сьогодні-завтра. Ми всі повинні бути готовими до цієї хвилі. Готовтесь до головного удару зі всіх сил, доставайте зброю, організуйтесь в отряди, батальйони та полки.

Утворюйте воєнно-революційні комітети.

Утворюйте свої штаби. Готовтесь до штурму. Буря надходить.

І ще одно. Серед вас знов появились вовки в овечій шкурі, ріжні „українські соціял-демократи“ та „українські соціялісти-революціонери“,— вони кличуть вас на повстання до того, щоб знов поставить на ноги Центральну раду, ту саму раду, яка вже один раз продала нас німецьким банкірам. Відносьтеся до них дуже обережно. Не вірте їм: вони заведуть вас в ту саму яму, в яку вже завели один раз. Гоніть їх. Хай вони уходять, поки ще цілі.

Юдам - зрадникам немає місця серед нас.

Будте напоготові. Організованість, згода й обережність з одного боку, сміливість, хоробрість та готовність вмерти за власть Совітів, за власть робітників та незаможних селян повинні бути вашими гаслами.

Буря надходить. Щоб не застала вона нас несподівано, хай ніхто не ухиляється від боротьби. Всі повинні битись з поміщиками, капіталістами, гайдамаками та німцями.

Пам'ятайте: всім, хто проти нас, проти робітників та селян України— смерть. Хай не останеться ні одного поміщика, ні одного банкіра та біржовика, ні одного капіталіста, ні одного генерала, ні одного німецького солдата хто посмів б обернути зброю свою проти нас. Але пам'ятайте також, що серед німецьких військ є багато наших товаришів таких саме робітників та селян, як і ми. Часть з них буде підчас штурму на нашім боці і цих ми повинні прийняти, як товаришів. Кожен німецький солдат, який відмовиться стріляти в робітників та селян України, овинен найти в нас найлуччих найщиріших товаришів. Але всякий солдат, хтоб він не був, німець чи австрієць, венгр чи українець, турок чи румун, русин чи руський, що підняв руку на брата свого — смертію умре. Ніякої пощади. Ніякого милосердя. Ніякої милости. Або—або: або з нами, або проти нас. Коли з нами—наш товариш, а коли проти нас наш ворог. А для ворога у нас не буде пощади.

Як сталевою стіною ми повинні стати товариші. Сталевою непоборимою. Штурм наближається і ми повинні бути готовими до генерального, загального, могутнього, невдержимого та несокрушимого штурму.

Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

[ф. „МВС", департамент державної варти, справа № 81 за 1918 р.].

№ 13

Выписка из вечернего доклада и [мператорской] и к [оролевской] восточной армии от 17 июля 1918 года

Со вчерашнего дня началась забастовка железной дороги в Одессе, в Подольской губернии и в западной части Херсонской. Причины: неудовлетворение жалованием и недостача хлеба, но кажется также имеются и причины политического характера. Предприняты меры особой охраны жел. дороги и арестовано несколько агитаторов. В случае принятия дальнейших военных мер, они будут согласованы с распоряжением Эйхгорна: Пока везде спокойно.

И. и К. Губернатор Одессы [*подпись*]

Оп. № 1760/5
от 18 июля 1918 года [...]

[Одеський обласн. держ. істор. архів: ф. „Головний Краєвий Комісар Херсонщ., Таврії та Катеринославщини (Коморний)", справа № 9, 1918 р.].

№ 14

Выписка из вечернего доклада и [мператорской] и к[оролевской] восточной армии от 18 июля 1918 года

Железнодорожная забастовка продолжается. Железнодорожники держатся вполне спокойно. В Подолии началось движение на узкоколейной жел. дороге и на протяжениях Рыбница-Слободка и Каменец-Подольск-Проскуров.

Дополнение

ХЕРСОНСКАЯ ГУБЕРНИЯ

Железнодорожная забастовка распространилась на протяжении жел. дорожн. линии Знаменка-Николаев-Херсон.

Около *Надлак* (западнее Ново-Миргорода) одной вооруженной бандой совершено несколько нападений. Послана одна часть для патрулирования этой местности.

В Панчеве (северо-западнее Елисаветграда) были привлечены к ответственности 2 большевистских предводителя, в Казанке (ныне Долинской) был расстрелян при попытке бежать сопровождавшими один большевик.

И. и К. Губернатор Одессы [*подпись*]

Оп. № 1790
Одесса, 19 июля 1918 года [. . .]

[Одеський областн. держ. істор. архів. ф. „Головний Краєвий Комісар Херсонщ, Таврії та Катеринославщини (Коморний)", справа № 9, 1918 р.].

№ 15

Балтський повітовий староста Июля 20 дня 1918 р. № 4293. м. Балта на Поділлю. Копия.

Господину Подольскому губернияльному старосте

Вследствие телеграммы от 13 июня сего года за № 583, доношу Вам Господин Губернияльный Староста, что с 13 по 21 число сего июля в районе Балтского уезда были следующие происшествия: 1) в с. Черкече прибыли Австро-Венгерские войска для разоружения населения и потребовали от крестьян в 2-х часовый срок сдать оружие, а также возвратить помещику разгромленное имущество. От выполнения этого требования крестьяне, подстрекаемые агитаторами, отказались, ввиду чего Австро-Венгерские войска открыли орудийный и пулеметный огонь, после чего крестьяне стали сносить оружие и возвращать помещику разграбленное имущество. Некоторые из агитаторов тут же были подвергнуты телесному наказанию, а один крестьянин, спрятавший винтовку и непожелавший ее отдать, расстрелян; 2) в с. Молдавке, при разоружении Австрийскими войсками населения,

крестьянин Касьян Табунщак спрятал имеющуюся у него винтовку на чердак в полову и когда винтовка эта была найдена войсками, то войска сожгли дом названного Табунщака [. . .]

Повитовый Староста *И. Бордюшевич*

Верно: Помощник Правителя Канцелярии Подольского Губернского Старосты [подпись].

Представляеться до Департаменту Державної Варти для відома.

23 серпня 1918 р. № 7350

В. О. Подільського Губерн. Старости [*підпис*]

Управитель Канцелярії [*підпис*]

[ф. „МВС“, департамент державної варти, справа № 53, за 1918 р., „Осведомление по Подольской губернии“, арк. 95]

№ 16

Телеграмма министру внутренних дел. Копия директору департамента державной варты

В дополнение к моей депеши 18 июля 1416: в селе Большая Мошаница Лубенского уезда производилась опись разграбленного из лесов Воронцова-Дашкова лесных материалов. При окончании описи толпа крестьян, руководимая большевиком унтер-офицером Черноморского флота Данилом Головай напала на чинов Державной Варты, при чем убиты два вартовых, остальные отстреливаясь скрылись в доме, где их окружили и заставили сдаться. Кроме того убиты четыре еврея лесопромышленника, купившие лес у Воронцова-Дашкова [. . .]

По подходящим [немецким] войскам крестьянами был открыт огонь, которым легко ранен в ногу немецкий офицер, убита одна и ранена одна лошадь. По деревне был открыт орудийный огонь, дано восемь выстрелов. При занятии деревни убито восемь крестьян, от артиллерийского огня загорелось село, при чем сгорело около 60 хат. В селе всего 350 дворов. Немецкими войсками расстреляно трое крестьян. Главарь Даниил Головай, видя, что дело проиграно, лишил себя жизни выстрелом из винтовки. Остальные участники разбежались и укрылись в соседних лесах и оврагах. По моем приезде мною арестованы некоторые участники и руководители, остальные рассыпались. По моему требованию начали сносить оружие, раскаиваяся в происшедшем. [Сход] мною обязан выдать зачинщиков по их возвращении и сдать все оружие. Сходом дана мне гарантия полного спокойствия. По полученным сведениям выступление организовано тремя большевиками, приехавшими недавно [из] Петрограда, которые разыскиваются. Зачаток организации широкого выступления совершенно ликвидирован, и на всю окружающую местность произвел чрезвычайно сильное впечатление. Получаю донесения [об] усиленной сдаче оружия, причем в отобрании участвуют сельские крестьянские власти. Только что получил сообщение о сдаче оружия самым ненадежным этого района селом Дермань. 1680.

Губстароста [*подпись*]

[ф. „МВС“, департамент державної варти, справа № 50 „Осведомление по Волынской губ.“, арк. 19].

№ 17

Протокол

1918 года 5 августа в г. Киеве чиновник Департамента Державной Варты *Устинов* по распоряжению Директора Департамента Державной Варты опрашивал нижепоименованных, которые заявили:

1) Томачинский Сафоний Дмитриевич бывший главный врач 5 Земского Госпиталя, проживает в г. Киеве по Львовской улице д. 35 кв. 8.

Я имею землю в с. Войтовцы, Скопецкой волости, Переяславского уезда Полтавской губернии. С января месяца настоящего года местным сельским комитетом началось частичное разграбление моего имения, а 12 февраля с. г. Комитет выгнал моего управляющего, взяли все ключи и стали самостоятельно хозяйничать, вырубив между прочим в усадьбе около 500 деревьев. Затем крестьяне забрали из усадьбы часть скота, птицы и разные домашние вещи.

После Гетманского переворота в мае месяце с. г. крестьяне разрешили моему управляющему вновь вернуться в усадьбу и передали ему обратно ключи и вернули то, что еще осталось в усадьбе, но расхищенное ранее не вернули, за исключением шубы и николаевской шинели.

В июне с. г. я, через своего поверенного Алексея Федосьевича Потапенко обратился к Переяславскому Повитовому Старосте с просьбой оказать содействие к возврату мне похищенного из моей усадьбы имущества. Вчера я получил сведения, что часть моего имущества мне возвращена крестьянами, а недостающая часть возмещена деньгами. Вчера же я получил из Переяслава другие сведения, что моя дочь выехала из усадьбы в Переяслав, так как в окрестностях Войтовец появились банды большевиков. Сегодня приехал в Киев мой управляющий, который рассказал мне, что 3 с августа в мою усадьбу явился конный отряд, называвший себя большевиками - гренадерами, вместе с местными крестьянами бывшими раньше в сельском комитете, произвели в усадьбе обыск, ничего не взяли, кроме одной лошади, затем арестовали его, при чем один из местных крестьян Дмитрий Кирилов Бятец его избил и отправил в сборную избу с. Войтовец. Туда же скоро привели милиционера Василия Григорьевича Матящевича и начальника участка милиции Гербановского. Над ними издевались, особенно местный житель Каленик Попович (по уличному Душко), требовали вилы, чтобы заколоть их. Затем всех повезли по направлению с. Московец и, пройдя 2 версты, моего управляющего отпустили и пошли с Матяшевичем и Гербановским далее, убив этих двух, как передает мне управляющий Михаил Шемякин, около с. Пристромы. [подпись] Врач Томачинский.

2) Шемякин Михаил Васильевич 46 лет, сын губернского секретаря. Проживаю в с. Войтовцы Переяславского уезда, Полтавской губернии.

Я управлял имением Томачинского при с. Войтовцы. 3 августа с. г. в усадьбу г. Томачинского явились 5 человек конных, назвавших себя большевиками - гренадерами в сопровождении 4 местных крестьян: Василия Васильева Омельченко, Дмитрия Кириллова Бятеца, Каленика Поповича, фамилии 4-го не помню.

Пришедшие потребовали меня, произвели обыск в усадьбе, но ничего не взяли, за исключением оседланной лошади, и повели в сборную избу. Ранее пришедшие большевики арестовали начальника участка милиции и урядника Матяшевича; между прочим меня избил при аресте Дмитрий Бятец. Затем большевики меня и начальника участка милиции и урядника повели по направлению к с. Скопцы. Пройдя 2 версты, остановились и меня освободили, узнав, что у меня большая семья, а начальника участка и урядника повели дальше и убили, как я узнал потом, около с. Пристромы. Тело урядника Матяшевича привезли в субботу 3 августа в Войтовцы; у

него было 5 штыковых ран и одна рубленная в голову. Тело начальника участка осталось, вероятно, на месте убийства.

В Войтовцах был лишь раз'езд большевиков, а весь отряд в числе около 7 тысяч человек пришел из с. Скопец через Московцы и Пристромы.

По словам местных жителей при отряде было 2 орудия, 4 пулемета и раненые на подводах, по 4 человека на каждой. В с. Скопцах большевики убили Федорченко, его жену, сына и внука.

Указанные мною выше Дмитрий Бятец был председатель сельского комитета, а Каленик-Попович член этого комитета. Добавляю, что 4 августа жительница с. Войтовцы Варвара Дмитриевна Андриевская высказала сожаление, что меня отпустили и грозила мне убийством.

Михаил Васильев Шемякин [*подпись*]

[ф. „МВС" департамент державної варти, спр. № 52 „Осведомление по Полтавской губернии", арк. 95].

№ 18

Выписка из вечернего доклада и [мператорской] и к [оролевской] восточной армии от 24 июля 1918 года

ЕКАТЕРИНОСЛАВСКАЯ ГУБ.

В прошедшую ночь попробовали 6800 большевиков произвести хорошо подготовленное нападение на находящиеся в Мариуполе войска и команды.

Выступление было ликвидировано принятием соответствующих мер и после уличного сражения.

Для восстановления порядка и полного спокойствия в Мариуполь посланы подкрепления. Об'явлено осадное положение.

Множество большевиков было в бою убито, пленные (около 70) преданы военно-полевому суду. Также и в Волновахе предполагается выступление.

И. и К. Губернатор Одессы [*подпись*]

Одесса, 25 июля 1918 года. [. . .]

[Одеський обл. держ. істор. архів. ф. „Головний Краєвий Комісар Херсонщ., Таврії та Катеринославщини (Коморний)", справа № 9, 1918 р.].

№ 19

Выписка из вечернего доклада и[мператорской] и к[оролевской] восточной армии от 25 июля 1918 года

ЗАБАСТОВКА В ОБЩЕМ БЕЗ ИЗМЕНЕНИЙ

ЕКАТЕРИНОСЛАВСКАЯ ГУБЕРНИЯ: Вчерашним энергичным наступлением и сильным артиллерийским огнем по частям города и порта, занятых большевиками, после жестоких иногда уличных боев, тишина в Мариуполе восстановлена. Направленные туда подкрепления частью уже прибыли. Военно-полевой суд действует. Большевики рассеялись по городу и пред-

местьям. Удаление и основательное разоружение будет произведено по прыбытии всего подкрепления [.]

В Ейске будто бы вчера появились казаки. Большевики покинули город. Пароходы после этого оттуда удрали, 5 из них пришли в Мариуполь [.]

ПОДОЛЬСКАЯ ГУБЕРНИЯ: Восточнее Проскурова по патрулю было сделано два выстрела. Виновные арестованы. На деревню наложена контрибуция.

И. и К. Губернатор Одессы [*подпись*]

Оп № 1890/5
Одесса, 26 июля 1918 года [. .]

[Одеський областн. держ. істор. архів. ф. „Головний Краєвий Комісар Херсонщини, Таврії та Катеринославщини (Коморний)", справа № 9, 1918 р.].

№ 20

Выписка из вечернего доклада восточной армии от 29 июля 1918 г.

ЗАБАСТОВКА: Никаких существенных перемен.

ЕКАТЕРИНОСЛАВСКАЯ ГУБЕРНИЯ

В Юзово и Авдеевке (Угольном районе) неизвестными были обстреляны часовые. Разследование производится.

Около 50 километр. северн. Кривого-Рога, на туда посланную гусарскую часть было совершено нападение бандой численностью около 300 человек. Туда послана карательная экспедиция.

ХЕРСОНСКАЯ ГУБЕРНИЯ

В Хмельевом север. запад. Нов.-Украинки были преданы суду 5 большевиков, которые, как доказано, являются убийцами Украинского начальника милиции. В с. Глодоце предан суду 1 большовик.

ПОДОЛЬСКАЯ ГУБ.:

В окрестности Сатанова (у. р. Сбручь) были арестованы 2 агитатора [...]

И. и К. Губернатор Одессы [*подпись*]

Оп. № 1950/5

Его Превосходительству Главноуполномоченному Украинского Правительства Госп Государственному Советнику Фон-Гербелю [...]

Одесса, 30 июля 1918 г.

[Одеський Областн. держ. істор. архів. ф. „Головний Краєвий комісар Херсонщини, Таврії та Катеринославщини (Коморний)", справа № 9 1918 р.].

№ 21

[Начальник Соломенского района милиции] начальнику 2 отделения державной варты. Секретно. Срочно. 29 июля 1918 г. № 14[1]

РАПОРТ

Доношу, что 26 сего июля, в помещении Соломенского района явился офицер германской контрразведки, который просил дать адреса согласно имеющегося у него списка железнодорожных служащих машинистов, чернорабочих и конторщиков, проживающнх в Соломенском районе и ведущих агитацию за продолжение железнодорожной забастовки. Адреса этих лиц были мною даны.

Сегодня, 29 июля в шесть часов сорок пять минут утра, команды германских солдат 76 пехотного полка с офицерами своей части появились в районе железной дороги у виадука и выделили из себя сильные патрули, которые отправились в Соломенский район для производства арестов железнодорожных рабочих.

Узнав об этом, я лично явился к прибывшему вместе с германской частью Германскому Коменданту, который заявил мне, что аресты рабочих производятся в связи с железнодорожной забастовкой, что будут арестованы все вожаки забастовки, фамилии которых имеются у германских властей и что для достижения этого будет проверено все мужское население Соломенки и железнодорожной колонии от 18 до 40 лет. По моей просьбе к командам были приданы приказные и старшие вартовые вверенного мне района, которые и производили поверку жителей Соломенки. К 10½ час. утра было задержано около 1500 рабочих, которые были зарегистрированы германской комендатурой и если их фамилии не значились в списках вожаков стачки, то они освобождались.

К моменту составления этого рапорта, т. е. к 10½ час. было арестовано германскими властями 32 человека, фамилии которых имеются в списках германских властей, как руководителей забастовки.

Производство арестов сильно повлияло на настроение Соломенских жителей, особенно на женщин, которые упрекают своих мужей за то, что они принимают участие в забастовке, предлагают приняться за работу и т. д.

Никаких эксцессов во время арестов в Соломенском районе не было.

Мною усилен наряд вартовых. Приказные находятся все время на своих участках.

О последующем донесу дополнительно.

Начальник района Подполковник [*подпись*]

[ф. „МВС“, департамент державної варти, справа № 69, „Донесения старост о настроении населения за 1918 г.“, арк. 294].

№ 22

Партия коммунистов (большевиков) Украины

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ТОВАРИЩИ - ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНИКИ УКРАИНЫ![2]

Совершив невиданное в истории предательство по отношению к родной стране, приведя сотни тисяч иноземних штыков для борьбы с ненавистным рабоче - крестьянским восстанием, ярким пламенем разгоревшимся

---

[1] На документі вхідний штамп: „Відділ Освідомчий Департ. Держ. Варти М. О. В. 3/VIII вход· № 1173“.

[2] Не раніше як 15 липня 1918 р., ц. т. початку Всеукраїнського страйку залізничників. (складачі).

прошедшей зимой на всем пространстве Украины и увенчавшимся свержением буржуазного правительства Рады и установлением диктатуры пролетариата и крестьянства, мелкая украинская буржуазия лишь исполнила свою истинную историческую миссию, сыграла свою роль прислужников и прихлебателей своего господина—крупной буржуазии, его величества об'единенного мирового капитала.

Едва почувствовав почву под ногами, последний не замедлил раскрыть свое истинное лицо, сорвать последнюю маску, пинком ноги отбросить уже ненужных подхалимов - соглашателей, открыто взять бразды правления в свои руки и в короткий срок ликвидировать все завоевания рабочего класса в чисто экономической и профессиональной области, которых ему удалось достигнуть за короткое время существования советской власти на Украине.

Были пущены в ход все средства „доброго старого времени“ и все орудия борьбы из арсенала царского режима. Тут были и понижение заработка, и удлинение рабочего дня, и разгон професиональных союзов и аресты их правлений, комитетов, и массовые расчеты — локауты. Почувствовала на себе все прелести этого „порядка“, испытала все эти меры от первой до последней в неменьшей, если не в большей степени, чем остальные категории рабочих, и полумиллионная армия железнодорожников.

На полное бесправие, на непосильный труд, на голод — и это в богатейшем природными богатствами уголке Европы,— обречен ныне украинский железнодорожник, и неудивительно, если его терпение быстро истощилось и если после короткого затишья, вызванного расстрелами одних, заключением в тюрьму других и вызванной первыми двумя причинами эвакуаций остальных наиболее активных элементов, он вновь поднимается на борьбу за свои права, свои кровные интересы. И неудивительно, опять таки, что первым оружием, за которое он берется, оказалось это старое оружие пролетариата —стачка.

Но с первых же шагов ее и по разрозрненности ее начала и [потому] как она протекает, насколько проявляется это орудие борьбы столь сильное в обыкновенное время, теперь, в момент ожесточенной гражданской войны, после целого ряда вооруженных схваток само по себе является недостаточным, не достигающим цели, неспособным быстро и верно привести к победе. Раз положение материальное и правовое железнодорожного пролетариата, в котором он очутился в настоящий момент, есть только частичное следствие общего наступления капитала на восставшие массы трудящихся, то и решаться дело может только об'единенными усилиями всех трудящихся, всего пролетариата и беднейшого крестьянства всей страны. Только в общем восстании против своих угнетателей залог победы. Только в общей об'единенной борьбе всех, при использовании всех средств и орудий борьбы одновременно и только как одно из всех используемых средств, при наличии одновременно начавшегося вооруженного восстания, должно быть пущено в ход и это оружие — всеобщая стачка.

И только при общей победе, свержении господства буржуазии и восстановлении власти рабочих и крестьян, восстановлении советской власти будут и могут быть удовлетворены справедливые требования всех категорий рабочих.

Пусть эта стачка явится смотром ваших сил, товарищи железнодорожники, последним предупреждением врагу, но помните, что лишь в об'единенной борьбе, в об'единении Ваших усилий с остальной многомиллионной массой — залог победы. А такое об'единение возможно не через профессиональную организацию, как бы значительна она ни была, а только через политическую партию, координирующую действия угнетенного класса.

Все в организации единственной политической партии, твердо и неуклонно борющейся за советскую власть, в партию коммунистов!

Все на борьбу против мирового капитала, борьбу всеми средствами, борьбу с оружием в руках!

Да здравствует всеобщее вооруженное восстание рабочих и крестьян Украины!

Центральный Комитет Партии Коммунистов (большевиков) Украины. Центральный Военно-Революционный Комитет Украины

[Одеський Краєв. Істор. Архів. Історико-револ. відділ № 6-42].

№ 23

Звіт Генерального Штабу Української Держави за 5 серпня 1918 року. Таємно

ЧЕРНІГІВЩИНА:— Як і давніше більшовицька агітація, а в зв'язку з нею і безладдя творились бувший тиждень головним чином в прифронтовій полосі [...]

В Новгород-Северськім повіті за демаркаційною смугою в районі на захід від залізниці Брянск розташовано коло 1500 піших червоноармійців з кулеметами та гарматами (меж ними 6 важких) и 120 кінних москалів.

В Глухівськім повіті в с. с. Щапушцях та Мачихиній-Буді більшовицькі загони розташовані в кількості по тисячі чоловіка в кожному селі. Взагалі за кордоном Глухівського та Новгород-Северського повіту дуже неспокійно, небезпечно.

Скрізь полосою за демаркаційною смугою бандами мандрують більшовицькі частини, які організовують озброєні загони із місцевих мешканців кількістю від 50 до 300 чоловіка. В селах оголошена мобілізація [...]

В Ніжинськім повіті виявляються організовані грабунки та взагалі виступи банд кількістю від 200 до 400 чоловік супроти пануючої влади. Такі виступи беруть усе більший розмір [...]

Німецька влада оголосила повіт на військовому стані, і веде боротьбу з бандами. З Чернігова в Ніжен на допомогу відряджена сотня козаків, позаяк дві піші сотні ніженські, не одержавши платні за службу, розбіглись і у Повітового Коменданта залишилось усього 26 кінних козаків [...]

Особистих демонстрацій на грунті незадоволення існуючою владою ніде не відбувались за цю добу, окрім Стародубського повіту, де більшовицька агітація була направлена проти присяги пану гетьману. Хлібороби власники згуртовуються в спілки і зараз уявляють собою більш-менш реальну організацію, котра має велике значення й вагу при з'ясуванні багатьох питань, як політичного, так економічного змісту. Відношення до Державного уряду задовольняюче. Після пережитку тяжкого часу більшовицького панування, населення, убачивши, що існуюча влада несе з собою право та лад, згоджується з державною владою, прихильно відноситься й готова підтримувати її, але ж це помічається головним чином серед інтелігенції та заможнього селянства. Серед малоїмучого селянства та малосвідомого, робітничого елементу, котрим безвідповідальна більшовицька діяльність була дуже зручна, відношення неприязне, близьке більшовизму й виражає йому своє таємне співчуття, котре переходе іноді в активну допомогу.

Справа припинення анархії провадиться самими рішучими заходами. Взаємовідношення поміж німецькою владою та населенням з кожним днем становиться все гірше. Німці відносяться до громадян жорстоко, не рахуючись ні з їх національним почуттям ні з гуманністю; громадяне від усього осуворились й затаїли у себе ворожнечість. Ця ворожнечість ще більш будується та міцніє на економічному грунті. Німецькі отряди роблять у селян поголовні реквізиції скота та взагалі харчевих продуктів без усякої платні та ще й в великій кількості [...]

Взагалі на Чернігівщині настрій спокійний, чекаючий. Більшовицька пропаганда все ж таки продовжує одурманяти темне селянство, котре частиною заховало в себе незадоволення проти існуючої власти, воно почало вчиняти озброєні напади на міліцію, козаків заможних хліборобів та взагалі багатих власників. Це особисто яскраво виявляється в повітах, лежащих за демаркаційною смугою і в Ніженському повіті. В останньому одночасно з вбивствами улаштовується похищення багатих хліборобів та грабіжництво. Це все робиться головним чином на політичному грунті з метою виявлення тих осіб, котрі їздили до Києва на зібрання Ясновельможного пана гетьмана, а також з метою здобути гроші на організацію більшовицьких банд. 4-го серпня Глухівський повіткомендант повідомив, що через Михайловський хутір проскользнули на Київ сім матросів, переодягнених в штатське вбрання, для зроблення терористичних актов над членами правительства.

ХАРКІВЩИНА:— В Харківщині за минувший тиждень було неспокійно: в повітах Валківськім, Змієвськім, Білгородськім, Грайворонськім та Суджанськім. В м. Харкові та в інших повітах взагалі спокійно.

ВОЛИНЬ: — Настрій населення взагалі спокійний, крім Кременецького повіту, де неспокійно[...]

КАТЕРИНОСЛАВЩИНА: За бувший тиждень на Катеринославщині зазначено, що в деяких селах ведеться більшовицька агітація. Підтримується вона тим становищем, що дороговизна життя с кожним днем росте, кошти робітникам зменшують і багато робітників сидить без праці. Становище відносно вищепоказаного дуже критичне у Донецькому басейні. Ріжні кооперативи нічого не мають і громадяне мусять доставати виживлення своєю ініціятивою. На їх потреби зараз відкликаються ріжні спекулянти. Серед громадян нарікання на українську владу, за те, що вона не приймає ніякої боротьби з спекуляцією [...]

Селяни ремствують, бо австро-германці чинять великі збитки наприклад: заходять у двори і відбирають брички, свині і інш. і платять за це дуже мізерно. Розстрілюють людей по першому вказу кого-небудь і без всякого розбору, з огляду на що багацько пропало неповинних людей.

ПОДІЛЛЯ: Настрій населення не зовсім спокійний. В деяких повітах зауважується агітація ворожа Державній Владі.

ХЕРСОНЩИНА: Відомості не одержані.

Перед фронтом бригади Натиєва біля ст. Журавки показався відділ більшовиків кількістю 30 чоловік. Зараз від І Запоріжського ім. Дорошенка військового полку, був надісланий відділ козаків кінних 20 чоловік [...] По вказівкам громадян більшовики направлялись в Криничну, де стоїть їх ціла сотня гвардії І Литовського полка соціялістичної армії. Під'їхав скритно до Криничної козаки спішились і під'їхавши до села окружили школу і церков, де були засови, відкрили рушничний вогонь, на що більшовики відповідали кулеметним вогнем. Бійка продовжувалась $^1/_2$ години, після чого більшовики відступили в напрямку на село Стару Колотву, де мешкає штаб Литовського полку [...]

Оригінал підписав:

Голова Оперативного відділу Генерального штабу
Полковник *Мішковський.*

5 серпня 1918 р. № 274-0'635 м. Київ.
[ф. „Управління генерального штабу Української Держави", „Зводки"].

№ 24

Звіт Генерального штабу Української Держави. Таємно. Голові мирної делегації.[1] за 6 серпня 1918 р.

[...] ПОЛТАВЩИНА: Настрій не зовсім спокійний. В Лохвіцькім, Кременчуцькім та Кобеляцькім повітах зроблено три напади злочинців [...]

КАТЕРИНОСЛАВЩИНА: — Настрій селянства, особливо робітництва — неспокійний і ворожий. Забастовка продовжується. Добровільно робітники на залізниці (слісаря та механіки) не йдуть і за для того, щоб потяг пішов, Австро-Угорське військо день і ніч розшукує вищепризначених робітників, але ж поки знайдуть, то потяг стоїть на станції 15-20 годин, позаяк робітники ховаються то в степу то у камишах. Вони всеж тримаються думки, що їхні бажання збудуться. Зауважено, що в цей страшний час дороговизни, зменшення робітникам платні — неможливо. Де, у яких місцях і повітах Донецького кряжу, хліба нема зовсім, наприклад у м. Маріуполі населення не баче хліба 4-й день. Бажано, щоб у Донецькому кряжі не робили зовсім реквізицій хліба, позаяк край дуже знищений і ще до реквізіції пользувався привозним хлібом. Де у яких повітах більшовицька агітація ведеться і має успіх, позаяк ідея більшовизма дуже заманчива, особливо в цю годину, коли гроші платять з великим спізненням і багацько менш ніж раніш. Вдячно тому, що Австро-германці реквізирують окрім хліба ще й багацько сіна, селянство дуже хвилюється, позаяк свою скотину годувати буде нічим [...] У Софієвських і Биронських копальнях економічна забастовка — проходе спокійно [...]. Селянство, як і раніш, відноситься до військової влади недовірчиво, позаяк вона не має самостійної влади, бо без німців та австрійців неможливо обійтись, а послідні відносяться до селянства з великими репресіями. Взаємовідношення поміж військовою українською і німецько-австрійською владою — не зовсім в згоді. Взаємовідношення поміж австро-угорською військовою владою і громадянством — зле. Громадянство дуже переляккане репресіями. Працює з неохотою, позаяк не має віри тому, що плоди свого труда пожне у свою кишеню, а гадає, що все дістанеться австро-германцям, а сами будуть сидіти без хліба. [...]

ТАВРІЯ: — Населення Таврії, за винятком залізничих служащих та селян Каїрської волости, — спокійно.

В Каїрській волості, дякуючи вжитим заходам, зменшились випадки злочинців [...]

Залізничний страйк продовжується. Взагалі в Таврії без перемін. На бувшім тижні в м Генічеську поміж робітниками, в зв'язку з законом, виробленим Міністром праці Вагнером, котрим в широкій ступені скористовувались роботодателі, — виникали незадоволення.

В Дніпропетровськім повіті' з'явились більшовицькі розвідчики, штаб котрих находиться в Кочкаровці. Ніччю 29 липня на хутір Киндани, біля села Горностаєвки, Каїрської волости, Дніпровського повіту напало 30 кінних розбійників з бомбами, пограбували і зникли.

В Горностаївці, Дніпровського повіту схвилювались було селяни з приводу постанови Земельної комісії, негайно повернути гроші власникам землі, але зараз все стихло [...]

Взаємовідношення поміж населення і германською владою з виду гарні, але коли придивишся, то дуже напружені [...]

---

[1] Звіти посилано всім міністерствам, центральним установам „Державного Віснику", гетьманській делегації в справі миру з РСФРР, та ще деяким організаціям.

ЧЕРНІГІВЩИНА: — В районі Глухова згуртувалось коло двох тисяч червоногвардійців при кулеметах й 9 гарматах. Задля отраження напада на місто прибула німецька артилерія і 52 німецький полк. Становище небезпечне, позаяк чекають наскока на місто. Германо-Український отряд в селі Хохлівка був в бою з отрядом матросів в 200 чоловіка при 4-х кулеметах, який тягнувся 3 години. Хохлівка спалена. В повіті тихо.

В Переяславському повіті 2-го серпня банда більшовиків біля 2.000 чоловіка перейшла через Дніпро у с. Кольноє і захопила село Староє і заводи в районі села.

Німецький отряд 20 чоловіка при 2-х кулеметах знищено.

Послані німці з Києва, Золотоноші і Пирятина.

Банди більшовиків, котрі з'явились у Козелецькім повіті, кількістю до трех сот чоловіка йшли в загальному напрямку на Чемер. Шістьнадцять дрібних партій повернули на північно-східну частину, з метою як видно пробратись за межу України. Шосе Чернігів-Козелець банди не переходили. Банди состоять головним чином з пришлого елементу. Установити кількість приставших до них місцевих мешканців покищо неможливо, але по всім відомостям вона невелика. Ведеться інтенсивна розвідка і приняті заходи для недопуска банд до Козельця.

Оригінал підписав:

Голова Оперативного відділу Генерального Штабу
Полковник *Мішковський*.

6 серпня 1929 р. № 278/01642. м, Київ [...]

[ф. „Мирна делегація“, „Зводки“]

№ 25

Поштотелеграма [Київського Губерніяльного Старости] Директору Департамента Державної Варти. Негайно. 7 серпня 1918 р. № 3822. Київ[1]

Сквирський повітовий староста доносить мені слідуюче:

Сьогодні уночі почалося більшовицьке повстання навкруги міста Сквири. На Сквиру наступають три банди повстанців—перша від Ружина, силою чоловік 300, занявша вже Селезневку;

Друга від Самгородка, силою чоловік 230 і

Третя від Великих Ерчиків силою чоловік 100.

Банди роблять набір між населення і грабят маєтки. Перестрілка слишна з обоїх сторін Сквири. Місцевих сил недосить. Німецький комендант телеграфував про надсилку підмоги. Повітовим старостой зроблені слідуючі розпорядження:

1) Рух по улицям після 9 години увечора припинено.

2) Припинений в'їзд та виїзд з міста і

3) Телефонами дозволено користуватися тільки німецьким військам і чинам місцевої адміністрації.

Докладуя про вищезазначене, додаю, що одночасно с цим мною надіслана телеграма німецькому командуванню в Житомир про висилку допомоги.

Губерніяльний Староста Чарторийський
Управитель Канцелярії [*підпис*]

[ф. „МВС“, спр. „Сведения по Киевской губернии“, за 1918 рік № 49, арк. 194].

---

* На документі штамп Департ. Держ, Варти про одержання.

№ 26

Поштотелеграма [Київського Губерніяльного старости] Директору Департамента Державної варти. Дуже негайно. 8 серпня 1918 р. № 3823[1]

Сього числа я одержав від Сквірського повітового старости доношення слідуючого змісту:

„Повстання розростається. Центр зосередження більшовицьких банд— Самгородок [...] Сьогодні уранку одержані відомості, що Ново-Фастів, Бабин Капустинці заняті більшовиками, а село Березна ним окружене і знаходиться в вогні. Мій отряд в 25 чоловіка з кулеметом з 4-х часів проваджує під Березно бій і по доношенню прорвавшогося козака знищений, а кулемет захоплен, що вимагає затвердження. Я прохав командира німецьких військ допомогти і ним відправлен ескадрон з Антонова на Гайворон і Березну. Пожар повстання єжечасно розгорається. Населення співчуває повстанцям. Як приклад — Селезнівка, куди уранку приїхали більшовики з возом зброї, котру охоче було розібрано місцевою молодіжью, котра прилучалася до більшовиків і пішла з ними в Самгородок. В інших місцях тіж явища. Банди озброєні на половину і декотрі без зброї. Як на протязі 2-3 днів не буде підтримання, повстання захопить повністю південну частину Сквірського повіту. Були відомості, що з Козятина підходять батальйони німців, що до сього часу їх ще не мається. Я лаштуюся окремим отрядом чоловік 100, комендантської сотні чоловік 80. Німців у місті чоловік 200. Для наступання цих сил не досить. Як тільки прибуде допомога перейду в наступання. В відношенні м. Сквири всі міри мною прийняті. Телехвони в моїх руках, виїзд та в'їзд з міста і вільне пересування після 9 годин заборонено. Всі шляхи прикриті заставами і надіслані патрулі.

Докладую, що мною одночасно з цим надіслані телеграми з посередництвом про надсилку допомоги в штаби німецьких корпусів в Києві і Житомиру.

Губерніяльний Староста [*підпис*]

Управитель канцелярії [*підпис*]

[ф. „МВС", спр. „Сведения по Киевской губернии", за 1918 р. № 49, арк. 206-207].

№ 27

Главная квартира [немецкого командования] 28/8 18. Перевод найденных при убитом повстанце бумаг

Повстанец судя по одежде повидимому является предводителем, его фамилия повидимому Леон Андреевич Мартиненко.

Из прилагаемых бумаг ясно виден предполагаемый план восстания западной части Украины. Дата восстания совпадает с той датой, которая была известна по слухам в Киеве. То, что восстание не состоялось об'ясняется причинами, которые приведены в письме № 1, указания данные в письме № 2 по поводу повстанческого движения являются подтверждением. Ввиду того, что оригиналы еще не получены, то пока препровождается точный перевод, по прибытию же оригиналов они будут пересланы Вам.

Приказ № 1 армиям западного повстанческого коммунистического фронта.

---

[1] На документі два штампи про одержання: М. В. С. і Департамента Держ. Варти.

По приказу советского правительства Украины изданном 6 августа 1918 г. должно быть организовано восстание по всей Украине. Приказываю немедленно армиям западного коммунистического повстанческого фронта перейти в наступление против правительства гетмана и поддерживающих его иностранных войск. Наступление должно быть начато в понедельник 18-19 нового стиля или с 5 на 6 августа старого стиля между 10 и 12 часами ночи. В воскресенье, во всяком случае раньше понедельника, в 10 часов вечера будет дан сигнал путем поджега одного из старых сараев или посредством колокольного звона.

Тот час же должны быть перерезаны телеграфные и телефонные провода. Полиция, милиция и австрийцы, которые не перейдут на нашу сторону должны быть уничтожены, маленькие войсковые части должны быть уничтожены, дабы они не могли соединиться с большими.

В указанный срок подымается для восстания следующие округа: округ Могилев, Новая Ушица, Каменец. Они направляются по направлению в Каменец-Подольск-Гусятин, где они занимают прямую линию окопов около реки Збруч.

Одновременно с названными округами восстают еще Литинский, Летичевский и Проскуровский округа, которые занимают окопы от Гусятина до Волочиска. Затем занимают фронт следующие уезды Волынской губернии: Старо-Константиновский, Кременецкий, Заславский, от Волочиска до Радзивилова, Дубенский-Ровенский и Луцкий округа занимают фронт от Радзивилова до реки Стохода до Пинска.

От Пинска до Мозыря занимают фронт Овручский и Мозырский округа. Житомирский округ защищается в городе Житомире, Новоград-Волынский в Новограде-Волынском, Остроженский округ собирается около станции Здолбуново, где он ожидает приказа штаба, который сообщит о своем местонахождении. После того, как указанные округа будут заняты необходимо немедленно привести в порядок железные дороги и исправить телеграфы и телефоны. Ямпольський округ занимает линию железной дороги Жмеринка-Вапнярка. Винницкий округ занимает линию железной дороги Жмеринка-Казатин.

Приказ подписал главнокомандующий восточной коммунистической (большевистской) армии Чащук. Председатель штаба Николаенко.

Письмо № 1

Спешу сообщить, что приказ № 4 не мог быть выполнен ввиду того, что наш революционный комитет округа должен был быть вновь организован. Среди членов его нашлись такие, которые сообщили о наших планах милиции. Каневский округ не организован ввиду того, что там находится 2500 немецьких солдат, ввиду того. что многие арестованы. Киевский округ не представляет собой надежной опоры. Мы предполагаем произвести восстание с 21 на 22 августа. У меня находится один, который надеется до указанного срока произвести кое что в Каневе. К указанному сроку я твердо убежден, что будет возможность произвести восстание. Подпись „Ластовец"

Пост-Скриптум.

Посылаю Марусю в Переяслав Полтавской губернии к тамошнему штабу с просьбой помочь нам при выступлении против Канева. Многие из наших организаций открыты и члены арестованы. Многие убежали.

В Великих Прилуках арестовано 13 товарищей, ввиду чего трудно поддерживать с ним связь. Подпись „Ластовец".

Письмо 2

Павел приехал для поддержания связи между Черниговской и Подольской губернии. Он просит у нас адрес Черниговского штаба ввиду того, что потеряна связь с Киевом. В Подолии восстание повидимому началось.

Билеты не продаются до станции Знаменка. Ваше присутствие здесь необходимо, если возможно назначьте начальников отделений и сами приезжайте сюда, чтобы принять верховное командование. Павел ждет здесь пока вы пришлете адрес Черниговского штаба. Пришлите мне книгу с шифром, она мне очень нужна. Отчет я напишу сам. Во Владимир прибыли сегодня представители Димерческого [?] округа. Отчет следуюший: округ поднялся, восстание началось, люди в лесу, связь порвана, нет предводителя. Из Быхова посылаю Вам [...] одно письмо из Ржищева тоже к вам. В Кореневе и [...] результат не есть блестящий нужен будет нажим, чтоб принудить их к работе. Одним словом вы должны быть здесь для того, чтобы поднять бодрость духа, а не для того, чтобы предводительствовать. Если никто больше не придет, то сегодня ночью я приду к вам. Подпись „Давид".

Перевел [*подпись*]

[ф. „МВС", департамент державної варти, справа № 81 за 1918 р. О „Всеукраинской Центральной Революционной организации и других общеукраинских организациях военного характера",— арк. 3-4].

№ 28

Звіт генерального штабу Української держави за 7 серпня 1918 р. Таємно

ЧЕРНІГІВЩИНА: — В Козелецькім повіті ватаги більшовиків затримались в районі сел Держанівки, Риса, Кіселевки і продовжують грабувати хліборобів. Приняті заходи за для знищення банд.

В Глухівськім повіті в нейтральній зоні стало тише, але за демаркаційною смугою чиниться згуртування більшовицьких ватаг. В останніх повітах Чернігівщини взагалі спокійно[...]

КИЇВЩИНА: — В Звенігородськім повіті по відомостям в районі Ставища німці розбили більшовиків. Маленькими бандами розбіглись вони по північній частині повіту [...]

З Черкаського, Сквирського, Таращанського повітів відомостей не одержано. В інших повітах спокійно.

ПОЛТАВЩИНА: — Настрій не зовсім спокійний. Йде праця по збору майна. В Золотоношськім повіті з'явилась ватага більшовиків коло тисячі чоловік в селах Демки і Золотоношці в 14 верстах північно Драбово. В Золотоношу прибули 2 ескадрони кірасір. Вмісті з німецьким комендантом вживаються заходи для знищення ватаг більшовиків[...]

ПОДІЛЛЯ: — Настрій населення спокійний[...] Озброєння, здача державного та приватного майна продовжується. В с. Дзялові Вінницького повіту вартовий Яковенко, затримуя агітатора Деця, просив селян поміч, але селяни агітатора сховали, над вартовим хотіли учинити самосуд. Крім сього видатних подій не зауважено[...]

ТАВРІЯ: — В Дніпровськім повіті існує багато більшовицьких гнізд, для ліквідації котрих потребується сила козаків і зброї. Херсонський більшовицький комітет розповсюджує прокламації, прикликаючи до боротьби проти існуючої української влади та німців. Служащі штабу та козаки Мелітопольського

повіту прийняли присягу на вірність Україні і ясновельможному пану гетьману, а декотрі козаки не захотіли принимати присяги.

Залізничий страйк продовжується. Взагалі на Таврії без перемін.

Оригинал підписав:

Голова Оперативного відділу Генерального штабу полковник *Мішковський*

7 серпня 1918 р. № 281/01651
м. Київ[...]

[Ф. „Управління Генерального Штабу Української Держави", „Зводки"].

№ 29

Звіт генерального штабу Української держави за 9 серпня 1918 р. Таємно

ЧЕРНІГІВЩИНА. — Настрій на Чернігівщині схвильований. Повстання продовжуються в Козелецькім, Ніжинськім, Переяславськім і розпочалось в районі м. Крупець Путилівського повіту. В Чернігівськім повіті ватаги більшовиків появились в районі Муравейка, Куликовка, Салтикова Дівица, Дроздовка, Орловка.

В Ніжинськім повіті в с. Веркієвка ватага біля 150 чол. під орудою місцевого хорунжого Січко зробила напад на наш отряд, який був на охороні маєтка. Отряд, не дивлячись на свою малу кількість, героїчеськи тримав декілька годин до надходу мішаного українсько-німецького отряду. Ватага була побита і розбіглась по околицям, лісам. Повстанці втратили вбитими коло 50 людей, а 6 чоловік, захоплених в полон, були на місті розстріляні.

В Путивлівськім повіті в районі Крупец україно-германським отрядом була розбита ватага більшовиків коло 500 чоловіків, яка мала намір зробити наскок на завод і маєток Барятинського. Приймаються заходи до подавлення повстання.

ХАРКІВЩИНА. Відомості не одержані

ВОЛИНЬ. На Волині спокійно, крім Кременецького повіту, де неспокійно. Анархічних вибухів не було.

КИЇВЩИНА. В Київським повіті настрій негарний.

В Сквірськім повіті сильна ватага більшовиків заняла Самгородок. Розбивають економії. Були сутички з вартою. Є ранені. Настрій тривожний. По додатковим відомостям в Сквірі спокійно. Прийшов ескадрон німецької кінниці. Більшовики скупчились великою силою в с. Самгородку, куди направляють вербованих селян[...]

ПОЛТАВЩИНА. Не скрізь спокійно. 8/VIII вечером відправився україно-німецький отряд за для ліквідації ватаги бандитів, повернувшихся з района Оржиці-Кандибовка в напрямку на станцію (Лазорки 20 верст на захід від м. Лубни), що занята німецьким гарнізоном.

З Золотоношського повіту донесень не було.

Бандити просунулись в Лубенський повіт. По відомостям від біглих хліборобів частина ватаг находиться в м. Антонівці, Білорусівці та Денісовці по річці Оржица. Де ні де в Золотоношськім повіті з'явились більшовицькі бунти, які були затушені[...]

ПОДІЛЛЯ. Настрій населення не змінився. В Новоушицькім повіті виникло кількість вибухів[...] Військові частини продовжують обеззброєння і відібрання державного майна. Видатних подій не зауважено.

ХЕРСОНЩИНА. 62 В Штаб корпусу відомості про вибухи від повітових комендантів не поступало[...]

Оригинал підписав: Голова Оперативного відділу
Генерального Штабу Полковник *Мішковський*

9 серпня 1918 р. № 291/01668 м. Київ[...]
[ф. „Управління Генерального Штабу Української держави“, „Зводки“]

№ 30

[Директору департамента державної варти. Рапорт.] 14 августа 1918 года № 9

[. . . . .]

На железной дороге у агентов депо настроение тоже несколько приподнялось. Хорошо сорганизованные Котовским слесаря, а также сочувствующие революционному движению и недовольные пребыванием германских войск в пределах Украины [сговорились] об устройстве крушения какого либо из товарных поездов или просто загромоздить путь, чтоб не дать возможности немецким отрядам продвинуться по Сквирскому уезду, хотя это было уже и поздно, так как отряды на местах.

Среди слесарей шел розговор, что беспорядки, начавшиеся в Сквирском уезде перешли [в поголовное восстание] крестьян и распространяются с большим успехом все ближе к Казатину, что к восставшим присоединяются крестьяне промежуточных деревень, что карательные отряды уничтожаются, после разоружения, бывшие в уезде немецкие войска уничтожены и добовляют к этому: „выдержка, маленькая еще выдержка, будет работа и нам“[...]

Н. Шершеневич

[ф. „МВС“, департамент державної варти, справа № 40, стор. 433].

№ 31

[Ново-]Ушицький повітовий староста. 14 серпня 1918 р. № 4728. м. Ново-Ушиця на Поділлю. Копія

Господину Подольскому Губернскому Старосте

В дополнение к телеграмме от 13 сего августа за № 4728 доношу, что 12 августа в 5 час. дня через м. Вербовец из м. Мурованных — Куриловец провозилась пшеница под охраной австрийских солдат. В г. Вербовце лошади некоторых подводчиков не могли дальше вести клады. По случаю базарного дня на ярмарочной площади находились подводы, из числа которых австрийские солдаты хотели взять несколько подвод, во время разговоров к австрійским солдатам подошел жит. г. Вербовца Парфений Самборский и начал с ним об'ясняться на немецком языке: один из австрийских солдат ударил Самборского прикладом, после чего толпа крестьян набросилась на солдат, солдаты открыли по толпе стрельбу. В схватке убит один австрийский солдат, тяжело ранен скончавшийня спустя 2 часа крестьянин с. Мациорского Калюской волости, Андрей Артемов Кучерявый и легко ранена крестьянка д. Старой Гуты Виктория Викентьевна Мержвинская. Винтовка у убитого австрийского солдата взята Дмитрием Самборским, с которой он скрылся.

13 сего августа утром в г. Вербовец прибыл австрийский отряд во главе с комендантом, оцепил город и в 11 часов утра обстрелял его орудийным и пулеметным огнем. От обстрела загорелись и сгорели постройки, принадлежащие Григорию Михайлову Тросцинскому, Федору Демьянову Тучинскому и Василию Михайлову Милькевичу. После обстрела австрийский отряд вошел в город, поджег дом и клуню, принадлежащие Парфению Григорьеву Самборскому, заподозренному в подстрекательстве толпы против австрийских солдат и затем потребовал внести в течении 3-х часового срока 50.000 руб. контрибуции: с христианского населения 35 000 руб. и еврейского 15.000 руб. Контрибуции взято с христианского 32.000 руб. и еврейского 15.000 р. Дознание для выяснения виновников в подстрекальстве толпы против австрийских солдат производится начальником державної варты.

Уездный староста [*подпись*]

Верно: Помощник правителя канцелярии Подольского Губерн. Старосты [*подпись*]

[ф. „МВС", департамент державної варти, справа № 53, „Осведомление по Подольской губернии" за 1918 р. стор. 71]

№ 32

Прикомандированный к особому отделу департамента державной варты 14 августа 1918 г. № 3 г. Мелитополь

[*Господину Директору Департамента Державной Варты*]

Доклад

[...] При об'езде Днепровского уезда наблюдается подавленное настроение крестьян, вызываемое предстоящим вывозом хлеба германцами. Крестьяне боятся, что им не хватит хлеба до нового урожая и на посевы. В волостях „Збурьевка" и „Красное" население думает не давать хлеба для отправки в Германию. В некоторых селах зажиточные крестьяне, чтобы хлеб не был у них отобран немцами, отдают его бедным крестьянам с условием возврата его в будущем, после ухода немцев.

[...] В период большевиков Чалбаская, Бехтерская и Каирская волости являлись оплотом и центром большевитского движения. До настоящего времени Челбаская волость не успокаивается и настроена враждебно против существующей власти. Необходимы на местах представители власти с опытом и решительные, чтобы освободить население от страха и постоянных угроз со стороны беспокойного элемента[...]. Главные деятели большевистского террора по сие время на свободе, бродят в соседних волостях и безнаказанно посещают свои семьи, проживающие в с. с. Челбасах и Бехтеры.

По сведениям, главными деятелями при большевиках являются нижеследующие крестьяне села Чалбасы: Иван Григорьев Бетерс, убийца следователя и крестьянина Петра Сопенки, Даниил Борисов Опокриенко, Семен Гончаров, Константин Васильев Лепай — бывший учитель села Чалбассы, Даниил Петрович Чернышев, выбранный большевиками министром финансов и принимавший участие в ограблении казначейства в г. Алешках, братья Иван и Игнат Павловы Кругловы, Моисей Горноцкий — председатель волостного революционного комитета. В Чалбасах имеется много спрятанного оружия.

...

В селе „Голая пристань“ 2 августа с. г. были расклеены прокламации Херсонского комитета коммуннстической партив большевиков Украины по распоряжению повитового старосты производится дознание[...]

Чувствуется в губернии на каждом шагу отсутствие и недостаток исправного оружия, особенно в Днепровском уезде.

Приложение: Копия прокламации Херсонского Комитета коммунистической партии большевиков Украины.

Прикомандированый к Особому отделу *Сергеев*

[ф. „МВС“, департамент державної варти, справа № 79, „По переписке о социал-демократической рабочей партии большебиков по Екатеринославской губ.“, стр. 58—60].

№ 33

Телеграмма Черниговского Губернского старосты директору департамента державной варты. 20 августа 1918 г. № 2346

Существенных изменений в положении губернии нет [...] В Нежинском уезде в связи с событиями происходит маневрирование отрядов, в городе на местные средства сформирован отряд [в количестве] 80 человек для охраны города, в Рыльском и Александровке сгруппировалось до тысячи большевиков с 20 пулеметами и восьмю орудиями, предполагается 20 августа нападение на Коренево.

Исполняющий должность губернского старосты *Дегтерев*

[„ф. „МВС“, департамент державної варти, Осведомительный отдел, справа, № 14. стор 187],

№ 34

Телеграмма Гомельского повитового старосты директору департамента державной варты № 4482

Настроение рабочих и крестьян в уезде к украинским и германским властям крайне враждебное, возбуждается распространяемыми среди населения прокламациями, в которых население призывается к восстанию. В ночь на 17 августа скорый пассажирский поезд, шедший в Гомель из Киева, на 15 версте от Гомеля потерпел крушение, убито шесть, ранено восемь, пострадали главным образом служащие поезда. Лично мной и другими властями установлено, что крушение произведено злоумышленниками, подложившими под рельсы пироксилиновый патрон.

Повитстароста СТОШ

[ф. „МВС“, департамент державної варти, Осведомительный отдел, справа № 14, стор. 238].

№ 35

[Відозва ЦК КП(б)У до німецьких солдат. Переклад з німецької]

Братья, немецкие и австро-венгерские рабочие и крестьяне, одетые в серые шинели. Вы пригнаны на Украину охранять наших капиталистов и помещиков. Братья, вот уже четыре года, как мы воюем, для чего это капитал натравливает один пролетариат на другой пролетариат и таким

образом получается война, во время которой погибают миллионы людей, но жертвы эти исключительно пролетариата, детей капиталистов среди них нет. Уже четыре года длится война и кто знает, сколько она еще продлится.

Уже четыре года, как вы оторваны от ваших жен и детей. Одетые в серые шинели, вы должны быть готовыми к войне: Ты не человек, ты машина, ты не можешь делать то, что хочешь. Офицеры капиталисты, которые управляют тобой как машиной, что ни прикажут ты должен делать: они скажут — убивай, ты должен убивать. Вы ничего не знали, немецкие, французские, английские и другие рабочие товарищи. Первого августа 1914 года интернациональная буржуазия приказала, заставила и бросила пролетариат страны одного царя против страны другого царя — для чего? Они заговорили Вас ложью социалистов, вроде Шейдемана; они писали в газетах, что Германия и Австро-Венгрия должны бояться русского казака, в России тоже говорили: ты должен итти против германского бронированного кулака, это говорили продавшие рабочих господа Шейдеманы, Плехановы и т. д. Вспомните, товарищи, в 1914 г. Шейдеман приходил на фабрику и говорил: Русские, французы и англичане напали на Германию и Вы должны защищаться. Они говорили, что Германия воюет не за колонии, не за власть над морем, не за то, чтобы поднимались акции заводов военного снаряжения — и Вы им верили. Теперь Вы все знаете, что это — ложь. Там на войне убивают наших братьев рабочих, Ваши жены несли поддержанные обручальные кольца в казначейство и получали за них железные кольца с надписью — железо я имею за золото. Рабочие всех стран шли за капиталистической буржуазией. Кровавые дни стоили миллиарды, миллионы народа уже погибли, миллионы народа искалечены, миллионы семей остались без кормильцев. Кровавый день идет скорей, чем обыкновенный день. Все заводы, выделывавшие раньше предметы первой необходимости, работают сейчас только на войну, живут только для войны; 1462 кровавых дня уже истекли; каковые же их результаты, что имеет рабочий от войны: болезнь, голод и смерть, а капиталисты имеют деньги и деньги. Еще бы я хотел знать кто виновен в войне. В Германии говорят, что виновницей войны является Англия, в Англии — Германия; все это ложь; я вам скажу товарищи, во всем виноват интернациональный капитал, это разбойник — он виноват.

Война влечет за собой войну. Война не падает как гром на голову. Последние десять лет атмосфера капиталистов всех стран сгустилась и война как гром ее очистила. Одна страна оккупирует другую, платят друг другу контрибуции, тратят громадные деньги на войну и кто платит это: крестьянин и рабочий Уже до войны ни одна страна не имела денег.

В 1910 все страны ассигновали на войну 357.205.000 фунтов стерлингов, они раньше работали, интернациональные грабители, они брали у рабочего последнюю в поту заработанную копейку.

Кто виноват, они теперь этого не знают; это может знать только рабочий. Виноваты не только правительства конституционных стран, но и республиканской Франции и либеральной Англии и России. Виноваты только капиталисты и их правительства, начавшие войну, и весь интернациональный капитал; значит рабочий может ему сказать, ты виноват и должен умереть.

Война капиталистических банд была за аннексии и контрибуции. Рабочие думали, что война идет за освобождение национальностей и отдались в руки капиталистов: лучше агитаторы социалисты Шейдеман и Плеханов, неся шлейф буржуазии, стали наемниками и лишь немного социалистов не были шовинистами и бросили клич: „пролетарии всех стран, соединяйтесь", они бросили факелы в капитал: да здравствует интернациональная революция, это были К. Либкнехт, Фридрих Адлер и Ленин, — но капиталисты посадили их в тюрьмы и выслали из страны, они говорили, что эти социалисты шпионы, что они получают деньги из других стран, но это ложь:

эти социалисты говорили и писали: нужно делать революцию, довольно войны, к чорту ее, Фридрих Адлер убил Штюка. Эти массовые убийства продолжались $2^1/_2$ года и тут среди кровавой ночи грянула русская революция, она пришла давно желанная.

Мы, русский пролетариат, взяли власть в свои руки, это называется „Совет Робочих и Солдатских Депутатов“. И теперь вся власть в его руках [. . . . .].

Вы рабочие и солдаты должны полюбить своих свободных братьев. Мы тоже были солдатами и сбросили ненавистного царя. Теперь мы свободны и больше не воюем, но у нас есть Красная армия, уничтожающая капиталистов. Главный разбойник Вильгельм зовет Вас в войну, а вы слушаетесь. Товарищи, куда Вы идете? Хотите уничтожить Революцию?

Товарищи. Вас зовем, пора опомниться и итти с нами. Вы пришли на Украину, чтобы уничтожить все завоевания революции, чтоб защищать украинских и немецких капиталистов, которые нас растреливают за то. что мы рабочие за революцию. Закрыты все наши газеты. Немецкая и Украинская буржуазия посадили гетмана. Кто этот гетман? Это тот же царь и разбойник. Мы солдаты уже четыре года говорим Вам довольно войны, давайте сбросим хищников. Возьмите красное знамя и соединяйтесь с нами в общий фронт. Долой войну. Смерть капитализму. Да здравствует интернациональная революция. Да здравствует социализм. Восстаньте и идите к нам.

Центральный комитет коммунистической партии (большевиков) Украины

[ф. „Міністерство Внутренних Справ“ справа № 78 за 1918 р. ст. 655].

№ 36

Прикомандированный к департаменту державной варты А. Будоговский. № 24, 23 августа 1918 года г. Жмеринка. Секретно

Начальнику Осведомительного Отдела Департамента Державной Варты

В Жмеринском Австрийском корпусе продолжается антигерманская и антиправительственная большевистская пропаганда, которая, если не будут приняты серьезные меры, безусловно. вызовет большие бедствия на Украине, так как эта пропаганда подстрекает крестьян к вооруженному выступлению против германцев, мадьяр, а также против правительственных чинов Украины. В особенности в этом отношении изощряются так называемые „Австрийские Украинцы“, которые положительно при каждом удобном случае ведут усиленно эту пропаганду. Насколько эта пропаганда приняла широкие размеры в связи с выступлением чехо-словаков в Великороссии видно из того, что даже меня лично и неоднократно австрийские украинцы склоняли к ихней большевистской ориентации и убеждали способствовать, дабы все германские и мадьярские воинские части были бы удалены с территории Украины, а их место заняли бы австрийские славянские части, с помощью коих можно было бы, по их словам, организовать общее выступление против Германии и настоящего украинского правительства. Постоянное служебное соприкосновение с австрийскими воинскими частями убедило

меня, что большевизм свивает свое гнездо именно в славянских австрийских частях и что именно эти части начинают разлагаться и являются следовательно ненадежным элементом в видах охранения порядка и спокойствия на Украине. Мадьярские и германские части стоят на высоте своего воинского долга и этими частями водворять порядок легко.

Последствия вышеприведенной пропаганды, которую также поддерживает еврейское население, уже оказалось в соседнем Могилевском уезде, где даже на этих днях произошли бои между славянскими и мадьярскими австрийскими частями на почве отказа славянских частей следовать на итальянский фронт, при чем часть славян разбежалась с оружием в руках и скрывается среди могилевских крестьян. Вообще, в Могилевском уезде создалась благоприятная почва для всякого рода выступлений, благодаря слабости уездного старшины Рафальского и его бездеятельного помощника Вятковского. [. . .] Между тем, опыт доказал, что где в состав Варты вошли бывшие полицейские чины, там только варта и стоит на должной высоте и может быть надежной и во время возникновения беспорядков, если конечно, Варта данного уезда будет пополняться не местным элементом, а из соседних уездов или дальних уездов [. . .]

О чем имею честь донести *А. Будоговский*

[ф. „МВС", департамент державної варти, справа № 80 „По переписке о социал-демократической рабочей партии большевиков по Каменец-Подольской губернии", стор. 71].

№ 37

Одеський міський отаман. 30 августа 1918 р. Ч. 58. м. Одеса. Совершенно секретно. Лично

Его Высоко-Превосходительству Г-ну Министру Внутренних дел

По имеющимся агентурным сведениям в г. Одессе приступлено к изданию большевистской газеты под названием: „Коммунист" — орган Одесского Комитета партии Коммунистов Украинцев.

Упомянутая газета издается подпольно.

Первый номер упомянутой газеты при сем представляется.

По тем же агентурным сведениям в г. Одессе, в скором времени должна состояться конференция большевиков.

Газета „Коммунист" издается на средства рабочих. Сбор денег производится еженедельно при получках заработной платы.

Установленное наблюдение продолжается.

Приложение: Копия газеты „Коммунист".

Градоначальник [*подпись неразборчива*]

[ф. „Міністерства Внутренніх Справ", справа № 78 за 1918 р. стор. 277].

№ 38

Начальнику штаба Гетмана. Копия. Секретно. Сводка агентурных сведений, поступивших в особый отдел штаба Ясновельможного гетмана Украины

Получены: 2-го сентября 1918 года.
По какой организации: украинских большевиков.
От кого получены: от агентуры.

Сведения

§ 1

На станции „Колонтаевка (следующая за ст. „Коренева") находится большевистский украинский контрразведочный пункт, начальником коего состоит некий суб'ект, именующий себя поручиком *Шульженко*. Главарями украинских большевиков в Курске являются некие *Степаненко* и *Жмалдовский*; на них выпадал жребий убить Пана Гетмана, что намечено совершить 25-26 сего сентября и для чего около 28-го августа из Курска выехали двое большевиков с целью выяснить, как проникнуть к Пану Гетману для совершения террористического акта.

Оба они рабочие Киевского арсенала; фамилии их неизвестны, приметы же следующие: первый — русский, лет 28, выше среднего роста, русый, маленькие усы, бороду бреет, в пиджачном коричневом костюме; второй — русский, лет 35-38, ниже среднего роста, брюнет, маленькие подстриженные усы, подстриженная французская бородка, одет хорошо в черном пиджачном костюме, на левой руке часы в кожанном браслете, на левом мизинце кольцо с сапфиром, а на правом безымянном пальце кольцо с красным камнем.

31 августа в Киев прибыли из Курска три лица для организации восстания крестьян в Подольской губ.: 1) нелегальный *Иван Бондарь*, 2) *Иван Лубковский*, матрос Черноморского флота крестьянин Подольской губ., Винницкого уезда, Люлинецкой волости и 3) Кочмарек имя и отчество неизвестны, слесарь завода Гретера и Криванек в Киеве: семья его проживает

Разработка сведений

Агентура направлена к выяснению личностей, прибывших для разведки двух рабочих Киевского арсенала и к освещению состава и деятельности Киевской большевистской организации.

В лице „Кочмарека" по установке оказался *Кочмарек, Иван Михайлович*, 38 лет, р.-ка тол. вероисповед. крестьянин, слесарь, проживает в № 13 кв. 2 по Тимофеевской ул. — *Лубковский* и *Бондарь* — не установлены.

За Кочмареком учреждается наружное наблюдение

Ждаловский, сапожник *Трухинин* и *Иван Шевченко* прописанными не значатся, личности их и дворника выясняются, после чего они будут включены в сферу наружного наблюдения.

Сведения	Разработка сведений
по Тимофеевской ул., в доме № 13 кв. 2. *Кочмарек* живет нелегально по документу на имя *Яковича* (имя отчество неизвестны). Он является серьезным партийным работником и ему поручено выяснить силы на Подолии и связать их с Киевской большевистской организацией, штаб коей находится где-то на Подоле.	
Из числа лиц, причастных к этим организациям известны: 1) проживающие в д. № 22; по Бибиковскому бульвару — дворник этого дома и лакей Иван Иванович *Ждаловский*, 2) сапожник *Трухинин*, проживающий по Дегтярной ул. в д. № 22 и 3) торговец Иван *Шевченко*, проживающий по Керосинной ул. в д. № 18.	
§ 2	
В Виннице стоит Украинский Богдановский полк, настроение коего большевистское; в полку до 1200 человек. В местечке Калиновке, Винницкого уезда существует большевистская организация, имеющая 16 пулеметов, 250 австрийских винтовок, 160 пулеметных лент, 3 пуда пероксилину и 2 пуда динамиту. Штаб этой организации находится в заезжем дворе еврея, участника организации; лица, приезжающие по партийным делам являются к нему с паролем: „Киев - звезда“. Такая же организация имеется в местечке Райгородок, Волынской губ., Житомирского уезда, где у некоего Ивана *Левицкого* хранятся 36 бомб, 2 мешка литературы, 72 винтовки и 5000 патронов.	Сообщено 3 сентября для сведения и соображений при розыске Начальником Осведомительных отделов: при Подольськом Губернском Старосте — за № 819 и при Волынском Губернском Старосте — за № 820 с указанием, что ликвидации необходимо приурочить ко времени ликвидации в г. Киеве.
§ 3	
Население пограничной с Великороссией полосы организовано большевиками и снабжено в изобилии оружием — винтовками, бомбометами, пулеметами, ручными гранатами и есть даже 3-х дюймовые орудия. На ст. „Колонтаевка“ находится большевистский конный отряд в 1000 человек, под командой вышеупомянутого поручика *Шульженко*. Со ст. „Колонтаевка“ каждый день отправляются по 15 - 20 подвод с оружием для Черни-	Об отправке со ст. Колонтаевка транспортов оружия в Полтавскую, Черниговскую и Харьковскую губернии сообщено 3 сентября Начальникам Осведомительных Отделов: Харьковскому — № 821, Полтавскому — № 822 и Черниговскому — 823. Об отсутствии надлежащего надзора в районе ст. „Колонтаевка — Коренево“ сообщено 3 сентября за № 824 для сведения и принятия надлежащих мер Началь-

Сведение	разработка сведений
говской, Харьковской и Полтавской губерн. Литература и оружие, в небольшом количестве провозятся также в поездах, т. к. досмотр производится вообще поверхностно, а беженский багаж совсем почти не осматривается.	нику Пограничного пункта на ст. Коренево.

Копия изложенных сведений препровождаются: Г. Директору Департамента Держ. Варты — за № 817 и майору Гассе — за № 818.

Подписал: Начальник Особого Отдела — *Бусло*

3 сентября 1918 года № 816
г. Киев

Верно: Подполковник [*подпись*]

[ф. „МВС“, департамент державної варти, справа № 78 „По переписке о социал-демократической рабочей партии большевиков по Киевской губ.“, стр. 573].

№ 39

Українська держава. МВС. Начальник освідомчого відділа при Губерніяльному Старості на Поділлю. 6 сентября 1918 года. № 239. м. Каменець на Поділлю. Копия. Сов. секретно

Его Превосходительству Г-ну Подольскому Губерн. Старосте

Вследствие циркулярного предписания Департамента Державной Варты на имя Губернских Старост и Атаманов Украинской Державы от 14 сентября с. г. за № 4121, доношу, что в районе Подольской губ. наблюдается в настоящее время проявление активной партийной деятельности, главным образом, со стороны украино-большевистских организаций.

В первых числах августа с. г. агентура вверенного мне отдела отметила, что в городе Проскурове сорганизовался Уездный Комитет украинцев-большевиков, который разсылает своих членов по селам и деревням для агитации и что организатором означенного комитета является приезжий из Киева, еврей Арон Абрамович Фишер [. .].

Принимая во внимание, что деятельность этого комитета стала распространяться и на другие уезды губернии, где начали также организовываться подобные комитеты, я в в целях выяснения членов этих последних, воздерживался от ликвидации Проскуровского комитета, но в это время австрийскими властями был произведен по уездам целый ряд арестов, причем были арестованы также многие из числа лиц, входивших в состав Проскуровского и Винницкого комитетов (телеграмма моя от 20-го минувшего сентября с. г. за № 150).

После произведенных арестов партийная деятельность большевистских организаций как бы замерла на время, но оставшиеся на свободе лица пытаются вести работу по воссозданию разрушенных организаций. Означенные лица находятся под наблюдением агентуры [ ]

В настоящее время я озабочен проверкой означенных сведений путем перекрестной агентуры, а для выяснения и установки связей вышепоименованных лиц, мною, за некоторыми из них, установлено наружное наблюдение.

О результатах проверки мною будет донесено дополнительно.

П. Николин

[ф. „МВС", департамент державної варти, Освідомчий відділ. Справа № 80 „По переписке о социал-демократ. рабочей партии большевиков по Каменец-Подольской губ." стор. 109].

№ 40

Українська держава. МВС. начальник освідомчого відділа при губерніяльному старості на Поділлю. 12 октября 1918 р. № 325. м. Каменець на Поділлю. Копия. Секретно

Его Превосходительству Г-ну Подольскому Губернскому Старосте

Поступающие в отдел агентурные сведения о деятельности большевистских организаций и о настроении крестьян рисуют приблизительно следующую картину: руководители большевистского движения Центральной России, в целях распространения своего влияния на Украину, разослали сюда большое количество агитаторов, которые, раз'езжая по деревням и селам, ведут среди крестьян очень сильную агитацию, как против гетмана, так и вообще против существующей на Украине власти и призывают их к вооруженному выступлению, а чтобы это восстание прошло дружно, а не носило бы характера отдельных вспышек на местах, они рекомендуют создавать в Губернских городах особые комитеты, которые в свою очередь организуют таковые же по волостям и уездам и устанавливают с ними самую тесную связь. В настоящее время хоть агентура и не отмечает существования в гор. Каменец-Подольське большевистского комитета, тем не менее указывает на попытки отдельных лиц к созданию такового. За означенными лицами мною установлено наблюдение и деятельность их освещается агентурой [...]

В настоящее время деревня представляет из себя весьма благодатную почву для агитации, и агитаторы пользуются большим успехом. Крестьяне питают теперь страшную злобу к помещикам, считая их главными виновниками создавшегося положения. Особенно сильно оказалась эта злоба тогда, когда заставили крестьян уплачивать помещикам за причиненные им убытки, а если принять во внимание, что взыскивая за убытки, помещики не редко допускали злоупотребления, т. е. требовали гораздо больше, чем им следовало получить, то станет весьма понятной та вражда, которую в данный момент питают крестьяне к помещикам [...]

В последнее время, в связи с передвижением австро-венгерских войск и распространяемыми слухами о скором уходе этих войск с территории Украины, наблюдается повышенное настроение среди крестьянских масс и если эти слухи действительно подтверждаются, можно с уверенностью ска-

зать, что крестьяне, руководимые темными людьми, восстанут, причем все это в первую голову отразится на помещиках, а потом уже перенесется в города.

Подлинный подписал — *Николин.*

С подлинным верно: Делопроизводитель (*подпись*)

[ф. „МВС“, департамент державної варты, освідомчий відділ, справа № 80 „По переписке о социал-демократ. рабочей партии большевиков по Каменец-Подольской губ.“, стор. 111].

№ 41

Начальник освідомчого відділа при губерніяльному старості на Поділлю. 15 сентября 19[18] р. № 64

Его Превосходительству Господину Директору Департаменти Державной Варты

(по осведомительному отделу). Сов. Секретно,

В дополнение донесения моего от 6-го сего сентября за № 37 докладываю:

По личной моей поверке и разработке сведений, полученных от перекрестной агентуры в гор. Проскурове деятельность организации „Украинских коммунистов (большевиков) вообще по всей Украине и в Подольской губ. в частности, рисуется в таком виде: „ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ“. В Москве сорганизовался „Центральный революционный Комитет“ [...]

„ОБЛАСТНОЙ КОМИТЕТ“ Для организационной работы командировано на Украину 12 человек партийных работников—сконструировать в г. Киеве „Областной комитет“, который и должен раскинуть сеть своей работы по всей Украине; в недалеком же будущем предполагалось на Московской конференции, в виду создавшихся неблагоприятных условий жизни и работы в Москве, перебраться и всему „Центральному Комитету“ из Москвы в Киев на Подол.

„ОПЕРАТИВНОЕ БЮРО“. Прибывшие на Украину для сформирования „Областного Комитета“ образовали, свою штаб-квартиру в г. Киеве, по Трехсвятительськой ул. в д. № 19, комната 8 (повидимому гостинница); по другим же сведениям — д. 118, комната 8. Квартира эта кроме того служит связью с Великороссией, иначе „явкой“ которая в то же время является и „Оперативным Бюро“ областного комитета на Украине.

Во главе этого бюро поставлены прибывшие из г. Москвы:

1. *Николаенко* — Начальник бюро; ведает распределением по губернии подходящей литературы.

2. *Снегов* — (партийная кличка „Берик“) ведет учет всего оружия, находящегося на Украине, и

3. *Майоров* (партийная кличка „Якуб“)—заведывает оперативной частью работы.

Остальные 9 человек (из 12 командированных из Москвы) распределены по 9 губерниям Украины, по одному на каждую губернию для организации: губернских, уездных и волостных комитетов. Все эти комитеты в порядке постепенности снабжаются из Киева крупными денежными средствами и литературой. Временами в „Губернском комитете“ устраиваются

собрания представителей организовавшихся комитетов для доклада о положении дел организации на местах, об учете имеющегося в их распоряжении оружия и количестве людей, готовых немедленно применить к предполагавшемуся восстанию по всей Украине. Здесь же получаются от представителя „Областного" комитета и дальнейшие инструкции.

Вместе с этим в каждой губернии у одной из больших узловых станций жел. дор., в городе или местечке устроены, так называемые „Справочные бюро" („явки"), куда и направляются представители других революционных организаций, имеющихся в губернии: железнодорожных, фабричных и т. д., для дальнейшего их следования к представителю — „губернского" комитета. Например для Подольской губ. такою „явкою" служит станция „Жмеринка".

В частности в Подольской губ. положение организационной работы украинских коммунистов (большевиков) в настоящее время выливается в следующую форму, по данным агентуры:

Как я уже доносил (6 сентября за № 37) таким представителем и организатором Областного Киевского Комитета для Подольской губ. явился Петер Фишер, партийная кличка „Асфальт" и его жена [...]

Вместе с тем, в „Охоронных сотнях" казаков в гор Проскурове при Повитовом коменданте происходит энергичная обработка в желательном для организации направлении [...]

На 9-10 сентября предполагалось собрание всех комитетов из уездов и волостей с представителями железнодорожников.

„ВИННИЦА". Местом собрания был выбран г. „Винница", куда выехала (сопровождаемая наружным наблюдением) жена „Асфальта", а за ней должен был выехать и „Асфальт". На этом собрании должны были решаться организацинные вопросы, а также должен был приехать из Киевского Областного бюро один из членов для руководства и получения докладов с мест о ходе работ. Собрание по неизвестной причине не состоялось и делегата из Киева не было.

„ГУБЕРНСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ". Во всяком случае в гор. Виннице предположено созвать—„Губернскую конференцию", а затем представители от всех губерний соберутся в назначенное время в Киеве.

В гор. Могилев-Под. местный комитет украинцев коммунистов (большевиков) был сорганизован достаточно крепко и должен был играть роль „Губернского". Но после неудачного восстания крестьян в м. Ялтушково и других местах уезда, совместно с австрийцами галичанами, деятельность комитета замерла и влачит жалкое существование, уступив первенствующее место Проскуровскому уездному комитету [...]

„СТ. ЖМЕРИНКА". (юго-западн.) узловой центр. Здесь находится „справочное бюро", куда стекаются все сведения из комитетов. Здесь же узнаются „явки", даются предупреждения, словом „Осведомительное бюро",

„СТ. ГРЕЧАНЫ". Ст. „Гречаны" (Подольской ж. д): среди рабочих депо и мастерских настроение сравнительно спокойное. Стачечный комитет налаживается, но пока каких либо выступлений с агитационными целями не замечалось. Между рабочими носятся слухи о каких то приготовлениях к перевороту державного строя. Говорят про заседание в Киеве и Одессе комитетов, деятельность коих сводится к организации свержения Правительства пана гетмана и изгнание австро-германцев из пределов Украины.

В настоящее время Проскуровский руководящий комитет налаживает связь с „Гречанами" и 11 сентября состоялось первое собрание членов комитета во главе с „Асфальтом", при участии 2 членов железнодорожных мастерских со ст. „Гречаны".

„ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНАЯ ЗАБАСТОВКА". Вопрос о забастовке признан несоответствующим моменту, как недостигающий в настоящее время цели, да и недействительным средством: забастовка железных дорог вводится в программу действий исключительно лишь в минуту общего восстания по всей Украине; когда все дороги должны стать и все рабочие должны начать портить дорогу, подвижной состав, взрывать пути и мосты, имеющи-

мися в потаенных местах взрывчатыми веществами, а также и производить террористические акты. [...]

Дальнейшее наружное наблюдение и агентурное освещение продолжается.

Полковник *Николин.*

[ф. „МВС", департамент державної варти. Осведомит. Отдел., справа № 80 „По переписке о социал-демократич. рабоч. партии большевиков по Подольской губ."].

№ 42

В особый отдел департамента державной варты (по осведомительному отделу). Препровождается согласно циркуляра за № 2736. Совершенно секретно. № 505. 15 сентября 1918 г.

Доклад

В Васильковском уезде, разделенном железной дорогой на две части — северо-восточную и юго-восточную, наблюдается разнообразие в питании революционного настроения. В первой имеется налицо более спокойная планомерно-подпольная работа революционной агитации, а во второй — признаки явного восстания и буйного протеста.

О революционной деятельности некоторых, лиц, проживающих в Васильковском уезде, имеются следующие сведения.

1. В Василькове помощник механика кожевенного завода Вейсберга *Федоров* — организатор Красной гвардии этого района, развитой человек, убежденный агитатор.

2. В г. Фастове имеются революционно-настроенные рабочие машинолитейного завода Брандта и двух больших мельниц [...]

Получены сведения о присутствии в сс. Езерна, Синява, Ракитно, Кожанка, Руда и Шамраевка большевистских комитетов, при чем в последнюю из Ходоркова (Сквирского уезда) неизвестная еврейка доставила транспорт оружия с патронами [...]

За членами Шамраевского комитета установлено наблюдение.

Начальник Отдела *Гельднер*

С подлинным верно: Делопроизводитель [*подпись*]

№ 504. 15 сентября 1918 г.

[ф. „МВС", департамент державної варти, справа № 78 „По переписке о социал-демократической рабочей партий большевиков по Киевской губ.", стор. 1055].

№ 43

Херсонский губерниальный староста. 8 октября 1918 р. № 1182. Копия[1] господину министру внутренних дел.

Сообщаю, что с 29 сентября по 5 октября перемен в настроении населения, как и в предыдущую неделю, в общем не произошло. По сведениям Уездного Старосты, в некоторых пунктах Херсонского уезда ведется подпольная агитация против существующей власти, руководимая находящим-ся в г.г. Херсоне и Николаеве центральными органами коммунистической партии большевиков. В г. Херсоне разбрасываются листки с преступными призывами,— к выяснению и задержанию агитаторов принимаются надлежащие меры. В с. Сухо - Еланце, Херсонского уезда, на почве воспрещения торговкам ранней скупки товара, имело место выступление толпы в 400-500 человек против чинов варты; один вартовый сильно избит; четыре зачинщика арестованы. Разоружая население, австро - венгерские части обстреляли м. Онуфриевку Александровского уезда (убыток свыше 11000 р.) и в Ананьевском уезце дер. Селивановку и с. Точилово (повреждено по одному дому), в с. Пасицелы — убита девочка и ранено 9 человек, из коих два умерли. В этом же селе сожжено 4 дома скрывшихся подозрительных лиц; расстрелян опасный убийца Федор Богуш и около 20 человек наказано розгами.

В Ананьевском уезде австрийцы забирают у населения муку, мясо, печеный хлеб и прочие продукты, платя гораздо ниже себестоимости. В том же Ананьевськом и некоторых пунктах Елисаветградского уезда население переобремененно нарядами подвод для австрийскик войск.

В связи с такими приемами австрийцев, среди крестьян замечается глухое брожение и недовольство [...]

Губернский староста *Пищевич.*

Инспектор Державной Варты *Розмарица*[...]

[ф. „МВС", департамент державної варты, справа № 54 „Осведомление по Херсонской губернии" за 1918 г. стор. 152—153].

№ 44

Херсонский Губерніяльний староста. 22 октября 1918 р. № 1349 [2]

Господину Министру Внутренних дел

Сообщаю, что с 6 по 12 октября перемен в настроении населения, как и в предыдущую неделю, в общем, не произошло.

В некоторых пунктах Херсонского уезда ведется подпольная агитация, руководимая находящимися в г.г. Херсоне и Николаеве центральными органами коммунистической партии большевиков. В Елисаветграде и уезде, в связи с событиями, происходившими на западном фронте и неудачами в военных делах войск центральных держав, наблюдается распространение

---

[1] На документі два штампа: Мініст. внутр. справ і резолюція „Директору Департамента Державной варты".

[2] На документі три штампи Міністерства внутрішніх справ і його департаментів.

разного рода слухов, цель которых—породить в населении беспокойство и поднять дух известных элементов, причастных к большевистскому движению. Большевики ведут агитацию, указывая на скорое прибытие в пределы Украины англо французов и возобновление большевистской власти. Крестьянство, в массе, пассивно. По имеющимся у Елисаветградского Уездного Старосты сведениям, австрийские жандармы на днях задержали около г. Елесаветграда автомобиль с золотом, предназначенным для организации железнодорожной забастовки. В Ананьевском уезде продолжается самовольная реквизиция австрийскими властями хлеба и прочих продуктов.

Население некоторых местностей осталось без хлеба для собственных нужд и без семян для посевов. Австрийским отрядом за несдачу оружия и невыдачу лиц, принимавших участие в разграблении имений,—обстрелено с. Гандабуры, Ананьевського уезда; там же подвергнуты телесному наказанию розгами 8 человек [...]

Губернский Староста *Пищевич*

Инспектор Державной Варты *Розмарица* [...]

[ф. „МВС", департамент державной варты, справа № 54 „Осведомление по Херсонской губ. за 1918 г." стор. 187—188]

№ 45

Господину министру юстиции. вх. № 16520. Секретно.

Копия представления Прокурору Киевского окружного суда Прокурору Киевской судебной палаты от 6 ноября 1918 года за № 82.

В 7 часов вечера 4 ноября сего года агенты Киевского уголовно - розыскного отдела Франщак и Пономарев застали в столовой против дома № 25 по Большой Васильевской улице на Демиевке большую группу рабочих мастерских трамвайного парка, читавших прокламацию. Один экземпляр добыт названными агентами и гласит дословно следующее: „Коммунистическая партия (большевиков) Украины. Пролетарии всех стран, соединяйтесь. Товарищи рабочие. Год тому назад Российский пролетариат начал новую эру мировой истории, поднял человечество на высшую ступень социального развития. Год тому назад пролетарской победой в день октября была заложена основа российской советской социалистической республики. В могучем порыве рабочие и крестьяне России свергли власть царизма и господство капитала, отбросили от власти и буржуазию и все плетущиеся за нею промежуточные классы и группы и с гениальной смелостью сознающей себя творческой силы, превозгласили диктатуру труда. Перед пролетарской властью стали задачи необычайной трудности. Ей предстояло в стране, разоренной и обескровленной начать грандиознейшее переустройство всех форм государственной, хозяйственной и культурной жизни. Ей предстояло одной противостоять натиску международного империализма, с яростью обрушившегося на ненавистный красный призрак социализма, приобретший в российской советской республике плоть и кровь. В осуществление этих задач русские рабочие и крестьяне проявили величайшее мужество, настойчивость и самоотвержение. Несмотря на голод и усталость широких масс, несмотря на препятствия, которые воздвигали на путях революции саботаж буржуазной интеллигенции, несмотря на предательские нападения извне и внутри отечественной и союзной контрреволюции, несмотря на тягости Брестского мира, советская власть за пережитый нами год совершила невиданную в истории работу по разрушению капиталистического строя и созданию основ общества будущего. Социалистические принципы пропитаны все поры об-

щественной жизни России и неугасимое пламя социальной революции, поднимаясь огненным знаменем над советской республикой, зовет и будит пролетариат всего мира. Искры российского пожара уже перекинулись на соседние страны, и как поздравительные приветствия к юбилейному дню пролетарского переворота со всех концов несутся вести о могучем под'еме революционного движения. Первыми из строя империалистических держав выходят страны согласия. Опрокинут трон Фердинанда Болгарского, колеблется и готов пасть трон Вильгельма. Трещит и распадается по швам монархия Габсбургов. Всюду испуганные господствующие классы идут на уступки и первой подачкой восстающему народу бросают долгожданный мир. Но, поздно... Большевистская зараза уже в крови немецких, болгарских и венгерских рабочих и солдат. Им нужны не жалкие крохи политических реформ, не государственная благотворительность им нужна социальная революция.

К ней пойдут они путями, проложенными героической борьбой российского пролетариата. Мы, рабочие Украины, не делили с нашими российскими братьями радостей творческого строительства. Интересы империалистической Германии временно совпали с интересами украинского капитала, и пролетарская революция на Украине была раздавлена немецкими штыками. Украинский народ насильственно оторвали от социалистической России и превратили Украину в крепость всероссийской белой гвардии. Сюда со всех концов слетаются черные вороны международной реакции, готовя новый удар советской республике. Буржуазия, использовав германский империализм для уничтожения советской власти на юге, мечтает тепер об англо-французских пушках, чтобы устроить кровавую баню пролетариату и крестьянству по всей территории России. Создание южного фронта было бы великой угрозой для наших российских братьев. Но мы украинские рабочие и крестьяне этого не допустим. Гражданская война внутри Украины разрушит завоевательные планы осмелевшей реакции. Мы не дадим ей перейти в наступление, мы предупредим ее. Близится день всеобщего вооруженного восстания трудящихся Украины [...] Готовясь к решительному бою мы невольно обращаемся к социалистической России, как к источнику революционной бодрости и воодушевляющей надежды. И в торжественную годовщину основания советской республики мы не можем оставаться пассивными и молчаливыми. Мы должны подать нашим российским братьям революционный привет, мы должны напоминать нашим палачам, что близится их последний смертный час. Праздник социальной революции 7 ноября украинские рабочие должны отпраздновать по своему *всеобщей однодневной стачкой*. Это будет одновременно и приветом пролетарской России и молчаливым, но красноречивым предупреждением контрреволюционной банде усевшейся на штыках международного империализма. Товарищи рабочие. 7 ноября остановите вашей державной волей жизнь в городах Украины. Пусть из умолкнувших фабрик и опустевших мастерских встанет грозный призрак социальной революции. Да здравствует всеобщая политическая стачка. Да здравствует Российская социалистическая республика. Да здравствует мировая революция.

Киевский Областной Комитет пар. (большевиков) Украины

Киевский Городской Ком. Ком. пар. (большевиков) Украины

Об изложенном доношу Вам Г. Прокурор
С подлинным верно: Прокурор Суду [*подпись*]

№ 83. 6 ноября 1918 г.

[ф. „Міністерство Юстиції", справа № 145, арк. 1 — 2].

№ 46

Начальник осведомительного отдела при Харьковском Губернском Старосте. 6 ноября 1918 г. № 2390. Копия. Совершенно секретно

Харьковскому Губернскому Старосте

Изучая современное политическое настроение Харковщины, я, поскольку мог ознакомиться с ним за истекший месяц, в течении которого я обзаводился агентурой, так как та агентура, которую я принял от моего предместника, оказалась для освещения работы существующих на Харьковщине анти-державных организаций совершенно непригодна, представляю картину современной политической работы на Харьковщине в следующем виде: весь центр революционного подполья сосредоточен в г. г. Харькове, Сумах, Белгороде и Старобельске. Та пропаганда, которая ведется на Харьковщине, наибольший отклик находит в рабочем населении фабричных и промышленных районов, в которых имеются так называемые профессиональные союзы, представляющие те легальные притоны, под крышей коих свили себе гнездо и анти-державные политические организации.

В настоящее время точно и определенно дознано, что штаб-квартира Харьковского Областного Военно-Революционного Комитета в течении нескольких месяцев помещалася первоначально в профессиональном союзе „Металлист", а затем в помещении союза „по игле" и рабочих „химической промышленности".

Конспиративная квартира помещалась в кофейни по Харьковскому переулку.

Во главе Военно-Революционного Комитета стоит один из членов союза „Металлист" Иван *Смирнов* (кличка „Иван Коротенький") член Комитета, выехавший в Москву на Всеукраинский с'езд большевиков. Григорий *Хайкин*, член профессионального союза „по игле", Илья *Зискин* председатель и секретарь союза рабочих химической промышленности, секретарь того же союза студент *Юхвиц*.

Двое последних задержаны и находятся под стражей.

Вместе с тем в настоящее время выясняется, что виднейшую роль в местных большевистских организациях играет некто *Розенбаум*, бывший комиссар юстиции в гор. Орле.

Розенбаум был задержан моим предместником [предшественником?], а затем освобожден после допроса какого то купца из того же города, который не отрицая факта, что Розенбаум состоял большевистским комиссаром юстиции, вместе с тем констатировал, что Розенбаум якобы оказывал покровительство буржуазии.

В настоящее время выясняется, что этот Розенбаум, проживающий в гостиннице „Паласс" № 54, на самом деле командирован советской властью в г. Харьков для связи с местными большевистскими органами для организации агитации на фабриках и заводах и для организации издания большевистской газеты под названием „Власть Народа".

В настоящее время Розенбаум ожидает приезда гонца из Великороссии, который должен доставить ему 250.000 рублей денег.

Одновременно с этой газетой Розенбаум занят изданием большевистских листков на русском и немецком языках и, между прочим, на днях едет в Екатеринослав для приобретения немецкого шрифта.

Установлено также, что Розенбаум руководит и агитационной работой, снабжая не только литературой, но и средствами.

Между прочим выясняется, что Розенбаума часто посещает некто *Лебедев*, ведущий агитацию среди рабочих паровозостроительного завода.

Из ставшей известной мне беседы Розенбаума с Лебедевым выясняется, что агитационный материал иссяк, в виду захвата в селе Красном, Белгородской уезда, некоего *Колосовского* с 28 пудами большевистской литературы и в виду отсутствия денежных средств на изготовление прокламаций на месте.

Совместно с Розенбаумом работает некто, по кличке "Аппак", являющийся, по имеющимся сведениям, военным инструктором большевистских организаций.

Участие в организации принимает и местный присяжный поверенный *Любимов*, состоящий сотрудником газеты „Вестник Юга".

Средства, как устанавливается агентурой, перевозятся женщиной, переезжающей границу Украины по паспорту графини *Аргутинской - Долгоруковой*.

Ожидать выступления большевиков 25 октября ст. ст. вряд - ли можно, так как ими именно принято в соображение, что власти, ожидая выступления именно в годовщину переворота, со своей стороны будут настороже и выступление неизбежно будет обречено на неудачу.

Имеющиеся агентурные сведения у меня, говорят о каких то приготовлениях большевиков на 29 октября ст. ст. когда ими, например, предположено устройство собрания на паровозостроительном заводе.

Вместе с тем большевистские руководители прекрасно учитывают то обстоятельство, что большая масса населения, особенно крестьянского, участия в активном выступлении, в борьбе с вооруженными правительственными силами, не примет.

Распропагандирована и заражена большевизмом лишь часть рабочего населения, которая безусловно пойдет на активное выступление.

Однако, силы эти конечно недостаточны и это прекрасно учитывается большевиками. Поэтому, по полученным мною агентурным сведениям, военное командование большевиков, подготовляет особые летучие отряды, которые должны выступить против правительства державы, когда к этому будет дан сигнал.

Отряды эти формируются из отобраных красногвардейцев, направляемых из Великороссии по партиям, причем место сборища их являются окрестности Полтавы и г. Кременчуг.

Харьковщина же, в виду наличия здесь сильного количественно хлеборобского класса, настроенного враждебно против большевиков — почитаеться неподходящим районом для выступления.

Однако, меры для поднятия настроения на Харьковщине принимаются и особенное внимание обращено на развитие агитации среди рабочих промышленных предприятий и в пограничной полосе [. . .]

Начальник отдела (*подпись*) [. . .]

[ф. „МВС", департамент державної варти, справа № 77, „По переписке о социал - демократич. рабочей партии большевиков по Харьковской губ.", стор. 218].

№ 47

[Департамент державної варти] Делопроизводство VII-е. 9 ноября 1918 г. Секретно

Харьковскому Губерниальному Старосте

(По Осведомительному Отделу)

Начальник Особого Отдела Штаба Гетмана, отношением от 4 ноября с. г. за № 1566, сообщил полученные им секретные сведения, что с началом мирных переговоров центральных держав с державами согласия, харьков-

ские большевики заметно зашевелились и подняли головы. Почти ежедневно в город прибывают из Великороссии в большом числе большевистские агенты, беспрепятственно проезжая границу у Белгорода, не взирая на то, что там имеются специальные пропускные пункты.

Задерживаемые на пунктах большевики, после того, как попадают в Германскую Комендатуру, зачастую освобождаются и беспрепятственно едут дальше.

В данное время Харьков кишит большевиками, среди коих имеются целые организации агитаторов, снабженных литературой и деньгами, и целые шайки, отлично вооруженные, предназначенные для открытых восстаний на местах.

В Харькове в данное время существует областной военно-революционный большевистский комитет, насчитывающий большое количество членов и располагающий запасом оружия и денежными средствами; комитет находится видимо в районе предместья „Основа“, где наиболее часто разбрасываются и расклеиваются воззвания и ведется агитация, при чем в б льшинстве активными работниками являются служащие Северо-Донецкой ж. д. [.]

Комитет „украинских анархистов“ находится также в Харькове. Воззвания как большевиков, так и анархистов, печатаются большим типографским шрифтом. Помимо сего в Харьков прибывают из Великороссии много лиц со специальной целью агитации среди германских войск; подле всякой германской части можно видеть подозрительных штатских, преимущественно евреев, как говорящих по немецки, а на железных дорогах, на каждой станции, где есть германский караул, встречаются также пропагандисты-агитаторы

Настроение у рабочих – крайне враждебное к существующему строю и определенно большевистское.

Железнодорожные служащие открыто говорят, что взрыв мостов и другие выступления есть только прелюдия грядущего восстания. Что касается оружия, то такового очень много находится в руках рабочих в гор. Харьк ве и его пригородах, доказательством чего могут служить результаты обысков в целых кварталах, где было конфисковано большое количество разного рода оружия, составляющего лишь незначительную часть, имеющегося на руках у революционных элементов.

Сообщая об изложенном для самой тщательной разработки Департамент Державної Варти просит о последующем уведомить.

Подписали: За Директора Департамента
Вице-Директор [*подпись*]

И. Об. Начальника Отдела [*подпись*]

Делопроизводитель [*подпись*]

[„МВС“, департамент державної варти, справа № 77 „По переписке о социал-демократ. рабочей партии большевиков по Харьковской губ.“. стор. 206].

№ 48

[Відозва] Коммунистическая партия (большевиков) Украины

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Под мощными ударами германских рабочих и солдат пала власть буржуазии.

В могучем революционном порыве, проникнутые непримиримой классовой ненавистью к капиталистам они свергли диктатуру империализма и установили диктатуру труда.

Советы рабочих и солдатских депутатов взяли на себя всю власть и превозглашают социалистическую республику.

Социальная революция торжествует.

Германская социалистическая революция должна освободить и нас украинских рабочих и крестьян от диктатуры буржуазии.

Штыками одураченных немецких солдат эта диктатура была утверждена.

Штыками немецких солдат, проникнутых социалистическим сознанием эта диктатура была свергнута.

Германская армия стала армией социалистической революции и она пойдет с нами.

Вместе с красными немецкими солдатами против белогвардейцев и прочих наемников контрреволюции.

Товарищи!

Когда германские солдаты выйдут на демонстрацию влейтесь в их ряды. Станьте бок о бок с ними под красные знамена.

Братайтесь с ними.

День демонстрации немецких солдат мы должны сделать днем нашего выступления за советскую власть.

Требуйте у них оружия и вооружйтесь.

День расплаты с белогвардейцами настал.

Выбирайте представителей в Совет рабочих депутатов, который будет заседать под охраной красных немецких солдат.

Да здравствует власть Советов.

Да здравствует Социалистическая революция.

Киевский Комитет Коммунистической партии (больш.) Украины
Военно-революционный Комитет г. Киева

[Переховується у Київському Обласному Державному Архіві].

III. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензії

Смірнов Ів.

Ленинский сборник XX. *Под редакцией В. В. Адоратского, В. В. Молотова, М. А. Савельева, В. Г. Сорина.* Институт Маркса - Энгельса - Ленина при ЦК ВКП(б). Партиздат. 1932 г. Тираж 25.000, 364 стр., ц. 3 р. 50 коп.

> „Ми знаємо чого ми хочемо, тому ми переможемо“. (Із привітальної Ленінової телеграми самаркандським комуністам.— Ленинский сборник, стр. 118).

XX Ленінський збірник є невичерпне джерело для вивчання історії нашої партії періоду першої половини 1921 року. Як і всі, що наново публікуються матеріяли В. І. Леніна, так і ті, що публікуються в XX збірникові, являють величезну цінність для поглибленішого вивчання ленінізму та вивчання діяльности Леніна як вождя партії, як керівника радянської республіки.

Літературна спадщина В. І. Леніна, що вміщена в XX Ленінському збірникові, охоплює цілий ряд важливіших питань, зв'язаних із загальною проблемою переходу до нової економічної політики, з переходом од громадянської війни до мирного будівництва.

Цей збірник є природнім доповненням XXVI тому збірника творів В. І. Леніна.

Не маючи можливости докладно розібрати всі проблеми, що є в даному збірникові, ми зупинимося на головніших із них.

Коли спробувати сформулювати кількома словами основну ту Ленінову думку, яка панувала в нього цього періоду, то можна сказати, що такою панівною думкою була проблема подальшого зміцнення диктатури пролетаріяту, проблема боротьби нового соціялістичного ладу проти ладу капіталізму, проблема „хто кого“ як у самій країні, так і на міжнародній арені. Розв'язанню цих корінних проблем, висунених з часом Жовтневої революції, були підпорядковані всі останні питання, вся стратегія й тактика партії. Тільки не спускаючи ні на одну хвилину цих основних проблем, можна зрозуміти всю політичну Ленінову діяльність, всі етапи розвитку політики нашої партії протягом періоду переходу од громадянської війни до мирного будівництва.

Після закінчення громадянської війни, важливішим, вирішальним кроком В. І. Леніна і нашої партії, щоб зберегти і на ділі зміцнити диктатуру пролетаріяту, як відомо, сгало запровадження нової економічної політики.

На кінець громадянської війни народнє господарство нашої країни дійшло нечуваної руїни. Імперіялістична й громадянська війна вкрай знекровили господарський організм країни. Занепад сільського господарства доходить крайніх меж. Промисловість і транспорт майже не працювали. На грунті економічної руїни росло невдоволення селян і деяких шарів робітників. Політичні вагання селянства найшли свій прояв у одкритих подекуди виступах проти радянської влади і зокрема в контрреволюційному кронштадт-

Пролетарська держава не могла дальше триматися на старих основах воєнного комунізму, які уже не відповідали новим завданням у зв'язку з переходом од громадянської війни до мирного будівництва.

Партія, і насамперед Ленін, були примушені шукати нових шляхів, нових заходів, які б не тільки дозволили зберегти пролетарську державу, але які б також сприяли подальшому зміцненню диктатури пролетаріяту, які б прискорювали перебіг розвитку пролетарської революції. Ці шляхи Ленін і партія відшукали. Вони найшли своє виявлення у новій економічній політиці, яку запроваджено в інтересах максимального розвитку виробничих сил країни, в інтересах перемоги соціялізму над капіталізмом.

Ми не станемо тут повторювати всього того, що сказав раніше Ленін про суть непи. Про це досить широко знає тепер майже кожний. Вважаємо, одначе, за потрібне подати тут деякі висловлювання Леніна про суть, висловлювання, що містяться у цьому збірникові і які ще мало відомі. Звичайно ці Ленінові висловлювання нічого принципіяльного „нового" не містять в собі, але вони в нових варіяціях, в нових відтінках, глибше розкривають зміст і форму непи.

У проєкті наказу РПО, суть непи Ленін визначав так:

„Суть нової економічної політики: максимальне піднесення виробничих сил і поліпшення стану робітників і селян, використання приватного капіталізму і спрямування його в річище держкапіталізму, всесторонній підтрим ініціятиви місць, боротьба проти бюрократизму і тяганини. Кооперація" [1]. (стр. 83).

Запровадження нової економічної політики зміцнювало економічний і політичний союз робітничого класу з трудящим селянством. Продподаток, що заступив продрозверстку, розвиток товарообігу були щонайважливішими моментами в розвитку і зміцненні цього союзу.

У виправленнях до проєкту резолюції (травень 1921 р.) про нову економічну політику Ленін писав:

„На перше місце висувається товарообмін, як основний важіль нової економічної політики. Правильні взаємини між пролетаріятом і селянством, утворення цілком стійкої форми економічного союзу обох цих клас на період переходу од капіталізму до соціялізму неможливо без налагодження систематичного товарообміну або продуктообміну між промисловістю і хліборобством. Зокрема здійснення товарообміну потрібне як стимул до збільшення селянських посівів і до поліпшення селянського хліборобства. Заповзятливість і самостійність місць треба будь що всесторонньо підтримувати й розвивати" (стр. 97-98).

Ленін, партія надавали великої ваги розвиткові товарообігу між містом і селом, який, з вислову Леніна, був „основним важелем нової економічної політики". Втягнення дрібних виробників, цебто селян у товарообіг було найважливішим фактором у розвиткові сільського господарства, у відновленні промисловости. Але розв'язання товарообігу, згідно із законами економічного розвитку, спричинювало до деякого віджнвлення капіталістичних елементів, до віджнвлення дрібно-буржуазної стихії. Ленін ураховував неминучість цих явищ.

„Не можна,—писав він,—зміцнити велике виробництво, фабрики, заводи, пролетаріят, не віджнвлюючи, *до певної міри*, дрібну буржуазію і її обіг". (стр. 44. Підкреслення Ленінове).

Але чи означало розгортання товарообігу, волі торгівлі і відживлення „до певної міри" дрібної буржуазії — повернення до капіталізму? Ні, не означало, звичайно!

Класові вороги пролетаріяту, меншовикуючі одинаки у лавах партії, бачили в непі відступ партії од класових позицій пролетаріяту. У класових ворогів і в меншовикуючих одинаків у лавах партії було, як говорив Ленін,

---

[1] Посилання на стор. без окремого відзначення точного джерела всюди на „Ленинский зб. XX".

чути одно: „Більщовики повернули назад, до капіталізму, тут їм і смерть. Революція все ж виявляється буржуазною і Жовтнева в тому числі". (Ленин, т. XXVII, стр. 5).

В одному із листів до Леніна А. Антонов писав: „Постановою про продподаток із правом вільно розпоряджати лишками наша партія зробила крок до відступу на позиції буржуазної революції". (стр. 71). Ленін підкреслює це місце у листі Антонова і ставить проти нього одно, але вельми виразне слово: „Невірно!".

Нова економічна політика, запроваджена в інтересах зміцнення диктатури пролетаріяту, зовсім не означала відступу од класових позицій партії. Вона зовсім не означала переходу од пролетарської революції до позиції буржуазної революції.

Люди, які стояли за збереження попередніх методів розвитку народного господарства країни, не розуміли того, що система воєнного комунізму викликана потребами війни і оборони, не могла жити в нових умовах у зв'язку із закінченням громадянської війни. Воєнний же комунізм, як говорив Ленін, був „надмірний комунізм". Він „випливав із війни і злиднів, вірніше, із того, що стало виробництво". (стр. 41). В іншому місці Ленін пише: „Надто поквапливий, прямолінійний, непідготовлений „комунізм" наш викликався *війною* і неможливістю ні добути товари, ні пустити фабрики" (стр. 43. Підкреслення Ленінове).

З другої сторони люди, які стояли за повну свободу капіталізму, за свободу стихії ринку, також не розуміли суті значення шляхів розвитку непи. Ось чому Ленін звертає увагу партії, робітничої держави на доконечність контролювати й регулювати товарообіг між містом і селом. У плані звіту про політичну діяльність ЦК Х-му з'їздові партії, Ленін висуває момент „договірних взаємин" з дрібним господарством. У цьому ж начеркові Ленін слово „свобода торгівлі" ставить у лапки. Із цих Ленінових зауважень видно, що партія, в особі свого вождя, зовсім не мала наміру припускати таку свободу торгівлі, яка б означала повну свободу капіталізму, і яка б відтак означала повернення до капіталізму.

У своїх виправленнях до проєкту резолюції про неп, Ленін пише: „Боротьба проти анархічного (цебто, того, що вислизає од будь-якого контролю і догляду держави) товарообміну через скупчення товарообміну переважно у руках кооперації, аж ніяк не заважає правильній вільній торгівлі. Вивчення ринка (стр. 98).

Ось чому Ленін вимагає виробити „способи контролю на те, щоб обмін не міг вироджуватись у спекуляцію", бо широка спекуляція означає зростання капіталістичних елементів у країні.

Пізніше, коли партія одержала ряд вирішних перемог за реконструктивної доби, праві опортуністи виступали проти державного регулювання торгівлі. Вони недозволенно забували ленінські принципи щодо непи. У противагу всіляким теоріям опортуністів, тов. Сталін, як і Ленін, підкреслював ту думку, що

„...Неп зовсім не означає *цілковитої* свободи торгівлі, *вільної* гри цін на ринку. Неп є свобода торгівлі у *певних* межах, у певних рамках при забезпеченні регулівної ролі держави і її ролі на ринку". (Сталін „Питання ленінізму", стор. 367, вид. 4-е укр., 1932 р.).

І далі, неп

„...є особлива політика пролетарської держави, розрахована на припущення капіталізму за наявності командних висот у руках пролетарської держави, розрахована на боротьбу елементів капіталістичних і соціялістичних, розрахована на зростання ролі соціялістичних елементів на шкоду капіталістичним елементам, розрахована на перемогу соціялістичних елементів над капіталістичними елементами, розрахована на знищення класів, на побудову фундаменту соціялістичної економіки". (Прикінцеве слово тов. Сталіна на XIV з'їзді ВКП(б).).

У регулюванні товарообміну і свободи торгівлі Ленін надавав великої ваги кооперації, розвиткові кооперативної торгівлі. Питанням кооперації, як видно із матеріялів у цьому збірникові, Ленін приділяв дуже багато уваги. Заперечуючи старий погляд на кооперацію Ленін пише, що кооперація за за умов непи „економічно найкраща форма вільного обігу“ (стр. 43).

Кволість роботи кооперативних організацій примушує Леніна взятися до цілого ряду практичних питань і вказівок як треба працювати в кооперації зокрема і робітникам Центроспілки.

Перших місяців непи, кооперація особливо кволо перебудувала свою роботу, виявивши виразну неповороткість і невміння пристосуватись до нових обставин. Цим самим кооперація гальмувала розвиток товарообігу і не виконувала своїх завдань. Щоб всіляко розвинути кооперацію, щоб зацікавити кооперативні організації, Ленін пропонує, „увести у систему високі премії за хуткість обігу і розмір його“

Ленін вимагав од кооперативного апарату ділової і щонайенергійнішої роботи. У листі до голови Центроспілки, Ленін нетерпляче й настирливо запитував: „Коли ж, нарешті, запрацює апарат кооперації?“ Апарат Центроспілки мало знав про життя низових кооперативних організацій. Тому Ленін вимагав суворої звітности і налагодження найщільнішого зв'язку центрального апарату з місцевими кооперативними організаціями. Із документів. видрукованих у збірникові, видно як Ленін особисто стежив за перекидом мануфактури для України, щоб успішніше розвивати товарообіг. Підганяючи кооперативні органи Ленін вимагає притягати бюрократів і тяганинників, які гальмують перекид мануфактури на Україну. „Прошу негайно телефоном довідатись про все, поза офіціяльним запитом і поквапити, а мені надіслати імена відповідальних осіб, як у Наркомпостачанні, так і в Головтекстилі. Хто відповідає за надсилку мануфактури? Загаювання ганебне й злочинне!!“ (стр. 281).

Особливу увагу Ленін приділяв питанням промисловости, питанням розвитку народнього господарства в цілому. Про це пророчисто говорять численні документи, вміщені у цьому ленінському збірнику. Всім відомо, якої ваги надавав Ленін електрифікації, як факторові перетвореннння всього господарства нашої країни.

Ще у лютому 1920 р. сесія ВЦВК ухвалила відповідну резолюцію про електрифікацію країни. „Поруч найближчих щоденних, невідкладних і першочергових завдань у налагодженні транспорту, позбутись кризи у паливі і постачанні, в боротьбі проти епідемій, організації дисциплінованих армій праці, — для радянської Росії вперше надається можливість приступити до плановішого господарського будівництва, до наукового вироблення й послідовнішого запровадження в життя державного плану всього народного господарства. Беручи на увагу первісне значення електрифікації, оцінюючи вагу електрифікації для промисловости, хліборобства, транспорту... ВЦВК ухвалює: доручити ВРНГ, разом із Наркомземом опрацювати проєкт побудови сітки електричних станцій...“ (Ленін, т. XXVI, стор. 169, 3-е рос вид.)

Ця ухвала уряду вилилася в утворенні „ГОЕРЛО“, який практично взявся до питань електрифікації країни. VIII з'їзд Рад, що відбувався у грудні 1920 р., схвалив роботу ГОЕРЛО і накреслив дальші кроки у здійсненні плану відбудови народнього господарства, де електрифікація стояла на одному із перших місць.

Одначе, деякі державні відомства і особи неквапились із запровадженням у життя цього плану. Тому Ленін провадив рішучу й уперту боротьбу проти тих, хто недооцінював ваги планів електрифікації країни.

У своїй статті „О едином хозяйственном плане“, Ленін відзначає перекручення ідей електрифікації трьома лініями. Поперше, деякі працівники замість того, щоб приступити до практичного здійснення плану електрифікації, почали займатися „литературщиной“ і „общими разглагольствованиями о принципах построения плана“. Подруге, інші працівники, утворюючи бюрократичну тяганину, грали в комісію і тим самим гальмували електрифікацію

країни. І нарешті, треті, вносячи плутанину у питанні організації державної планової комісії, по суті справи виявляли недооцінку ваги плану електрифікації країни.

Відзначимо кілька моментів у боротьбі Леніна за електрифікацію країни у світлі тих нових документів, які оголошені у цьому ленінському збірникові. Вони наочно показують обставини і осіб, проти яких Ленін провадив боротьбу за електрифікацію.

У записах обговорення доповіді Леніна на нараді РПО у питанні про державну планову комісію, написано: Риков: „Не треба спішити“.. „Затвердити після з'їзду електротехнічного“.

У нотатках для прикінцевого слова Ленін записує: „Справа затемнюється... бюрократизмом (Риков)... і літературщиною (Мілютін, Ларін та Осінський)“. (Стр. 20—21).

У зв'язку з тим небезцікаво буде подати Ленінів запис у формі афоризму з приводу літературної схоластичної писанини Кріцмана, Мілютіна, Ларіна. Ленін влучними словами записав: „Селянин рубає; кінь везе; радянський службовець краде, економіст пише тези“ (стр. 21).

Позицію Троцького в питанні електрифікації країни Ленін стисло сформулював так: „Троцький: (проти ГОЕРЛО)...“ „Визволення од ідеї електрифікації“. (стр. 111). Троцький — цей падковитий „понадіндустріялізатор“ не розумів ваги електрифікації у справі індустріялізації країни як тоді, так і пізніше.

Вважаємо за потрібне подати тут витяг із листа тов. Сталіна В. Ільїчу, що дуже виразно характеризує боротьбу партії за електрифікацію першої половини 1921 р.

„За останні три дні, — писав тов. Сталін, — я мав змогу прочитати збірник „План электрификации России“. Хвороба допомогла (нема лиха без добра!). Чудова, добре упорядкована книга. Майстерний начерк справді єдиного і справді державного господарського плану без лапок. Єдина в наш час марксистська спроба піднести під радянську надбудову господарсько - відсталої Росії справді реальну і єдино - можливу за теперішніх обставин технічно - виробничу базу. Пам'ятаєте торішній „план“ Троцького (його тези) „господарського відродження“ Росії на основі масового застосування до уламків передвоєнної промисловости праці некваліфікованої селянсько - робітничої маси (трудармії) Яке убозство, яка відсталість проти плану ГОЕРЛО! Середньовічний кустар, що мав себе за Ібсеновського героя, покликаного „врятувати“ Росію сагою старовинною... А чого варті десятки „єдиних планів“, що появляються раз - у - раз у нашій пресі на ганьбу нам, — дитяче белькотання „приготовишек“... Або ще: обивательський „реалізм“ (а справді маніловщина) Рикова, який все ще „критикує“ ГОЕРЛО і який по вуха загруз у рутині...

Моя думка:

1) не гаяти більше ні одної хвилини на балаканину про план:

2) почати негайний практичний приступ до діла;

3) інтересам цього приступу підпорядкувати принаймні 1/3 нашої роботи (2/3 піде на „поточні“ потреби) коло довозу матеріялів і людей, відбудування підприємств, розподілу робочої сили, пристави харчів, організації баз постачання і самого постачання тощо;

4) а що в працівників ГОЕРЛО, при всіх добрих прикметах, все ж бракує здорового практицизму (почувається в статтях професорська імпотентність), то неодмінно влити в „планову комісію“ до них людей живої практики, що діють за принципом „про виконання доповісти“, „виконати на термін“ тощо;

5) зобов'язати „Правду“, „Известия“, особливо „Эконом. Жизнь“ взятися до популяризації „Плану електрифікації“, як в основному, так і в конкретностях, що стосуються окремих галузей, пам'ятаючи, що існує тільки один „єдиний господарський план“ — це „план електрифікації“, що всі інші „плани“ — сама балаканина, порожня й шкідлива“. (Сталін Зб. статтей до до 50 - тиріччя з дня народження. „Пролетар“, 1929 р., стор. 51 - 52).

Крім питань електрифікації, Ленін працював також і над іншими питаннями розвитку промисловости. Серед них чимале місце посідають питання видобутку нафти, питання видобутку вугілля й зарубні машини для Донбасу, вітросилові устави, концесії і т. д.

Серед документів, опублікованих у збірникові, особливо чимале місце посідають матеріяли про концесії. Відомо, що Ленін свого часу надавав величезної уваги розвиткові концесійної промисловости в СРСР. На Ленінову думку, концесії становлячи—тактичний крок радянської влади, розрахований на розкол імперіялістичного табору, водночас вони повинні були служити головно одним із важливіших засобів у розвиткові виробничих сил країни.

Про використання суперечностей у таборі імперіялізму через організацію концесій Ленін писав: „Тепер ми або використаємо ворожнечу між трестами, або ми виявимося непристосовані до капіталістичних особливостей і жити в системі капіталістичного будівництва не зможемо“ (стр. 169).

Припускаючи можливість концесій у пролетарській державі, Ленін водночас підкреслював, що „кожна концесія стане новою свого роду війною у розумінні війни економічної, перенесенням війни на іншу ділянку“ (стр. 173).

„Концесія є продовження війни між класами“ (стор. 185).

І далі—Говорячи про концесії, як про визначений тактичний крок пролетарської держави,Ленін водночас говорить, що „нам треба висувати концесії як спосіб економічний навіть незалежно од того, наскільки пощастить здійснити проєкта“ (Ленін, т. XXVI, стр. 15). „Кожна концесія буде у виграші, негайним поліпшенням становища для частини робітників і селян“ (Сб. стр. 174).

Виходячи із цього Ленін вважав за можливе іти на сплату певної „данини“ капіталістам аби тільки прискорити відновлення нашої великої промисловости і домогтися серйозного поліпшення становища робітників і селян.

Втягнення концесійного капіталу безсумніву сприяло б хутчішому виходу із економічної руїни. Тов. Сталін з приводу цього питання говорив:

„1921 року Ленін, знаючи, що наша промисловість мало розвинена, і що селянство потребує товарів, знаючи, що її (промисловість) зразу не піднесеш, що робітники, в силу відомої обстави, працюють не стільки на промисловість, скільки на виготовлення запальниць, — у цій обставі Ленін вважав, що краща можливість над всі можливості — залучити закордонний капітал, наладити за його допомогою промисловість, впровадити отож держкапіталізм і через нього утворити змичку радянської влади із селом. Такий шлях тоді був безумовно правильний, бо інших можливостей тоді не було, бо промисловість у нас шкутильгала, транспорт майже стояв, не було, бракувало палива“. (Сталин „Об оппозиции“, 1928 г., стр. 212).

Ленін, борючись за концесії, водночас припускав можливість невдач радянської влади у розумінні залучити чужий капітал в концесії. Виникало питання: чи могла пролетарська держава без допомоги чужого концесійного капіталу вийти із тієї руїни, у якій перебувало господарство країни періоду переходу од громадянської війни до мирного будівництва?

Найкращу відповідь на це питання дало життя. Радянська країна зуміла вийти із руїни і дійти велетенських успіхів на фронті господарського будівництва без допомоги чужого капіталу.

Відомо, що концесії в радянській державі не набули будьскільки широкого застосування. Не зважаючи на те, що концесії не набули поширення у бажаних для нас розмірах, одначе теоретичні Ленінові праці у цьому питанні мають для нас величезне теоретичне й політичне значення. Цінність Ленінових праць у цій царині — має ту вагу, що вони обгрунтовують принципіяльну припустимість концесій у пролетарській державі, як однієї із форм держкапіталізму.

Ленін, обгрунтовуючи нову економічну політику, ні на хвилину не спускав основної проблеми: „хто кого“ як в самій країні, так і на міжнародній арені. Документи в збірникові дають цікавий додатковий матеріял у цьому питанні до раніше опублікованих Ленінових праць цього періоду.

У першому варіянті плану доповіді про натуральний податок на X з'їзді партії Ленін ставить одно із перших і основних питань, питання „хто кого“ (стр. 41). У другому варіянті пляну доповіді він додає: „хто кого? 2 різних класа“ (стр. 43). У плані прикінцевого слова на доповідь про натуральний податок (15/III—1921 р. Ленін пише: „Хто більше, хто скоріше? Ми нагорі, ми = пролетаріят? Вони внизу. Більше продукту = основа“ (стр. 46).

Так ставив питання Ленін про боротьбу соціялізму проти капіталістичних елементів, про боротьбу пролетаріяту проти дрібнобуржуазної стихії. Дрібно-буржуазна стихія, віджившлена непом, безсумніву становила деякою мірою загрозу для пролетарської держави. „Дрібні власники — це наші супротивники. Дрібно-власницька стихія — найнебезпечніший наш ворог“ (стр. 184).

НЕП, мавши позитивні сторони, водночас включав у собі й негативні, небезпечні сторони для країни зруйнованого господарства із слабо розвиненою і зруйнованою промисловістю, для країни будованого соціялізму. Ленін враховував всі від'ємні сторони непи і тверезо дивився на реальний стан речей. Тому, з властивою йому сміливістю й наполегливістю, він ставить питання: „Термідор“? Тверезо. Може бути. Так? Буде? Побачимо. Не хвались їдучи на війну“ (стр. 95).

У зв'язку з цим цікаво відзначити поставу питання у Леніна про характер нашої революції, про перспективи її розвитку. У своєму плані доповіді про натуральний податок Ленін пише: „Теоретичний екскурс буржуазна або соціялістична революція? Вирішить боротьба“ (стр. 43).

Справді, тільки класова боротьба пролетаріяту могла розв'язати питання „хто кого“. Тільки наполеглива боротьба за соціялізм могла раз на завжди знищити капіталістичні елементи у країні.

Перероблення дрібнотоварового селянського господарства, знищення капіталістичних елементів у країні не могли не стати ареною найжорстокішої класової боротьби. Ленін враховував це і піддавав найуважливішому аналізові нові форми класової боротьби за диктатуру пролетаріяту в умовах непи. Говорячи про нові форми класової боротьби за диктатури пролетаріяту, Ленін формулює завдання пролетаріяту щодо селянства: „Дві нових форми класової боротьби за диктатуру пролетаріяту... 2) Систематичний провідний вплив (теж = боротьба, але особлива, переборення певного, правда, зовсім іншого опору, і зовсім іншого роду переборення) на всіх трудящих, крім пролетарів“ (3, стр. 494).

Тільки перероблення дрібного товаровиробника за систематичного провідного на нього впливу пролетаріяту і розвиток великої промисловості на основі електрифікації країни могли забезпечити успішно розв'язати питання „хто кого“.

Нова економічна політика, розрахована на розвиток виробничих сил країни, на перемогу соціялізму над капіталізмом викликала сумнів у деяких маловірів і нестійких. У відповідь їм Ленін писав: „Якщо збільшити виробництво... то через 2-3-4 роки ми далеко просунемося вперед (для зміцнення центральної державної влади і великого виробництва). (Сб., стр. 42).

Ці Ленінові передбачення життя блискуче довело. З часу запровадження непи ми дійшли вирішальних успіхів у справі соціялістичного будівництва й особливо за років першої п'ятирічки. Перемоги першої п'ятирічки становлять собою перемогу всесвітньо-історичної ваги.

„Найважливіший підсумок соціялістичного будівництва першої п'ятирічки — це остаточний підрив коріння капіталізму на селі, що вирішує наперед цілковиту ліквідацію капіталістичних елементів і цілковите знищення класів. Вивершення побудови фундаменту соціялізму в СРСР означає, що ленінське питання „хто кого“ вирішене проти капіталізму на користь соціялізмові цілком та безповоротно й у місті й на селі“. (Із резолюції XVII парт. конференції).

Розв'язання питання „хто кого“ у самій країні Ленін дуже щільно пов'язував з цим же питанням на міжнародній арені. Країна будованого

соціялізму, як говорив Ленін, може миритися з буржуазними державами до пори, до часу. В боротьбі двох світів — капіталістичного й соціялістичного вирішальне значення для країни соціялізму має добробут її економіки, рівень розвитку виробничих сил країни. Ленін не раз підкреслював, що радянська держава не може довго протриматись у капіталістичному оточенні на базі дрібного виробництва і одсталої промисловости. Тому він висував перед пролетарською державою, як важливіше завдання, максимальний розвиток виробничих сил у мінімально-короткий історичний термін. Звідси випливало Ленінове гасло „догнати й випередити“ капіталістичні країни в техніко-економічному відношенні.

Інші гадають, що це гасло, що його висунув був Ленін напередодні Жовтня, Ільїч потім на деякий час був його залишив. Це абсолютно невірно. Документи, опубліковані у цьому збірникові, це підтверджують.

У листі до А. П. Серебровського (1921 р., 2/IV), де Ленін писав про важливість нафтових концесій у Баку, указує як на важливіше завдання „наздогнати (а потім і випередити) теперішній передовий капіталізм“. (стр. 158).

Це найважливіше гасло, що його висунув Ленін напередодні Жовтня і що його він не раз повторював, наша партія за проводом тов. Сталіна тепер успішно здійснює. На основі досягнутих успіхів першої п'ятирічки „СРСР другої п'ятирічки виходить на перше місце у Европі щодо техніки. Розгорнута першої п'ятирічки робота перетворення СРСР із країни, яка довозить машини і устаткування, на країну, що самостійно виробляє машини і устаткування, буде вивершена й остаточно „забезпечить за СРСР економічну самостійність, що оберігає СРСР від перетворення його на придаток капіталістичного світового господарства“.(XIV з'їзд ВКП(б).

Все це утворює для СРСР можливість уже другої п'ятирічки догнати в техніко-економічному відношенні передові капіталістичні країни у ряді господарських галузів“. (Із резолюції XVII партконференції).

Найвидатніше місце серед документів, що їх маємо у цьому збірникові, займають матеріяли у питаннях постачання і харчування. В. І. Ленін питанням постачання і харчування приділяв багато уваги, бо постачальне становище радянської республіки 1921 р. було особливо напруджене. Тоді потрібний був ряд найрішучіших заходів, щоб правильно організувати й розподілити постачальні ресурси. Тому Ленін, як голова Раднаркому, уважно вивчав цифрові зведення про постачальне становище республіки, стежив за торговими операціями й просуванням маршрутів, вживав ряд практичних заходів у поліпшенні постачання робітникам.

Ленін дуже уважно стежив за перебігом рибної путини у Каспійському морі і вживав ряд рішучих заходів, щоб успішніше її провести.

Таких же рішучих заходів Ленін вимагав і од місцевих працівників. У листі до одного із керівників Астрахриби він вважав за потрібне вжити „ряд точних пропозицій, ділових, практичних, щоб прискорити вивіз риби і для успіху осінньої путини в Астраханському районі“. (стр. 299).

Довідавшись про те, що Астраханський Губкомпраці не вживає рішучих заходів на збільшення улову риби, Ленін шле телеграму: „Пропонується в порядкові бойового наказу вжити рішучих заходів, щоб невхильно провести на термін мобілізацію для Астраханської Областриби 1.000 мужчин, 4.000 жінок за постановою Головкомпраці 11 грудня 1920 р. повнотою, без будь-яких змін“. (стр. 288).

Ленін, читаючи звітну доповідь про стан і перспективи Астраханської рибної промисловости і, довідавши, що Головриба не дістала своєчасно повідомлення про новий тариф, робить позначку: „Треба притягти до права того, хто вчасно не повідомив і не перевірив повідомлення“ (стр. 294).

Прочитавши про те, що один із губпродкомісарів не виконав ухвал радянського органу, Ленін з усією рішучістю занотовує: „Чи притягнуто до права цього губпродкомісара? Коли? Копія наказу?“. (стр. 295).

Великий інтерес являє Ленінова записка Наркомземові про розвиток тваринництва, яка безсумніву має актуальність для нашого часу. У цій записці Ленін пише:

„Чи не найдете ви за своєчасне... наполягти з усіх сил на розвиток м'ясного скотарства у приміських радгоспах, в індустріяльних (цебто, приписаних до індустріяльних робітників) радгоспах, в армії і т. д. і т. п. Ви говорили якось, що специ вважають за можливе розвиток кролівництва і свинарства (не коштом хлібних продуктів). А чого б і не узаконити в цьому розумінні ряду заходів зразу ж?“ (стр. 278).

Ленін вживаючи цілий ряд практичних заходів, щоб винайти постачальні ресурси водночас ставить питання про правильний їх розподіл з погляду найбільшого виробничого ефекту. Ленінові думки у цьому питанні мають для нашого часу актуальніше значення.

Харчове постачання, на погляд Леніна, треба було налагоджувати у прямому зв'язку з виконанням виробничих завдань, із підвищенням продукційности праці. Тому Ленін вважає за цілком слушну постанову ВРНГ од 6/VII—1921 р., де говорилось, що

„...треба установити як принцип, що в царині народного господарства держава нічого нікому не дає задарма... все постачання робітника входить у його заробітну плату... справу постачання робітникам провадять всі постачальні органи через заводоуправління, адміністрацію, яка дістає потрібне лише у випадках даваних нею зобов'язань вищому органові, за невиконання яких вона судово відповідає“ (стр. 103-104).

Найважливішим заходом у справі поліпшення постачання робітникам Ленін вважав також очистку підприємств од „мертвих душ“, які їдять, а не продукують. У записці на ім'я голови ВЦРПС Ленін вважав за потрібне скликати спеціяльну нараду у питанні „про оздоровлення фабрик і заводів скороченням числа їдців і робітників, які непродукційно числяться на заводі (із селян, мобілізованих армійців і т. п.)...“ (стр. 203).

Ленінові висловлювання про принципи розподілу постачальних ресурсів, які повинні бути підпорядковані інтересам виробництва, не втратили своєї ваги і для нашого часу. Сучасна політика партії у царині робітничого постачання являє продовження ленінських принципів

Серед ленінських документів, у збірникові велику цінність являють документи, які показують Ленінову боротьбу за єдність партії проти порушників партдисципліни.

Перехід од громадянської війни до мирного будівництва, од методів воєнного комунізму до непи супроводжувався, як відомо, надзвичайно важкою кризою, в партії, у зв'язку з виникненням у ній ряду антипартійних фракцій та угруповань. Антипартійні угруповання, що виникали у партії, часто ставали на шлях одвертого порушення партійної дисципліни. Ленін проти них провадив найнещаднішу боротьбу, вимагаючи щодо порушників партдисципліни найсуворіших кар аж до вилучення із партії. „Будь-що, а вирвати коріння фракційности“ — пише Ленін у проекті резолюції про єдність партії (стр. 47).

Аналізуючи причини, що породжують ухили і фракційність, Ленін знаходить їх насамперед у впливі на партію дрібнобуржуазної стихії: „$\frac{1}{2}$ мільйонна масова партія неминуче відбиває навіви і настрої стихії, що її оточує“ (стр. 33).

Однією із причин, що також породжує ухили у партії, Ленін вважав, одрив деякої частини партії од маси. Ось чого він зазначав на те, що „безумовно, треба підсилити працю у збереженні і розвиткові зв'язку комуністів із безпартійними масами. Для цього треба:

„Регулярно скликати не лише загальні збори робітників і селян, а й ділові звіти всіх відповідальних урядових осіб перед масами робітників і селян. Такі звіти обов'язково улаштовувати не менше одного разу на місяць з тим, щоб масі безпартійних робітників і селян надавалось можливости критики радустанов і їхньої праці. Звітувати повинні не лише комуністи, а

й усі урядові особи..." (стр. 329. Із проєкта Ленінового листа про ставлення до безпартійних робітників).

Документи з цього збірника досить виразно характеризують Леніна як державного діяча. Ленін поєднував у своїй особі найгеніяльнішого теоретика й практика. Для нього теорія і жива практична праця були нерозривно поєднані. Ця риса особистости Володимира Ільїча найшла своє краще відображення у такій його фразі: „Для нас теорія є обгрунтування тих дій, що вживаємо."

Ці сказані слова щодо більшовиків передусім належать до самого Ільїча.

Відмінною рисою Леніна як практика і державного діяча становить це — широка постава першої-ліпшої практичної задачі. Візьмімо, приміром, Ленінові зауваги про форму звітности у проєкті наказу РПО.

Проєкт наказу РПО у питанні про звітність мав у собі такі пункти:

„Важливістю всі рівні, але не черговістю, не пекучістю."

„... III. Усталення звітности і обмін досвіду, змагання.
IV. Терміни (6-2 рази на рік) і форми звітів (друкувати їх в 100 примірниках)
V. Головніші питання, обов'язкові для кожного звіту докладно.
1-8 (аа) (8 питань)
VI. Питання, надто важливі, (не безумовно) обов'язкові в кожному звіті понад зразок короткого підсумку
бб (12 питань) (стр. 83-84).

Уздовж ряду цих пунктів Ленін зауважує: „Важливістю усі рівні, але не черговістю, не пекучістю." Це ледве помітне Ленінове зауваження є незвичайне глибоке й змістовне. Не трудно догадатися, що воно становить по суті справи діялектичне формульовання черговости розв'язання практичних задач.

Невелика форма звітности для Леніна — це облік конкретної дійсности, а також діялектика, що є у розв'язанні великих питань пролетарської революції і соціялістичного будівництва.

Ми зупинились тільки-но на одному прикладі, як Ленін умів на весь зріст ставити перше-ліпше практичне питання. Таких прикладів можно було до безкраю збільшити. Відзначимо лише тут, що, зібрані документи у цьому збірникові дають багатющий матеріял. Для упорядковання наукової Ленінової біографії, це найцінніший матеріял.

Одна із відмінніших особливостей Леніна, як державного діяча, становить діловий облік реальної дійсности. Ленін завжди висміював фантазерів, які не вміли зважувати конкретної історичної дійсности. Тому він вимагає од всіх працівників знати справу й тверезо зважувати дійсність. Численні документи цього збірника наочно доводять цю Ленінову рису. Ось один із цих документів.

У записці про Карську експедицію, Ленін пише: „Я дуже боюсь, що оптимізм Лежави безпідставний. Запросіть факти, перевірте їх. Перевірте особисто й двічі... Без всього цього я не повірю, що справу забезпечно". (стр. 262).

Читаючи документи, зібрані у збірникові, особливо впадає в очі Ленінова рішучість і наполегливість у здійсненні ухвалених і перевірених постанов. Ленін не терпів вагань і нерішучости, розв'язуючи невідкладні практичні завдання.

У Ленінововому листуванні з робітниками різних установ і Наркоматів особливо виразно почувається люта ненависть до бюрократизму, неповороткости, тяганини. Подамо кілька документів, як характеризують Леніна в цьому.

„Ви тільки пхикали, — пише Ленін у листі до Фрумкіна, — а повинні були внести ще у квітні точні пропозиції до РПО... А ви з квітня пропхи-

кали до червня... Хай Південно-східня економрада не пхикає, а **вчасно** вносить до РПО **ділові** пропозиції і не спізнюється доглянути за їхнє виконання“ (стр. 252).

В одній із записок до Цюрупи Ленін пише: „Скажіть **Сеніну**[1] або тому, хто у вас цим завідує, що коли до 12-години не одержу (відомостей про хліб — І. С) за підписом відповідальної особи, то посаджу.“ (стр. 68).

У листі до Брюханова Ленін пише: „Зразу ж розпочати... кампанію **нещадних арештів** місцевих губпостачкомів і т. п. за недбальство, непідготовленість і т. п.“ (стр. 269).

В усьому своєму листуванні Ленін рішучо ставив питання про боротьбу проти бюрократизму у радянських установах. Він боровся за утворення такого апарату, який би міг віддано служити інтересам робітників і селян. Ленін писав, що радянський апарат треба так перебудувати, щоб апарат був для політики, а не політика для апарату. “... (добра) бюрократія на службі політики, а не політика на службі (добрій) бюрократії“ (стр. 44).

Од працівників радапарату Ленін наполегливо вимагав ініціятиви й сміливости в роботі. Інертність, млявість Ленін вимагав нещадно виганяти.

До порушників революційної законности Ленін ставився з усією суворістю. Революційну законність він вважав за одну із основ нашої пролетарської держави, яку треба усіма способами боронити й зміцнювати. Саме у цьому надто цікавий Ленінів лист до т. т. Молотова і Сольца з приводу скарги одного червоноармійця-комуніста про випадок перебільшення влади. Ленін, прочитавши скаргу червоноармійця, пише: „пропоную послати контрольну комісію на Дон у складі члена ВЦВК + 10 (або 20) свердловців (автора взяти з собою) і **розстріляти на місці** тих, кого виявлять у грабіжництві“ (стр. 333).

Ленін як державний діяч і вождь партії провадив величезну і найрізноманітнішу працю. Не можна не дивуватися з сили і різноманітности питань, над якими він працював у своїй практичній і теоретичній роботі. Наочно доводять про це документи, зібрані у XX ленінському збірникові.

Ось приблизний перелік питань (правда, далеко неповний) над якими працював Володимир Ільїч першої половини 1921 року: X з'їзд партії і травнева партійна конференція; електрифікація країни (Каші́ра, Шатурка) і концесії; нафта; вугілля; рибна путина; кооперація; постачання харчів; видобуток торфу; експорт і імпорт; вітряно - силові устави; боротьба за зміцнення радапарату і т. д.

Але цими важливішими господарськими питаннями далеко не вичерпується коло питань над якими працював Ленін. Серед них чільне місце посідають і такі питання, як робота Наркомосу, як словник сучасної російської мови „От Пушкина до Горького“, як питання про винахідників, питання про учбовий атлас і т. д. і т. п.

Геній Леніна освітлював усі важливіші питання життя радянської республіки, починаючи з великих питань і кінчаючи таким „дрібним“ питанням як учбовий атлас.

Величезна літературна Ленінова спадщина, що міститься у XX ленінському збірникові, вимагає якнайпильнішого й уважливішого вивчання, Поза свою історичну вагу вона являє велику актуальність для нашого часу, показуючи Ленінову працю в різноманітніших галузях партійного й державного життя, становлячи ленінський стиль роботи.

В. Круть.

А. Іргізов „Пролетаріят Києва у боротьбі за Жовтень“ Партвидав „Пролетар“ Харків — Київ. 1932. 68 ст. Тираж 5000, ціна 45 коп.

Вивчення історії пролетарської революції в цілому, а також висвітлення подій революційної боротьби пролетаріяту окремих районів чи великих

[1] Сенін В. І. завідував хлібо-фуражним відділом Наркомпостачання.

міст, має велике значіння так для дослідника-історика, як і для масового читача, для сотень тисяч молоді, що вчиться в радянських школах середніх і вищих. Отже, для задоволення таких наукових і загально-освітніх потреб немале значення має робота місцевих істпартів.

Протягом останніх 3—5 років на Україні майже не видавалося, за невеликим винятком, друкованої продукції місцевих істпартів. Лише у зв'язку з 15-тирічним ювілеєм Жовтня ми маємо декілька видань збірок документів, спогадів тощо (Харків, Київ, Луганське та інш.) До ювілейної літератури належить також і кн. т. Іргізова.

Із змісту книжки можна зробити висновок, що автор мав за мету дати загально-приступний популярний нарис боротьби київських робітників, як одного з передових загонів пролетарів України, за перемогу пролетарської революції. Цього можна досягнути лише при умові марксо-ленінського аналізу історичних фактів, викладу й з'ясування розвитку революції з погляду вчення Леніна й Сталіна про переростання бурж.-демократичної революції в соціялістичну.

Чи вдалося авторові досягти цього в достатній мірі? Ні.

Київський Істпарт за часи своєї діяльности видав досить багато літератури з історії революційного руху та пролетарської революції (збірки документів., спогади та інш.); у виданій літературі припущено також не мало помилкових поглядів і шкідливих висновків. Це зобов'язувало автора, що висвітлює заново питання, дати хоча б в короткій передмові чи на сторінках розділів книжки, критику помилок попередніх видань, але автор не вважав за потрібне звернути на це увагу.

Вся книжка поділена на 5 розділів, досить нерівномірних (од 4-х до 23-х сторінок) з додатком наприкінці документів. Зупинімося на кожному розділі зокрема, бо кожний з них розглядає суму своєрідних питань, що стосуються до окремих періодів.

Розділ *перший*, наче б то замість вступу, розглядає питання, зв'язані з імперіялістичною війною 1914—1917 р. р., становище клас підчас війни, передумови перемоги пролетарської революції, національне питання та інш. Цей розділ має загальний характер і стосується всієї країни, не відзначаючи специфіки міста Києва та його району.

На п'ятьох сторінках цього розділу не можна було грунтовно розв'язати значної кількости поставлених автором досить серйозних проблем. Вони залишилися нерозв'язаними, а в деяких автор припустив серйозні помилки.

Прикладом, аналізуючи становище селянства в роки війни, автор зовсім не бачить посилення диференціяції села, зростання куркуля та павперизації бідноти, а пише про „все селянство", як єдине. Про це яскраво свідчать такі слова автора: „Не краще почувало себе й селянство. З-під убогих селянських стріх так само визирала чорна нужда й злидні очима осиротілих родин, родин, що марно чекали повернення своїх синів та батьків з фронту" (ст. 4).

І трохи далі такий висновок: „Лише в поміщицьких сусідніх маєтках гула машина на току — там добре родило ..." (ст. 4).

Про куркуля, лихваря, сільського буржуа автор не сказав ні слова. Це неприпустима політична помилка. Друга помилка, що на неї звертаємо увагу, полягає в хибній оцінці позиції Центральної ради в національному питанні, а також в оцінці самої Ц. Ради.

Насамперед є хибним підкреслення, що в Ц. Раді „керівна роля належала дрібнобуржуазним націоналістичним партіям" (ст. 7).

В Ц. Раді поруч дрібної буржуазії були й представники великої промислової буржуазії, поміщиків та духівництва. Справа звичайно не в кількості. Тут, при оцінці класової суті Ц. Ради, якраз треба б пам'ятати влучне висловлення Маркса, що не завжди ідеологію дрібного буржуа висловлює дрібний крамар...

В Ц. Раді переважав єдиний фронт загально-національної (а згодом і інонаціональної) контрреволюційної буржуазії. Це досить яскраво виявилося,

прикладом, в національній політиці Ц. Ради, що привела в основному до згоди з російською буржуазією, а ще пізніше з чужоземними імперіялістами, запродаючи інтереси трудящих мас України. Оцього, головного, автор і не показав.

Намагаючись протиставити боротьбу пролетаріяту України за національне визволення боротьбі Ц. Ради з Тимчасовим урядом в цьому ж питанні, автор приходить до ототожнювання боротьби пролетаріяту з боротьбою буржуазії у власному таборі. Ось як про це пише автор:

„Підтримуючи національно-визвольний революційний рух проти Тимчасового уряду, рух, що руйнував сили російського імперіялізму, він мусив не змішувати лінію своєї боротьби проти всякого гніту, в тому числі й національного, з лінією націоналістичної української буржуазії та дрібнобуржуазних політиканів Ц. Ради, що „теж" „провадили боротьбу" за „національне визволення" і намагалися стати на чолі національно-визвольного руху в своїх інтересах. Використовуючи суперечності в таборі російської та української буржуазії, він (пролетаріят—В. К.) повинен був підтримувати національні вимоги останньої, *„її боротьбу проти буржуазії російської* (підкр. наше—В. К.), але заразом викриваючи непослідовність та буржуазну суть цих домагань" (ст. 7-8).

Наведена вище цитата, якою автор і обмежує розв'язання національного питання в першому розділі, аж ніяк не допомагає правильному усвідомленню цього питання читачем. Кінець іде всупереч початку і в цілому така невиразна трактовка заплутує, затушковує питання, не дає аналізу діяметрально протилежних вимог пролетаріяту і Ц. Ради в цьому питанні. Невже пролетаріят підтримував „її (Ц. Р. — В. К.) боротьбу проти буржазії російської", а не вів одночасно боротьби так з українською, як і російською буржуазією. Ц Рада в своїх домаганнях у національному питанні, на практиці національно-визвольний рух трудящих гальмувала. Автор як видно цього не розуміє.

Загальне зауваження до першого розділу таке: він не розв'язує поставлених питань і в такому змісті лише зайвий.

Другий розділ—„Лютнева революція"—розглядає події так безпосередньо лютневих днів, як і всього періоду від лютого до жовтня.

Тут т. Іргізов мусив би вмістити факти, що виразно показували б процес „переростання" революції буржуазно-демократичної в соціялістичну, що доводили б на конкретних фактах „зріст організованости й свідомости пролетаріяту" (Ленін), від чого, головним чином, і залежало визрівання пролетарської революції. Цього автор не дав.

Головною хибою цього розділу це — відсутність показу дійсної роботи, дійсної боротьби більшовицької партії в робітничих масах та в масових організаціях пролетаріяту і трудящих: радах, профспілках, ФЗК, армії та в різних громадських організаціях.

Найяскравіші приклади, що ілюстрували єдність фронту українських та російських буржуазних і дрібнобуржуазних партій, а також чужоземних представників II Інтернаціоналу в боротьбі проти пролетарської революції, автором не наведені; не можна було викреслювати такий факт як приїзд до Києва так зв. „міністрів соціялістів" із Тимчасового уряду, Церетеллі та інш., що швидко знайшли загальну мову з націонал-соціялістами Винниченком, Поршем та інш.

Подібне ж значення мав факт прибуття до Києва французького „соціяліста" Альберта Тома, що закликав провадити війну „до переможного кінця".

Не зупиняючись на тій частині розділу, що трактує події до лютого 1917 р., лише відзначимо хибну характеристику, що її автор дає місту Києву в цілому, як місту, що його „можна було тоді назвати міщанським містом" (ст. 8). Це невірне по суті й приводить до нехтування автором досить чисельної міської бідноти, що стояла на межі пролетаризації або ж перетворення в люмпен-пролетаріят; ця маса напівпролетаріяту (ремісники, вантажники, домашня прислуга і т. п.) були резервом пролетаріяту в революції.

Початок лютневої революції в Києві автор, посилаючись на спогади А. Іванова (ст. 11-12), вбачає лише в тому, що стало відомо від меншовиків та з телеграм про події в Петербурзі. Це традиційне, хоч і помилкове, твердження, що зустрічається в значній частині літератури з історії лютневої революції на Україні, приводить до висновку, що революційні події на місцях, навіть у великих промислових містах, відбувалися лише як „відгук" подій у Петербурзі, і нібито не були складовою частиною того процесу, що привів до революції у всій бувшій російській імперії.

Зупиняючись на ставленні керівників київської більшовицької організації до „квітневих тез" Леніна (не згадуючи про попередні телеграфні директиви Леніна), автор, замість того, щоб викрити каменівські опортуністичні погляди деяких керівників організації, навести їх прізвища, обмежується лише такими словами: „у де кого виявилися вагання щодо перспектив переростання буржуазно-демократичної революції в пролетарську" (ст. 13). Це не допомагає викриттю опортуністичних поглядів частини керівництва більшовицької організації в лютнево-березневій революції і не дає уявлення про ту боротьбу, що провадилася в партійній організації.

Розділ *третій* „Жовтень" змальовує події, що відбувалися безпосередньо в жовтневі дні (26-31 жовтня). Події цього періоду являють собою один із найважливіших і найцікавіших епізодів боротьби київського пролетаріяту за пролетарську диктатуру — часткова перемога над силами контрреволюції. Автор у цьому розділі припустив грубі політичні помилки, не дав правильної оцінки класових сил протилежних таборів. Взагалі не дано достатнього аналізу класових сил напередодні Жовтня, а спроба автора охарактеризувати т. звані „три політичні центри" (штабу Київськ. Військ. округи, Ц. Ради та Ревкому) не дає певного уявлення про сили пролетарської революції і сили контрреволюції. Автор не ставив за головне завдання — показати дві класові сили.

Так званий „невтралітет" Ц. Ради, що був нічим іншим, як своєрідним маневром, вичікуванням влучного моменту, аж ніяк не дає підстави визнавати, що сили Ц. Ради стояли побіч сил контрреволюції, які протистояли силам революційного пролетаріяту.

Центральна рада, як орган влади, що репрезентував собою Тимчасовий уряд на Україні, навіть і формою і класовим складом та політичною діяльністю, була опорою Тимчасового уряду в його політиці (ставлення до війни, аграрне та робітниче питання і т. ін.),

Загальну позицію Ц. Ради в жовтневі дні автор визначає так:

„Ц. Рада, що з липня місяця стала краєвим органом Тимчасового уряду, *не наважувалася одверто виступити проти нього, закликати до бою стягнуті нею з фронту українські військові частини та місцеву українську залогу* (підкреслення наше — В. К.). Сперечаючись із Тимчасовим урядом про поділ між собою влади на Україні, *вона вирішила вичікувати результатів* бою" (підкресл. наше — В. К.) (стор. 24).

Таку „об'єктивну" оцінку, що іноді формально обгрунтовувано в історичній літературі на підставі окремих документів чи заяв самої Ц. Ради або її видатних діячів, аж ніяк не може прийняти марксист - історик, що мусить робити висновки на підставі аналізу її класової суті та політичної діяльности.

Про що може свідчити вищенаведений витяг щодо оцінки Ц. Ради? Невже можна було чекати від Ц. Ради збройного виступу проти Тимчасового уряду; невже цьому виступові (як гадає автор) заважала лише нерішучість Ц. Ради? Чи справді ж суперечності між Ц. Радою та Тимчасовим урядом були такі глибокі, що могли привести до розриву (не кажучи вже про збройну боротьбу)? Звичайно ні. Але автор не хоче цього зрозуміти.

Чи можна обмежитися таким твердженням: „... вона (Ц. Р. — В. К.) вирішила вичікувати результатів бою".

---

*) За приміткою видавництва цей розділ має таку повну назву: „За пролетарську диктатуру. Жовтневі бої".

Центральна рада готувалася до бою, її керівники знали, що доведеться вести боротьбу з пролетаріятом та революційним військом.

Сили пролетаріяту автор недооцінює, не бачить того величезного резерву, що його мав київський пролетаріят (майже всі робітники, переважна частина трудящих міста, околишня біднота і т. і.) і тому приходить до такого хибного висновку: „Сили, на які спиралася пролетарська революція в Києві, були очевидно недостатні для того, щоб першими почати наступ“ (ст. 26).

Щождо сил контрреволюції, то їх, навпаки т. Іргізов переоцінює. Автор, посилаючись на кількісну перевагу та краще озброєння (див. ст. 26-27), не бачить негативних рис у контрреволюційних частинах. Прикладом, політико-моральний стан контрреволюційних військ не міг порівнюватися з революційними частинами та загонами робітників. Навіть у козацьких частинах, в офіцерських школах і т. п., не було такої єдности, дисципліни, готовости до самопожертви, що ними були пройняті революційні частини.

Самий факт перемоги над силами контрреволюції розбиває такі оцінки.

Не будемо зупинятися на висвітленні окремих моментів боротьби, що автор з фактичного боку в основному змальовує вірно, але іноді захоплюється дрібницями, незначними деталями боротьби тощо.

Не можна замовчувати таке, м'якго висловлюючись, досить недоладне формулювання автора:

„Не витримали невтралітету й *найреволюційніші солдати Центральної ради* (підкреслення наше — В. К.) — кілька сот чоловіка з полку ім. Богдана Хмельницького. Вони виступили проти штабу і приєдналися до повсталих робітників і солдатів“. (ст. 31).

Що це за найреволюційніші солдати Ц. Ради?

Як видно автор гадає, що інші солдати Ц. Ради були „просто революційні“? Це нісенітниця.

Невеличкий *четвертий* розділ, що має назву „На шляху до нових боїв“, розглядає події з перших днів листопада і до середини січня, цебто до другого збройного повстання київського пролетаріяту.

Протягом цього періоду відбувалися такі найважливіші події: роззброєння шляхом омани більшовицьких частин і робітничих загонів військами Ц. Ради, що стала на чолі керівництва всіма контрреволюційними силами на Україні, розгром рад та масових робітничих організацій, боротьба навколо скликання Всеукраїнського з'їзду рад та на самому з'їзді, найяскравіші прояви контрреволюційної суті політики Ц. Ради так у внутрішній, як і зовнішній політиці (союз з Доном, намагання об'єднати розгромлені сили російської контрреволюції, умови з державами Антанти, земельний закон, субсидія цукропромисловцям, переслідування нацменшостей, потурання еврейських погромів і т. п.).

Про це автор говорить лише в загальних рисах, а про деякі найважливіші події й зовсім не згадує. Отже, цей розділ зовсім недостатньо змальовує один із важливіших періодів боротьби — період підготування сил до нового повстання.

Останній — *п'ятий* — розділ висвітлює вирішальний момент у боротьбі київського пролетаріяту за диктатуру — січневе повстання 1918 р.

Цей розділ повніше, порівнюючи з іншими, висвітлює події і вміщає багато фактів та окремих епізодів боротьби.

В основному автор правильно змальовує хід подій, але разом з цим припускає суперечності, хибні твердження і, головне, політичні помилки. Зупинимося на окремих помилках та хибах.

Перехід окремих загонів „вільного козацтва“ та петлюрівських частин на бік революційного війська автор з'ясовує тим, що вони, мовляв, „тільки для того й озброїлися, щоби при потребі приєднатися до повсталих робітників“ (ст. 38). З таким висновком погодитися не можна навіть і в тому разі, коли він стосується частин „вільного козацтва“, що до них пристали найвід-

сталіші шари робітників чи міської бідноти; такі частини могли бути найменше надійною опорою Ц. Ради і швидко впевнялися, що їм з нею не по дорозі, але ставити їм це в заслугу аж ніяк не можна.

Така, на наш погляд ліберальна оцінка „вільного козацтва" зустрічається у автора не один раз. Так, на ст. 42 про загони „вільних козаків" у залізничному районі дається такий висновок: „Більшість цих „козаків, що їх навербувала свого часу Центральна Рада, порозходились до дому, заявивши про свій невтралітет".

Ще більш яскравим прикладом цих хиб може бути таке місце: „Поповнення залоги арсеналу кваліфікованими бійцями *і особливо тими* (*!? — В. Б.*), *що перейшли з табору Центральної ради* (підкреслення наше — В. К.), підбадьорювало робітників і додавало їм певности в перемозі" (ст. 39).

Чому це радівське військо так якісно автор підносить, які особливі здібності він вбачає в ньому? Аде це не все. Трохи нижче, порівнюючи революційні сили з силами Ц. Ради, автор прямо вихваляє петлюрівське військо.

„Сили повстанців - робітників, — пише він, — за приблизними підрахунками мали становити близько 4 - 5 тисяч чол., при 20 - 40 кулеметах' 4-6 гарматах. Проти них стояло військо Центральної Ради, *що переважало й якістю й кількістю*". (ст. 43; підкреслення наше — В. К.).

Тут же автор приходить до висновку, що „робітникам годі було й думати про ідеальне виконання загального плану наступу на центр Києва" (ст. 43).

В ході боротьби обставини швидко міняються і автор всупереч попередньому твердженню пише: „Становище Центральної ради було зовсім не блискуче. Повсталі робітники, що оточили центр Києва кільцем своїх загонів, обложили її військо" (ст. 47). Це розбиває попередні авторові твердження про „якісну перевагу" радівського війська. Збройна боротьба протягом декількох днів, безперечно, вносила значні зміни в становищі обох таборів, але не можна кожну вдалу бійку, кожний вдалий маневр розцінювати як перевагу сил на одному чи другому боці, що робить автор.

Розгром, а не перемога, повсталих робітників військами Ради стався лише в силу того, що Петлюра зняв з фронту численні частини для придушення повстання і цим самим прискорив захоплення м. Києва так силами частин Червоної армії, що наступала зовні, так і героїчною боротьбою робітників з середини; окремі загони повсталих робітників трималися аж до вступу в Київ частин Червоної армії.

Цим можна й обмежити зауваження до останнього розділу, але варто зупинитися на підсумковій частині цього розділу, де автор, аналізуючи досягнення соціялістичного будівництва за 15 років в галузі господарчій, в нацкультбудівництві і т. ін., не загострює уваги і навіть не згадує про завдання боротьби з рештками розбитих ворожих класа, з залишками петлюрівщини, куркульнею, нацдемократами, які й тепер намагаються перешкоджати успішному будівництву соціялізму.

Нарешті, декілька слів з приводу додатку, що складається лише з трьох документів. Ми не знаємо чим керувався автор, вміщуючи ці три відозви, але краще було б зовсім обходитися без „додатку", ніж обмежуватися наведеним.

Чи не варто було б навести ту саму відозву ревкому з 27/X, про яку згадує автор на сторінках книжки, а також підібрати ще з десяток — півтора документів, що яскраво відбивають боротьбу пролетаріяту та його ворога.

Загальні висновки щодо книжки в цілому такі:

1) автор не дав критики антиленінських поглядів та політично - шкідливих теорій в трактуванні історії пролетарської революції на Україні й, зокрема, щодо боротьби в Києві.

2) Процес переростання буржуазно - демократичної революції в соціялістичну, шляхом аналізу конкретних прикладів зростання організованости й свідомости робітників і трудящих та їх організацій, не показано.

3) Наявність помилкових оцінок щодо селянства, класової суті Ц. Ради та її політики, військових частин Ц. Ради і т. п., що свідчить про недостатню класову пильність автора.

4) Припущення зайвого зосередження уваги на дрібницях і упущення важливих фактів, подій.

5) Важка „дубова" мова робить книжку мало доступною широким масам трудящих, не може її зацікавити. До цього можна також віднести неохайність видання (сила друкарських помилок).

Все це приводить до висновку, що книжка А. Іргізова могла б бути корисною лише при значній переробці та виправленню відзначених помилок та хиб.

К. В.

П. П. Гришин.—„Уроки „Потемкина" и тактика вооруженного восстания" Партиздат. Москва-Ленинград. 1932 г., стр. 72.

У невеликій книжці автор поставив своїм основним завданням розв'язати питання про тактику збройного повстання у зв'язку з конкретним прикладом повстання моряків на панцернику „Князь Потемкин", ставлячи, ніби другорядним завданням, висвітлення руху на панцерникові.

Не вдаючись у докладний аналіз кожного із 7-х розділів книжки, треба відзначити, що два перших розділи й останній належать до викладу ленінських трактувань, які висвітлюють тактику й завдання збройного повстання взагалі і в армії — зокрема.

Автор недосить конкретно застосував ленінський матеріял і часом обмежується поданням довгих цитат без достатнього коментування й конкретного застосування до тлумаченого питання. Прикладом цього може служити другий розділ брошури (стор. 9—10 та інш.), де подаються довгі цитати із „Ленинского сборника".

Питання про повстання на панцерникові „Потемкин" автор увесь час намагається розглядати, як вирішний фактор в усьому революційному русі півдня кол. Росії, влітку 1905 року.

Тому, ігнорується значення робітничого руху та руху селян, на чолі яких (рухів) на думку автора, ніби то повинні стояти повсталі матроси флоту; ця спроба надати самодостатньої ролі повстанню на панцерникові й приводить автора до недостатньої ув'язки повстання моряків з революційним рухом робітників і селян.

Зупинимося на окремих хибах книги і на невірних формулюваннях.

У розділі „Черноморье перед восстанием" невірно й недосить чітко виявлено причини повстання, ігнорується організуюча роля більшовицьких с.-д. організацій, підкреслюється „стихійність" повстання.

„С.-д. организации, — пише автор,— в том числе и большевистские, не обладали к периоду рассматриваемых событий ни надлежащей мобилизационной готовностью, ни достаточным боевым руководством" (стр. 16).

До речі сказати, що лише в даному разі автор поділяє с.-д. організації на більшовицькі та меншовицькі, але й тут він ототожнює їх діяльність.

Далі, на стор. 18 автор пише: „Словом, общее настроение эскадры, особенно броненосца „Потемкин Таврический", было в смысле напряженности и политической активности на уровне наростающей береговой и между ними как-то само собой, почти стихийно налаживался необходимый, правда, далеко недостаточный контакт".

Трохи нижче автор подає план повстання, розроблений за участю с.-д. організації (не зазначаючи більшовицької чи меншовицької) і ухвалений на мітинзі матросів, як резолюцію, яка вміщала десять пунктів організації повстання.

Не зупиняючись на критиці і змісті цієї програми дій чи плану повстання, треба визнати, що все ж це був організований план. Одначе, автор розцінює це інакше. Він зразу після ухвали цієї резолюції, знову, підкреслюючи стихійність „руху", пише:

„Так, на гребне стихийного движения был вынесен стихийно же [1] план действия восставших, а немного погодя столь же стихийно образовалась группа руководителей, которые должны были возглавить восстание и реализовать этот (или другой) план". (стор. 19).

Критикуючи діяльність місцевих с.-д. організацій (Одеси та інш. чорноморських міст) і окремі моменти у підготові повстання на панцерникові, автор доходить такого же висновку.

У двох стислих розділах про розташування сил революції і контрреволюції, автор намагається схематично й особливо чисельно (щодо сил царату) змалювати сили, які борються, що не дає яскравого уявлення про справжнє розташування класових сил.

У розділі „Ход восстания", найбільшого обсягом і центральним задумом, автор описує перебіг повстання на панцернику від самого його виникнення і до другої здачі панцерника румунській владі у Констанці.

Цей розділ, більше вдалий за інші, але й тут є недоладності й однобічність у висвітленні перебігу подій.

Описуючи перебування „Потемкина" в Одесі, Констанці, Феодосії, курсування по Чорному морю і остаточну здачу панцерника румунській владі, як прибув він удруге до Констанці, автор недостатньо пов'язує боротьбу „Потемкина" із загальним революційним рухом і зовсім не висвітлює внутрішньої боротьби і процесу розкладу команди на самому панцернику.

Описуючи момент зустрічі панцерника з ескадрою, висланою на боротьбу з повсталими і момент приєднання частини ескадри (панцерник і міноносець) до „Потемкина", автор робить висновок, що за активних наступових дій „Потемкина" перемога революційного повсталого флоту була забезпечена. Тут же автор заперечує проти товаришів, які стверджують про неможливість перемоги над численнішим ворогом. Цифровий матеріял, що подає його Грішин (стор. 35—36) не на користь його доводів, а іншої аргументації свого погляду він не подає.

Уникнення панцерника од бою з ескадрою, автор розглядає як одну із головних причин поразки. На стор. 41 він пише:

„Это было по существу отказом от определенных видов на будущее, мало мотивированным шагом, почти побегом с поля брани и притом побегом в такой момент, где не только на узкой территории одесского рейда, но и значительно далее броненосець занимал доминирующее положение".

Цей докір, меншою мірою, необгрунтований, недоведений у автора. Ленін у неодноразових висловлюваннях про повстання на панцерникові „Потемкине", як до, так і після його поразки, не висловлюється у такому дусі, не ганьбить панцерника, а визначає велетенську революціонізуючу вагу повстання моряків і змушену поразку в силу ряду обставин також і незалежних од внутрішніх сил панцерника, ставлячи високо спробу „утворення ядра революційної армії" (Ленін).

До числа окремих хиб основного розділу, як і всієї книжки треба віднести:

а) відсутність достатніх відомостей про роботу більшовицької організації у проводі повстання на „Потемкине" у районі Чорномор'я (автор лише побіжно згадує про с.-д. організації, не поділяючи на більшовицькі та меншовицькі);

б) відсутність аналізу процесу розкладу команди всередині (характерні факти зради, роля зрадників окремих партій і т. п.);

в) зовсім нема відомостей про соціяльний склад матросів панцерника й ескадри, про склад політичних партій та їхню роботу й т. п.

У кінцевому розділі „Ленинская оценка восстания (уроки и выводы)" автор хоче на підставі застосовування ленінського вчення про збройне

---

[1] В примітках автор посилається на те, що планів повстання було кілька, і тим самим ще більше заперечує собі, стверджуючи, що рух носив стихійний характер.

повстання пояснити причини поразки повстання й дати висновки, але як і в перших розділах, цього йому не цілком пощастило зробити [1].

Подаючи численні цитати із статей Леніна, як щодо збройного повстання взагалі, так і щодо повстання на „Потемкине" зокрема, автор робить висновок (не даючи переконливих доводів), що панцерник міг би перемогти за умови проголошення програмних цілей і за сміливої наступової дії.

Треба відзначити також позитивне у праці: стислисть і ясність викладу у частині фактичних подій на панцерникові і перебіг його боротьби.

Брошура може бути корисна для масового читача, особливо якщо переробити (або навіть скоротити і популярно викласти) два перші і кінцеві розділи, а також доповнити фактичними даними центральний розділ про перебіг повстання та виправити відзначені помилки, як прикладом, твердження про „стихійність руху" та інш.

Подані в кінці книжки документи являють великий інтерес і істотньо доповнюють книжку. Бажано б було підсилити ці документи стислими коментарями, зазначивши, між іншим, джерела поданих документів.

С. Ковбасюк

„Збірка документів з історії Одеської Червоної гвардії" Склала й упорядкувала *Л. І. Кангун*, за редакцією *Г. Германа* **та** *І. Сіроглазова*. (Істпартвідділ Одеського Обкому КП(б)У та Одеський Обласний Історичний Архів). В-во Партвидав „Пролетар", стор. 100. 1932 р.

Не доводиться говорити про важливість, актуальність і цінність видання збірки, яка в документах висвітлювала б історію боротьби за владу Рад передового збройного загону Одеського пролетаріяту.

З історії Червоної гвардії в Одесі маємо чимало матеріялів так архівних, газетних, як і мемуарів активних учасників боротьби за Жовтень. У них надзвичайно яскраво й соковито відбивається боротьба більшовиків проти меншовиків та есерів за організацію Червоної гвардії, її розгортання, бойова підготова та героїчна боротьба бадьорих пролетарських загонів проти контрреволюції за перемогу диктатури пролетаріяту.

Отож слід було б сподіватися на дуже цінну й корисну збірку.

Проте, даремні сподіванки. Навіть побіжний перегляд збірки свідчить, що дуже вдячна тема й цікаві документи в руках упорядника втратили весь свій зміст і політичну вагу, не говорячи вже за те, що автор часто-густо переплутує їх (документи), роблячи політично невірні, а в окремих випадках навіть ворожі висновки.

Цілком слушно заявляє тов. Кангун у вступі до збірки, що „Історія Червоної гвардії яскраво доводить, що більшовики були організаторами перемог пролетарської революції на Одещині" (стор. 7). Але не всяка історія, додамо від себе. Ось якраз збірка, що про неї йде мова, не тільки не доводить, а навпаки заплутує і затушковує, що, звичайно, дорівнює запереченню більшовицького проводу у підготовці, організації й керівництві боротьбою Червоної гвардії.

Так, напр., автор зазначає: „В Одесі Червона гвардія народилась раніше ніж в інших містах". Але „під час лютневої революції в Одесі не було ще організаційно оформленої більшовицької організації" (стор. 10).

[1] Він вбачає головну причину поразки „Потемкина" лише в тому, що командування повсталим панцерником припустилося помилок і насамперед вагань щодо активізації наступних дій, упустило влучний момент і уникнуло від бою. Повстання на „Потемкине" і причини поразки треба розглядати не ізольовано від революційних подій в країні, а тісно пов'язуючи з загальним революційним рухом 1905 року. Автор цього не показав.

Хто ж організував її? — Автор на це не дає відповіді, зазначаючи лише, що „зараз же після організації Р.Р.Д. починається організація озброєних загонів пролетаріяту“ (стор. 10).

Навіть більше того, виявляється, що Червона гвардія покликана до життя особливими умовами: „...Одеса була фронтове місто, де був центр „Румчероду“..., який до грудневих боїв був меншовицько-есеровський, де була маса дезертирів, які не були органічно пов'язані з інтересами міста і перебували в Одесі тимчасово, вичікуючи, коли можна буде повернутися до дому. До цього треба ще додати, що в Одесі було багато люмпен-пролетаріяту і декласованого елементу. В таких важких умовах виникла Одеська Червона гвардія“. (стор. 10). У поданих цитатах сила плутанини.

Абсолютно невірно, що Червона гвардія найперше виникла в Одесі. Як відомо, Червона гвардія вперше зародилась у колисці пролетарської революції—в Ленінграді, де під керівництвом більшовицького ЦК і його органу „Правды“ з перших днів революції розпочато організацію бойових робітничих дружин під назвою Червона гвардія. Звідціль поширилася ідея Червоної гвардії в інші пролетарські центри країни, в тому числі і в Одесі. Вже одне висування Одеси на перше місце заперечує більшовицький провід в організації Червоної гвардії. Автор трохи далі сам згадує про відрядження більшовика Ачканова до Ленінграду, у зв'язку з поверненням якого і проведено реорганізацію робітничої міліції на Червону гвардію (стор. 13).

Ще плутаніші є твердження автора про „особливі умови“ виникнення Червоної гвардії. Червона гвардія в Одесі, як відомо, зароджувалась і розгорталась завдяки тому, що тут була відповідна соціяльна база — міцний загін індустріяльного пролетаріяту, який за проводом більшовиків ще 1905 р. здобув чималий досвід збройної боротьби й організації бойових дружин. Не диво, що група більшовиків підчас лютнево-березневої революції всупереч навіть досить складним і несприятливим умовам домоглася широкої організації пролетарського озброєння. Автор замість схарактеризувати цей процес пояснює зароджування Червоної гвардії меншовицько-есеровським пануванням, скупченням маси дезертирів та декласованого елементу. А чого варта оцінка солдатської маси як дезертирів не зв'язаних з містом. Це—ніщо інше як меншовицько-троцькістська вихватка. „Лютнева революція,—казав. т. Сталін, була здійснена зусиллями робітників і селян (солдат). Якраз солдатська маса — селянство в шинелях була спільником революційного пролетаріяту за першого етапу революції 1917 року“.

Від цієї корінної помилкової тези все формування документального матеріялу, а також коментарі до них дають невірне, криве, не більшовицьке висвітлення історії Червоної гвардії. Оскільки Червона гвардія сама зародилась, більшовикам треба було її завойовувати, більшовизувати, щоб перетворити на бойову силу пролетаріяту.

Виявляється, що Старостін „відогравав чималу ролю в *більшовизації* Червоної гвардії та перетворенні її в бойовий авангард одеського пролетаріяту“ (стор. 94). Лише „*починаючи з липня* місяця Червоною гвардією керує Одеська більшовицька організація“ (стор. 37). Говорячи про ухвалу Виконкому щодо Червоної гвардії з 12/IX—30/VIII, автор зазначає тут *уже починається* керівництво більшовицької організації“ (стор. 16) Або „після корніловщини більшовицька організація *активно допомагає* Червоній гвардії (стор. 17). „Резолюція Червоної гвардії про контрреволюційні події ще раз є *яскравий доказ керівництва* більшовицької партії Одеськ. Червон. гвардією“ (стор. 16). Лише на кінець листопада (н. ст.) „Червона гвардія в *цей час як* і керівництво її, твердо стояли на більшовицьких позиціях“ (стор. 48). (Підкреслення всюди наше).

Можна було б ще чимало навести таких думок, але гадаємо і цього досить, щоб підтвердити висловлену вже думку, що автор лише формально визнає провід більшовиків, а фактично його заперечує.

Не розуміючи окремих документів, автор по-особливому тлумачить „роботу“ есерівсько - меншовицького Румчероду коло організації загонів Червоної гвардії на Одещині (стор. 87). Він наводить телеграму голови Румчероду по області від 5/XI (26/X), де Румчерод визнаючи за потрібне утворення Червоної гвардії, обіцяв надіслати статут і інструкцію „вырабатываемые *нами совместно с Штабом Округа, военно - окружним комиссаром, Радой и Одесской Красной гвардией*“. (Підкреслення моє — С. К.).

Вона була надіслана якраз тоді, коли авторитет Червоної гвардії був величезний, коли під тиском революційно настроєних мас пролетаріяту і чималої частини солдат, есерівський Румчерод змушений був „лівіти“, де-коли вдаватися до „революційних“ вчинків. Під тиском штабу Червоної гвардії, що через Виконком провів ухвалу про ширення Червоної гвардії в області, він змушений був виступити з телеграмою. Сама постава питання про „коаліційну“ розробку схеми організації Червоної гвардії викриває творців її— есерів і меншовиків.

Автор не тільки не викриває есерівсько - меншовицький маневр у даному разі, а навіть розцінює цю поставу питання, як більшовицьку, мовляв „в Румчероді вже була значна кількість більшовиків“ (стор. 8). Як відомо більшовицьким Румчерод став після II - го з'їзду, що відбувся в середині грудня 1917 р.

Тоді як роля більшовиків щодо організації Червоної гвардії затушкована, безсоромно викривлена, роля одного із організаторів і керівників тов. Кангуна М. занадто випнута. Ніхто не заперечує важливої і героїчної самовідданости М. Кангуна справі боротьби за організацію озброєного пролетаріяту Одеси. Але не треба забувати, що т. Кангун в даному разі все таки діяв не сам і не один, а з початку з групою впливових більшовиків, а згодом, як член більшовицької організації здійснював лінію цієї організації.

У збірці, як відзначає упорядник „підібрано найяскравіші документи, що висвітлюють боротьбу Червоної гвардії (стор. 29). Але якщо зб. уважно переглянути, то треба відзначити, що документи далеко не *найяскравіші*“; до того ж бракує чималої частини документів, які є і які мають велику політичну і наукову цінність.

В першому розділі „Склад і організація Червоної гвардії“ з 12 документів — 8 стосуються особистого складу секції Червоної гвардії; тут подано склад секції у всіх її варіяціях, — відомості на платню і т. інше.

Зате зовсім не відбито самої організації Червоної гвардії, про що говорять лише 2-3 документи І це тоді коли про організацію Червоної гвардії в Одесі маємо величезний матеріял, насамперед витяг з протоколів Ради Р. Д., де надзвичайно яскраво відбивається боротьба більшовиків за гвардію, шалений опір меншовиків, що гальмували й саботували, а згодом просто таки підривали всю роботу коло організації Червоної гвардії.

Що, скажімо, варта така ухвала меншовицької Ради Р. Д. про міліцію: „отложить решение до вечера, когда станет известным решение революционного офицерства о передаче Управления Одессы в руки своего коменданта. По вопросу о милиции обозначились два мнения: 1-е трубет чтобы рабочие без относительного участия в ней войска приняли в милиции наиболее деятельное участие; 2-е находит, что при участии в милиции революционных солдат и студентов, рабочие могут и не принимать в ней участия“ (Арх. фонд Одесск. СРД № 93, арк. 71).

Яскраві документи про конфлікти між секцією Громадської Безпеки і Виконком Ради Р.Д. На засіданні з 13-IV (31-III), напр., меншовик Гельфенбейн виступив з гострою критикою роботи секції. Меншовиків турбувало те, що в секції працюють кооптовані члени—більшовики; їх обурювала завзята боротьба робітничої міліції проти контрреволюції — труси і арешти контрреволюціонерів. Голова Ради Р. Д.—меншовик Гніденко, напр., заявляв:

„Со времени кооптации новых членов, Секция занялась действиями чисто полицейского характера. Секция законспирировалась до того, что даже Президиуму неизвестно, что там творится... Несмотря на бывшие постанов-

ления о том, что все оружие находится под ответственностью Президиума. Последнему даже неизвестно об имеющемся в Сов. Раб. Деп. оружии" (Фонд. Одес. С. Р. Д. № 93, арк. 23-25).

Меншовики протестували проти підготовленої маніфестації робітничої міліції, спрямованої проти активізації чорносотенних елементів села. Особливо яскравою є ухвала про цю демонстрацію:

„Исполнительный комитет, считая необходимым обучение милиции, находит нежелательным придать выступлению милиции демонстративный характер и предлагает милиции отправиться на площадь отдельными сотнями с определенными промежутками времени без знамен и оружия — оружие доставить отдельно". І про це все у збірці ні слова.

Реорганізацію робітничої міліції на Червону гвардію лише побіжно і дуже глухо відбито в одній із нотаток т. Кангун (стор 31), тоді як вона яскраво виявлена у протоколі Виконкому Ради Р. Д. з 8/V(25/IV) (Фонд Одес. С. Р. Д. № 93, стор. 37). Про це згадує і сам упорядник збірки. Якраз на цьому засіданні загострилось питання про озброєння Червоної гвардії. Меншовик Гніденко, бундовка Бершетен рішуче виступали проти видачі зброї на руки робітникам.

Особливо значним дефектом зб. є відсутність доповіді Секції Червоної гвардії на засіданні Виконкому з 25/12 вересня, написаної Кангуном. Ця доповідь яскраво відбиває широку ініціятивну роботу, що її розгорнула Червона гвардія на момент корніловщини. Тут і про практичну діяльність Червоної гвардії за часів корніловщини і про широке політичне виховання робітників-червоногвардійців і про організацію клубу, улаштування культурно-освітньої роботи та культурного відпочинку для озброєного загону робітників, і нарешті про організацію гвардії на селі та про матеріяльне утримування Червоної гвардії. (Фонд Одес. С. Р. Д. № 99, арк. 89-91).

В цьому ж таки розділі зовсім не відбито зростання авторитету Червоної гвардії на момент жовтневого повстання, тоді як цілий ряд резолюцій робітничих колективів заводів міста дають яскраву картину масового озброєння й ширення Червоної гвардії.

Нарешті слід було б в цьому розділі подати матеріял про окремі бойові робітничі дружини, напр.. про залізничну Червону гвардію, про яку в газетах того часу є чимало матеріялу. Принаймні для цього можна і слід було використати мемуарний матеріял. В окремих спогадах подається історія дружин, як от дружини соц. роб. молоді (Фонд Одес. С. Р. Д. № 127, арк. 18), дружини моряків, а також бойових дружин окремих заводів. Словом замість того, щоб дійсно розгорнути справжню картину широкої масової організації Червоної гвардії, упорядник у цьому розділі подає убогі, формальні, декілька разів повторювані, документи, головне списки членів Секції—розуміючи їх як „Склад і організацію Червоної гвардії". Про самий склад Червоної гвардії жодного слова.

Окремим розділом виділено матеріял про озброєння Червоної гвардії. Але і тут на жаль не подано матеріялів, що відбивали б справжню картину боротьби пролетаріяту під проводом більшовиків за озброєння. Поперше, немає всебічного висвітлення методів боротьби робітників за здобування зброї. Упорядник велику увагу приділив реквізиціям, трусам, які, хоч мали певне значіння, але не складали для червоногвардійців основного джерела набування зброї. Друга половина матеріялів відбиває озброєння пролетаріяту після Січневого повстання. Вони хоча мають цінність і значіння, але не характеризують самого процесу озброєння Червоної гвардії за періоду підготови до пролетарського штурму. Залізнича Червона гвардія, моряки й робітники Ропіту, головно, здобували зброю у військових частинах, захоплювали транспорти, чого в документах не відбито.

Годі з поданих у збірці документів мати уяву про озброєння червоногвардійців високотехнічною зброєю, як кулеметами, гарматами, а то й панцерним поїздом. В документах цього розділу не видно боротьби більшовиків

проти меншовиків навколо озброювання; тут знову слід було б використати витяги із протоколів Ради Р. Д.

Упорядник подає основні матеріяли, що охоплюють практичну діяльність Червоної гвардії. Для того, щоб показати діяльність Червоної гвардії в охороні міста, він не знайшов кращих документів як листи Секції Червоної гвардії до Ради Р. Д. з вимогою талонів на безплатне харчування в їдальні, грошей на придбання дров для червоногвардійців та допомоги родині червоногвардійця. За автором виходить, що практична діяльність Червоної гвардії мала споживацький характер. Така „документація" лише дає матеріял для наклепу на червоногвардійців, які в практичній роботі, не спиняючись ні перед чим, вели героїчну боротьбу проти контрреволюції в усіх її формах: з погромниками, декласовано-карними елементами, із спекуляцією,— віддано боронили класові, економічні й політичні інтереси пролетаріяту. А з поданих документів виходить навпаки. Упорядник не тільки не подав відповідного коментаря до наведених документів, а ще ними розпочав весь розділ практичної діяльности Червоної гвардії.

До практичної діяльности Червоної гвардії слід віднести опанування військової справи. Цьому приділено два документи, але документи підібрано невдало. Упорядник не знайшов кращого документа, як такий запис до блокноту М. Кангуна: „Собрать перед учением всех гвардейцев во дворец..., сделать строгий выговор всем сотникам и десятникам за их небрежное отношение к делу" (стор. 45). Цей документ аж ніяк не характеризує того прагнення опанувати військову справу, що було серед червоногвардійців. Уміщений без відповідного коментаря і без інших матеріялів цей документ знову веде до наклепу на Червону гвардію. Таку думку можна було натрапити на шпальтах кадетського „Одесского Листка", і такі ж провокаційні наклепи на червоногвардійців ширили гайдамаки, щоб цим роззброїти революційний пролетаріят.

Четвертий розділ приділено збройній боротьбі за пролетарську революцію в грудні 1917 та січні 1918 р. Здавалося б, що цей розділ повинен бути найяскравіший, щоб справді відбити героїчну самовіддану боротьбу збройного пролетаріяту і насамперед основного кістяка збройних сил його— Червоної гвардії. Але й тут на жаль повторюється та сама картина. Матеріял знову підібрано випадковий. Зовсім недостатньо висвітлено грудневу збройну сутичку. Жодного документа про конфлікт між більшовиками і Центральною радою з приводу експедиції проти Каледіна. Не використано ухвали Ради в цьому питанні, що яскраво характеризує її контрреволюційну позицію. Не подано документів про ролю Червоної гвардії в цьому конфлікті, про загальні збори Ради Р. Д. в клубі Червоної гвардії, де активну участь взяли червоногвардійці і матроси.

Нарешті зовсім не подано документів про грудневі бої, хоча б з газетного матеріялу та яскравих епізодів з мемуарів. Упорядник обмежився двома документами. В одному з них йде мова про похорони жертов збройної сутички та порядок похоронної процесії, з точним визначенням зупинок.

Майже зовсім не подано матеріялів про переможне Січневе повстання за владу Рад. Автор вмістив лише один документ: про захоплення вокзалу і юнкерської школи, не зважаючи на те, що яскравих документів, які характеризують героїчну боротьбу в окремих вирішальних пунктах, можна було б підібрати чимало. Проте упорядник замість них підбирає інші „матеріяли", що відверто плямують Червону гвардію на момент Січневих боїв.

Автор подає резолюцію робітників одного заводу, де вони вимагають „вменить в обязанность всякого красногвардейца или дружинника направлять оружие или иные военные трофеи в те органы, членами которых состоят, в противном случае считать таких лиц недостойными звания гражданина и рабочего". Слідом за цим іде ще „яскравіший" про роззброєння „красногвардейца Глузмана, который имея винтовку и состоя в Красной гвардии на дежурства не ходит и в дни переворота сидел дома, пользуясь без надобности винтовкой". (79—80).

Все це подано без жодного коментаря. Героїчну боротьбу пролетаріяту, що сміло й рішуче офірував своїм життям за диктатуру пролетаріяту „ілюструється“ нащипаними „фактиками“ про поведінку чужаків, класових виродків, що в умовах строкатости населення Одеси й чималого прошарку декласованого елементу, звичайно не могли не пролазити в лави Червоної гвардії з метою дискредитації її, провокування. Непотрібний, шкідливий „об'єктивизм“ веде до обурливого наклепу на Червону гвардію, до фалшування історії боротьби за Жовтень і ролі у ній Червоної гвардії.

Розділи про культроботу, зв'язок з іншими містами лише даремно виділено, бо, власно, не подано характеристичних матеріялів для їх відбитку. Окремі цінні документи можна було б розмістити в інших більш відповідних розділах. На особливу увагу заслуговує лист Сичавської сільради до Одеської Ради Р. Д. про заснування Червоної гвардії на селі[1].

Отже добір документів до зб. треба визначити абсолютно незадовільним. Упущено вельми цінний, яскравий матеріял і уміщено чимало зайвого нехарактерного, випадкового, а то і політично шкідливого мотлоху, що тільки плямує і ганьбить Червону гвардію.

В групуванні й розподілі матеріялу за розділами треба відзначити цілковиту безсистемність і плутанину. Упорядник хоч і поділив свою збірку на розділи, але в кожному з них зібрано і розташовано матеріял без будьякої системи. Передусім значний дефект це — відсутність окремого розділу — Червона гвардія за Радвлади, матеріял з якого розкидано по розділах, і він дезорієнтує читача.

Незрозумілим є окремий розділ додатків до збірки. При чому серед цих додатків так собі, між іншим, уміщено інструкцію гвардії — основний документ, що найяскравіше характеризує організаційну структуру Одеської Червоної гвардії.

Упорядник, не продумавши системи збірки, порозтикав документи під різними заголовками переважною більшістю без будь-якого зв'язку. Таке розташування матеріялу робить збірку важкою до читання вже не кажемо для робітника, але й для підготовленого читача; з неї може користати фахівець, та й то за умови знайомства з документами в першоджерелах.

Опрацьовання документів збірки. Замість того, щоб у заголовках документів відбивати основний зміст його, упорядник майже кожний документ супроводжує „коментарем“, мовляв у цьому документі бачимо ось те то і те. Ці коментарі часто-густо зайво переказують кількома словами зміст документа, при чому деколи справа сходить до звичайної вульгаризації. Напр., подавши з газети уривок про селянські бойові дружини, упорядник глибокодумно відзначає: „В цьому документі почувається керівна роля більшовицького міста над селом“ (стор. 56). Зате в окремих місцях, де потрібні справжні коментарі, щоб з'ясувати обставини документу чи спростувати можливі невірні тлумачення, упорядник там скромно мовчить. Таке коментування приводить навіть до можливих шкідливих тлумачень окремих далеко не „яскравих“ документів.

Нарешті слід відзначити, що упорядник робить чимало огріхів у фактичному матеріялі, деколи сам собі заперечуючи. Є випадки переплутування дат окремих документів, які тлумачаться то за новим то за старим стилем (стор. 51, пор. стор. 26); на стор. 75 автор подає резолюцію гайдамаків і *полонених робітників*, солдат і матросів, а в передмові (стор. 26) говорить *про полонених гайдамаків*.

Взагалі в опрацьованні матеріялу почувається недоробленість, невпорядкованість — матеріял подано жужмом, без достатньої систематизації і обдуманого коментування. Сам матеріял не створює у читача картини органі-

---

[1] На жаль в ньому трапились прикрі друкарські помилки: замість „Слободской Районный Комитет“ (більшовиків) надруковано „Заводской“, або у фразі: „Сычавцы подняли восстание“ останнє слово пропущено. Це з начною мірою знецінює самий документ.

зації Червоної гвардії під більшовицьким проводом і її ролі в боротьбі за перемогу Жовтня.

Багатий, яскравий матеріял з історії боротьби Червоної гвардії за перемогу Жовтня в Одесі ще чекає на своє опублікування з відповідними політично й методологічно витриманими коментарями та систематизацією.

Одеський Облістпарт і Облархів, де є всі ці матеріяли, повинні оцінити відповідним чином цю збірку і серйозно заходиться коло видання цих документів, зваживши вказівки тов. Сталіна в його листі до ред. „Пролетарской Революции“ та постанови ЦК ВКП(б) про видання історії громадянської війни.

Кілька слів про редакцію. Підписано аж два редактори, але на жаль обидва вони безвідповідально поставилися до справи. Редактори обмежились передмовою „світового маштабу“, а з приводу змісту збірки жодного зауваження не зробили. Не зважаючи на всі застереження про пильність на історичному фронті, товариші допустилися гнилого лібералізму, давши свої підписи під всією цією плутаниною і неохайністю, що часто густо веде до політично шкідливих висновків.

ЗМІСТ

I. СТАТТІ

II. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

III. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензії

Тех. редактор **П. Барабанов**

Здано до складу 5 - III — 1933 р. Підписано до друку 24 - VIII — 1933 р.

Формат 4 - х поштовий Друк. арк. $19^1/_4$ в 1 друк. аркуші. 47.000 знаків.

Ціна п'ять крб.